HASAN İZZETTİN DİNAMO

KUTSAL BARIŞ

ULUSAL KURTULUŞ SAVAŞI SONRASININ GERÇEK HİKAYESİ

5

Dizgi ve Baskı : Divan Matbaası
İstanbul Temmuz 1974

HASAN İZZETTİN DİNAMO

KUTSAL BARIŞ

ULUSAL KURTULUŞ SAVAŞI SONRASININ GERÇEK HİKÂYESİ

5

may yayınları
Kredi han, Cağaloğlu, İstanbul

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM

1	Tanyerinde Akşam	7
2	Mecliste Vuruşanlar	44
3	Fener Patrikhanesine Karşı Ulusal Kurtuluş Savaşı	101
4	Şeyh Sait Ayaklandı	112
5	Bir Taşla İki Kuş	168
6	Hesap Günü Geldi	177
7	Gazetecilere Gözdağı	232
8	Kafamızın Damındaki Serüven	259
9	Aile Şirketi ile Sonrası	275
10	Fener Patrikhanesine Karşı Ulusal Kurtuluş Savaşı (4)	305
11	İzmir Suikasti	313

BEŞİNCİ BÖLÜM

— 1 —

TANYERİNDE AKŞAM

> Kimse yadsıyamaz ki bu savaşta ve ondan önceki savaşlarda ulusun dirim gücünü tutan hep kadınlarımızdır.
>
> MUSTAFA KEMAL

Fikriye, Münih'e vardığında bardaktan boşanırcasına yağmur yağıyordu. Trenden inip de yaprakları dökülmüş ağaçlıklar içindeki sanatoryuma varıncaya dek bu ardı arkası kesilmez yağmur kendisini götüren otomobilin damını trampet çalarcasına dövdü durdu. Gerçi birkaç gün önce ayrıldığı Türkiye'de de güz gelmişti. Havalarda kocaman kara yorganlar gibi bulut yığınları dolaşıp duruyorsa da orası kendisi için bir ilkyaz cennetinden başka bir şey değildi. On beş yaşından beri düşlerinin tanrısı olan sarışın adam, son yıllarının güzel erkeği ordaydı. Oranın güz somurtkanlığı, bu sarışın aşk tanrısının ışıklarıyle aydınlanıyordu. Türkiye, ölümsüz ışıklar, mutluluklar ülkesiydi. Ancak, son günlerde zalim bir rüzgar esmiş, onu, Ankara bozkırları üzerinden aşırıp yağmurlar ülkesi Almanya'nın karanlığına fırlatmıştı. Uşşakizadelerin güzel, kültürlü kızı Latife, onun on yıllık aşkını elin-

den almış, onu özlemin külrengi, yakıcı cehennemine sürmüştü. Evet, ciğerlerinde, biraz da aşkı yüzünden, yitirdiği erkeği yüzünden fırtınalar koparmağa başlayan ince hastalık bahane edilerek aşk yuvasından alınıp Münih sanatoryumuna sürülmüştü. Başına bir yandan özlemin ateşleri bir yandan da Almanya'nın bitmez tükenmez yağmurları yağıp dururken o sanki burda iyileşecek miydi? Bu, şimdiye dek geçirdiği serüvenlerin en kötüsü değil de neydi?

Yağmurun boğucu, psikolojik labirenti içinden geçerek sanatoryuma vardığında kendisini bir mapusaneye kapatılmış bir hükümlü gibi buldu. Suçu da Türkiye'nin büyük adamı, kurtarıcısı Mustafa Kemal'e duyduğu büyük aşkıydı. Mustafa Kemal, son yıllarda, artık onun salt sevgilisi değil basbayağı erkeğiydi. Nikahları yoksa da bir arada geceliyorlardı. İkisi de bu oldu bittiyi benimsemişti. Kendilerini birbirlerinden ayırabilecek bir güç şimdilik görünürlerde yoktu. Savaşın son yıllarında bu böyleydi. Ancak, savaşın bitişi, başkomutan Gazi Mustafa Kemal'in İzmir'e doğru ilerleyen Türk ordularının safları arasında oraya varışıyle her şey bitmişti. İzmir kızı Latife, kendisini bir demet zambak gibi kaldırıp paşanın otomobilinin önüne atmış, olağanüstü şeylere karşı ilgi duyan paşayı avlayıvermiş, kaşla göz arasında avucuna almış, kısaca, paşasiyle arasına bir kara kedi gibi girivermişti.

Sarışın Alman hemşire Martha, onu son kerte nazik karşılayıp koğuşuna götürmüş, konforlu eşyalariyle başbaşa bırakarak çekilmişti. Şimdi, pencerenin camları arkasından külrengi yağmurun kalın perdesini yırtmağa çalışan yaşlı gözleriyle yazgısının karanlıklarına dalıp gitmişti. Evet, sanatoryumcular, onu Mustafa Kemal'in eşi diye karşılamış, ona önem verdiklerini göstermişlerdi. Bu, zavallı kadını biraz olsun avuttuysa da işin ergeç sarpa saracağını yediği ekmek gibi biliyordu. Mustafa Ke-

mal, Latife ile evlenebilmek üzere kendisini Avrupa'nın yağmurlarına sürgün etmişti. Pencerenin önüne oturarak bir zaman yağmuru seyrettikten sonra giynekleriyle gıcır gıcır tertemiz yatağın üzerine uzandı, o da dışardaki yağmura inat gözlerinden sıcacık yağmur damlaları yağdırmağa başladı. Bu sırada içinin tereyağı gibi eriyip aktığını duyuyordu, karanlık bir gücün kendisini karanlık derinliklere doğru çektiğini sanıyordu. İzmir kızı Latife'nin ergeç kendisine bir oyun oynayacağını seziyordu. Herkes, bunu ondan kutsal bir giz gibi saklamıştı. Bütün eski dostları, ona yüreklerinin kapılarını kapamışlardı. Çankaya'ya gelecek gelinin kokusunu hepsi de almıştı. Çankaya'da herkesin kendisine acıyarak baktığını görüyorsa da anlamazlıktan geliyor, böylece gelecek felaketi bildiğini onlardan saklamağa çalışıyordu. Bu da gururunu korumanın bir türlü yolu sayılabilirdi. Latife'nin Çankayayı elinden alacağını biliyorsa da paşanın kendisini ne yapacağını bir türlü bilemiyordu. Latife'yle ikisinin köşkte bir arada yaşaması nice olurdu? Paşa, karısıyle metresini bir çatı altında barındırmanın utancından kurtulmak uğruna bir şeyler yapmak zorundaydı. Felek ,kendisine şöyle bir tersten çarpacaksa da bunun türünü bilemiyordu.

En sonra, onu da öğrendi: Gelinin köşke getirilebilmesi için kendisinin sürgüne gönderilmesi gerekiyordu. Son günlerde, gittikçe artan göğüs ağrılarını sözde dindirmek üzere doktorların biri gidiyor, biri geliyordu. Ortaya bir de sanatoryum sözü çıkmıştı. İsviçre'nin yüksek, sağlıklı, romantik dağları, bu ince hastalık için bire birdi. Ne yazık ki bu küçük ülke, pek yakın bir zamanda bütün dünyanın gözlerinin dikileceği bir siyaset merkezi olacaktı. Bütün dünyanın politika adamlariyle gazetecileri orda boy gösterecekti. Böyle bir zamanda Mustafa Kemal'in eşi olarak bilinen genç bir kadının orda görünmesi, hele bu sırada onun Latife'yle evlenişinin haber-

leri oraya varınca ne gibi skandalların olabileceğini hiç kimse bilemezdi. İşte, bundan dolayı, dışişleri yetkilileri, Almanya'nın Münih kentindeki sonatoryumu daha uygun bulmuşlardı. Orası kör bir bölgeydi. Yenilmiş Almanya'nın bu büyük kentindeki zavallı bir Türk kadıncağızıyle kim ilgilenirdi? Fikriye'cik orda bir yağmur damlası gibi yitip giderdi.

Fikriye, bütün kışı, kıpkızıl bir cehennem ateşi içinde yanıp kavrularak geçirdi. Sonsuz yağmurların yerini donuk kar yığınları aldı. Ağaçlar, kardan örtüleri altında kocaman hortlaklar gibi pencerenin önünde dikilip durdu. Yalnız, kaloriferli koğuşlarda bir ilkyaz ılıklığı esiyordu. Eğer uzakta işlerin sarpa sarmakta olduğunu düşünmese bu ılık yuvada yaşamak sevincinin, gençlik gücünün yardımiyle iyileşmek işten değildi.

Hastaneye gelişinin ilk günleri, Münih'teki konsolosluk ilgilileri kadın, erkek onun ziyaretine geliyor, ona yalnızlığını duyurmamağa çalışıyorlardı. Sonra, Fikriye de incelikleri, içten gülümseyişleri, görmüş geçirmişliğinden gelen olgunluğu ile gerek hasta arkadaşlarının gerekse bütün hastane doktorlarının, yöneticilerinin sevgisini kazanmıştı. İşin doğrusu şuydu ki bütün bu kişilerin ona ilgiyle sokuluşlarının biricik nedeni, Mustafa Kemal'in eşi yada sevgilisi olduğunu bilmeleriydi. Bu yüzden, genç kadın bütün kış, sıcak bir insan ilgisinin kuşağiyle sarılı olarak yaşadı. Henüz Türkiye'den gelmesini yürek çarpıntılariyle beklediği kötü haberler de gelmemişti. Dağın ardında bir umut vardı. Körün taşı rastlar gibi bakarsın günün birinde bu umut çiçeklenir, gerçeğin yemişiyle bezenebilirdi. Uşşakizadelerin Latife de avuçlarını yalardı. On yıl umut bağladığı biricik aşkını nasıl olur da tanrı, hiçbir günah işlemediği halde elinden alırdı? Evet, uzak da olsa bir tek umudu vardı. Paşa, hiçbir zaman, onu elinden tutup bir paçavra gibi başından atamazdı. Bu kara günlerin de elbet sonu gelecekti. Böyle düşünürken kafası, metafizik duyuş-

ların sislerine gömülüyor, bu mistik avunuş sisleri onu alıp umut güneşinin parladığı yerlere doğru götürüyordu.

Fikriye'nin bu mistik avunuş döneminde eski ziyaretçileri gidip geliyor, onun düş mutluluğunu olsun dengede tutuyorlardı. Onlar, yine de Fikriye'nin bildiğinden daha çoğunu biliyor, bir avutma ödevi yapmak amaciyle sanatoryumun yolunu aşındırmayı sürdürüyorlardı. Ancak son günlerde Türkiye'de çok önemli bir olay geçmiş olmalıydı ki törensel ziyaretçilerinin ayakları birdenbire hastaneden kesilivermişti. Yalnız, hastane yönetimine Fikriye'nin giderlerini ödemek üzere görevli kişiler geliyor, öteki kadın çoluk çocuksa ancak arada bir yüzlerini gösteriyorlardı. Bu durum hiç de olağan değildi. Mustafa Kemal'le kendi arasını kesen bir karaltı vardı. Yoksa, onun korkusiyle kendisine gülümseyen bu kişiler, böyle birdenbire kendisini yüzüstü bırakamazlardı. İşin içinde bir bitenliği varsa da bunu anlamak şu sırada elde değildi. Paşaya kaç mektup yazmış, hiçbirine karşılık alamamıştı. Neydi bu tersliklerin nedeni? Evet, yolunda olmayan birtakım işler oluyordu. Kim bilir, belki de Mustafa Kemal, her zaman olduğu gibi muhaliflerle, Ali Şükrü'lerle filan boğuşuyor, kendi özel işlerine ayıracak zaman bulamıyordu. Ama, ne olursa olsun, şu konsolos için paşaya birkaç yakınıcı söz söylemeye ahdetmişti. Onu neden böyle, yabancı bir dünya ortasında yapayalnız bırakmıştı? Paşanın da hiç hatırı yok muydu? Dur hele çıkmayan canda umut var dememişler miydi? Bütün bu tersliklere bakmadan günün birinde iyileşerek taburcu edilecek, Türkiye'nin tatlı güneşine Sarı paşasına bir kez daha, hiç ayrılmamak üzere kavuşacak, bütün şeytanları çatlatacaktı. Bundan, o konsolos herifi de herhalde payını alacaktı.

Almanya'nın karları üzerine vuran mart güneşi, o gün sanatoryumun bütün hastalarını dışarı dökmüş, şezlonklarında dinlendiriyordu. Fikriye de yaşlı bir Alman kadınının yanıbaşındaki şezlongta uzanmış, mektuplarına birtür-

:ü gelmeyen yanıtların nedenlerini bir kez daha düşünerek buna da alışmanın mutluluk gereği olduğuna kendini inandırmağa çalışıyordu. Soğuk mart güneşi, içindeki mistik umutları ısıtmağa başlamıştı. Kar, kış, insanı düşüncenin çok karanlık bölgelerine itiyor, umutsuzluklarla kucaklaştırıyordu. Oysa, ilkyaz güneşi, bir yabancı ülkede bile vursa insanın içindeki umutsuzluk bahçelerinde umulmaz güzellikte çiçekler açtırabiliyordu. İşte, mart güneşi, onu bir kez daha bir kartal yuvasına benzeyen Çankaya köşküne götürmüştü. Sağlam, al yanaklarla bezenmiş olarak acaba bir kez daha oraya dönebilecek, bir genç insan gövdesini andıran paşanın altın gövdesini eskiden olduğu gibi yine sorabilecek miydi? Yazgısı, bunca fedakar yıllardan sonra ona bir kez daha güler yüz gösterecek miydi? Neden o yuvarlacık İzmir kızı hep bu çiçekli düşlerinin önüne kara bir kedi gibi dikilip duruyor, onun düşlerini Arap saçına çeviriyordu?

Yanıbaşındaki Alman kadını, bol sayfalı Almanca gazeteyi hışırtılarla çevirip durdukça hep Türkiye'den haber alamamanın sıkıntısı göğsünü daraltıyor, onu soluk alamaz hale getiriyordu. Kendisine hiçbir şey demeyen Almanca yazılara, manşetlere, resimlere ilgisizce bakıp geçiyordu. O ne? İşte, Almanca gazetede en sonra tanıdığı kimi yüzler görmüştü. Hem de en yakından tanıdığı, canının içinde hayalini altın bir madalyonda sakladığı adamın resmi; Mustafa Kemal'in resmi gazeteden kendisine bakıyordu. Paşa, kadınlı, erkekli bir grupun ortasındaydı. Ne yapacağını, ne diyeceğini şaşırdı. Yanındaki hasta kadıncağıza yüreğinin korkunç çırpınışlarını göstermemek üzere kendini tutmağa çalışacak ondan bir dakika bakacağını söyleyerek gazeteyi istedi. Gazeteyi aldı. Gözlerinin önüne heyecandan sisler yığıldığından iyi göremiyordu. En sonra, yüreğinin çarpışı biraz duruldu. Mareşal üniformasiyle dikilen paşa, Alman generallerini imrendirecek bir güzellikteydi. Yanında kısaca boylu yu-

varlakça yüzlü, yarım peçe takmış güzel, genç bir kadın duruyordu. Paşaya öyle yakındı ki ortada çok üzücü bir şeylerin döndüğü, paşasının elinden alındığı anlaşılıyordu. Bunu düşünmek bile istemedi. Hayır, böyle bir şey olamazdı. Paşanın yaşayışında çok kadın vardı. Hiçbiriyle evlenmemişti. Acaba, paşanın yanında kara eldivenli elleri, bol kürk mantosiyle dikilen genç kadın da Latife olmasındı?

Alman kadınına, paşanın yanında dikilen bu kadının kim olduğunu sordu.

«Karısıdır. Yeni evlenmişler.»

Fikriye'nin ayakları en sonra suya ermişti. Evet, paşasını kapmışlardı. Birden midesi bulanır başı döner gibi oldu. Korkunç, zalim bir karanlık, yine de şefkate benzer bir yumuşaklıkla onu kollarına aldı. Yalnız, genç kadın, kendini yitirdiği sırada bütün hastaneyi çın çın öttüren bir çığlık atmıştı. Bütün hastalar bir ölüm çığlığını andıran bu korkunç sesle yerlerinden fırlayarak ne olduğunu anlamağa çalıştılar. Hemşireler, doktorlar, yetiştiler. Genç kadını ayıltacak ilaçlar kullanıldı.

Fikriye, enjeksiyonların etkisiyle kendine geldiğinde anlamsız boş bakışlarla çevresine bakmağa başladı. Sonra birden bire ayıldı. Korkunç olayı anarak hıçkıra hıçkıra ağladı, paşanın varlığını anarken mutsuzluğun en son perdesini duyuran sesler çıkarıyordu. Gerek doktorlar, gerekse hemşireler, Mustafa Kemal'in aylarca önce evlendiğini biliyor, henüz hasta olduğundan büsbütün iyileşmesini bekliyorlardı. Şimdi, olan olmuştu. Uyuşturucu ilaçlar vererek bir kaç saat olsun mutsuzluğunu unutmasını sağladılar.

Bütün veremli hastalar, günlerce Fikriye'nin acıklı serüvenini konuştular. Genç kadını deliye döndüren aşkın büyüklüğü konuşulmayacak şey miydi? Türkiye cumhurbaşkanının sevgilisi olup da bunu yitiren, apansızın yitiren kim olur da yanıp kavrulmazdı? Hele veremli

hastaların ateşli aşklar arkasında koşup durmaları gerçeği, hastanedeki bütün hasta kadınların, kızların göğsünde soluk aldığından, Fikriye'nin acıklı öyküsüyle daha içten ilgilendiler. Onun bu karanlık yağmur kentinde kalmağa razı olması, bir ayak önce iyileşerek paşasına kavuşmak için değil miydi? Paşasını yitirdikten sonra artık bu yabancı ülkede, bu yağmurlu gurbette ne işi vardı?. Yatak komşuları, koğuş arkadaşları da böyle düşünüyorlardı. Veremi ileri derecde bulunan kadıncağızın bu son felakete dayanıp dayanamayacağı dahi konuşulanlar arasındaydı.

Mustafa Kemal'le Latife'nin 29 ocak 1923 günü evlendiklerini Almanca gazeteden öğrenen Fikriye, kesin bir karar vermeden önce olayı bütün ayrıntılariyle öğrenmek istedi. Bunun için de bütün 30 ocak gazetelerini Türkiye'den getirmek gerekiyordu. O gün kendisini ziyarete gelen bir tanışma, Türk kadın arkadaşına gazete işini açtı:

"Lütfen hemşire Martha'ya söyler misiniz, istanbul'a bütün 30 ocak tarihli istanbul, Ankara gazetelerinin ivedi bana gönderilmesi için bir telgraf çekmek isti yorum,»

Arkadaşı, telgrafı kendisinin çekebileceğini söyledi. Fikriye, bundan dolayı ona teşekkür etti. Fikriye, bu telgraf işinin bir dirimciliş olduğunu arkadaşına anlattı. Arkadaşı da durumu biliyordu.

Münih'ten Ankara'ya, İstanbul'a çekilen telgrafların yanıtları üç günde geldi. Hemşire Martha, elinde bir tomar arap harfleriyle basılmış Türk gazetesiyle koğuşa girince, genç kadın, derin bir göğüs geçirdi. Felaketi büyük manşetlerle bildiren bu gazeteleri böyle bir zamanda getirtmekle iyi mi etmişti? Ancak, o, yiğit bir soydan geliyordu. Felaketin üstüne-üstüne yürümenin gerekliliğine inanıyordu.

Mustafa Kemal, İstanbul'dan ayrılıp da Anadolu dağlarında ayaklanış bayrağını açmağa giderken birlikte götürdüğü doksan dokuzluk tesbihi zafere giden günlerde Fikriye'ye armağan etmişti. Paşa, bu tesbihi çok uzun süren bunalımlı savaş yılları içinde binlerce, on binlerce kez elinden geçirmişti. Tesbih, Fikriye'nin malı olduktan sonra, görev değiştirmişti. Genç kadın onu tesbihlikten çıkarmış, boynuna asmış, bir kolye gibi kullanıyordu. Çıplak boynunda sıralanan taneler, onun etini serin serin okşadıkça, paşanın elleriyle gıdıklandığını sanarak tatlı bir aldanışın içine giriyordu. Şimdi, Hemşire Martha, bir yığın gazeteyi getirip de komodinin üzerine bırakınca, birdenbire koğuşta paşanın bir boy resminin ışıktan çizilip söner gibi olduğunu sandı. Gerdanlığın serin taneleri gerdanını yaktı.

Doksan dokuzluk tesbih, paşanın ateşten elleri gibi boynunda gezinirken genç kadın gazete paketini açtı. İçinden birkaç mektupla birlikte belli başlı Ankara, İstanbul gazeteleri çıktı. Gazetelerin manşetlerine ivedi göz gezdirdi. Evet, nikâh, ocağın yirmi dokuzunda İzmir kadısının huzurunda kıyılmıştı. Artık, kuş, kesin olarak kafesten uçmuştu. On beş yaşından beri düşlerinin biricik kahramanı olan güzel adam, artık temelli ondan uzaklaşmıştı. Gazetelerin hemen hepsinde paşayla Latife'nin, onlara tanıklık eden ünlü kişilerin resimleri vardı. Evlenmenin bütün ayrıntılarını gazetelerden okuduktan sonra gelen mektuplardan birine el attı. Nikâhta bulunmuş olan bir kadın arkadaşından geliyordu. Bunda nikâhta Latife'nin koyu lacivert bir giynek giydiğinden, babası Muammer'in bu mutlu iş olup biterken sevinç yaşları döktüğünden sözediliyordu.

Artık, her şey bitmişti. Genç kadın, yüzünü yastıklara gömerek saatlerce ağladı, inledi. Acı düşünceler, kuş gibi yeğnikleşen gövdesini coşkun bir ırmak gibi sarsarak geçti.

Sonra, kızarmış gözlerle kalkıp yatağında oturdu. Dışarıyı parlak ışıklarla yıkayan mart güneşinin varlığını bile duymuyordu. İçinin korkunç karanlığı, onu derin bir uçurum gibi dibe çekiyordu. Yazgısının çok uzaklardan gelen kahkahalarını dinliyordu. Şimdi, paşanın kızkardeşi Makbule, kınalar yakabilirdi. İşte, en sonra istediği olmuştu. Bu sırada içeri giren doktorlardan biri, ona sırtüstü yatıp dinlenmesini, ancak böylece iyileşebileceğini bir kez daha yineledi. Genç kadın, ona, artık buranın tufan gibi yağmurlarından bıkıp usandığını, yurduna dönmek istediğini söyledi. Doktor, hastasının yanlış söylediğini sanarak, hastane personelinden türkçe bilen Ermeni'yi çağırtarak genç kadının ne demek istediğini iyice öğrenmek istedi. Evet, genç kadın, artık, bir dakika daha Münih'de kalmak istemiyordu.

Doktor, büsbütün iyi olmadıkça hastaneden çıkmaması için bayağı yalvardıysa da dinletemedi. İyi olmadan taburcu olursa diriminin tehlikeye gireceğini havadan sudan konuşuluyormuşçasına dinledi. Artık, kendisi için yaşamak diye bir şey var mıydı? İzmir kızı Latife, onun cennetini elinden almış, onu cehennemin dibine atmıştı. Artık, sanatoryum da, en güzel yerler de cehennemin dibinden başka bir anlam taşımıyordu.

Kararı kesindi. Hemen trene binip yurda dönecek, orada azraille kozunu paylaşacaktı.

Hastane baştabipliği, Ankara'dan da onu iyi olmadan bırakmamaları için buyruk aldığı halde genç kadını daha çok tutamadı. İvedi bavullarını hazırlayan genç kadın, bir kadın arkadaşınca uğurlanarak tufan gibi bir Alman yağmurunun kurşun perdesini yardı, Münih garına vardığında, bir ayak önce İstanbul'a ordan da Ankara'ya uçmak için bir çift kanada sahip olmanın paha biçilmez varlığını düşündü. Şimdi, güçlü kanatlara sahip bir kuş olmak, şu pis yağmurun önüne gerdiği duvarı yararak yurda varmak vardı. O gidinceye

dek sanki mutluluğundan geri kalmış olan bir kaç lokmayı da Ankara'da yeyip bitireceklerdi. Belki de oraya vardığında eski güler yüzlü dostluklar yerine kapalı kapılar, kapalı suratlar bulacaktı. Paşanın verdiği mutlulukla ısınmış, sağlıklı, güzel, genç bir zengin kadın, belki de ona bir paçavra kertesinde bile değer vermeden bakacaktı. Belki de paşa, onu başından çabuk savmak için elinden geleni yapacaktı. Kendisinin apar topar tutulup Münih'e doğru yola çıkarılması, yeni evliliği korumak uğruna oynanmış bir oyundan başka neydi? İstanbul'da sanatoryum mu yoktu? Güzel hastaneler mi yoktu? Almanya'nın tufan gibi yağmurları altında insan hiç iyileşebilir miydi? Türk komşulariyle eşi başhekim onu çok alıkoymak istedilerse de başaramadılar.

Kompartımanın sıcak bir köşesinde oturmuş, düşünüyordu, bu durumda başını alıp Türkiye'ye dönmesi bile bir serüven değil miydi? Mutluluğunu çaldırmış bir kadını, artık acıklı serüvenler beklemez de ne olurdu? Bu öfkeyle Türkiye'ye ancak çıngar çıkarmağa gidilirdi. Paşa kesin buyruk vermemiş miydi? Büsbütün iyileşmeden taburcu edilmeyecekti. Bu, ne demekti? Hiç, insan, bu delik deşik bir körüğü andıran ciğerlerle Münih'in sıkıntıdan öldüren yağmurları içinde iyi olabilir miydi? Anlaşılan, paşanın, kendisini iyileşmeden salıvermemeleri buyruğu, ölmeden bırakılmaması anlamını taşıyordu. Zaten o burda bir yıl kalsa ölür giderdi. Aşk özlemiyle akciğer vereminin yanyana uzun boylu yaşadıkları görülmüş şey miydi? Bu iki korkunç ateş kuş gibi yeğnik bir genç kadının vücuduna girer de onu sömürüp bitirmeden edebilir miydi?

Ateşli özlemler, öfkeler, zavallılıklar treni, yağmurun kurduğu kurşun renkli, şakırtılı saltanat içinden dumanlar, kurumlar, buğular saçarak doğuya doğru ilerlemeğe başkadığında genç kadın, hamağında bitkin, umutsuz uzanmış,

gözleri kapalı, çocukluğundan beri başından geçenlerin silik şeridini seyrediyordu.

Tren İstanbul'a vardığında şaşkınlığı büyük oldu. Münih konsolosu Fikriye'nin sanatoryumdan kaçarcasına ayrıldığını, doktorların dediğine göre daha iyi olmadan zorla kendini taburcu ettirerek Türkiye'ye doğru yola çıktığını yazmıştı. Münih'e paşanın özel kişilerince götürülen genç kadın, geriye tek başına dönüyordu. İşin acı yanı, Türkiye'ye kime sığınacağını, nerede oturup kalkacağını da bilmeden gidiyordu. Yeni serüvenin tekerlekleri alabildiğine dönüyordu.

Tren, Sirkeci garına girdiğinde kendisini hiç kimse karşılamadı. Yalnız, konsolosluğun telgrafını alan Cumhurbaşkanı, Fikriye'nin valilikçe İstanbul'da alıkonulmasını, Ankara'ya gönderilmemesini buyurmuştu. Fikriye, içinde, paşasına güzel görünmek üzere aldığı cici giynekleriyle paşaya aldığı iki armağanı, güzel bir frakla, bir tabancayı saklayan bavullarını bir yana bırakarak, birkaç ay önce kendisini Mudanya'dan İstanbul'a getiren Refet paşayı görüp Ankara'ya gidebilmek için onun aracılık etmesini düşündü. Onu Kalamış'daki köşkünde ziyaret etti. Genç kadın, bu sırada Türkiye'de garip siyaset rüzgârlarının estiğini paşayla bütün çevresindeki eski büyük kişilerin arasının açıldığını, birbirlerinden temelli kopmak üzere olduklarını bilmiyordu. O, salt elinden kaçırdığı mut kuşunun arkasındaydı.

Fikriye, Ankara'ya paşanın müsaadesiyle gittiğinden Çankaya'da olağan biçimde karşılandı. Enver paşanın eski emireri Ali çavuş, onun geldiğini bildirdiğinde paşayla Latife diz dize oturmuş şurdan burdan konuşuyorlardı. Fikriye'nin geldiğini bildiren Ali Çavuş, paşanın bunu olağan karşılayıp Latife'nin şaşırdığını görünce onun bu gelişinden ha-

bersiz olduğunu anladı. Latife, şaşırmakla birlikte kendini toparladı. Salonda bekleyen Fikriye'yi daha çok bekletmemek üzere hemen kalkıp ona bir hoşgeldin demelerini söyledi.

Fikriye, kabul salonunun penceresinde oturmuş, dışarıya bakıyordu. Çok heyecanlıydı. Mustafa Kemal'le Latife'nin ayak seslerini işittiyse de çok heyecanlı olduğundan bunu dindirmeğe çalıştı.

«Hoşgeldiniz, hanımefendi.»

Bunu Çankaya köşkünün yeni kadın egemeni söylüyordu. Sesinde de evin egemeni olduğunu anlatan bir ton vardı. Fikriye, onların gelişini yeni ayırt etmiş gibi döndü. Güzel yüzlü yuvarlacık genç kadınla kalbinin eski tanrısını yanyana dikilmiş görünce içinden kanatlarını çarparak bir baygınlık geçtiyse de kendini tuttu. Mustafa Kemal'in yüzünde protokollarda takındığı gerekli maskeye benzer yine de sevimli bir görünüş vardı. Yalnız, Latife'nin kendisine yukardan bakar gibi görünen durumu, ona bu mutlu rakibinin her şeyi elde etmiş olduğunu, artık kendisi için bu köşkte de, Ankara'da da yapacak iş kalmadığını anlattı. Fikriye, yanıbaşına dek gelmiş olan bu mutluluk çalıcının tombul, apak, biçimli elini sıkmak üzere elini bir türlü uzatamıyordu. Yerinden doğrulmayı da düşünemiyordu. Kendi evinde oynanmakta olan bu tiyatro neydi? Evet, burası, yıllarca onun olmuştu. Onunla sarışın paşasının evi olmuştu. Burdan kendisini ancak ölüm ayırabilir diye düşünüyordu. Ne olmuştu birden? Her köşesini cennete çevirmek uğruna geceli gündüzlü didinip durduğu bu kendi evinde yabancı kadınlar mı kurulup oturacak, kendisinde de çalım satacak, ev sahibi diye elini de sıkmağa çalışacaktı?

«Hoşgeldin, Fikriye.»

Düşüncelerinden uyandı. Evet, bu paşanın, on yıldır kalbinin biricik egemeni olan adamın, sevgilisinin sesiydi.

«Hoşbulduk, paşam.»

Veremin inceltip balmumu gibi soldurduğu eski güzel, canlı yüzünde bir yalancı mutluluk sevinci gezinir gibi oldu. Solgun bir gülümseyiş, bu küçülmüş yüze acıklı bir anlam verdi.

Fikriye, Latife'den sonra Paşanın elini de sıktı. Ne yazık, bütün aşkının umudunu bağladığı bu el, artık, karşısındaki kadının mutluluğunu süsleyen çiçekleri toplamağa uğraşmaktaydı.

Yüreğin kılavuzu olan el, genç kadına çok olumsuz şeyler söylemişti. Bir el sıkışta kimi zaman bir roman dolusu duygu, anlam, şiir, kimi zaman da şimdi olduğu gibi bir yığın cüşkırıklığı bulunurdu. Dağın ardındaki son umut da yitmişti. Genç kadının içinden bir çöl sıcaklığı geçti. Bu samyelleri estiren sıcaklık onun içindeki son yeşillikleri çiçekleri de yaktı, kavurdu.

Fikriye, karı kocanın arasında oturulacak koltuklara doğru ilerlerken bir mengenenin çeneleri arasına girmiş gibiydi. Eziliyordu. Ne aptallık etmişti de kalkıp buraya gelmişti. Onun aşkı, oldum olası bir tatlı hülyadan başka neydi ki? Fikriye, yeni gelinin gelişiyle birlikte köşkte birçok şeyin değişmiş olduğunu gördü. İstanbul'dan mobilyalar getirilmiş, ev, elden geldiğince zenginlikler içinde yaşamağa alışmış bir burjuva kızını doyurucu kılınmağa çalışılmıştı.

Köşkte kendi kurduğu düzen baştan başa değiştirilmiş gibiydi. Latife, zavallı Fikriye'nin köşkteki bütün izlerini direterek silmeğe çalışmıştı. Fikriye'nin köşkte bir hizmetçi, rasgele bir arkadaş değil, bal gibi paşanın metresi olduğunu biliyordu. Nevarki onu bir avuç çöp gibi köşkten dışarı attıktan sonra artık üzerinde durulmasının gerekli olmadığını anlayacak kerte zekiydi. Paşanın kendisinden önceki yaşayışına karışmak, salt aptallık olurdu.

Mustafa Kemal, gönül alıcı biçimlerde Fikriye'yi sorguya çekti. Daha çok onu konuşturmak istedi. Ortada hiçbir şey yokmuş gibi davranıyor, bu oldubittinin ötesinde bir başka çözüm bulunmadığını duyurmak istiyordu. Ortaya güzel demli, hoş kokulu çaylar, tatlı yiyecekler geldi. Fikriye çayı, acı bir ilacı içer gibi zorla içmeğe çalıştı. Latife'nin diretişine aldırış etmeyerek pastalara, keklere hiç el sürmedi. İştahsızdı. Şu sıradaki olağanüstü durumsa bunu alabildiğine artırmıştı.

Mustafa Kemal, çok kurnazca sorularla Fikriye'yi oyaladı. Konuşturdu. Karı Koca onu bütün dikkatleriyle dinler göründüler. Sonra, kalkıp yemek salonuna geçtiler. Fikriye, bu sırada karı kocanın konuşmalarına kulak veriyor, bunların içtenlik derecesini kestirmeğe çalışıyordu. Onların davranışlarında mutluluklarının derecesini anlamak istiyordu. Bu sırada içine ateş gibi düşen bir iki sözcük yakaladı. Bunlar, Latif ile Kemal'di. Evet, paşa, karısını Latif diye kısaltılmış adiyle çağırıyor, o da ona salt Kemal diyordu. Oysa, Fikriye, paşanın koynunda yıllarca yattığı halde ona «paşam» dan başka bir sözcükle ünleyememişti. Demek ki bu iş bitmişti. Eğer Fikriye, çıkmayan canda umudun olduğunu bilseydi bu sırada bu kerte öldürücü umutsuzluklara kapılmazdı.

Mustafa Kemal, bu sırada, renk vermemekle birlikte iki ateş arasında kalmış eski bir asker durumunda olduğunu anlamağa başlamıştı. Bunu ancak, içki paklardı. İlk kadehi iki kadının onuruna prozit diye kaldırırken şimdiye dek her zorluğu yendiği gibi bu zor anı da geride bırakacağını biliyordu. Gözlerinin mavisinde eski üzgünlüklerden biri yüzüyordu. Bunları Fikriye'ye dikerek şöyle konuştu :

«İyi olmadan sanatoryumdan ayrıldığına iyi etmedin, Fikriye. Sana, İstanbul'da Erenköy bölgesinde bir ev tutalım.

Oralar, sağlığın için çok uygundur. Tevfik Sağlam paşaya da söylerim, sana gerekli tedaviyi yaptırır. Yarım kalan sanatoryum tedavisi de bütünlenmiş olur.»

Paşa, bundan sonra paraca bir şey düşünmemesini, bunu sağlayacağını da söyledi. Orda güzel bir evi de olacağını söyleyince Fikriye'nin eli ayağı kesildi. Köşkte barınabilmek umudu böyle temelli suya düşmüş oluyordu. Köşkte kalması sağlanmış olsa bile artık bu koşullar altında burda kalamazdı. Erenköy'de kendisine lütfen verilecek bir evin de ona gereği yoktu. O, artık masaldaki kara koyuna binmiş, karanlık yer altı dünyalarına doğru yolculuğa çıkmıştı.

Akşam yemeğinden sonra, geç vakit sofradan kalkıldığında ona köşkün arkasındaki tepelere bakan bir odayı gösterdiler. Mutsuzluğu içinde taşıyan insan nereye gitse, bu yer cennet bile olsa orda da cehennem ateşiyle yanmaktan onu hiçbir şey kurtaramazdı.

Fikriye, yatağına girip lambayı söndürerek sonsuz düşüncelere daldı. Mustafa Kemal gibi bir adama aşık olmayı, üstelik, hiçbir koşulu bağlanmadan yatağına girip yıllarca yatmayı ona sağlıksızlıktan başka neydi? Onun kuş gibi ufacık varlığıyla oynaması için yazgısına ne kötülüğü dokunmuştu? Mutluluğunu çalmış olan, gelip evine yerleşen kadın, şimdi, bayağı başa mutluluk kesilmiş olarak birkaç adım ötede paşayı sarılmış yatıyordu. Buna dayanılabilir miydi?

Kesik kesik öksürerek, ara sıra mendiline kan tüküre-rek sabahı böylece etti. Bütün merakı, karı kocanın mutlu olup olmadıklarıydı. İçten görünüşleri salt bir gösteriş olamaz mıydı? Kadın, paşanın başını adamakıllı bağlamış mıydı? Paşayı bağlayarak kadın da dünyaya gelmiş miydi?..

Bütün gece, yıpratıcı bir bunalım içinde sağa sola dönüp çırpınarak sabahı eden genç kadın, gerekli karara var-

mıştı. Burda olan olmuştu. Onların kendisine yapmak istedikleri yardımı da iteleyerek yazgısının gösterdiği yeni yoldu yürüyecekti. Bu yol uçurumlarla, ölümle çevrilmiş korkunç bir yol olmakla birlikte orda yürümenin zorunluluğunu duyuyordu. Evet, kendisine ihanet etmiş bu kişilerden beş para alamazdı. Şunun şurasında birkaç günlük ömrü kalmıştı. Hiç kimseye minnet duymadan ölmek çok daha insancaydı.

Geçmişle bugün arasına kalın bir ayrılık duvarı girmişti. Bunun aşılmaz bir duvar olduğunu Münih'de elbette göremezdi. Şu sırada gözlerinin önündeki kara perde yırtılmıştı. Burda daha çok direnmek, kokmak üzere bulunan bir zavallı ölüyü canlandırmağa çalışmaktan başka bir şey değildi. Demek ki erkeklerin hepsi aşk, sevgi konusunda birdi. Hepsi de gelgeç gönüllüydü. Mustafa Kemal böyle olduktan sonra dünyada hangi erkeğe bağlanabilirdi? Bu iş burada biterdi. Bir ayak önce buradan çekip gitmek gerekti.

Sabahleyin kapısı çalındı. Enver paşanın eski emir çavuşu şimdi de Mustafa Kemal'in adamı olan Ali çavuş, büyük bir tepsi üstünde tüten çayı ile kahvaltısını getirdi. Eskiden karşısında çok saygılı davranan çavuş, şimdi de hanımmış gibi ona çok saygılı, içten davrandı. Ali çavuşu biraz konuşturmak isteyince onun buraya görevle gönderildiğini anladı. Çavuş, Latife'nin iyi yüreklilliğini anlatan sözler sıralamağa başlamıştı. Kendisine çok güzel bir ev tutulmak isteniyordu. Bunda da sözde Latife diretiyordu. Evi de Latife'nin kendisi dayayıp döşeyecekti.

Ali çavuş, bunları ballandırarak anlattıkça Fikriye'nin içi bulanıyor, bütün varlığını korkunç bir tiksinti dolduruyordu.

Fikriye, Gazi'yi görüp hemen İstanbul'a kaçmak istiyordu. Öğleye dek göremedi. Öğle yemeğinde görebileceğini sanarak biraz daha beklemeyi düşündü. Öğle yemeğinde

de yoktu. Karısıyle bilinmeyen bir yere geçip gitmişti. Genç kadın, burda daha çok kaldıkça uğrayacağı aşağılamanın artacağını düşündü. Ancak, paşayla birkaç dakika olsun başbaşa konuşmadan gitmek istemiyordu. O yokken geçip gitmekse paşayı aşağılamak gibi bir şey olacaktı. Böyle olunca da bu geceyi de köşkte geçirmek zorunda kalacaktı. Bu da yeni gelini çileden çıkarabilirdi. Ne yapacağını bilemeyerek odasına kapandı, bekledi. Ancak, ikindiüstü köşkte ayak sesleri, konuşmalar işitildi. Latife'nin otoriter sesini tanıdı. Utancından yerin dibine geçti. Ne etmişti de sabahleyin defolup gitmemişti? Şundan ki Latife, Ali Çavuş'tan yüksek sesle kendisinin gidip gitmediğini soruyordu. Demek ki nezaket kurallarına uyarak bekleyişi çok kötü biçimde anlamlandırılmıştı. Gözlerinden yaşlar fışkırdı. Göğsünün içinden ağrılar, sızılar yükseldi. Feleğin işine bak, kadın nerden gelmiş nerdekini kovuyordu. Burası kendi evıydı. Tedavi için Avrupa'ya gönderilmişti. İzmir kızı ne çabuk bu köşkün sahibi olmuştu. Kafası kızmaya görsündü, onun saçını başını yolar, onu cascavlak köşkten dışarı atar, ona buraları dar ederdi. O, Makbule gibi dişi ejderhayı, Zübeyde gibi görkemli bir kadını yenmemiş, onların bütün direnişlerini çiğneyerek gelip paşasının yanına yerleşmemiş miydi? Ah, şu cigerdeli biraz fırsat verseydi, bak, ne oyunlar oynardı o tombul İzmir kızına! Hem öksürüyor, hem de ağlıyor, sonra, mendiline ufak kan pıhtıları tükürüyordu. Saydamlaşan yüzünün derini üstünde kan damlalarıyle gözyaşları birbirine karışıyordu.

Fıkriye sabah kahvaltısını ayrı etmeğe zorlandığı gibi akşam yemeğine de çağrılmadı. Sofranın kurulduğu saati biliyordu. Kalktı, elini yüzünü yıkadı. Yalnız, ağlamaktan şişmiş olan mermerya çiçeği aklığındaki gözlerinin çevresi, onun geçen geceden beri geçirdiği çetin saatlerin üzgün izlerini açığa vuruyordu. Aynada yüzünü gözünü biraz düzeltmeğe

çalıştıktan sonra, İzmir kızına meydan okumak üzere kalktı, kapısını hızla çarparak yemek salonuna geçti. Sofrada geçen akşam oturduğu yere kurulduğunda kendisinden önce gelip oturmuş olan Mustafa Kemal'in, Kılıç Ali'nin, Recep Zühtü'nun, Salih Bozok'un dikkatle kendisini süzdüklerini, hiç bozuntuya vermediklerini ayırt etti. Daha önce aralarında konuşan bu kişiler, toptan susmuştu.

Fikriye'nin, işi oldubittiye getirerek çağrılmadan gelip sofraya oturması, Mustafa Kemal başta olarak bütün ordakileri şaşırtmıştı. Yine Mustafa Kemal başta olarak bütün ordakilerin unuttukları bir şey vardı. Fikriye de Mustafa Kemal gibi Makedonya Türklerinin eğitimiyle yetişmişti. Yiğitliğin, yürekliliğin kol gezdiği yerlerin kızıydı. Paşasına kavuşmak uğruna Damat Ferit İstanbul'undan kaçıp Ankara'ya dek varabilmek bir yürekliliksе, bu yolculuğu bir erkek giyneği içinde yapması da serüvenden yılmadığını gösteren bir kanıttı. Sizin anlayacağınız, Fikriye, bu hasta, çökmüş durumunda bile bir Karamürsel sepeti değildi.

Fikriye'nin oldubittisini olgunca benimsemek görevi yine Mustafa Kemal'e düştü:

«Günün nasıl geçti, Fikriye?»

Onun gününün nasıl geçtiğini Mustafa Kemal'den daha iyi bilecek bir kişi elbette bulunamazdı. Latife, Mustafa Kemal'in yanıbaşındaki sandalyesinde pusuya yatmış güzel bir pars gibi sonucu bekliyordu. İşte, kadın çağrılmadığı halde kalkıp sofraya gelmişti. Eğer burda birkaç gün daha kalmayı başarabilirse daha başka yüreklice işler de yapması düşünülebilirdi. Onu sepetlemenin biricik yolu küçümsemekten çok aşağılamaktı. Sofraya kendi kendini çağıran bir kadın ancak, aşağılamakla o da olmazsa koğmakla gidebilirdi. Kim bilir, belki bu yöntemler de onu buradan uzaklaştırmağa yetmezdi. Demek, paşa daha önce ona çok yüz vermiş, onu başına çıkarmıştı.

Mustafa Kemal, Fikriye'ye ünleyerek sessizliğin zor duvarını yıktıktan sonra sofradaki konuklar da eski içtenliklerini öykünerek onu lafa tuttular. Sofranın üzerine çökmüş olan uğursuzluğu hepsi ayırt etmiş, bunun nasıl biteceğini ilgiyle bekliyorlardı. Bu uğursuz havayı dağıtmak uğruna çat pat şurdan burdan konuştular.

Gazi'nin, Fikriye'ye yüreklilik vermek istercesine konuşma kapısı açması, Latife'nin çok canını sıkmıştı. Paşanın sorusuna hiçbir nezaket sözcüğü katmadan, Fikriye'nin yüzüne de bir kez olsun bakmadan sofradan kalkıp gitti.

Latife'nin sofradan kalkıp gitmesi, Fikriye'nin yüreklilliğini artırdı. Paşaya Paris'ten getirdiği iki küçük armağandan, güzel redingotla süslü tabancadan sözedecekti. En sonra bunu söyleyebilirdi. Redingotu Ankara'ya getirebildiyse de tabancanın bulunduğu bavul Haydarpaşa garında unutulmuştur.

Kılıç Ali, hemen atılarak, gar direktörünü yakından tanıdığını, yarın hemen getirtebileceğini söyledi. Paşa, bunu izlemesini Kılıç Ali'ye buyurduktan sonra Fikriye'ye neden zahmet ettiğini, kendisine öte beri alsaydı daha iyi olacağını söyledi. Buncacık ilgi dahi hasta kadının gönlünde sevincin inci dizileri gibi sıralanmasına yardım etti. Bu konuşmada paşanın eski şefkatinden bir tat vardı.

Sofra başındakiler, Fikriye'nin varlığını çoktan unutmuş, başka konulara geçmişlerdi. Fikriye, varlığının gereksiz olduğunu anlayarak paşanın müsaadesiyle çekildi.

Ertesi gün ikindiye dek odasından hiçbir yana çıkmayarak oturup düşündü. Bütün istediği, paşayla birkaç dakikacık başbaşa konuşmaktı. Ona söyleyeceği birkaç söz vardı. Bunları ancak ona söyleyebilirdi. Bu konuşma fırsatını nasıl bulacağını bilmiyordu. Latife, paşayı bir dakika yalnız bırakmıyordu. Elde ettiği mutluluğu kıskançlıkla korumağa

kararlıydı. Bu şırfıntının bir ayak önce geçip gitmesi için türlü numaralar yapıyorsa da öbürü tınmıyordu. İstanbul'dan erkek giyneği giyerek kalkıp Ankara'lara gelen, burda paşanın koynuna giren bu gözü pek kadından, hasta masta bile olsa korkulurdu. Bundan dolayı onu bir ayak önce salt köşkten değil, Ankara'dan da uzaklaştırmalıydı. Bu kara kedinin burada ne işi vardı? Dünya onların evlendiğini işitmişti. Eski bir metresin, bu yeni evliliğin temiz çiçek bahçesinde ne işi vardı? Evet, bu şırfıntıyı bir ayak önce köşkün hariminden koğmak gerekiyordu.

Latife, böylece dişi bir pars gibi köşkün içinde dört dönüyor, Fikriye'nin kolladığı fırsatlarla paşanın arasına ateşten bir duvar gibi giriyordu. Yine ikindiye dek bu karşılıklı pusu kurmalarla geçti. Fikriye, paşanın ayak seslerini kolladığı bir sırada, Latife'nin, köşkün içini çın çın öttüren sesini işitti. İçindeki son umut fağfurları taşlara dökülerek inilltilerle kırıldı, parça parça oldu. Kadın, Ali çavuşa bağırarak o kadının ne zaman gideceğini soruyordu. Fikriye utancından yerin dibine geçti. Köşkün içinde, dışında bunları dinleyenlerin gözlerinde kim bilir ne kerte küçülmüştü. Mustafa Kemal, karısının hırçın sesiyle salona çıkarak durumu gördü. Yapacak hiçbir şey bulamadı. Yukarı tükürse bıyık, aşağı tükürse sakaldı. Latife'nin bağışlamayan bakışları altından bir suçlu gibi geçerek, içinde de bir öfke payı taşıyarak çalışma odasına gitti.

Fikriye, artık, paşayla görüşebilmekten umudunu keserek kararını verdi: Görüşse de görüşmese de bu aşağılamalar dolu yerden bir ayak önce uzaklaşacak, gidip kimsenin görmediği yerlerde yazgısına ağlayacaktı. Bu, kendisine her şeyiyle yabancı yerde gözyaşı dökmek bile onur kırıcıydı. Onurunu olsun eski bir armağan gibi koynunda taşıyarak İstanbul'a kaçacaktı. Orda gerçek dostlarının bulunabileceğini sanıyordu. Kim bilir?

Fikriye, Ali çavuşu çağırarak bavulunda Paris'ten beri en değerli bir armağan gibi taşıdığı güzel, pırıl pırıl redingotu çıkarıp paşaya vermesi için ona verdi. Paşanın bunu beğenip beğenmediğini bile öğrenemedi. Köşkte bütün gece onunla köşkün sahipleri arasında korkunç bir sessizlik duvarı yükselmişti. Köşkte ses adına hiçbir şey de işitilmiyordu. Sanki, köşkün sahipleri, sessizce burayı bırakıp ayrılmışlardı. Geceyi yine uykusuz geçirdi. Bitmiş bir dava için yeniden umuda benzer şeylerin kucağına düştüğünü anlıyordu.

Sabahleyin, yeni bir sürpriz beklediği sırada bir yaver gelip askerce selam verdikten sonra, yeni konuklara verileceğinden odanın boşaltılmasını bildirdi. Bu kez de kovulmuştu. Bunca aşağılamaya nasıl dayanabildiğini anlayamıyordu. Böyle ince bir gönüle sahip olan o eski Fikriye'den hiçbir iz kalmamış mıydı? Evet, kalmamıştı. Umutsuz aşkı onu bu aşağılamalara göğüs germesi için boşuna zorlayıp duruyordu. Yerini almış olan başka bir kadına da bu yeri hesaplaşmadan kaptırmamak uğruna bir savaş vermenin gerekliliğine de inanıyordu. Evet, karınca kararınca bir savaş vermeliydi. Böyle düşünerek bir yaylıyla kente indi. Hiç olmazsa eski dostlarını, arkadaşlarını birer kez görüp vedalaşmak isteğine kapıldı. Kimin kapısını çaldıysa korkudan açılmamıştı. Onun Çankaya'dan koğulduğu çoktan öğrenilmişti. Şimdi, herkes onu bir saatli bomba gibi görüyordu. Çankaya ile arasının açılmasını isteyen, oranın eski nazik, fedakar kadını Fikriye ile görüşebilirdi. Hepsi de onun kendilerinde konuk kalmak istediğini sanıyordu. Oysa, o, eşyasını bir otele bırakmıştı. Hiç kimseyi tedirgin etmeğe niyeti yoktu. Ancak, düşünemediği bir şey vardı : Paşanın, Latife'nin gözünden düşmüş bir kişinin bir başka kişice baştacı edilmesi düşünülemezdi. Genç kadın Makedonya komiteciliğini biliyorsa da politikanın ne olduğunu bilmiyordu. Alda-

nışı bunandı. Burdaki kadınları da İstanbul'daki eskiden evlerinde kiraylc oturduğu Memduha'lara benzetmişti. Oysa, bütün burdaki kadınlar, ancak, yeni iktidarın başı olan paşayla iyi geçinerek ekmek yiyebilirlerdi. İktidarın başının sevmediği insanlara göz kırpanlar, hemen çöplüğe atılırlardı.

Genç kadın, dostluk, arkadaşlık üstüne şimdiye dek edindiği bütün romantik duyguları, düşünceleri bir kalemde silerek trene atladığı gibi İstanbul'a döndü. İçinden kan gidiyordu. Ancak, yakılmış, yıkılmış içinden ayrıca penbe ışıklarla süslü bir direniş tepesi de yükselmekteydi. Bunun varlığını gördüğünde yaşamak üzere yeni atılımlar yapmanın gerektiğini anladı. Latife, kapkara bir dev, bir tiksinti kayası gibi karşısında yükseliyor, onu yaşamaya bağlayan kin dalgaları yayıyordu. Fikriye, onun da kendisi gibi düştüğü günleri görmek istiyordu. Bu yüzden de bu delik deşik bir körüğe benzeyen hırıltılı ciğerlerle birkaç zaman daha yeryüzünün mutsuz konuklarından biri olarak kalmak istiyordu. Bu, kendi isteğine bakmadan içinden geliyordu. Sanki içinde bir şeytan yaşıyordu da bu, onu, tıksıntilere, kinlere öç almalara doğru itiyordu. Yoksa, daha köşkün kapısında kendisini öldürür, bu kadının aşağılamalarına güzel bir karşılık vermiş olurdu. Ne yazık, içinde başkaldırmış olan iblis, büsbütün başka türlü düşünüyordu. «Öç, öç» diye bağırıyordu. Böyle büyük, uzun, acıklı bir aşk, ölümle sonuçlanamazdı. Bunun öcü alınmadan ölüp gitmek, insanlara yakışmazdı. İnsan olan, iblisle elele verip mutlulukları yiyen, kemiren mutluları, cehennemin en dip katlarında konuk etmeden oraya gitmezdi.

Fikriye, yataklı vagonda sarsılarak giderken içinden yecüç mecüçler gibi böyle kapkara, katran gibi düşünceler geçiyordu. Dikkat etti, hiçbir iyi düşünce bu sırada bunların karşısına çıkıp bunları durdurmağa çalışmıyordu. Tren.

de geçen gece, eksiksiz bir karadüştü. Ancak, şunu da öğrendi ki kendisini İstanbul'a dek sapsağlam getiren de bu katran renkli düşünceler, düşlerdi. İblis, genç kadını büsbütün egemenliğine almıştı. Onu bir süre keyfince kullanacağa benziyordu.

Fikriye kolu kanadı kırık olarak Haydarpaşa'da trenden indiğinde kendisini çok geniş bir boşlukta buldu. Birkaç yıldır dostlarla dopdolu olduğunu sandığı dünya, şimdi, insansız, dostsuz, bomboş görünüyordu. İkbal dönemindeki bütün dost azmanlarını bir kalem geçerek yoksulluk yada orta hallilik döneminde gönül bağladığı dostlarını, arkadaşlarını şöyle bir kafasından geçirdi. Gidebileceği bir tek yer, Sultanahmet'de İshakpaşa mahallesinde kazasker Hayrettin Molla'nın konağında oturan eski arkadaşı Memduha'nın yanıydı. Onların evinde kirayla oturdukları sıralar onunla candan arkadaş olmuştu. Trenden inip de bavullarını hamala verince ilk usuna gelen yer orası olmuştu. Onu ancak Memduha'cığının yanı paklardı. Doğru oraya gitti. Türkiye'ye döndü döneli ilk kez candan insanlarla karşılaştı. Geçici konuk olarak gittiği bu eskiden kirayla oturdukları, kızkardeşini veremden yitirdiği evde çok sıcak bir kardeşlik havası buldu. Ona bir oda verdiler, orda yerleşti. Onu avutmağa çalıştılar. Büyük adamlara karı olmanın sonsuz sakıncalarından konuştular. Latife'nin de hırslı bir kadın olduğundan, onun başına da yakında ummadığı işlerin geleceğinden sözettiler. Memduha ile evdekilerin içten davranışları genç kadını yavaş yavaş taşkın, olumsuz duygularından uzaklaştırdı. Genç kadın, Paris'ten aldığı etekleri topuklarına değen açık yakalı geniş kollu, belli kumaş kemerli giyneğini giyerek, yüksek topuklu, ince burunlu şık iskarpinlerini ayaklarına geçirerek arkadaşı Memduha ile bir fotoğrafçıda bir anı resmi çektirdi. Memduha da tıpkı onun gibi giyinmişti. Giyimleri o zaman İstanbul'un en şık kılığıydı. Fikri-

ye, Paşanın kendisine armağan ettiği doksan dokuziuk değerli tesbihi yine boynunda taşıyordu. Tesbihin bir ucu göbeğine iniyordu. Birbirlerinden sigara yaktıkları görülüyordu.

Eski arkadaşı, Memduha'nın evi, genç kadına en güzel sanatoryum etkisi yaptı. Üzgün bakışlarının güzelliğine yavaş yavaş bir gülümseyiş de katıldı. Yalnız vücudu çok zayıflamıştı. Yüzü incelmiş, saydam bir renk almıştı. Yemeklerini nazla yemekle birlikte, aşk acısını, öç alma mutluluğunu duyabilmek için yemeğe çalışıyordu. Artık, onun için bu iki temel duygudan başka, her şey anlamını yitirmiş gibiydi. Paşadan birtürlü tiksinemiyorsa da o Latife olacak (!) kadından baştanbaşa tiksiniyor, kendisini Çankaya'dan bayağı kovan bu kadını mutsuzluğun çukurunda görmeden ölmek istemiyordu. Bu kin, tiksinti, ona yaşamak gücü veriyordu. Mustafa Kemal, güvenilir adamları aracılığiyle genç kadını uzaktan uzağa da olsa izletiyordu. Onun tabiatında, gözünden düşse bile bir kimseyi unutmak diye bir şey yoktu. Hele Fikriye onun akrabalarından biriydi. Sonra kendisini sevmişti. Kendisiyle yaşamıştı. Ancak onu yakınında barındıramazdı. Genç karısı son kerte kıskançtı. Fikriye nin ne anlam taşıdığını bildiğinden onu son kerte hırçın davranışlariyle köşkten uzaklaştırmıştı. Fikriye'nin köşke yakın bir yerde, Ankara'da bile kalması, paşanın başını ağrıtacak birçok tatsızlıklar doğurabilirdi. Fikriye'nin İstanbul'da eski, candan bir arkadaşının evinde oturup kendisini unutmağa çalışması en akıllıca işti. Onun para durumunu da gizlice yönetiyordu. Fikriye, Memduha'nın evinde herkesçe unutulmuş bir kişi olarak yaşamakta olduğunu sanırken çevresinde iyiliğini isteyen gizli dostların dolaştığını bilmiyordu. Artık, Fikriye, bu evin bireylerinden biri olmuştu. Aile, Gelibolu'ya taşınmak zorunda kalınca o da onlarla birlikte oraya gitti. Su yada gökyüzü biçimindeki mavilikler,

genişlikler, onu bir yıl süreyle oyaladı. Güneşin doğuşu batışı, bu güzel Ege kentinde büyülü güzellikler yaratıyordu. Buralı şair Rıza Tevfik'in bu güzellikleri betimleyen dalgalı şiiri sanki sabah akşam görünmeyen kişilerce kulağına fısıldanıyordu:

«Bu yerlerde güneş mahmuru fikret bir peridir ki
Doğar sevdalı akşamlar nigâhı vapısininden.»

Bu iki dizenin türkçesi de şöyleydi: «Bu yerlerde güneş. düşünceyle sarhoş bir peridir ki sevdalı akşamlar son bakışından doğar.»

Evet, Gelibolu, deniz mavilikleri, gök mavilikleri ortasında renkli, sevdalı akşamlariyle ruhu büyüleyen, avutucu güzellikler taşıyan bir kentti. Burada gönlündeki korkunç yara kabuk bağlar gibi olduysa da ara sıra volkan patlamalarını andıran homurtular, derinlerden yükselerek genç kadını, çekilen bir deniz gibi gittikçe açığa sürüklüyordu. Çok yanlışlık yapmış, çok büyük bir aşka sataşmıştı. Bu kocaman aşkı kendi dengi sanarak aldanmışsa da iş işten geçmişti. Bu büyük aşk, onun ufacık varlığını büyük bir deniz gibi yutmuştu. Gelibolu'nun ayakları dibinde soluyan şu mavi deniz yanında ne kerte küçükse, mini miniyse, o büyük aşkın yanında da onun varlığı tıpkı böyle ufacıktı. Hiç kahramanları sevmek us kârı mıydı? Bu kocaman aşkı taşıyacağını sanmakla ne büyük yanılgıya düşmüştü. Kahramanların karıları şandan, şereften başka bir şey olabilir miydi? Onlar, ancak, bunlarla evlenmez miydi? Şandan, şereften daha güzel kadın mı olurdu onlar için? Ezecek, evet, paşanın şandan şereften çifte karısı Latife'yi de ezecek, çiğneyip geçecekti. Bu iki yavuz karıya sahip bir büyük adama kuma gitmek olacak iş miydi? Mütareke yıllarındaki ufak flörtler kertesindeyken işi kesip, paşayı şanları şerefleriyle başbaşa bırakmak gerekmez miydi? Hayır, ille de bir

erkek giyneği giyip bin türlü tehlike atlatarak Ankara'ya gidecek, büyük adamın bekârlık günlerine, renk, tat, mutluluk kırıntıları katacaktı. Bunu da karınca kararınca yaptı. Evdeki hesap çarşıya uymadı. Zübeyde'nin düşmanlığı işi altüst etti. Paşanın iki görkemli karısı da ortaya çıkınca, onun *mini mini* varlığı bir kibrit çöpü gibi ayaklar altında çiğnendi. Gelibolu kentinin masmavi suları, ufukları ara sıra onu aldatıyor, ona bütün geçmişi unutmasını salıklıyordu. *O da unutur gibi oluyor, maviliklerin şezlonguna uzanarak* olağanüstü güzellikte yepyeni sanatoryum saatleri yaşıyordu. Gözlerini bu geniş maviliklerde gezdirdikçe tavşan dağa küsmüş de dağın haberi olmamış diye düşünerek gülümsüyordu. Ama, gel de unut! Paşa, o yeniçeri tipine benzetilmiş boz kalpağıyle Ankara'nın kalesi üstünde başı göğe değen bir tunç heykel gibi yükseliyor, Türkiye'nin her yanından kolayca görülüyordu. Gözünü kaldırsan onu görüyordun.

Bu yüzden burda da sıkılmağa başladı. Latife'yi bir kaşık suda boğmak üzere içinden hınçlar yükseliyordu. Sokaklarda, günlük yaşayışın sokaklarında yitip gitmiş insanlara şaşıyordu. Bunlar, hep aşksız insanlar mıydı? Neden böyle rahat gezip dolaşabiliyor, günlük işleriyle böyle durgun uğraşabiliyorlardı?

Şimdi, İstanbul'da eski valilerden akrabası Macit'in evinde oturuyordu. Ev halkı onun duygularının şimdi bile son kerte hızlı olduğunu görerek tetikte bulunuyordu. Ankara'dan, Mustafa Kemal'den, Latife'den hiç sözedilmiyordu. Sanki bunlar yokmuş gibi davranılıyordu. Ev halkı, genç kadındaki yanardağın susmuş olduğunu sanıyor, onun şalt ufak, geçici depremlerle sarsıldığını sanıyordu. Kadıncağızın ciğerlerini kemirmekten birtürlü vazgeçmemiş olan canavar da onun duygularını olduğundan çok büyütüyor, onu abartılmış bir dünyanın içine atıyordu. Genç

kadın, Artık paşayı görmeyi de istemiyordu. Onun zaten hiçbir zaman kendisini sevmediğini biliyordu. Kadınsız savaş yıllarında kendisiyle biraz avunmuş, şan, şeref günleri gelip de, bir de bu arada tonbul İzmir kızı meydana çıkınca bütün eskiyi, geçmişi unutuvermişti. Paşa, artık, bütün Türkiye gibi çevresindeki kişileri de değiştirmeğe başlamıştı. Kadın olarak da Latife ortaya çıkmıştı.

Ta Çankaya'dan İstanbul'a dek sivri bir hançer gibi uzanan Latife'nin varlığı, Fikriye'nin en kutsal duygularını delip geçiyor, onu sonsuz tedirgin ediyordu. Kaç kez karıkocayı bağışlamak istemişse gözlerinin önüne hep Latife'nin düşman yüzü dikilmişti. Bu kadının yeryüzünde yaşaması, hem de kendi mutluluğunun eski bahçelerinde sultan gibi gezinmesi, yeyip içmesi, sevişmesi, artık dayanılacak gibi değildi. Bu mutsuzluğunun başlıca nedenini yeryüzünün aydınlıkları arasından alıp cehennemin özel bir yerine yolcu etmek gerekiyordu. Bu yaşa dek savaş gürültüleri, askerler, subaylar, balkan komitecilerinin korkunç öyküleri arasında yaşayan genç kadın, silah kullanmasını da biliyor, dirimini bu kerte ucuza vermemek uğruna yepyeni bir serüvene atılmak üzere duygularını düşüncelerini yavaştan hazırlamağa çalışıyordu. Şimdiye dek bin türlü zorluklarla elde ettiği en büyük, paha biçilmez mutluluklarını Çankaya'nın yeni sultanı bir anda karakuş gibi elinden kapmıştı. Bu, bir zorbadan başka neydi. Bir haramiden başka bir şey miydi? Avrupa'ya gidip birkaç yıl sürmüş olması ona sanki bir üstünlük mü sağlıyordu? O kadın, hiç paşasına kendi baktığı gibi bakabilir miydi? Paşa, bir çiçek bahçesi gibi bakılmak isterdi. O kadınsa, Avrupa'da öğrendiği birkaç yabancı dille, birkaç ezberlenmiş sözcükle böbürlenmekten başka sanki ne yapıyordu? O kadın hiçbir zaman Çankaya'nın biricik kadını olamazdı.

Kendisine gelince, bu İzmir kızı meydana çıktığı günden sonra olacakları düşünerek birdenbire kaygulara, tasalara kapılmış, hastalığı depreşmiş, şimdiye dek görülmemiş bir kerteye yükselmişti. Felaketin başlangıcı da zaten bu olmuştu ya. Paşa, buna dayanarak onu Avrupalara sürgün etmiş, sonra da İzmir kızı kolayca gelip Çankaya'ya yerleşivermişti. Paşa, belki de kendisinin olay çıkaracağını sezdiğinden onu Türkiye'den uzaklaştırmıştı.

Fikriye, Ankara'dan ayrılalı bir yılı geçiyordu. Evinde oturduğu arkadaşları, akrabaları, onu avutmak üzere çok ciller dökmüşlerdi. Aşkını yitiren sa't o muydu? Aşkını yitirmemiş insana şu yeryüzünde pek az rastlanırdı. Onun da unutması gerekirdi. Fikriye, çevresinin bu sürekli öğütlerine kulaklarını tıkayıp onlara inanmış gibi görünerek içine dalacağı en tehlikeli serüvenin sahnelerini kafasında evirip çevirmeğe başladı. Oyun, üç kişi arasında oynanacaktı. Mustafa Kemal'le kendisi, Latife ile kendisi, bir de üçü arasında hep birden oynanabilirdi. Bu işte Latife gibi paşası da suçluydu. Evet, erkek alışkanlığıydı. Onlar kendi karılarının üstüne birçok gül koklamağa eskiden beri alışıktılar. Güçlü olduklarından da her zaman haklıydılar. İlk karıları yaşlandıklarında gönül tazelemek üzere eve tazecik kadınlar getirirler, evde ufak da olsa bir harem kurarlardı.. Keşke, paşası da böyle bir şey yapsaydı onu Çankaya'dan atmasaydı. O, yavaş yavaş bu zulme alışır, zamanla onu olağan görmeğe başlardı. Hiç olmazsa, yaşayışı boyunca kazanmış olduğu mutluluğun bir kırıntısını böylece korur, bununla avunur, yeryüzünün mutlu kişilerinden biri gibi geçinir giderdi. Tanıdığı, tanımadığı kadınların hemen pek çoğu bu durumda değil miydi? Erkeklerin ejderhalığiyle hiç başa çıkılabilir miydi?

Ne yazık ki güzel paşası, bir Avrupalı kafası taşıdığından dolayı bir tek kadınla evlenmek istemiş, böylece ev-

deki kadını çöplüğe atmak ya da sürgüne göndermek gerek mişti. Böyle düşünceler arasında son kerte bunalımlı saatler, günler geçiren genç kadın, en sonra bir kez daha Ankara'ya Çankaya'ya gitmeye karar verdi. Gidip sevgili paşasını kutsal, büyük aşkını bir kez daha görecek, onunla birkaç dakikacık olsun konuşacak, onun yüreğine işleyecek birkaç sözcük olsun söyleyecek, ondan sonra onun gözlerinin önünde tabancayı yüreğine dayayarak ateş edecek, böylece vefasız paşasına yaşadıkça kendisini acı acı anmak olanağı verecekti. Eğer azgın bir kadın olsaydı bu vefasızlığın cezası olarak paşayı da vurabilirdi. Ancak, paşa, öyle yoksul bir aşk uğruna harcanacak bayağı insanlardan değildi. O, bu ulusa gerekliydi. Evet, onun gözleri önünde kendisini öldürerek ona ölünceye dek kendisini anması olanağını verecekti. Bu arada, önüne çıksa Latife'yi vurabilir miydi? İşte, buna bu arada olumlu yada olumsuz bir yanıt veremezdi. Kim bilir belki de onu gözünü kırpmadan vurabilirdi. Şundan ki o kadın, kendisini bir kırıntı anlamamıştı. Çankaya'dan kendisini pek kabaca koğdurmuştu. Bilmem, konuk gelmiş de odayı hemen boşaltması gerekiyormuş. Daha neler. Evet, Latife, kendisini kendi evinden koğmuştu. Eğer Latife, ortaya çıkmasaydı kendisi dirimi boyunca Paşanın yanında kalabilirdi. Onunla karı koca yaşayışı geçirmeseler bile bu yanyana bulunma mutluluğu ona yeter de artardı bile. Ne yazık ki Latife, onun Çankaya'da, paşanın yakınında onun iki gün konuk kalmasına bile katlanamamıştı. Evet, salt bu yüzden, eline geçse saçını başını yolmayı bir yana bırak, onu gözünü kırpmadan öldürebilirdi. Yine de öldürmemeye çalışırdı. Şundan ki paşanın sevdiği canlı cansız her şeye karşı eskiden beri sevgi duymağa alışmıştı. Salt bu duygu bile, Latife'yi öldürmesini önleyebilirdi. Sonra, eğer Latife'yi öldürürse, paşası bu kez sevdiği bir oyuncağı elinden alındı diye kızıp köpü-

recek belki şimdi bile kendisine acıdığı halde hınç beslemeğe kendisinden tiksinmeğe başlayacaktı. Bu tiksinti, işte karşısındaki düşmanların en güçlüsü, en korkuncu olacaktı. Paşasının kendisine duyduğu tiksinti ne demekti? Bunun çapını düşünmek bile insanı ezerdi. Hayır, salt bu yüzden Latife'yi de vuramazdı, vurmayacaktı. Kendi kendisinin varlığını yeryüzünden kaldırarak hem dinmeyen acılara bir son verecek, hem de yeni kurulmuş bir mutluluk ocağının gölgelenmesini önleyecekti. Yalnız, burda paşaya vereceği ceza şu olacaktı ki yaşadığı sürece kendisini acı acı anacaktı. Yeryüzünde kendisi için kendini öldürmüş bir kadının varlığını düşünerek hem bencil duygularını doyuracak hem de bir yastığa baş koydukları o çetin günlerin değerli tatlarını düşünerek tatlı tatlı üzülecekti. İşte, zavallı Fikriye'ye salt bu tat kalıyordu. Ölmeden önce bunu düşünebilmek de bir mutluluktu. Ona da yeryüzünde ancak bu yoksul tat kalmıştı.

İşte, şimdi, yeryüzünde yazgısının kendisine ayırdığı bu birlcik yoksul tadı tatmağa gidecekti. Böylece, yazgının yazdığını da bozmayacak, karı kocayı rahat bırakarak bu dünyadan çekilip gidecekti.

Artık, bu karar döneminde hıçbir gızdeşi de kalmamıştı. Bunlar öyle tehlikeli şeylerdi ki, zaten olsa da en içten arkadaşına anasına, babasına, sağ olsalardı bile, bunları açamazdı. Yaşayışının son serüvenini salt kendisi yürütecekti. Genç kadını şimdiden üzüp kara kara düşündüren şey de paşanın, ölümünü gazetelere duyurmayacağı belkisiydi. Evet, bu bir skandal görünüşü alacağından, Çankaya, onun ölümünü kendi binlerce gizli arasına gömecekti.

Bir akşam, valizini eline alan Fikriye, konuk olduğu eve hiçbir haber vermeden Ankara trenine atladığı gibi son serüvenine doğru yol almağa başladı. Bütün gece,

kaderine ağladı, acı gözyaşları döktü. Alnına yazılanı görmeğe gidiyordu. Hiç kimse bunun önüne geçemezdi. İşte, o da belinde bir tabanca, çantasında bir başka tabancayla yazgısının verdiği buyruğu yerine getirmeğe gidiyordu.

Sabahleyin bozkır kentinin küçük garında trenden indiğinde bütün özgür, başıboş insanların duyduğu rahatlığı duydu. Çevresinde kendisini tanıyan hiç kimse yoktu. Hiçbir protokol kuralı da onu mengenesine sıkıştırmak üzere kıskacını açmamıştı. Eskiden olsa İstasyon memurları filan onu tanıyabilir, protokol hemen davranabilirdi. Aradan bir yıldan çok zaman geçmişti. Artık, ortada bir Mustafa Kemal yapısı Fikriye yoktu. Eskiden olduğu gibi o aşkın bilinmeyen askerlerinden biriydi.

Hemen istasyonun arkasında dizilen faytonlardan birine atlayarak «Çankaya» buyruğunu verdi. Bomboş, ıssız topraklar üzerinde tepeye doğru yükselen Çankaya yolunda da hiçbir dirim kımıltısı yoktu. Çankaya'ya yaklaştıkça, genç kadının, hasta ciğerlerinin arasına sıkışmış olan aşk hastası yüreği daha hızlı çarpmağa başladı. Çankaya'nın dış kapısında faytonu durdurdu. Orada beklemesini söyledi. Belki hiç kimseyle görüşemeden geri dönmek zorunda kalabilirdi. Kapıda bekleyen nöbetçilerle onların komutanına kendisini tanıtınca kolayca birinci barajı aştı. Bekleme odasına gideceğine köşkün sahiplerinden biriymişçesine küçük köşke uğramadan doğru köşke yürüdü. Kapının sağındaki yeşil salona girmesiyle Bekir çavuşla karşılaşması bir oldu. Bekir çavuş, Fikriye Ankara'ya gelmeden önce paşanın çamaşırlarını yıkayan, hemen hemen onun bütün işlerini gören emektar bir askerdi. Adamcağız, Fikriye'yi sevmekle birlikte paşaya daha candan bağlıydı. O, ekmek kapısıydı. Hemen koşarak paşayı uyandırdı. Önemli zamanlarda paşayı uyandırmak

görevleri arasındaydı. Fikriye'nin geldiğini, yeşil salonda beklediğini işitince Mustafa Kemal'in rengi attı. Bu da ne demekti? Kadın buraya dek nasıl gelmişti? Paşa, hemen başyaver Rüsuhi'yi çağırttı. Fikriye ile usturupluca konuşmasını, böyle randevu filan almadan gelişinin nedenini öğrenip kendisine bildirmesini buyurdu.

Rüsuhi alt salonda oturan ufak tefek, solgun benizli kadını hiç tanımıyordu. Salt adını işitmişti. Fikriye'ye kendini tanıttı. Başyaver, bunu yeter bulmadı, onun kimlik kâğıdını da istedi. Fikriye hiç ikircikslzce çantasını açarak kimlik kağıdını çıkarıp başyaver Rüsuhi'ye uzattı. Bu, padişahlık tuğrasiyle süslü bir Osmanlı kimlik kağıdıydı. Genç kadın, sinirlenmişti. Dal dal titrediği göze çarpıyordu. Kimlik kâğıdını şu sözlerle uzatmıştı:

«Buyurun, başyaver efendi.»

Bununla şimdiye dek nice başyaverlere buyurduğunu anlatmak istiyordu. Rüsuhi, kiminle görüşmek istediğini sordu. O da Mustafa Kemal paşayla görüşmek istediğini söyledi.

Rüsuhi:

«Arzularınızı ancak kendileri uyanıp hazırlandıktan sonra bildirip görüşmenizi sağlarım. Lütfen, birlikte teşrif ediniz de öbür salona girelim. Orada bekleyiniz.» Orta köşkteki bekleme salonuna götürülmek istenmesi genç kadına bir tokat gibi çarptı. Oraya ancak yabancılar alınır, bekletilirdi. Başyaverin onu oraya götürmek istemesi, kendisini şimdi de bu köşkün hanımı sayan genç kadını çileden çıkardı. Salonu çın çın öttüren sesiyle haykırdı:

«Gitmem. Burası benim evim.»

Başyaver, işin sarpa sardığını görerek erkeklik gücü-

nü kullanmak zorunda kaldı. Kolundan tutup bayağı sürükleyerek onu yaverler köşküne götürdü.

«Paşama haber veriniz, başyaver bey. Göreceksiniz, beni hemen kabul edecektir.»

«Ziyaret için önceden randevu almak gerekir. Kim olursa olsun, Gazi paşayla habersiz görüşemez.»

Fikriye, paşayla görüşemeyeceğini artık anlamıştı. Bu işi çabucak bitirmek gerekiyordu. Bunu Mustafa Kemalsiz de yapabilirdi.

«Yüzüme biraz su çarpacağım» diyerek tuvalete gitti.. Yüzüne gerçekten birkaç avuç su vurdu. Sinirleri bozulmuştu. Kendini nasıl, nerde öldüreceğini kararlaştıracaktı. Küçük çantasını açarak browning tabancasına el attı. Burda helada olamazdı. Hiç olmazsa köşkün bahçesinde olmalıydı. Herkes ihanete uğrayan aşkının, üzücü sonucunu görmeli, İzmir kızını lanetlemeliydi. Acaba, karşısına çıksaydı bu sabah kendisiyle birlikte paşayı da vurabilecek miydi? Artık, bunu düşünmek bile lükstü. Kendisini şu köşkün bahçesinde rahatça öldürebilecek miydi? Öyle mutsuzdu ki, paşa karşısına çıkmak tedbirsizliğini gösterseydi, salt «Latif»in elinden mutluluğunu almak uğruna ona da ateş edebilirdi. Soğukkanlılığını yitirmiş gibiydi? Yaverlerin barajını yarıp geçemeyeceğini anlamıştı. Ne yapacağını da bilmeyecek duruma gelmişti. Mustafa Kemal'in yerine tutup başyavere ateş edemezdi ya.

O, şakır şakır akan musluğun başında böyle ikircikler içinde bocalayıp durduğu sırada yaverler arasında bir kuşkudur başlamıştı. Hepsi birbirini tuvalete sokup işin anlaşılmasını istiyor, içerdeki kadın olduğundan dolayı da hiçbiri girmek yürekliliğini gösteremiyordu. En sonra başyaver Rüsuhi bir baskın biçiminde kapıyı iterek içeri girdi. Böylece göreceğini de görmüş oldu: Uzun boyuyla

onun yanıbaşında dikilince küçük çantanın içindeki küçük Browning tabancasının kara demirini gördü. Genç kadın, artık her şeyin anlaşıldığını, tabancayla buraya gelmenin ne anlamlara geldiğini pek eskiden bildiğinden artık her şeyin bitmiş olduğunu anladı. Başyaver, içeri girerken tabanca elindeydi. Onu şimşek gibi yerine çantasına yerleştirmek istediyse de genç subay görmüştü. Çantasını çabucak kapadı. Foyası meydana çıkmıştı. Boşa eğikti. Başyaver, paşayla görüşmenin artık düşünülmeyeceğini, hemen köşkten çıkarak gitmesini söyledi.

Komplosunun suya düştüğünü anlayan Fikriye,paşayla görüşmeye boşverir gibi yaparak yaverlerin ellerini yapmacık bir soğukkanlılıkla sıkıp hızlı adımlarla köşkten uzaklaştı. Kentten gelirken bindiği fayton, şimdi de oradaydı. Onu bekliyordu. Hiçbir şey olmamış gibi arabaya bindi. Araba, bayır aşağı inip de Fuat Bulca'nın evinin ordaara varınca, Fikriye, tabancasını çantasından çıkarıp ucunu kalbine dayadı. Paşanın doksan dokuzluk tesbihi soğuk namluyu okşuyordu. Tetiği çekmesi çok kolay oldu. Artık, yeryüzünün acısı dayanılmaz olmuştu. Yine de kurşun sol göğsünden girip kalbin pek yakınından sıyırarak geçtiğinde arabada daha çok duramadı. Sanki yeni bir kurtuluş arar gibi kendini kaldırıp arabadan dışarı attı.

Silah sesi, hele paşanın köşkünün yanındaki bir silah sesi, bütün tetikteki nöbetçileri, muhafızları, yaverleri yerlerinden sıçrattı. Silah sesinin geldiği yere vardıklarında Fikriye'nin göğsünün sol yanından fışkıran kanlarla yerde yatmakta olduğunu gördüler. Hemen, paşaya bildirdiler. Bütün kötü belkilere boşveren paşa, içinde yükselen büyük bir sızıyla genç kadının, ölmemişse hemen Nümune hastanesine kaldırılmasını buyurdu. Paşanın ilk usuna gelen sağlık bakanı Refik (Saydam) oldu. Fikriye'nin kendini öldürmek is-

tediğini, durumunun görünüşe göre ağır olduğunu, bu zavallı kadının mutlaka kurtarılması gerektiğini söyledi.

Nümune hastanesinin başhekimi Doktor operatör Ömer Vasfi, göğsünden kanlar fışkırarak kendisine getirilen Fikriye'nin onmaz durumu karşısında çok üzüldü. Vaktiyle Zübeyde'nin hastalığı nedeniyle köşke sık sık gidip gelen Vasfi, hep Fikriye ile karşılaşır, görüşürdü, O nazik, güzel kadının bu son serüvenine herkesle birlikte o da çok üzüldü. Kadıncağız komadaydı. Başhekim, yaralıyı özel bir odaya alıp tedaviye başladığında bu durumdaydı. Faytoncuyu da oraya çağırmışlar, olayın nasıl geçtiğini soruyorlardı. Zavallı adamın korkudan dili tutulmuştu. Sorulanlara birtürlü yanıt veremiyordu. Çankaya'dan heyecanla durumu soran paşaya doktor ağziyle şöyle demişti:

«Browning tabanca mermisi sol akciğeri büyük bir kulurla delip kalp nahiyesi yakınından geçmiş ve bu arada kalbin dış muhafazasını zedelemiştir. Hasta, büyük bir kalp zafiyeti içinde bulunmaktadır.»

Başhekim Ömer Vasfi, hastanın ilk tedavisini yapıp onu dinlenmeye bıraktıktan sonra, umutsuzluk içinde onu süzerken Sağlık Bakanı Refik (Saydam) in geldiğini gördü. Çanakkale savaşları sırasında tanışmışlardı. Bu tanışıklık şimdi de sürüyordu. Onu bir yana çekerek şunları söyledi.

«Fikriye'yi, onun paşanın yanındaki değerini biliyorsunuz. Paşa, olaydan son derte üzüntülüdür. Aman, Ömer, elinden gelen özeni göster. Bu kızı kurtaralım. Gerekirse İsviçre'ye de göndereceğiz. Bir de, her gün, eğer gerekirse, giderek her saat, düzgün gözlem notları ile hastalığın gidişini inceleyiniz. Kimseyle görüştürmeyiniz.»

Başhekim, Sağlık bakanının salığını olduğu gibi tuttu. Birkaç gece hastanede yattı. Bir dakika gözünü mutsuz kadının üzerinden ayırmadı.

Fikriye, ilk şoklardan sonra biraz dinginleşti. Yalnız plevre ile Perikardda toplanan kanlar nedeniyle soluk darlığı çekiyordu. Bunların önü alınabilir, yaralı kurtulabilirdi. Bir intilat bütün umutları yıktı. Bir hafta boyunca yaranın zulmüne karşı koyan genç kadının vücudu birdenbire ateşler içinde yanmağa başladı. Ömer Vasfi, muayene ettiğinde teh likeli bir zatürrie ile karşılaştı. Mutsuz Fikriye, hastalığın ateşine ancak iki gün dayanabildi. Sonra, komada olarak, arkasındaki acıklı aşk destanını bir kez daha düşünemeden geçip gitti.

İKİNCİ BÖLÜM
— 2 —
MECLİSTE VURUŞANLAR

> Yaşayış felsefesinin garip bir oluşumudur ki, her yararlı ve yeni şeye karşı, kesinlikle bir güç çıkar.
>
> **MUSTAFA KEMAL**

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal, düşündüğü devrimleri tekbaşına yapmayı kafasına koyarak çevresindeki kendine engel olabilecek bütün sivil, asker kişileri birer ikişer kilit noktalarından uzaklaştırdığı sırada, Musul'un üzerine kesinlikle oturmağa karar vermiş olan İngilizlerin kışkırtmasiyle Hakkâri bölgesinde Nosturiler ayaklandılar. İngilizler, bu ayaklanışı bir köprübaşı olarak kurduktan sonra Musul'a asker yığmağa başladılar. Sözde, Lozan antlaşmasına göre Musul için plebisit yapılacaktı. Oysa, İngilizler, çağın kan damarı olan petrolü burda gördükten sonra, bunu bırakmayı uslarının kıyısından bile geçirmemişlerdi. Lozan antlaşması vizgelirdi. Petrolsüz bir imparatorluk ergeç yıkılırdı. Hele üstünde güneş batmayan İngiliz imparatorluğu motorlu savaş araçlarını ancak bu taze kanla besleyerek ayakta kalabilirdi. Petrol savaşının alabildiğine sürdüğü bir

zamanda hiç Musul, kâğıt üstündeki Lozan antlaşmasıyla elden çıkarılır mıydı?

İngilizlerin ergeç böyle bir kalleşlik yapacağını bilen Mustafa Kemal, Nasturi ayaklanışını, Ethem'in vaktiyle yaptığı gibi yıldırım hiziyle bastırmanın gerektiğini düşündü. İngilizler, çok belalı bir noktaya parmak basmışlardı. Burdan, bütün doğuyu baştanbaşa kaplayabilecek bir Kürt ayaklanışı yola çıkabilirdi.

Mustafa Kemal, İngilizlerin çıkardığı bu yangını yıldırım hiziyle söndürmenin genç Cumhuriyetin dırım gücünü, yaşama şansını göstereceğini düşünerek buraya ivedi iki kolordu gönderilmesini buyurdu. Ancak, İngilizleri kuşkulandırmamak üzere salt yedinci kolordu diye adlandırılan bu gücün başına getirilecek komutan üstüne de bir karara varmak gerekiyordu. İşte, bu yüzden buraya bölgeyi, dünya savaşı dolayısiyle çok iyi bilen Cafer Tayyar paşanın gönderilmesi düşünüldü. Yeni devinimin strateiisini saptamak amaciyle Gazi, bir gece Cafer Tayyar paşayla Ankara'da bulunan komutanlara bir şölen verdi. Yemekte, girişilecek savaş sorunu ile iç sorunlar da konuşuldu.

Şölen dağıldıktan sonra, Cafer Tayyar paşa, Gazi'nin bir işaretiyle geriye kaldı. Cafer Tayyar paşa ile Mustafa Kemal ta Makedonya devinimlerinden beri tanışıyor, iyi arkadaşlık sürdürüyorlardı. Ulusça kurtuluş savaşımızın başlarında Yunanlılara tutsak düşerek ünü gölgelenmiş olan Cafer Tayyar paşa, yeni bir serüven yaratmanın, yitmiş olan ününü kurtaracağını düşünerek Gazi'ye şunları dedi:

«Paşam, İngilizlerin Musul'u bize plebisit yoluyle geri vermeyeceklerini siz de bilirsiniz. Bir önerim var: Ben Nasturileri Musul yönünde süreyim. Ani bir davranışla Musul'u ele geçireyim. İngilizlerin burda bize karşı koyacak güçleri olmadığına kanığım. Kaldı ki olsa bile üstün İngiliz güçleri-

ni geri atmak görgüsüne sahip olarak bu işi tanrının lutuf ve yardımiyle başaracağımı doğrularsınız. Eğer İngilizler bu oldubittiyi benimserlerse ne ala. Hiç olmazsa başka konularda daha müsaadeli davranmak zorunda kalırlar. Bakarız ki sorun ağırlık kazanıyor, bu takdirde benim, yetkimi aştığım söylenerek ben Divanı harbe verilirim, giderek ordudan uzaklaştırılırım.»

Başında oturdukları masanın üzerinde ayaklanış bölgesinin haritası vardı. Cafer Tayyar paşa, sözlerine şunları kattı:

«Oldubittilerin bu ülkeye neye mal olduklarını bilirsiniz. Müttefiklerle aramızda çözümleyecek birçok ihtilaflı sorun var. Ulusal antı bütünleyecek tedbirler ve sonuçlar üzerinde gücümüzü, duyarlığımızı kanıtlamak, gelecek için çok yararlıdır. Bir daha böyle bir fırsatın çıkacağını sanmıyorum.»

Gazi, şöyle dedi:

«Aramızda kalacak, paşa, özellikle başbakan işitmesin.»

Sonra, konuşmayı komutan mebuslar üstüne getiren Gazi, Kazım Karabekir'le Ali Fuat paşaların çekilmeleri üstüne ne düşündüğünü sordu. Cafer Tayyar paşa kanısını şöylece açıkladı:

«Zatı devletlerince de bilinmektedir ki kişilik ve çabaları sizce de bilinen kimi arkadaşlarımızla İsmet paşa arasında görüş ayrılıkları var.»

Karşısındakinin sözünü kesen Gazi şöyle güldü:

«Yalnız İsmet paşayla mı?»

Bu sorunun anlamını iyi anlayan Cafer Tayyar, şöyle yanıt verdi:

«Açıkça bu noktaya inanınız.»

Çok eskiden beri tanıştığı arkadaşına uzun uzun bakan Gazi şöyle konuştu:

«Komutanların salt askerlik görevleriyle uğraşmalarını üstün tutmaktayım. Böylelikle ordunun siyasetle uğraşmaması prensiplerimizi de uygulamış oluruz. Hele şu Nasturi devinimi bir kez başariyle sonuçlansın.»

Cafer Tayyar paşa, İngilizlerin Hakkari'de yaktığı Nasturi ateşini iki kolordusiyle göz açıp kapayıncaya dek söndürdü. Ancak, İngilizler, bu vuruşun kendi kafalarında patladığını anlayarak belki de blöften başka bir şey olmayan canlı bir davranışta bulundular: «savaş niteliği» taşıyan bir ültimatomla Mustafa Kemal'in barış ocağını tehlikeli bir ateşle tutuşturmak istediler.

Bunun üzerine Büyük Millet Meclisini toplantıya çağıran Cumhurbaşkanı, İngiliz ültimatomundan aşağı kalmayan bir yanıt vermesini istedi. Nasturi deviniminin böyle kısa bir zamanda bastırılışı, Türk ordusunun bütün gençliğini, inisyatif olanağını taşıdığını göstermişti. Bu yenginin güçlü anlamına dayanan Türk hükümeti, İngiliz notasını aynı gürbüz savaş nağrasiyle karşıladı. Evet, İngilizler savaş isterse Türk ordusu hazırdı.

Yedinci kolordu, Güney doğu sınırları üzerinde, tetikte bekliyordu. Türklerin gözüpek durumunu gören İngilizler, işi serinkanlılıkla çözümlemeyi daha uygun buldular. Böylece, İngiltere ile aramızda çıkması an sorunu olan tatsız bir olaylar dizisi olasılığı ortadan kalktı.

Ancak, dış tehlikenin bir araya getirdiği düşüncelerle kişiler, iç sorunlar sözkonusu olunca yine bir cephanelik gibi ateş aldı. Aydın mebusu Hoca Esat efendinin dokuz sorulu bir önergeyle bakanların karşısına dikilerek İskân, eğitim, maliye konuları üstüne hesap istemesi, Büyük Millet Meclisini toptan uyardı. Bu önerge, bir gensoru durumuna getirildi.

İşte, Gazi'nin ,mebus komutanlardan, mebusluktan hemen çekilmelerini istediği şu şifreli telgraf da bu zamanda yazıldı:

«Bana olan güven ve sevginize dayanarak gördüğüm ciddi gerek üzerine hemen mebusluktan çekilmenizi telgrafla Meclis başkanlığına bildirmenizi öneririm. Önemli olan askerlik görevinize kısıtsız koşulsuz varlığınızı adamak bildirilmeğe değer.

«Genel kurmay başkanı mareşal Fevzi paşa hazretleri aynı gereğe dayanan önerim üzerine istifasını vermiştir.

«Üçüncü ordu müfettişi Cevat, birinci kolordu komutanı Şükrü Naili, beşinci kolordu komutanı Fahrettin, Yedinci kolordu komutanı Cafer Tayyar paşalar, hazeratına yazılmıştır.

«Telgraf başında keyfiyeti bildirmenizi bekliyorum.

Cumhurbaşkanı
Mustafa Kemal»

Cafer Tayyar paşa, mebusluğu ordudaki görevine üstün tutarak mebusluktan çekilmeyeceğini bildirdi.

İşte, Mustafa Kemal'in bir önerisi, aynı zamanda orduda da görevli bulunan Halit paşaya da yapılmıştı.

Halit paşa, önceden Makedonya savaşlarında kafasından bir mermi yemiş, beyninin kıyısına çarpıp orda kalan kurşun, onu o günden sonra, sinirli, çabuk parlar, sırasında, kafası kızınca da tabancasına asılır, karşısındakine çokça düşünmeden ateş eder bir kişi yapmıştı. Dünya savaşında doğu cephesinde bozgunlar sırasında birçok subay vurmuştu. Ulusça kurtuluş savaşında da ordumuz Sakarya'ya doğru çekilirken ikide bir komutasındaki birliği arkadan gelen güçlü düşman birliklerine saldırtarak pek çok askerimizin kırılmasına neden olmuştu. Şu sırada da Halit paşa, ortada bir tehlike olarak dolaşmaktaydı. Ona dokunup geçen herkes, hiç usuna gelmeyen bir zamanda dirimini yitirebilirdi.

Bu sırada Kemalettin Sami paşa, Berlın elçisi olarak yıllardır tedavisiz kalan Halit paşayı da, belkı de Mustafa Kemal'in isteğiyle birlikte Berlin'e götürüp orda tedavi ettirmek istedi. Halit paşa Kemalettin Sami paşanın çok eski, içten arkadaşıydı. Bu düşüncesinden Halit paşanın akrabası Hakkı Şinasi paşaya sözetti. O da bu düşünceyi doğru buldu:

«Bir kez de Gazi hazretlerine söyleseniz iyi olur sanırım. Orduda genç komutanların ne kerte gereksendiğini biliyorsunuz. Belki de kedilerinin de bir buyrukları olur» dedi.

Halit paşa, Hakkı Şinasi paşanın düşüncesine ortak çıkmadı. Bunu işitince sinirlendi:

«Biz, mebus olmayı düşünmemiştik bile. Her birimize, askerlik hizmetlerimizi yaptığımızda, bizi özellikle tanıyan çevreleri üstün tutmamız söylendi. Halk kendisine yapılan öneriyi onaylayarak vekilliğe bizleri seçti. Seçiş biçimi ile niteliği ne olursa olsun, bunu böylece benimsemeliyiz. Şimdi, olayların gidişi gereğince böyle düşünülmüyor diye mebusluktan düşünüp taşınmadan çekilmemiz doğru olur mu?»

Hoca Esat efendinin gensoruya çevrilen önergesi, «Mecliste bana karşı bir yayım ateş açılmasına yolaçtı. Mustafa Kemal'in, kız gibi bir Meclis yapalım da görün, diyerek bütün muhalifleri ayıklayarak kurduğu bu kız gibi Meclis de bir erkek gibi dikildi. Mustafa Kemal'in kişiliğine karşı, tabu olduğundan, yapılmayan muhalefet, bir kez daha karşısında başbakan Ismet paşayı bulmuştu. Onun kişiliğinde, alabildiğine diktatörlüğünü sağlamlaştırmaya çalıştığını sandıkları, Mustafa Kemal'e karşı ayaklandılar. Bu kerte güçlü bir muhalefet, yerden bitercesine nasıl çıkmıştı?

İsmet paşanın kabinesi bu yaylımateşi karşılayabilecek miydi? Bakanlar kemküm ederek ortalığı berbat etmeyecekler miydi? Gensoruyu gerek Cumhurbaşkanı, gerekse bakanlar adına İsmet paşa göğüsledi:

«Birçok hatibin Bayındırlık ile İskân işleri üstüne değil, türlü nedenlerle türlü bakanlıklara ilişkin işlere değindiklerini gördüm.. Giderek kimi hatipler, başbakanın devletin iç ve dış siyaseti üstüne çok ayrıntılı bilgi vermesi isteğini göstermişlerdir. Bu isteklere bütünüyle ve sevinçle uyuyorum. Mübadele bakanı yüksek Meclisin istemiyle baş kan vekilliğine seçilmiştir. Ancak, böylece gensorunun önem ve kapsamının hiçbir biçimde kesilmemesini önerirm. Ben, güzel «taktik»i severim.»

Bundan sonra, bakanlar sırasiyle söz aldılar. Bakanların konuşmasından sonra Meclisin tatil döneminde zehir gibi hazırlanmış olan muhalefet bir hatibini ileri sürerek bakanları ateşten bir çenber içine alıyordu. Kıyasıya tartışılıyordu. Mecliste yeniden derlenip toparlanmış olan Muhalefet, son kozlarını oynadığını bilerek bütün mermilerini esirgeyerek, hesaplayarak kullanıyordu.

En sonra kürsüye çıkan Hüseyin Rauf, iki buçuk saat konuştu. Bu güçlü kounuşmayı sık sık Ali (Çetinkaya), Topçu İnsan, Ali Saip, Recep (Peker) kesti. En sonra, bu ufacık bürokratların saldırılarından bıkıp usandığını, artık, bundan böyle meydanın bunlara, bu gibilere kaldığını anlatmak ister gibi şöyle konuştu:

«Tanrı, yurdumu, ülkemi ve hepimizi korusun.»

Bunlar, hatibin son sözleri oldu. Meclis, alkıştan yıkıldı Büyük Millet Meclisinde süren çekişmenin bir benzeri de basında sürüp gidiyordu.

5 Kasım 1924'de süren gensoru, Meclisin havasını dinamitlemek tehlikeleri yaratıp duruyordu. Muhaliflerle onları göğüslemeğe çalışan ufak çaplı bürokratlar, artık, salt sözü yeter görmemek gibi tehlikeli bir düşünüşün büyüsüne kapılmış gibiydiler.

Dersim mebusu Feridun Fikri, kürsüye çıkarak (anket parlamenter) in benimsenmesini istedi. Yunus Nadi, Kel Ali, üstüste kürsüye çıkıp indiler. En sonra, Yunus Nadi yine kürsüye gelerek mebusluğu yeğ tutan generallerden sözederek şöyle dedi:

«Refet paşa hazretleri, bildiğiniz üzere, altı yedi ay önce parlak ve anlamsız birtakım bildirilerle mebusluktan çekilmişlerdir. Tuhaf olaydır, gerekçe olarak eklemişlerdi ki mebusluktan çekilme nedeni, karanlık Oda'da arkadaşlar arasında bir ulus andı mı ne, bir şey varmış. Orada toplanan arkadaşları işbaşına getireceklermiş. Efendim, çok merak ettim bu işi.»

Yunus Nadi'nin bu alaylı sözleri, ön sırada oturan Kel Ali'de yankı buldu. Yüksek sesle şöyle taş attı:

«Evet, generaller hükümeti. Anlamıyor musunuz, yani generaller hükümeti.»

Barut kesilmiş olan Meclis, bu söz üzerine bir anda karıştı. Her kafadan bir ses çıkmağa başladı. Meclis başkanı boşuna ortalığı yatıştırmağa çalışırken arka sıralardan birinden uzun boylu, geniş omuzlu, kocaman kırmızı yüzlü bir mebusun kalkarak öne doğru ilerlediği görüldü. Bu, Ardahan mebusu Deli Halit paşaydı. Kel Ali'nin yanına vararak başucunda dikildi. Kocaman eliyle onun omuzuna dokundu. sonra, eğilerek kulağına bir şeyler fısıldadı. Ancak, bu sırada Mecliste öyle bir kaynaşma, gürültü egemendi ki paşanın Kel Ali'ye ne dediğini hiç kimse işitecek durumda değildi. Yalnız, birçoğunun ayırt ettiği bir davranış, şimdi de sürüyordu: Anlaşılan, paşa, ona, bir türlü karar veremediği teh-

likeli bir öneride bulunmuştu. Karşısındakiyse bu ağır durumun altından nasıl kalkacağını düşünerek zaman kazanmağa çalışıyordu.

Bu, göze pek batmayan olaycık orda geçedursun, kürsüde, Refet paşa, iktidar ögelerinin kendisine yüklediği ağırlıklardan kurtulmak üzere konuşuyor, olayları muhalefetin ağziyle anlatıyordu. En sonra şu sözlerle konuşmasını bitirdi:

«İki asker mebusun Meclise dönmesini istemişsem, acaba Çin'de olduğu gibi bir Cumhuriyet mi yapmış olurum?»

Refet paşanın bu sorusuna Mahmut Esat (Bozkurt) yanıt verdi.

Bu sırada Halit paşayla Kel Ali arasında geçmekte olan küçük olay, yeni bir gelişme gösterdi. Deminden beri kocaman elinin ağırlığı altında pusmuş olan Kel Ali'nin ayağa kalktığını gören Halit Paşa, ona eliyle kapıyı gösterdi. Dışarı yürümesini istediği anlaşılıyordu. Yine de bu olaycık, ancak, pek yakında bulunanların gözüne çarpmış, Halit paşanın huyunu suyunu bilenler, korkunç bir olayın geçeceğini anlamışlardı.

Halit paşa önde, Kel Ali arkada süklüm püklüm koridora çıktı. Hiç kimsenin bulunmadığı koridorda ikisi karşı karşıya geldi. Halit paşa, iri açık kahve rengi gözlerini kendisinden daha kısa boylu olan Kel Ali'nin gözlerine yukardan aşağı korkutucu bakışlarla dikerek şöyle sordu:

«Demin, generaller hükümeti diye bir deyim kullandın. Bu deyimle generalleri aşağılamak mı istedin?»

Kel Ali, Azrailin demir kanatlarının sırtına sürtünerek geçtiğini anlar gibi oldu. Gövdesini soğuk bir ter kapladı. Deli Halit denen kafasında kurşun yatan askerin eskiden beri ne bela olduğunu yakından biliyordu. Kafasından yediği kurşunun, şimdi bile onu birçok kez katil yapmak gü-

cünde etkiler taşıdığını da biliyordu. Nice subayı ufacık suçlarından dolayı elma gibi dalından düşürdüğünü de yakından biliyordu. Çok hızlı tabanca çeken paşanın kendisini buraya temizlemek üzere getirdiğini anlamıştı. Bu belayı savuşturmak uğruna çok alttan almalıydı. Mecliste muhalefet başlayıp da Mustafa Kemal paşa karşı yanda görüldüğünden beri Halit paşanın tabancaları, olduğu yerde rahat durmaz duruma gelmişti. Eskiden ordudo olduğu gibi şimdi de politika alanında silahın her şey olduğuna inanıyordu. Türk ordusunun en tehlikeli adamının, Deli Halit paşanın, gözlerinde çakan delilik, öfke, hınç şimşeklerinin kızıl ışıklarıyle sersemlemiş olan Kel Ali, ölüm korkusunun verdiği atiklikle uyandı. Korkusunu elden geldiğince gizlemeğe çalışarak :

«Asla. Ben de asker değil miyim? Neden generalleri aşağılayayım?»

«Sen de askersin, ama, general değilsin. Neden paşalığa yükselemediğini ben de senin gibi bilirim. Sana komuta etmiş insanlara çakıştırarak laf atmaya sıkılmıyor musun?»

Bu sözler, Halit paşanın tabancasının konuşmak üzere olduğunu Kel Ali'ye anlatmıştı. Koridor da bir çöl gibi ıssızdı. Ne akla uyup da koridora çıktığını düşünerek kendi kendini suçladı, kendi kendine sövdü. Halit paşanın tabancasını bir büyü ile bağlamaktan başka çözüm yoktu. Kanını içmeğe kararlı görünen generali cinayet işlemekten alıkoymak uğruna kullanabileceği tek silahı şöyle kullandı :

«Paşam, benim orduya ve ordululara ne kerte saygılı olduğumu bilirsin. Usumdan hiçbir komutanı aşağılamanın hiçbir zaman geçmediğine seni namusumla temin ederim.»

Halit paşa, bu sözlerin önleyici etkisi altında kaldı. Kafasından uzun bir geçmişin öyküsünü, insan beyninin düşleme hıziyle yaşadıktan sonra bu çok eski cephe arkada-

şının kaniyle ellerini bulaştırmamak istercesine kurbanına sırtını dönerek, Meclisten çıktı gitti.

Eski bir asker, hem de çok yürekli bir asker olan Kel Ali, azrailin pençesinden kurtularak Meclise döndüğünde ölümle randevudan dönmüş herkes gibi büyük bir şaşkınlık içindeydi. Yaşayışının en büyük korkularından birini geçirdiği anlaşılıyordu. Topçu İhsan'ın oturduğu sıraya ilişerek geçirdiği tehlikeyi ona fısıldayıncı o da, ürktü. Arkadaşının ne büyük tehlike geçirdiğini hemen anlamıştı. Deli Halit paşanın çekilmiş tabancasının önünden uçan kuşun kurtulmadığını o da herkes gibi biliyordu. Ona, Deli Halit adını salt bu katilliği bir de eşsiz yürekliliği için vermemişler miydi? İhsan, öyküyü dinledikten sonra, tehlikenin kendisi için de kapıda beklediğini anlamış gibi:

«Bunu Gazi'ye anlatmalısın» diye sıkıladı.

Kel Ali, punduna getirerek bunu Mustafa Kemal'e anlattı, böylece tabancadan hatiplerin konuşacağı bir Meclis'te cumhurbaşkanının dahi tehlikeye düşebileceğini anlayan Gazi, hem militanları, hem de kendisi için daha sıkı bir düzen kurulmasını düşündü.

Halit paşa 1883 yılında İstanbul'da, Beşiktaş'da doğdu. Babası, orduda albaylığa dek kalmış, sonra bu rütbe ile emekliye ayrılmıştı. Albay Ahmet de, karısı Fatma gibi Eyüp'lüydü. Emekliye ayrılan albay, burdaki Şifahavuzu çiftliğine çekilmişti. Birinci dünya savaşının sonlarına doğru ölen albay Ahmet'in, Halit'den başka dört erkek bir de kız çocuğu vardı. Albay, ölümünden sonra, çiftlik köşkünün yüzelli metre ötesindeki Turgutlar mezarlığına gömülmesini vasiyet etmişti. Yeniçerilik kaldırıldığı sırada çıkan olaylarda ün salmış yedi şehidin mezarı burda bulunmaktaydı.

Albay Ahmet, askerlik mesleğinin tarihi üzerinde durmadan okurdu. Bu konuda bir de kitap yazmıştı.

Halit de babası gibi askerliğe merak sararak asker okullarında okudu. 1903'de Harbiye'den piyade üsteğmeni çıktı. Yirmi yaşında ordu saflarına katıldı. Meşrutiyetin ilanında üsteğmen olarak Yemen'e gitti. Bu zamana dek askerce yükselmek üzere normal yıllarını bekleyen savaş meydanlarında rütbeleri yemiş gibi toplar bir duruma geldi. Yemen'de geçen şiddetli savaşlarda gösterdiği olağanüstü yiğitlikle yüreklilikler sonucunda üç yılda yüzbaşı oldu.

Sonra, Trablusgarp savaşı patladı. Enver paşa, Mustafa Kemal gibi oraya koşan gönüllüler arasında o da bulundu. İtalyan ordusunun modern bir biçimde gereçlenmiş olan birliklerine karşı çarpışmak da insanoğlunun en yüksek silahı olan kahramanlıkla vuruşmak demekti. Halit'in koştuğu bu savaş sahnesinde ordunun gözü pek genç subaylarından Kel Ali de vardı. Yüzbaşı Halit, İtalyanlarla dövüşmeğe gidenlerin ilk grupunda yer almıştı. Yüzbaşı Halit, Beni Taaf kabilesinin yönetimine verilmişti. Beni Taaf savaşçılarını yöneten Halit'in sağ kanadında da yine yiğit bir asker olan Kel Ali'nin savaşçıları çarpışıyordu.

Kel Ali ile Halit'in karakterleri büsbütün karşıttı. Birini ak dediğine öbürü kara diyordu. Halit, her usuna gelen her verde yürekle söylerken, Kel Ali bunları söyleyecek yeri, zamanı çok iyi biliyordu. Karargahta tartışmalı günler geçiyor, dazlak kafalı Ali, korkunç inadı ile Halit'i yıldırıyordu. Kendisine pusu kurmuş gibi, kirpi karakteriyle karşısında inatla susan Kel Ali'yi en sonra Derne cephesi komutanı Mustafa Kemal'e o da Enver'e bildirdi. Cephenin güveni bakımından Kel Ali'yi Halit'in cephesinden alıp başka yere verdiler. Kel Ali - Deli Halit anlaşmazlığı böyle eski bir savaş zamanına dek gidiyordu Her iki asker de yurt topraklarından çok

uzaklarda patlak veren anlaşmazlıkla bunun sonucu olan ayrılığın olumsuz izlenimlerini hiçbir vakit unutmamıştı.

Halit, Trablusgarp savaşının yenilgiyle biten acı anılarıyle Türkiye'ye döndüğünde sanki onun gelişini bekliyormuş gibi Balkan savaşı patlamıştı. Nâzım paşanın komutasında bir tabur komutanı olarak savaşa katılan Deli Halit, Çorlu karşı saldırısında, taburuyla büyük başarı gösterdi. I. Dünya savaşı patladığında Enver paşa gerilla savaşları için yiğit komutanlar ararken Yakup Cemil'in yanı sıra Deli Halit'i de buldu. Kurulan geniş kadrolu gerilla örgütlerinin ikinci taburu ona verildi. Bu gerilla güçleri doğu cephesinden görev görüyordu. Deli Halit, 93 savaşında Ruslara kaptırdığımız üç ünlü kentimizi düşmandan geri almakla görevlendirilmişti. Gerilla taktiklerine dayanan bu savaşlarda delice yiğitlikler göstermek modaydı. Yakup Cemil'in alayı Rus sınırına vardığında, Deli Halit, 1915 yılı korkunç kar fırtınalarıyle yoğun düşman askeri saflarını yaran güçleriyle, ikinci taburunun önünde Ardahan'a girdi. Ona Ardahan Fatihi dediler. Ondan sonra, bir fatihlik modası çıktı. Yalnız Enver paşa, Kars fatihi yaftasını alabilmek uğruna yüz bine yaklaşık Türk çocuğunu o bölgede azraile armağan etti. Deli Halit, dokuz günlük savaş sonucunda bu başarıya ulaşmışsa da bu sırada şehit düşen erlerinin sayısını kendisi de unutmuştu. Bir ayrıntı olarak Deli Halit'in resmi gazetelerde çıktı. Oysa Enver paşa, komutanların gazetelerde pohpohlanmasını istemez, bütün başarıları ordunun ortak malı sayar, bu prensibi de kolay kolay bozmazdı. Ancak, Sarıkamış bozgunu öyle korkunç bir felaketti ki ancak Deli Halit'in ikinci taburiyle kazanılan başarıyı burda yama olarak kullanmak istemiş, genç komutanın resminin gazetelere konmasını özellikle kendisi istemişti. Ardahan'ın alınması gerçekten de ülkede bir umut uyandırmış, eski moskof düş-

maniliğını bir meşale gibi yakmış, savaşa psikolojik olarak birtakım katkılarda bulunmuştu.

Ardahan savaşı Deli Halit'e binbaşılık rütbesini de erkence getirdi. Ardahan halkı, ona onursal hemşerilikle birlikte daha sonraları kendi mebusluğunu da vere cekti. Ardahan cephesinden, yine işler bozulmağa başlamadan önce Çoruh cephesine alındı, burda gösterdiği yararlıklar sonucu Enver paşanın kendisince yarbaylığa yükseltildi. Kendi sınıfından yarbaylık rütbesini ilk kez alan Halit, parlak bir subay ntieliği taşıdığını herkese kanıtladı.

Doğu cephesinde Ruslar ağır basmağa başlayınca yarbay Halit Dersim cephesine verilmişti.

1917 yılının ilkyazısında yeni görevine başlayan yarbay Halit, Koçkiri aşiretinin sonradan asılan ünlü reisi Seyit Rıza ile içten ilişki kurarak, Dersim denen korkunç gerçeğin yönetimini kolaylaştırmağa çalıştı. Bu halkın ruhunu iyi bildiğinden az zamanda bu devler ülkesinde disiplin sağladı. Burayı yararlı bir duruma getirdi. Yiğit Dersim halkını eğitip çakı gibi askerler yaratma işine başlarken Seyit Rıza'yı kendisine yardımcı yaptı. Burda kurduğu milis güçleri, gerilla birliği, az zamanda önem kazandı.

Koçkiri aşiretinin başiyle dostluk kuran yarbay Halit, bütün Dersim aşiretlerinin dostluğunu kazandı. Bunlara söz geçirebilecek duruma yükseldi. O, bura halkını Kürt değil, kürtleşmiş Türkler olarak benimsiyor, Kürt deyimine de çok içerliyordu. Dersim halkı, bu yiğit dağ köyü insanları, Erzincan'la yöresini düşmandan temizleninceye dek Deli Halit'in buyruğunda canla başla çalıştı, çok işler gördü. Rusya'da Çarlık devrilip de devrim, bu geniş ülkeyı hallaç pamuğu gibi atarken, Türk sınırları içinde ilerlemis Rus ordusu birlikleri de disiplinsizlik alametleri göstermeğe başlamıştı. İşte, bu sırada başkomutan Enver paşadan hiçbir komuta beklemeden, Deli Halit, kendi komutasındaki Dersimli atlı-

lar, piyadelerle bütün gerilla taktiklerini kullanarak ileri atıldı. Erzincan'dan sonra Mamahatun'u, Erzurum'u yıldırım hızıyle kurtardı. Artık, o, doğu halkının gözünde en sevgili, en güçlü askerdi

Birinci dünya savaşına Almanların safında giren Türk ordusu, onlarla birlikte yenildi. Yalnız, bu yenilgiyi benimsemeyen Enver paşa, Yukarı Kafkasya'da kimi birlikler bırındırarak dünya savaşının ikinci yarısında, Edirne savaşında olduğu gibi yengiye ulaşmak istiyordu. Enver paşa, Türk sınırlarının dışında tutmağa çalıştığı bu yeni kurulmuş tümenlerden birinin başına yarbay Halit'i geçirdi. Halit, olduk ça iyi gereçlendirilmiş olan tümeniyle Batum'da kalarak bir süre İngilizlere, sonra Bolşeviklere karşı koydu. Halit, bu sırada Kafkasya'daki Bolşevik güçleriyle İngiliz güçleri arasında serüvene benzer atakliklarla vakit geçirdi. Halit'in üçüncü islam tümeni adındaki atak birliğinin, düşmanın büyük güçlerle koruduğu stratejik Ahıska kentini, ustaca, yüreklice bir çevirmeyle saldırıp alışı, dostta düşmanda şaşkınlık uyandırmaktan uzak kalmamıştı. Böyle bir zamanda sınırlarımızın dışındaki serüven savaşlarının ne anlamı olurdu? Yarbay Halit de yazgımızın bu korkunç sonucuna boyun eğerek yiğit tümeninin önünde Erzurum'un Tortum kasabasına çekilirken Kars, Ardahan, Sarıkamış kentlerini yabancı orduların buyruğuna bırakıyordu.

Birinci dünya savaşı bitmişse de Enver paşanın düşündüğü kurtuluş savaşının bir ışığı Erzurum'da yanıvermişti. Kâzım Karabekir paşa, Tekirdağı'ndaki dördüncü kolordu komutanlığından ayrılarak kendisini on beşinci kolordu komutanlığı adı altında doğu bölgesinde dağınık olarak kalmış olan güçlerin komutanlığına atandırmıştı. Böylece, Deli Halit'in birliği de onun asker kişiliğinde yeni bir dayanak bulmuş oldu.

Deli Halit, böylece Türk ulusça kurtuluş savaşının saflarındaki yeni yerini alınca Kazım Karabekir'ın, topraklarımıza sarkmış olan Ermenistan düşünü yoketmek isteyen kararını şöylece karşıladı :

«Hemen davranalım. Bu, siyaset işi değildir. Yenginlerden sonra siyaset değişir.»

Deli Halit, bununla Ankara'nın, Mustafa Kemal'in Bolşevikleri kızdırmamak kaygusuna yanıt vermiş oluyordu. Gerçekten de Türk topraklarındaki Ermeni ordusuna saldırıldı. Bu ordu teslim alındı. Halit, bu yengi sonunda albay oldu. Mustafa Kemal, onu Kocaeli grup komutanlığına atadı.

İkinci İnönü savaşında albay Halit'in çok büyük çabaları göze çarptı. İsmet paşa, onun kahramanca çarpıştığını yakından gördü. Bu bölgedeki en bunalımlı savaş saflarında artık en iyi birkaç komutanın adı geçecekti: Bunlar, Halit, Kemalettin Sami, İzzettin, Nâzım'dı.

Sakarya savaşında da albay Halit, on ikinci grup komutanı olarak yer aldı. Albay Halit'in bu savaşta erleriyle en ön saflarda döğüştüğüne tanık olanlar çok olmuştu.

Sakarya savaşında da albay Halit, on ikinci grup kocaeli Grup komutanıydı. Büyük saldırıdan bir ay önce başkomutan Mustafa Kemal, bu grupu denetlemeğe geldiğinde Deli Halit, fısıltı halinde ona, bu büyük hazırlıkların büyük bir saldırı anlamına mı geldiğini sormuş, ondan şu yanıtı almıştı :

«Salt saldırının kokusunu alıyorsun.»

Deli Halit, saldırının kokusunu gerçekten iyi almıştı.

Büyük saldırıda Deli Halit'e her zaman olduğu gibi en güç görevlerden biri verilmişti: Düşmanın ana güçlerinin Gemlik, Mudanya, Bandırma üzerinden kaçışını önleyecekti. Büyük saldırı başladıktan hemen sonra albay Halit, daha önceden bilinen Yunan güçlerinin kaçış yönlerini tutmak üzere birliklerine Marmara denizi kıyılarından ilerlemek

komutunu verdi. Düşman güçlerinin denizle bağlantısını keserek onları karada evire çevire dövecekti. Denizi kurtuluş yolu olarak düşünen düşman da, önceden burda birtakım hazırlıklar yapmıştı. Albay Halit'in bütün ereği bu hazırlığı boşa çıkarmaktı. Gerçekten de kıyıların Halit güçlerince tutulduğunu bilmeyen düşman güçleri buralara doğru çekilmeğe başlamıştı. Denizle aralarına Türk güçlerinden bir süngü duvarı dikildiğini gören düşmanın şaşkınlığı az olmamıştı. Türk güçleri, Gemlik'i geride bırakarak Bandırma yönünde yürüyüşünü sürdürdü. Düşman bunu görünce kendisine kalan bir tek kaçış yolu üzerinden doludizgin kaçmağa başladı. Bu, eski Nif (Kemalpaşa) yoluydu.

Atlı kolordusu komutanı Fahrettin paşa, düşmanın zorladığı bütün kıyı kaçış yollarının kesildiğini kendisine müştuladığında başkomutan Mustafa Kemal, gülümseyerek şöyle demişti :

«Bu, Deli Halit'in işidir.»

Deli Halit'in bu görevini yiğitçe yapışı sonucunda çekilmekte olan henüz bozulmamış düşman birlikleri, parça parça yakalanarak bozguna uğratılmıştı.

Albay Halit'in, kaçan düşmanı kıyılardan içeri doğru süren stratejisi, bütünüyle başarı sağlamış, savaş tarihinde kendisinden sözettirecek bir önem kazanmıştı. Büyük yengînin ardınca, yapılan yiğitlikler, çalışmalar, çabalamalar mizana vurulduğunda albay Halit'in paşalık rütbesini hakettiği anlaşıldı. Paşa oldu. Bu rütbeyi aldığında henüz yaşı kırkına değmemişti.

«Kocaeli grup cephesi komutanı Halit, Bursa'nın kurtuluşuyla birlikte (Yani birliğiyle Bursa'ya girdiği gün) paşa olmuştu ki, yenilgiyle birlikte rütbesi ilk yükselenlerden birisi de oydu. Ben de Mudanya bırakışması konferansına katılmak üzere görevliydim. Halit paşanın Bursa'da bulunduğunu anlayınca çok sevindim. Uzun zamandır görmemiştim.

Hem gidip göreyim, hem de paşalığını kutlayayım, dedim. Bursa, yanıyordu. Asker, bir yandan yangını söndürmeğe uğraşıyor, öte yandan, Bursa halkının coşkun sevinci arasında, binler ve on binlerce tutsağa barınacak yer arıyordu. Sokaklardan bu hava içinde geçerek Ulucami caddesindeki komutanlık kampına gittim. Kapı önünde büyük bir kargaşalık vardı. Çok temiz olan Halit paşa, yapıyı baştanbaşa yıkatıyordu. Geniş salonda üstüste atılmış, Kral Konstantin'den, Venizelos'tan tutunuz da, Lloyd George'a dek bu serüvenin mutsuz kişilerinin fotoğrafları duruyordu. Paşa, bunların toplatılarak maliyeye verilmesini istedi. Salonda bu işle uğraşan sınıf arkadaşı binbaşı Hasan, Adli Köprülü, beni görünce boynuma sarıldı :

«Seni allah gönderdi. Sorma başımıza gelenleri. Herkes paşa olur, bayram yapar, bizimki ateş püskürüyor. Yanına gidenlerden kutlayan olursa, biz bu işi sırmalar, rütbeler için yapmadık, diye tersliyor. Aman, dikkatli ol.»

Hiçbir şey demeden odaya daldım. Arkası dönük, çarçabuk duvara yerleştirdiği büyük bir haritanın üzerinde birtakım noktaları kalemle işaretliyordu. Kapıyı vurmadan böyle sallapati girenin kim olduğunu anlamak üzere hışımla başını çevirince, her zaman, en şiddetli zamanlarında bile bir çocuk gibi masum ela gözleriyle karşılaştım. Onu görünce, gözlerinin içi güldü :

«Aman allah, nerden çıktın? Hoşgeldin.»

Akagündüz'ün boynuna sarıldı. Gazeteci :

«Birinci ordu cephesinden Mudanya bırakışmasına gidiyorum. Görevliyim. Senin burada olacağını haber vermişlerdi. Göreyim, gazanı kutlayayım, dedim. Eh, benim de ulus bireylerinden olarak gazanı kutlamak hakkım, değil miydi?»

Akagündüz'ün bu sözleri üzerine paşa dikkatle onun yüzüne baktı :

«Salt gaza mı?» diye sordu.

Akagündüz, onun ne demek istediğini hemen anlamıştı.

«Elbette gazanı ya. Seni sağlıklı, dinç, sapasağlam gördüm. Bu yetmez mi?»

«Bak, allah aşkına, biz yurt kurtardık. Herkes beni bunun için kutlamağa geliyor. Daha takmadan, haber alan kapıya geliyor. Kuzum, söylesene. Biz, bu işlerden ne zaman vazgeçeceğiz?»

Gazeteci dostu, onu rahatlatacak, bunun da nezaket gereği olduğunu anlatan birkaç söz söyledi.

Paşa, eliyle, bırak bunları der gibi bir davranışta bulundu:

«Benim yarım saat kadar ivedi işim var.»

Paşa, bunu söyleyerek haritasının başına dönmüştü.

Halit paşa üstüne bu bilgiyi verdikten sonra, yine onun yazgısına kancasını atmış en tehlikeli siyaset işlerinin kotarıldığı Meclise dönelim:

Büyük Millet Meclisi'nde ara seçimlerinin tutanakları görüşülüyordu. Özellikle Nurettin paşanın seçim tutanağı üzerinde diretilerek duruluyordu. Nurettin paşanın Bursa'dan mebus çıkması uğruna direten Halk partililerin karşısında asker mebuslar direniyordu. Mustafa Kemal'in körüklediğini sandıkları bu akıma karşı direnirken seçimin çelmelenmemesini, özgür olmasını istiyorlardı. Bu akımın şampiyonu da Halit paşaydı. Halk partililerin diretmesine bakmadan Bursa'dan mebus çıkan Nurettin paşa olayı, ortalığı allakbullak etmişti. Halk Partisi, bu güdümlü işin üstesinden gelememiş, en önemli bir kentin mebusluğunu haritadan silinmesine karar verilmiş olan bir paşaya kaptırmıştı.

İşte, Halit paşa, bu öfkeli bürokratlara karşı şöyle diyordu:

«Arkadaşlar, seçimi Nurettin paşanın kazanmış olması bizi üzmemeli, bu sonuca karşı bahaneler bulmaya bizi zorlamamalıdır. Siz, bu seçim tutanağını benimseyerek salt zamanında katıldı, katılmadı gibi bayağı garip nedenlerle iteleyecek olursanız, ikinci kez ki seçimde Nurettin paşa kazanırsa hepimizin buradan tası tarağı toplamamız gerekir.»

Halit paşanın bu sözleri, karşısındakiler üzerinde hiç de iyi izlenimler uyandırmamıştı. Şundan ki, onların hepsi de güdümlü bir seçimden yanaydı. Özgür bir seçimde, gerek Mustafa Kemal'in gerekse kendi yenilme olasılığı vardı. Halit paşanın bu konuşması, kötü niyetlerle her yana yayılmıştı.

Hemen o akşam, Nasturi savaşını başariyle bitirip dönen Cafer Tayyar paşa'ya başbakan Ali Fethi bir yemek vererek, düşüncelerini yoklamak istedi. Bunu, elbette, Mustafa Kemal'in buyruğuyla yaptı. Cafer Tayyar, ayaklanışı düşünüldüğünden daha önce bastırmıştı Bu, onun iyi bir komutan olduğunu gösterdiği gibi Ulusça kurtuluş savaşında yitirdiği prestijini de yeniden kazanmış, önemli bir kişi olup çıkmıştı. Mustafa Kemal, onu muhalif paşalara kaptırmamak istiyorsa da pek de güvenli değildi. Bir ikisi dışında bütün paşalar, Mustafa Kemal'in çevresinde barınamayacaklarını anlamış, kendilerine başka bir sığınak aramış, Terakkiperver partiye kapılanmışlardı. İçlerinde Cafer Tayyar henüz son sözünü söylemediğinden, Harbiye'den sınıf arkadaşı olan Fethi onu oyalamakla görevlendirilmişti. Seçimde, Terakkiperverlerin şansını azaltmak uğruna her türlü çözüme başvurulacaktı.

Yemeğin sonlarına doğru, Fethi, baklayı ağzından çıkardı : Acaba Cafer Tayyar paşa da Terakkiperverlere katılacak mıydı?

Paşa, başbakana şu yanıtı verdi :

«Henüz kesin bir karar vermedim. Ancak, Halk Fırkası çoğunluğu karşısında güçlü ve halkın güvenebileceği bir muhalefetin varlığı ülkenin yüksek çıkarları gereğidir. Bunu sen de bilirsin.»

Fethi'nin, gülümseyişine kattığı yanıtı şu oldu :

«Anlaşılan, bütün general arkadaşlar, Terakkiperver Fırkada toplanacaklar. Nurettin paşanın da katılacağı anlaşılıyor, söyleniyor. Halit paşa da dün, Nurettin paşanın tutanağı dolayısiyle sinirlenmiş.»

Daha o sabah Halit paşa, Nasturi işi için, vaktiyle Üsküdar Mevkl komutanı iken, buyruğunda bulunduğu Cafer Tayyar paşayı kutlamağa gittiğinde Nurettin paşanın tutanak işini anlatmış, adamcağızın mebus çıkmaması uğruna Halk partisinin nasıl çırpındığından sözetmişti. İşte, Cafer Tayyar, bu işi daha önceden öğrendiğini, bunun üstüne özel düşüncesi olduğunu göstermek üzere şöyle konuştu :

«Halit paşa, bu sabah bana aynı olaydan sözetti. Ben de onunla aynı düşünüşteyim. Ülke için çalışmış kişilerin, siyaset gereği sahip oldukları onuru yaralayacak davranışlardan sakınılması elbette bir ödevdir. Nurettin paşaya saldıranların kimler olduğunu halk vicdanı ölçüştürürse bu mağdur lehine bir davranışa yolaçar. Şundan ki, hepimiz bu ulusun ne civanmert ve mağdur koruyucusu olduğunu biliriz.»

«Anlıyorum ki sen de Halit paşa da Terakkiperver Fırkaya katılacaksınız.»

Halit paşa, kendisi de malul gazilerden sayıldığından, son günlerde Meclisteki birçok gürültüye yolaçan Malul gaziler işini ele almış, izleyip duruyordu. O, bu işe kendiliğinden sarılmamıştı. Malul gaziler kurulu, ülkeden çıkarılmadan önce Halife Abdülmecit'e başvurarak kenailerine şefaat edilmesini istemişti. Kurulun acıklı yakınışlarını dinle-

yen Halife, ağlamaktan kendini alamamıştı. Ancak, malul gaziler yanlış kapı çalmışlar, Ankara'yı gücendirmişlerdi. Böylece, Halife'yi de siyasetle uğraşır duruma düşürmüşlerdi. Şimdiyse, doğru yolu bularak Meclise başvurup dileklerini bildirme yolunu tutmuşlardı. Ancak, bu arada askerden gelme mebusları da ayrı ayrı görmeyi, işi bunlar aracılığıyle iyi bir sonuca erdirmeyi denemişlerdi.

Halit paşa, kendisi de, Makedonya dağlarında kafasından yediği kurşunla bunun acısını çektiğinden, kurulun kendisini ziyaretini büyük bir heyecanla karşılamış, bunu kendi işi olarak ele almıştı. Savaş sakatlarının kurtulması için gereken çalışmaları yürütmeğe başlarken ilk olarak başbakan İsmet paşaya başvurmuştu. Türlü basamaklarda yer alan malullerin yasalarla güven altına alınması için bundan sonra daha birkaç kez başbakanı yerinde gidip görmüştü. Başbakan da bunun iyi bir sonuca bağlanmasını isteyenlerdendi. Milli savunma bakanı Kâzım paşayla Maliye bakanı Abdülhalik (Renda) i bu işle ilgilenmek üzere uyarmıştı. Bütün iyi niyetlere bakmadan malul gaziler işi sürüncemede kalıyordu. Halit paşa, bunun üzerine kendisi bu iş üstüne bir önerge hazırlamıştı. Ancak, bu yöntem, çoktan, tarihi olmuş olan birinci Meclisin görenekierindendi. Önerge sahibi, eşin dostun düşünüşlerini de soruyordu.

Düşünüşünü sordukları da bu önergenin, malul gazilerin haklarının alınması için bir ilgi uyandırabileceği kanısındaydılar. Bu, Mecliste kanunlaşabilirdi de. Ancak, her şeyden önce Gazi'ye başvurup onun da bu konu üstüne düşünüşünü sormalıydı. Onun yardımı sağlanabilirse bu iş bir ayak önce kanunlaşabilirdi.

Hükümet, onun kesin kılavuzluğuyla maddi olanaklar arayınca daha kolay çareler bulabilirdi.

Halit paşa da böyle düşündüğünden cumhurbaşkanından randevu istedi. Mustafa Kemal, yiğitliğine eskiden beri

hayran olduğu bu yürekli askeri kabul etmekte hiç durakşamadı. Ancak, o sırada Halit paşanın abartmalı bir sınırlılık içinde yüzdüğü kulaktan kulağa fısıldanıyor, herkes onunla karşılaşmamak için yol değiştiriyordu .Böyle olduğu halde Mustafa Kemal, onun karşısında bütün inceliğini, şefkatini kullanarak konuştu. Kemalettin Sami paşayla neden tedavi edilmek üzere Almanya'ya gitmek istemediğini sordu. Halit paşa, ilk fırsatta gideceğini söyledi. Sonra mebus olduğu günden beri üzerinde uğraşıp durduğu malul gaziler işini açtı. Milli Savunma bakanının ilgisizliğinden dert yandı. Malul olmayan, bunun acısını bilmeyen kişinin, salt bu yüzden bu işle ilgilenmeyişinin bir mazeret olmayacağını söyledi. Bunları oldukça sert bir biçimde anlattı. Sivil bakanların da bu konuyu kavrayamamaları bir mazeret sayılmazdı. Hiç olmazsa askerlikten gelmiş olanların bu işle uğraşıp bir sonuca bağlamayı vicdan borcu bilmeleri gerekiyordu. Cumhurbaşkanı, hükümetin bu konuyu dikkatle ele almaya hazır olduğunu, önerisini hemen Meclis başkanlığına yapmasını bildirdi.

Halit paşanın malul gaziler önergesi, onun Terakkiperver partiye girmeğe hazırlandığı haberiyle aynı zamanda gazetelerde göründü. Muhalif gazetelerde büyük ölçüde resimleri çıkan Halit paşa, birden bire bir spekülasyon konusu olmuşa benziyordu. Yine gazetelerin yazdığına göre, Terakkiperver parti, Halit paşayı bütün gücüyle desteklevecekti.

Halit paşa, İstanbul'dan gelmekte olan çok sevdiği kardeşi Sami yi karşılamak üzere istasyona gitmişti. Orda, garip bir dayanışma içinde dikilip duran dört tanıdık kişiye dekgeldi. Bunlar, Kılıç Ali, Rize mebusu Rauf, Afyon mebusu Koi Ali, Cebelibereket mebusu Avni'ydi. Paşa, bu dört militanı bir arada görünce biraz yadırgadıysa da önem ver-

medi. Dördü de saygıyla onu selamladı. Paşa, doğru onların üstüne vardı. Şurdan burdan konuşurlarken paşa, burada ... mi beklediklerini sordu. Kel Ali :

«Operatör Emin bey gelecek de onu bekliyoruz» dedi.

Operatör Emin, İstanbul şehremini olduğu gibi, Halk partisinin Bursa için Nurettin paşaya karşı çıkardığı ... dı.

Onlar, böyle soğuk soğuk konuşma oyununu yapmaktıkları sırada tren de istasyona girdi. Operatör Emin, ... Kel Ali ile kucaklaşıp öpüştü.

Bu öpüşüp koklaşma, Halit paşanın çok ... Bu, anlamlı bir öpüşmeydi. Yalnız, bunu çözmek şu ... olacak iş değildi.

Bunu kafasına koyan Halit paşa, öğleden ... liste, dazlak başı üstünde tüylü bir kalpak ... Ali'nin oturduğu sıraya yaklaşarak sordu :

«Emin beyle olan bu kuzu sarmasının nedeni ...»

Karşısındaki şaşırdı :

«Arkadaşımdı, eski arkadaşım. Tabii öpüştüm.»

Halit paşa, öpüşmenin anlamını çoktan anlamıştı.

«Salt arkadaşın değil, aynı zamanda da Nurettin paşanın karşısına çıktığından muhabbetiniz arttı, değil mi?»

Bu söz, Kel Ali'yi şaşkınlığa uğrattı. Gerçekten de operatör Emin'le öpüşürken böyle bir şey düşünmemişti. Paşanın, gereksiz bir sinirliliğe kapıldığını, bunun da ... tan yere önemli tehlikeler yaratabileceğini anlayan Kel ... paşanın kolundan tuttu :

«Paşam, sen gerçekten rahatsızsın. Boş yere ... yorsun. Benim yüzümden böyle bir şey ... sonra, nasıl istersem öyle de davranırım.»

Bu söz, paşayı küplere bindirdi. Bu sırada bir hizmetli Kel Ali'ye kendisini dışarda beklediklerini söyledi. Kel Ali, paşayı o kızgın durumda bırakarak kaçarcasına dışarı çıktı. Kim bilir, belki de tehlikeli anı savuşturmak üzere bir arkadaşı hizmetliyi göndererek onu dışarı çağırtmıştı.

Mecliste hemen herkes, Halit paşanın heyheyierinin üstünde olduğunu görmüştü. İki eski rakip, horozlar gibi dikildiği sırada, kolayca kan dökülebilirdi. İkisinden bir yada her ikisi birkaç mermi yiyebilirdi. Bunun olabileceği de biraz sonra anlaşıldı. Ali'nin arkasından öfkeyle salondan çıkıp giden Halit paşa, milli savunma encümenine uğradı. Elleri titreyerek, dişleri gıcırdayarak Kel Ali'ye şöyle bir yazı yazdı :

«Aramızdaki olayı silah temizler. Seni düelloya çağırıyorum.»

Trablusgarp savaşından beri Halit paşanın içinde düğüm yapmış olan tiksinti, antipati, daha çok mayalanmış olarak şimdi bir merminin ucunda Kel Ali'ye doğru uçmak istiyordu.

Kel Ali, düello çağrısını alınca, ürktü, doğruca Mustafa Kemal'in militanları Kılıç Ali'yi, Rize mebusu Rauf'u, Avni'yi, Salih'i gördü. Durumu dinleyen arkadaşları, Deli Halit'in kaç okka çektiğini bildiklerinden olayın barış yoluyla savuşturulmasını salıkladılar. Kılıç Ali, Halit paşanın gönlünü almak üzere elçiliği benimsedi:

«Paşam, düello önerisini Ali bey aldı. Tanık olarak geldim. Ancak, bu tanığın ilk görevi ara bulmaktır. Ortada hiçbir sorun yok. Siz, Ali beyle eski silah arkadaşlarısınız. Ali bey, size karşı ancak sevgiyle, içtenlikle doludur. Onun konuşmasında hiçbir aşağılama amacı yoktur. Buna beni inandırdı. Geliniz, bu düşünceden vazgeçiniz. Ülke, birbirini

tanıyan insanların ortak emeklerini gerekser. Size, isterseniz, aşağılama amacı olmadığını Ali bey yenilemeğe hazırdır.»

Kılıç Ali'nin bu sözleri, Halit paşanın gergın yüzündeki öfke mozaylğini yumuşatıp tatlılaştırdı. Kılıç Ali, bu yumuşamayı bütün bir barış bahçesine çevirmek üzere paşayı akşama Fresko barda eğlenceye çağırdı. Paşa da bunu benimsemekten geri kalmadı.

Halit paşayla Kılıç Ali'nin bar eğlencesine bir süre sonra Kel Ali ile sonradan paşa olan Avni de katıldı. Onların yaklaşmalarını, elini sıkmalarını durgun bir biçimde karşılayan paşa, onlara barışın bütünlendiği umudunu verdi, sevindiler.

Bütün bu olan bitenleri büyük bir dikkatle Çankaya'dan izleyen Mustafa Kemal, her an ateş almak üzere bulunan bir cephanelik gibi gösterilen Halit paşayı Çankaya'ya çağırdı. Sağlığı üstüne bilgi aldı. İzlemekte olduğu önergenin ne durumda olduğunu sordu. Sonra, eski cephe arkadaşlığının verdiği içtenliğe dayanarak ağabeyce şöyle konuştu :

«Bu ülke sizi gereksemektedir. Kişi olarak sizi ne çok sevdiğimi bilirsiniz. Sağlığınızla kendim ilgilenmek kararındayım. Bana, hekimlerin salığını yerine getireceğine söz vereceksin.»

Eskiden beri büyük bir saygı duyduğu karşısındaki büyük askerin bu şefkatli, içten sözleri, Halit paşaya çok dokundu. Ona çok teşekkür etti. Hekimlerin salıklarını yerine getireceğine söz verdi.

Onun yola geldiğini gören Gazi şöyle konuştu :

«Ben, bu göreve akrabanız olan Hakkı Şinasi paşayı atadım. İnsan kendi sağlığını çoğu zaman önemsemez. Ancak, arada güvendiği bir doktorun kılavuzluğu olunca o zaman tedavi ödev halini alır. Sonuçtan Hakkı Şinasi paşa bana da bilgi verecek.»

Bu konuşmalardan sonra Halit paşayı yemeğe alıkoyan cumhurbaşkanı, önceki konuşmayla hiçbir ilgisi olmayan konular üzerinde söyleşme olanakları yarattı.

Söyleşi sona ermek üzereydi ki Hakkı Şinasi paşa da çıkageldi.

Cumhurbaşkanının salığıyle Halit Paşa, Ankara'nın en ünlü doktorlarından bir kurula muayene ettirildi. Kararı, Hakkı Şinasi paşa Mustafa Kemal'e bildirdi : Halit paşanın kesinlikle tedavi görmesi, kendisini tedirgin eden, sinirlendiren bütün uğraşlardan, bunların yöresinden uzaklaşması gerekiyordu. Bir önemli salık daha vardı ki paşanın bir ayak önce evlenmesiydi. Bekârlığın dağınıklığı da onun sinirli bir yaşayış sürmesine yolaçıyordu. Hakkı Şinasi paşadan bu teşhisi dinleyen cumhurbaşkanı, ona şöyle dedi :

«Halit paşa sizin akrabanızdır. Kendisine, tedavisinin, dirimi, kurtuluşu için zorun olduğunu açıklayınız. Onu kandırınız. Bu sorun onun için olduğu gibi ülke için de gereklidir. Bir süre önce Kemalettin Sami paşanın yanına, Berlin'e tedaviye gitmek isteğinden sözetmişti. Bu yolculuk için ne gerekirse hepsi yerine getirilecektir. Sizden bu konu ile yakından uğraşmanızı rica ediyorum.»

Gazi'den bu buyruğu alan Hakkı Şinasi paşa, hemen akrabası olan Halit paşayı buldu. Teşhisin sonucunu, Mustafa Kemal'in ilgisini, hemen yol hazırlığına başlamasını söyledi.

Halit paşa, ona şöyle dedi :

«Doğrudur. Ben de bir süre dinlenmek istiyorum. Ancak şu malul gaziler kanununu çıkartmadan öleceğimi bilsem gitmem.»

Bir süre düşündükten sonra, büyük bir sinirlilik içinde sözlerini şöyle sürdürdü :

«Bugün yaşamak hakkı isteyen bu eski savaşçılar, ülkenin geleceği, özgürlüğü uğrunda sakatlandılar. Hiçbir neden, onları rahata erişmekten alıkoyamaz. Neymiş? Bütçe sorunuymuş. Genel kadro sorunuymuş. İstediklerini pek ala yapıyorlar.»

Halit paşa, bunları dedikten sonra, birden bire Hakkı Şinasi paşaya :

«Siz de kanun önergemi imzalarsınız» dedi. Öteki de bunu yapacağını söyledi.

9 Şubat 1925 pazartesi günü, Mecliste, Fethi hükümetinin bütçe görüşmeleri yapılıyordu. Halit paşa da bu sırada sıraların aralarında uzun boyu, iri gövdesiyle dolaşarak Malul Gaziler önergesi için imza topluyordu. Onun iri gövdesinin arkasında çifte tabancanın da bu önergede sözü geçtiğini anlayan mebuslar, muhalif, muvafık, bunu imzalayarak belayı savmağa çalışıyorlardı. Halit paşanın imza toplamaya bu kerte önem verişinin önemli nedeni şuydu : Eğer Meclisin çoğunluğu önergeye imza koyacak olursa bunun kanunlaşması kaçınılmaz olacaktı. Sıralar arasında bir saatli bomba gibi dolaşarak hemen herkesten saygı gören, kolayca imza alan Halit paşanın gözleri bu sırada sağ köşede yazı yazan Elazığ mebusu Hüseyin Deveci'ye ilişti. Eskiden beri tanıdığı Deveci'nin yanına yaklaştı :

«Şunu imzalayıver. Bildiğin malul gaziler işi.» dedi.

Halit paşadan daha önce malul veterinerlerin de malul gaziler gibi işlem görmesi konusunda bir önerge hazırlayıp Meclisten geçiren Hüseyin Deveci, paşanın kendi önergesi üzerinde konuştuğunu sanarak dalgaya düştü :

«Paşam onların içinde malul maaşı almayan bir tek veterinerler vardı, onları da bir önergeyle ben kanunlaştırdım» dedi.

Paşa da Hüseyin Deveci'nin dalgınlığını ayırt edemeyerek bütün Meclisin işiteceği biçimde öfkeyle bağırdı:

«Salt veterinerler mi, birader?»

Bunu söyledikten sonra da üç sayfalık imza kağıdını çekip karşısındakinin elinden aldı. Bu sert çekiş sırasında son kağıt yırtıldı. Paşa, bunu görünce, sanki başkasının suçuymuş gibi küplere bindi:

«Ver şunu, diye bağırdı, bende kabahat ki seni dost ve bu haklı işe yardım eder bilerek yanına geldim.»

İşi yeni ayırt eden Hüseyin Deveci, üzgün, şaşırmış, kağıtları paşadan almak istedi:

«Paşam, neden sinirleniyorsun? Ben, konuyu öğrenmek istedim ki görüşme sırasında belki bir yararım dokunur diye. Yine de sen bilirsin.»

Bu son söze son kerte içerleyen paşa şöyle bağırdı:

«Neyi ben bilirim? Bu adamlar, sizi burada rahatça oturtmak uğruna sakat kaldılar. Onların derdini benim gibi hepiniz bilmekle yükümlüsünüz. Ben, sana benim başka şeyler de bildiğimi gösteririm. Burası görüşme salonu Meclise saygım var. Sen gelsene dışarı.»

Paşayla Hüseyin Deveci arasındaki çekişme çevreden işitilmiş, birçok mebus, yerlerinden fırlayarak onlara doğru ilerlemeğe başlamıştı. Gelenlerin arasında Rize mebusu Rauf da vardı. Rauf, Halit paşanın, Hüseyin Deveci'yi dışarıya çağırışının anlamını anlamış, hemen öbür iyi silah kullanan militan arkadaşlarını olay yerine çağırmıştı. Halit paşayla Hüseyin Deveci'nin çevresine üşüşen militanların hepsi de silahlıydı. Paşanın bir olay çıkarmak üzere olduğunu sanışları dolayısiyle de silahlarını şimşek hızıyle çekebilecekleri yerlerine saklamışlardı. Kimisinin ceketleri arkadan kabararak tabancaların varlığını belli ediyordu. Oysa, Meclisin iç tüzüğüne göre silahla meclise girmek yasak-

sa da son günlerde son kerte çığırından çıkmış görünen düşünüş, parti ayrılıkları dolayısiyle iş bir ölüm-dirim savaşına doğru gitmeğe başlamıştı. Mustafa Kemal dahi, diriminin, Çerkes Ethem döneminde olduğu gibi ince bir iplikle bağlı olduğunu biliyordu. İktidar kavgası, bütün korkunçluğuyla sürüyordu. Mustafa Kemal'in üzerine boşaltılan bütün mermileri İsmet paşayla Fethi'nin göğüsleri karşılıyordu. Şu sıra Halit paşanın çıkarmak üzere olduğu olay yerine koşan militanlar, cumhurbaşkanının durumuna yapılacak kasıtların önleyicileriydiler. Halit paşanın tabancasının sağı solu yoktu. Öfkesinin yöneldiği her türlü erek tehlikede sayılırdı. Bütün muhalifler gibi Halit paşa da biliyordu ki muhaliflerin istemediği her şeyi Türkiye'de yürütmeğe çalışan biricik güç, Mustafa Kemal'di. Bütün paşaları muhalefet saflarına iten, sonra da onları ordan unutuluşun cehennemine yuvarlamak, iktidarın kara listesindeki bütün muhalifleri silmek, etkisiz bırakmak isteyen tek kişi, Mustafa Kemal'di. İşte, Muhaliflerin bu düşünüşlerini bilen Mustafa Kemal'le yeni arkadaşları, fedaileri, geceli gündüzlü tetikteydiler. Ulusça kurtuluş savaşından artakalmış yığınla tutku, en aşağı Mustafa Kemal kertesinde iktidarda hakkı olduğunu düşünüyor, salt düşünmüyor, örgütleniyordu. Koskoca savaşın yemişlerini, nimetlerini salt Mustafa Kemal'e yedirmemeğe ant içmişlerdi. Yarasalar dünyasındaki alacakaranlıkta yarasa düşüncelerin trafiği son günlerde bir hayli hızlanmıştı. Karanlıkta kırmızı-yeşil ışıklar yanıp sönüyordu. Ulusun sevgisini zırh gibi sarınmış olan Mustafa Kemal, bütün bunların çoğunu bilmekle birlikte korkmuyordu. Paşanın bildiği gibi bütün vahşi hırslar, karanlıklarda dolaşıyordu. Ortada, güneş altında dolaşıp duran bir tek tehlike, Halit paşaydı. Bu yüzden de bütün militanlar, açığı, kapalısı, şimdilik, onun çevresinde bir sağlık kordonu kurmuş gibiydiler. İşte bu militanlarla onların karşısındaki bir-

kaç kişinin her zaman Meclise silahlı geldikleri biliniyorsa da bunlara bir şey yapılamıyordu. Cumhurbaşkanının fedailerini silahtan arıtsalar bu kez onun dirimi tehlikeye girer, ötekileri yasaklasalar, berikiler büsbütün gemi azıya alabilirlerdi. İşte, soli bu düşünceler dolayısiyle iş idare ediliyordu.

Fedailer, Halit paşanın çevresini aldıklarında kürsüde Saruhan mebusu Abidin konuşuyordu. Başbakanlık bütçesi tartışılıyordu. Ali (Çetinkaya) ile Kılıç Ali, Halit paşayı bir kez daha dinginleştirmek uğruna aşağıdan alarak onunla konuşmağa başladılar. En ön plandaki aracı, Kılıç Ali'ydi. Kel Ali, ne olur ne olmaz biraz daha arka planda dikiliyordu. Salih (Bozok), öne çıkarak Halit paşaya çok tatlı bir siren türküsü gibi ünledi:

«Sevgili paşam. Gel, allah aşkına, idare odasına geçelim. Bir kahve iç. Durul. Aşırı sinirlilik için hiçbir neden yok. Her şey senin istediğin gibi olur.»

Halit paşa bu siren avlamasına kapılmış gibiydi. Bundan yararlanan Salih (Bozok), hemen işi ahbaplığa vurarak paşanın koluna girdi. Onu yan kapıdan dışarı sürükledi. Öbür fedailer de arkadan geliyordu. İdare odasında, masa başında oturmuş, Yenigün gazetesine yazı yetiştirmeğe çalışan Yunus Nadi ile karşılaştılar. Rize mebusu Rauf, kaşla göz arasında Yunus Nadi'ye durumu fısıldayınca, gazeteci kalkıp Halit paşanın yanına vardı. Görgülü gazetecinin bütün sevimliliği, babacanlığı üzerindeydi:

«Bak, paşa, dedi. Sen bu ülkenin çok az yetiştirdiği bir komutansın. Senin dertlendirilmene, üzülmene, sinirlenmene asla dayanamayız. Senin civanmertliğini bütün vatan bilir. Tanrı tanık, rahatsızlığını işittiğimde kalbim sızladı. Sen, bu parlamento yaşayışının girdi çıktılarına uyamazsın. Ne isteğin varsa bana söyle. Hiçbir arkadaş seni katiyen üz-

mek istemez. Bak rengin nasıl değişmiş, gel şöyle şu masa başına, bu sorunlara boşver. Şurdan burdan konuşalım. Ne zaman Almanya'ya gidiyorsun?»

Yunus Nadi'nin bu içten, candan sözleri, paşanın sinirini yatıştırmıştı. Büsbütün değilse de oldukça durulmuştu. Elini alnına götürerek şöyle dedi:

«Gideceğim, Yunus Nadi bey. Şu işi bir bitireyim de..»

Yunus Nadi, fedailere gizlice işaret ederek kendilerini yalnız bırakmalarını istedi. Yalnız başlarına daha olumlu etkiler yapabilecek bir konuşma temposu tutturabilirlerdi. Nitekim de onlar çıktıktan sonra bir süre daha ahbapça konuştular.

Paşa, epeyce durulmuş olarak, Yunus Nadi'nin yanından ayrıldı. Gazetecinin anlattıkları kafasına yatmıştı. İçinde iyimserlik ışıkları göz kırpmağa başlamış gibiydi. Ancak, Meclisin kapısından içeri girince birdenbire kötü bir görünüşle karşılaştı: Elazığ mebusu Hüseyin Deveci, fedai grupunun oluşturduğu halkanın ortasında yüksek sesle konuşuyor, ötekiler de onu ilgiyle dinliyorlardı. Halit paşa, bu konuşmadan kuşkulandı. Biraz önce, Yunus Nadi'nin verdiği dindirici ilacın etkisi birdenbire tersine döndü. Hele, Hüseyin Deveci'nin kendisini görür görmez konuşmasını kesişi, onun kendi üstüne konuştuğu kuşkusunu verdiğinden kızgınlığı öfkeye döndü. Hele Meclisin bütün bakışları üzerinde toplanınca Halit paşa, kendisinin tefe konmuş olduğu üstüne bir düşünceye kapıldı. Öfkesi dev gibi büyüdü. İçinde tozu dumana katan öfke, onu, kendisi üstüne konuştuğunu sandığı fedailer grupuna doğru sürükledi. Hüseyin Deveci'ye şöyle ünledi:

«Bak, sana göre olay daha kapanmamış. Ağzınıza sakız gerekti anlaşılan. Öyleyse sürdürelim. Bu kertesi de çok. Ya ben, ya sen...»

Fedailer grupu, hep birden ayağa kalkarak paşanın hıncını dindirmeğe çalıştı. Onun durulması uğruna en çok çalışan, diller döken Kel Ali'ydi. Kel Ali ile Rauf, paşayı ortaya almışlardı.

Sıraların arkasında yapılan bu konuşma, kürsüde konuşan hatiple ona laf yetiştirenlerin yaptığı gürültü yüzünden işitilmiyordu. Paşayı ortalarına alan grup, konuşmalar, yalvarışlar arasında, salonun sağ kapısından dışarı çıktı. Salih (Bozok), Hüseyin Deveci'yi salonda bırakmıştı.

Dışarı çıkan gruptan Kel Ali'ye çaycı çay getirmişti. Daha önce istenen çayı alan Kel Ali, salona dönmek isteğini göstererek bir yandan da Halit paşaya şöyle dedi:

«Paşa, bütün bu işler, Malul Gaziler işi değil mi? Neden bize güvenmiyorsun? Inan ki bu işi elbirliğiyle çözümleriz.»

Bunları kuzu kuzu dinler gibi görünen Halit paşa, birdenbire hızla yanındakilerden ayrıldı, biraz ötede geri dönerek bir kovboy çabukluğu ile iki yanından iki tabanca birden çıkardı. Namlularını grupa doğru çevirdiği sırada şu sözleri söylediği işitildi:

«Sizden önce ben davranıyorum. Al sana Ali.»

Bu sözlerle birlikte iki tabanca birden patladı. Kel Ali'nin üzerine boşaltılan her iki tabancanın kurşunları da ıska geçmişti.

İki tabancanın birden üzerine boşaldığını gören Kel Ali, gerçekten şaşırmıştı. Çay bardağının elinde bulunuşu da bir talihsizlikti. Elindeki çay bardağı düşerek şangırtıyla kırıldı. Şaşkın bir halde geri geri giden Kel Ali, merdivenin basamaklarına takılıp düştü. Ayakları basamağa takılıp arka üstü düşerken basamağa oturuverdi. Bunu gören Deli Halit, iri gövdesiyle, kendisinden daha kısa, tıknaz bir adam olan, ayrıca basamağa oturunca daha da küçülen Kel Ali'nin üstüne dev gibi çullandı. Sağ dirseğiyle göğsüne

bastırıp kafasını arkaya yatırarak tabancalarından birisini kurbanının alnına dayadı. Tetiğe dokunmak üzereydi ki Avni (paşa), Deli Halit'in üstüne atıldı, onun tabancayı tutan elini hızla yana çekti. Böylece paşanın iki tabancasından çıkan üçüncü mermi de yönünü şaşırdı. Kurbanın yüzünü biraz sıyırarak geçip gitti.

Ölümden kurtulduğunu anlayan, yine de büsbütün kurtulmadığını gören Kel Ali, sağ elini arka cebine atarak tabancasını zorbela çekti. Deli Halit'in karnına dayanan tabancadan çıkan mermi, aşağıdan yukarı önüne gelen organı parçalayarak özellikle akciğerleri işe yaramaz duruma getirdi. Halit paşa titreyerek yere yıkıldı, kendini yitirmek üzereyken Rize mebusu Rauf, paşanın kolunu bükerek elindeki tabancayı çekip aldı. Rauf'un elinde de tabanca vardı. Ancak bu tabanca hiç patlamamıştı.

Her şeyden habersiz bütçe görüşmelerini sürdüren Meclis, üç-dört el ateş edildiğini, seslerin de çok yakından, koridordan geldiğini işitince yerinden oynadı. Demek ki şimdiye dek salt dışarda patlayan silahlar, şimdi, Meclisin içinde de cünbüş yapmağa başlamıştı. Salonun camlarını titreten silah sesleriyle yerinden fırlayanlar, şaşkın şaşkın birbirlerine sormağa başladılar:

«Ne oldu? Ne oldu?»

Bu heyecanlı korkulara, sorulara kapıya yakın bir yerden kısık bir ses şu yanıtı verdi:

«Halit paşayı vurdular.»

Kürsüde konuşmakta olan Abidin, kızgın, anlamlı, içli bir sesle şöyle bağırdı:

«Efendiler, silah egemen olacaksa hepimiz çekilir gideriz.»

Birçok mebus, bir ağızdan oturumun durdurulmasını istedi. Balıkesir mebusu Süreyya, buna karşı durdu:

«Hepimizin anlaması gerekli olaylar geçiyor. Bakanlık makamı açıklama yapsın.»

Başkan Kazım paşa, elindeki bir notu gözden geçirdi, bir diplomat soğukkanlılığiyle şöyle dedi:

«Halit paşayla Ali bey arasında bir tartışma olmuş, Halit paşa vurulmuştur.»

Bu açıklamadan sonra oturum durduruldu. Sonra başkanlık divanı toplanarak bir karar verdi. Şöyle bir bildiri yayımlandı:

«Bugün, saat altıya doğru Meclis koridorlarında Ardahan mebusu Halit paşayla Afyon mebusu Ali bey arasında üzücü bir olay geçmiştir. Başkanlık divanınca dinlenen tanıkların ifadelerine göre olay aşağıdaki biçimde geçmiştir: Halit paşa, Elazığ mebusu Hüseyin beyle geçen tartışmadan doğan heyecan, öfke ve gücenikliğini dindirmek üzere aracılıkta bulunan ve iki arkadaş arasında bir olaya meydan verilmemeye çalışan Afyonkarahisar mebusu Ali beye birdenbire şiddet göstererek, artık Hüseyin beyle olan tartışmadan vazgeçtiğini söylemiş ve Meclis'in iç koridorunda bir iki adımdan çıkardığı iki revolverle Ali bey üzerine ateş etmeye başlamıştır. Bunun üzerine Ali bey, korunmak üzere geri geri gitmekteyken merdiven basamağına takılarak arkaüstü düşmüş ve Halit paşa Ali beyin üzerine yine saldırmıştır. Bu boğuşma sonucunda Ali bey halifçe yüzünden ve Ardahan mebusu Halit paşa da karnından yaralanmıştır. Meclis başkanlığı divanı yaptığı ilk araştırmadan sonra hemen asliye mahkemesi savcılığını çağırarak ilk soruşturmayla birlikte işi kendisine bırakmıştır. Soruşturma ve kanunca koğuşturma sürmekte, Halit paşanın sağlık durumunda bir tehlike olmadığı tedaviye başlayan doktorlarca söylenmektedir.»

Meclis başkanı Kâzım paşa, olayı telefonla Çankaya'da bulunan cumhurbaşkanına bildirdi. Mustafa Kemal, hemen otomobiline atlayarak 9 şubat gününün karlı Ankara'sında kocaman bir kan lekesi gibi büyüyen eski silah arkadaşı Halit paşanın Meclis bekçisinin yatağında uzanmış inleyen kanlı gövdesine doğru koştu.

Gece bekçilerinden birinin camekân arkasındaki karyolasına iri gövdesiyle uzanmış olan eski öfkeli asker, şimdi, kendine geldiyse de bilincini saran koyu sisler arkasından çevresindeki insanları birer silik çizgi gibi görüyor, yitirdiği kanın çokluğu dolayısiyle durmadan:

«Biraz su, biraz su» diye inleyerek yalvarıyordu. Kanların yitmemesi için Meclis komiserliğine verilen buyruk üzerine Halit paşa ile çevresi bir polis kordonu altına alınmıştı.

İlk tedaviyi Mersin mebusu doktor Reşit Galip yapmıştı. Hastayı iyice yoklayan doktor, hem yaranın ağırlığını, hem de merminin giriş yönünu, bu sırada yaptığı korkunç zararları yanılgısız saptamıştı. Sonra telefona sarılarak sağlık bakaniyle Nümune hastanesinden mütehassıs doktorlar istemiş, operasyonun gerekli olduğunu gelen doktorlara kanıtlayarak şöyle demişti:

«Hemen Orhan Hoca'yı (Orhan Abdi) getirtelim.»

Mustafa Kemal, otomobilinden inerek soluk soluğa Meclise girdiğinde bütün mebuslar, üzgün, korkmuş yüzlerindeki ayaklanışla ona baktılar. Bu uğursuzlukların bir sonu gelmeyecek miydi? Yunan ordusunu yenmiş olan kara eski başkomutan, bu cinayetler serisinin kaynaklarındaki yazgıyı neden başıboş bırakıyordu?

Mustafa Kemal, eski yiğit silah arkadaşının yattığı odaya girdiğinde yüzünde gerçekten bir üzüntü anlatımı vardı.

Üzgün olduğu her davranışından belli oluyordu. Doğru hastanın yanına gitti. Yaralının usu başındaydı. İri, sarımtrak bakışlariyle Mustafa Kemal'in sarışın yüzünde bir sığınak aradı. Cumhurbaşkanı, onun yüzüne doğru eğilerek elini alnına koydu, ateşine baktı :

«Nasılsın, paşa, yaran çok acıyor mu?» diye sordu.

Yaralının yanıtı şöyle oldu :

«Görüyor musun paşam bu adamların yaptıklarını? Beni arkamdan vurdular.»

Cumhurbaşkanı, bunun doğru olup olmadığını anlamak üzere başını kaldırarak doktor Reşit Galip'in gözlerini araştırdı.

Yarayı ilk kez yoklamış olan Reşit Galip, cumhurbaşkanına şöyle dedi :

«Kurşunun seyrine göre karnından girdiği anlaşılıyor. Ciğerler yaralandığından dolayı, acının arkadan geldiği duygusunu vermektedir. Kurşun gövdeye arkadan girmemiştir.»

Bunun üzerine, Mustafa Kemal, doktor Reşit Galip'ten dinlediklerini hastaya yineleyerek onun aldandığını anlatmak istedi :

«Kurşun arkadan girmemiş. Reşit Galip hekim olarak böyle söylüyor. Çok kımıldama. Dingin ol.»

Doktor Reşit Galip, hemen Orhan Abdi'nin İstanbul'dan getirilmesi işini Mustafa Kemal'e açtı. O da yüksek sesle:

«Hemen, derhal. İlk araçla hemen çağrılsın» diye buyurdu.

Bunu söyledikten sonra, hemen başkanlık odasına giderek Doktor Orhan'ın ilk araçla Ankara'ya gönderilmesini İstanbul valisine buyurdu. Orda oturup kahvelerini içtikleri sırada - yanında Meclis başkanı Kâzım (Özalp) paşa, başbakan Fethi de vardı - Kel Ali'yi çağırtarak olayı bir de onun ağzından dinledi. Adli koğuşturma üstüne bilgi aldı. Sonra,

Halit paşanın sağlık durumu üstüne sık sık kendisine bilgi verilmesini söyleyerek kalktı. Yine Halit paşanın yanına gitti. Bu kez, yaralı kendinde değildi. Baygın yatıyordu. Şimdi de Hastanın başucunda dikilip duran Reşit Galip'ten onun üstüne bilgi istedi. Fısıltıyla tehlike olup olmadığını sordu. Reşit Galip, tehlikenin büyük olduğunu söylemiş olacaktı ki cumhurbaşkanı, ailesine bilgi verilmesi salığında bulundu.

Ertesi gün, Meclis başkanı kürsüden üyelere şöyle ünledi :

«Dünkü üzücü olay üstüne ajansın bildirisi vardır.»

Sonra, Meclisin bildirisinden alınarak yazılmış ajans haberini okudu. Birçok söz isteyen arasında Kel Ali de vardı. Saruhan mebusu ilk kez söz alarak şunları söyledi:

«Bir süreden beri Meclis ortamında derebeylik havası esmektedir. Bu havanın esmesi yüzünden arkadaşlar, gerçek düşünüşlerini açıklayamıyorlar. Efendiler, burası Millet Meclisidir. Herkes en güvenli bir biçimde düşünüşlerini açıklayabilmelidir. İç tüzükte bir kayıt vardır. O da üyelerin silahlı olarak Meclise giremeyecekleri kaydıdır. Bu madde ayrasız, kısıtsız, koşulsuz uygulanmalı yada bir kararla kaldırılmalıdır.»

Mecliste derebeyliğin egemen olduğunu söyleyen Reşat, sürekli karşı koymalara, patırtılara yolaçtı. Bunların başında, fedailer, militanlar vardı. Bu patırtıyı yaparken bile ceplerindeki, bellerindeki tabancalara güvendikleri belliydi.

Kılıç Ali, oturduğu sıradan şöyle seslendi :

«Mecliste derebeylik yoktur. Reşat bey sözlerini geri alsın.»

Bu sırada söz sırası gelmiş olan Balıkesır mebusu Süreyya ile yine Balıkesir mebusu Süruri, kürsüye çıkmak isteyince, Meclis başkanı Kazım paşa, önlerine dikildi. Türkçesi, görüşmeleri kesmek istedi. Şundan ki bu iki mebus da eğilimce kendilerinden değildi. Belki de hükümeti suçlayacaklar, yine derebeylik konusu üstüne konuşacaklardı. Kazım paşa, ayaklanmış olan düşünüşleri yatıştırmak üzere şöyle konuştu :

«Bu konuda başkanlık divanı kendisine verilen yetkiyi kullanmıştır. Güvenebilirsiniz. Bu sorun çevresinde görüşme açmanın gereği yoktur. Reşat beyin sözlerini düzeltmesini rica ederim.»

Rize mebusu Ekrem'in oturduğu yerden şöyle dediği işitildi :

«Başkan paşa, suçlama ağırdır.»

Bunun üzerine Kazım paşa, genel kurula sordu :

«Görüşme açılmasına karar veriyor musunuz?»

Balıkesir mebusu Ali Süruri, başkana şöyle yanıt verdi :

«Yüksek Meclis suçlama altında kalıyor. Bu suçlamayı benimsiyor musunuz?»

Balıkesir mebusu Ali Süreyya, temelde Reşat gibi düşündüğünü söyledi: Meclise silahlı gelmemek. Meclisin iç tüzüğünde, yer aldığı halde Meclis başkanlığı bunu uygulamıyordu. Bu da Meclisin özgürlük havasını bozuyordu. Bunları söyledikten sonra, sözlerine şunları da kattı :

«Derebeylik yoktur. Buna bir Meclisin ruhu engeldir.»

Bu sırada, Kılıç Ali, oturduğu yerden durmadan kürsüdeki konuşmacıya sataşarak sözlerini geri almasını istiyordu. Reşat da ona şöylece yanıt verdi:

«Ben, iç tüzüğün uygulanmasını istedim. Bunda geri alınacak ne var?»

Sataşmaların çığırından çıkmak üzere olduğunu gören başkan Kazım paşa, şunları dedi :

«Sorun kalmamıştır. Meclise hiçbir üyenin silahlı gelmemesi üstüne olan madde açıktır. Bütün arkadaşların bu hükme uymaları gerekir.»

Kastamonu mebusu Halit, koğuşturma sonuçlanınca, Adliye bakanının Mecliste açıklama yapmasını istedi.

Kazım paşa, tartışmaların uzamasını önlemek üzere şu sözleri söyledi :

«Yüksek Meclis, gerek hükümete, gerekse başkanlık divanına düşen ödevlerin büyük bir duyarlıkla yerine getirileceğine güvenmelidir.»

9 şubat 1925 günü Mustafa Kemal'in, İstanbul valisi aracılığıyla çağırttığı doktor operatör Orhan Abdi, iki gündür Mecliste yatan, camekanlı bekçi odasından katiplerin odasına götürülen Halit paşayı sıkı bir yoklamadan geçirdi. Paşa, kendindeydi, sonsuz acı içindeydi. Operatör Orhan'ın muayene ettiği gün, Halit paşanın, vurulmadan önceki günlerinde geçici bir deliliğe tutulmuş olduğu söylentileri dolaşmağa başladı. Bunu da, sözde, onun akrabasından yada yakınlarından bir doktor söylemişti. Bu söylenti, gazetecilerin kulağına da gitmişti. Bunu kendisinden soran Vatan gazetesi muhabirine operatör Orhan, şunları söyeldı :

«Yarasının acı verici ve fiziyolojik bunalım doğurucu niteliğine bakmadan, Halit paşayı, us yeteneklerine bütüniyle sahip ve sinirlerine egemen gördüm. Bu tip yaralarda bilincin bütününü koruması çok az görülen hallerdendir. Paşa, olayın oluş biçimini ayrıntılariyle anlattı. Yarayı yarın açacağım.»

Araştırmayı bitirmiş olan savcı Nazım da şöyle konuştu :

«Henüz tutuklanacak kişi yoktur. Bu konuda şimdilik bir şey söyleyemem.»

12 şubat perşembe günü, koğuşturma sonucu kısaca şöyle yayımlandı :

«(...) Ali bey bu sırada, tabancasını dirimini kurtarmak üzere Halit paşanın göğsüne dayamış ve ateş etmiştir. Çıkan kurşunun paşanın sol yanından girerek, paşanın üstünde bulunan Avni beyin (Paşa) üstünde kalmıştır. Kurşun, Avni beyin gövdesine girmemişse de Avni bey, büyük bir baygınlık ve ağrı duymuştur. Vurulduğunu sanan Avni bey, paşanın elinden aldığı tabancasını arkadaşlarına verirken :

«Ben de vuruldum» diye haykırmıştır.»

Bu zamana dek cinayet üstüne muvafık - muhalif gazeteler arasında sürüp giden sert tartışmalar, koğuşturma fezlekesinin üstüne eğilerek birkez daha aleviendi. Muhalif gazetelerin ileri sürdüğüne göre koğuşturma sonucu önemli bir noktayı meydana çıkarmıştı : Ali bey paşaya ateş ettiği sırada paşanın elinde iki tabanca yoktu. Avni, onun elinden salt bir tabanca almıştı? Paşanın, dillere destan ikinci tabancası nerdeydi? Fezlekede, bundan sözedilmediğinden muhalif gazeteler, yeni ipuçları bulduklarına dayanarak veryansın ediyordu. Evet, mademki Ali beyin üstüne her iki tabancasiyle son kerte doğrulukla ateş edebilen Halit paşa, yine iki tabancayla ateş etmişti, bu kez neden isabet ettirememiş, sonra, bu tabancalardan biri ne olmuştu?

Muhaliflerin, fezlekeden çıkardıkları anlama göre, militanların hepsi suç altında kalıyordu. Kel Ali, paşanın tabancası elinden alındıktan sonra ona ateş etmişti. Sonra, Avni,

paşanın tabancasını elinden çekip almakla kalmamış, onun üstüne abanarak kımıldamasını, ikinci tabancası olsa bile onun bunu çekmesini önlemişti. Muhalifler, bunu daha çok fezlekenin yazılış biçiminden çıkarıyorlardı.

Militanların suçlandığı bir nokta da şuydu: Avni, tabancayı, Ali'nin şakağına ateş edeceği sırada paşanın elinden aldıktan sonra da onun sırtına abanmış biçimde kalmış, Kel Ali'ye, silahsız bu adama ateş edilmek üzere meydanla zaman bırakmıştı.

Demek ki deniyordu, Ali Saip, Kılıç Ali, Avni, Rize mebusu Rauf, bu sırada hep birlikte, hepsi de silahlı olarak Halit paşanın başına üşüşmüştü. Punduna da getirdiklerinden, Kel Ali'nin rahatça onu temizlemesi için olanak hazırlamışlardı. Neden, zararsız duruma getirilmiş olan adamın üzerine ateş edilmişti? Bu kez, bu bal gibi cinayet olmuyor muydu?

Bu suçlamaların, karşı suçlamaların, kulis fısıltılarının bitip tükeneceği yoktu. İş, bir kez daha dönüp dolaşmış, birinci Meclisin yavuz konuşmacısı Ali Şükrü'nün öldürülmesi konusuna gelmişti. O günlerden kalmış mebuslar, hep bu olayla onun arasında bir bağ bulmağa çalışıyor, temizliğin sürdüğü üzerinde direterek duruyorlardı.

Şubatın on ikinci perşembe günü, operatör Orhan Abdi, operatör Süreyya ile birlikte, paşanın yarasına ilk neşteri vurdu. Yarada bir iç kanama bulamadılar. Çok derin incelenmezse, yara, sanıldığı gibi tehlikeli, ağır değildi. Giderek, umut verici bile sayılabilirdi.

O gün, paşanın kardeşi Sami (Karslalan) de Ankara'ya gelmiş, hemen ağabeysinin yanına koşmuştu. Sami, ağabeysinin dağ gibi çökmüş durumunu görünce ağlamağa başladı. Halit paşa onu şöylece avutmağa çalıştı:

«Ben, ölmek istemiyorum .Bugüne dek ölümden hiç çekinmemiştim. Bugün de ondan korkmuyorum ama, bir süre daha yaşamak istiyorum.»

Bu sözler, Sami'nin ağlayışını sürdürmesini önleyemedi. Ordan gözleri ağlamaktan kızarmış, şişmiş olarak ayrıldı. Doğru savcılığa gitti. Savcı Nazım'ı bularak koğuşturmanın bitirilmesi için Halit paşanın anlatımına da başvurulması gerektiğini, ancak, doktorların onu sorguya çekmek için müsaade etmediklerini söyledi.

Sami, yüreğinin en gizli yerinde çok tehlikeli bir sezginin büyüdüğünü görüyor, ağabeysinin görünürde düzelmesine, doktorların da böyle söylemesine bakmadan korkunç sonucu içinden akan gözyaşlariyle bekliyordu. Bu yüzden, savcıdan, koğuşturmanın ivedileştirilmesi, hızlandırılması dileğinde bulundu :

«Ağabeyimin sağlık durumu sizin sorularınıza yanıt verecek güçtedir. Biz, adaletin meydana çıkması ve olayın içyüzünün ortaya konulmasını onun dirimi kertesinde kutsal sayıyoruz. Bundan dolayı bir ayak önce onun anlatımına başvurulmasını rica edeceğim. Yapılan yayınları görüyorsunuz. Bunlardan bir bölümünün doğruyla ilgisi olmadığına inanıyorum.»

Paşanın beyninde vaktiyle kalmış olan kurşundan, Hakkı Şinasi paşanın daha önce onu tedavi ettirmek üzere Almanya'ya göndermek istemesi, Mustafa Kemal'in dahi bunun bir ayak önce eyleme geçirilmesi üstüne yapılan konuşmalar sonunda Sami şöyle dedi :

«Ağabeyim, eskiden beri sinirli tabiatlıdır. Ancak, şu var ki ne kerte çabuk sinirlenirse o kerte çabuk da yatışır. Bir arkadaşını özel bir kasıtla ya da daha önceden kurarak öldürmesi olasılığı yoktur. Olayda şu ana dek bilinmez bi-

rakılmış birtakım noktalar bulunduğuna içtenlikle inanıyorum. Bunların bir ayak önce meydana çıkarılmasını rica ediyorum.»

12 şubat 1925 perşembe günü açılan Büyük Millet Meclisi oturumunda, mebuslardan birinin sorduğu ağızdan bir soruya başkan Kazım paşa, yaranın Orhan Abdi'ce açıldığını söyledi. Bunun üzerine Meclisten, hep bir ağızdan şu sesler yükseldi :

«Tanrı şifalar versin.»

Sonra, Gümüşhane mebusu, koğuşturmanın nasıl gittiğini sordu. Adliye bakanı:

«Koğuşturmanın ilk aşaması bitmiş ve savcılığın düzenlediği fezleke sorgu yargıçlığına verilmiştir. Adliye makamları, büyük duyarlıkla koğuşturmayı sürdürmektedirler» dedi.

Gümüşane mebusu Zeki, bu kez bakana şu soruyu yöneltti :

«Henüz Halit paşa hazretlerinin anlatımlarına başvurulmamıştır. Paşanın sağlık durumu, hamdolsun, olayı olduğu gibi açıklamaya elverişlidir. Kamu hukukunun oluşumu için bu sorguya geçmenin varlığı zorunludur. Bu konunun bütünlenmesini diliyorum.»

Adliye bakanı da bütün bunların yapılacağı, Meclise durmadan bilgi verileceği üstüne söz verdi.

Meclis görüşmelerinin bitiminde, Halit paşanın kardeşi Sami, başkan Kâzım paşaya başvurarak ağabeysinin Meclisten kaldırılarak hastaneye götürülmesini rica etti.

Kazım paşa, hastanın durumu üstüne salt Orhan Abdi'nin söz sahibi olduğunu, o buyurursa, hastanın hemen hastanelerden birine götürüleceğini söyledi. Paşa, Meclisteki yerinde sürekli olarak nöbetçi doktorların gözetimi altında bulunuyordu. Rahatı hiç de kötü değildi.

Meclis başkanı böyle söyleyerek Sami'yi kandırmağa çalıştıktan sonra, bu sırada hastanın başucunda bulunan operatör Orhan Abdi'yi başkanlık odasına çağırttı. Paşa, Sami'nin isteğini operatöre açınca o şöyle dedi:

«Yara yeni açılmıştır.. Şu sırada ateş yükselmektedir. Daha hiç olmazsa, birkaç gün, hastayı bulunduğu yerden çıkaramayız.»

Vurulduğu günden beri yüksek ateşler içinde bocalayan hastanın, bir aralık otuz dokuza düşen ateşi, yaranın açılışından biraz sonra, başını almış, tehlikeli bir doruğa doğru yükseliyordu. Kırk üç yaşındaki arslan gibi askerin derecesi kırk ikiye yükselmişti. Bu derecenin ucunda azrail sevinçle oturmuş bıyıklarını buruyordu. Bu tehlikeyi atlatmak uğruna operatör Orhan'ın çırpınışları da boşa gideceğe benziyordu.

Hastanın durumu, telefonun öbür ucunda ilgiyle bekleyen Mustafa Kemal'e de bildiriliyordu.Dışardaki şubat soğuğuna karşı alabildiğine meydan okurcasına yükselen ateş, akşamleyin düşmeğe başlayınca herkes paşanın keteni yırttığını sandı. Orhan Abdi, büyük umuda kapılmış, sevinmişti. İlk günden beri, hastanın başucundan bir dakika ayrılmayan doktor yüzbaşı Asım'a şöyle dedi:

«Eğer yeni bir kriz gelirse ve ateş yeniden yükselirse ihtilat yapmış olmak için tehlikeli durumla karşılaşacağız demektir. Meclis başkanına bilgi veriniz.»

Kâzım paşanın, hastalığın şifaya doğru gidişini Çankaya'ya bildirmesi üzerine cumhurbaşkanı sabahleyin erkenden Meclise geldi. Halit paşa bu sırada hem kendinde hem de ruh dinginliği içindeydi. Ya da direncini kullanarak böyle görünmeğe çalışıyordu. Cumhurbaşkanı, ona doğru ilerlerken, bundan sevindiğini gösterir biçimde gülümsüyordu.

Mustafa Kemal'in yüzü de çok dostça, umut vericiydi. Halit paşaya, yüzünün sarışın ışıklarıyle örülmüş dostluk, iyimserlik örgüsüyle bir süre umut verdikten sonra şunları söyledi :

«Durumunuz iyiliğe doğru gidiyor. Bu, sevindirici bir şey. Ancak, ayağa kalktıktan sonra nekahet dönemini Almanya'da geçirmelisiniz. Temelli iyileşinceye dek de orda kalmalısınız. Renginiz yerine gelmeğe başlamış. Artık, tehlikeyi kesinlikle atlatmış bulunuyorsunuz. Bunu Orhan bey kesinlikle söyledi. Şimdi sizin yapacağınız biricik şey, bir ayak önce sağlığınıza kavuşmayı düşünmektir. Bundan başka hiçbir şeye aldırış etmemelisiniz.»

Mustafa Kemal, bu sözleriyle hastanın direncini güçlendirmeğe çalışıyordu. Bu sırada onların yanında üzgün bir yüzle dikilen Halit paşanın kardeşi Sami, hiç de böyle düşünmüyordu. Ağabeyi, sonsuz bir tehlike içindeydi. Yıllardır kafasında, beyninin yanıbaşında yatan düşman mermisi yetmiyormuş gibi şimdi de ciğerlerini boydan boya delip öbür yandan çıkmış, fedai Avni'nin gövdesine bile çarpan merminin açtığı korkunç yarayla boğuşması gereken ağabeyi ölüm tehlikesinin en büyüğüyle karşı karşıyaydı.

Cumhurbaşkanı ayrıldıktan sonra, başbakan Fethi ile Kâzım paşa geldi. Bir başbakan olarak değil, eski bir savaş arkadaşı olarak hastayı ziyaret etti. O da cumhurbaşkanı gibi hastaya umut, ruh gücü vermeğe çalıştı. Kardeşi Sami'ye ölmek istemediğini söyleyen Halit paşa, elbette, bu büyük devlet, savaş arkadaşlarının söylediği güzel sözlere candan, gönülden inanmak istiyordu. Azrail, son kez, baskın biçiminde kapıya yükleninceye dek hiçbir hasta, hiçbir zaman onun gelebileceğini içtenlikle düşünmemişti. İnsanda hayvanlık çağımızdan kalma ölmezlik duygusu, bunun biricik nedeniydi. Halit paşa da, anlaşılan, gerek cumhurbaş-

kaniyle silah arkadaşı Fethi'nin, gerekse bu ölmezlik duygusunun kendisine verdiği iyimserlik içinde ölümle yiğitçe çarpışmak istiyordu. Yaşaması gereğini bir tek ayakta tutan payanda direği de öç alabilmek duygusuydu. Mustafa Kemal'in militanlarının yüzleri, durmadan gözlerinin önünden geçiyor, sonra, boy hedefi olarak çifte tabancalarının önünde bir süre görünüyor, en sonra da tabancalardan çıkan mermilerle delik deşik, sisler içinde yitip gidiyorlardı. O zaman, hastanın içi biraz rahatlıyor, yüzünde gülümsemeye benzeyen kasılmalar oluşuyordu. Kardeşi Sami, ağbisinin yüzündeki yaşamak tutkusunun gürbüz savaşını gördükçe hem umuda kapılıyor, hem de sonsuz bir acı içinde kıvranıyordu. Dirim saatinin sarkacını, bir ucundan ölüm bir ucundan dirim kendi bölgesine doğru çekiyor, sarkaç büyük açılar çizerek bir öteye bir beriye gidip geliyordu. Bu sabah, umuda doğru koskocaman, ışıklı bir eğri çizerek yükselen sarkacın aynı hızla geri dönmeyeceğini kim garanti edebilirdi? Operatör Orhan Abdi'nin dahi, bu işin sonunu tanrıya bıraktığı seziliyordu.

13 şubat sabahı, hasta, dünkü umutların üstüne yatmış, onları pestile döndürmüş gibiydi. Operatör Orhan Abdi, erkenden onu şöyle sıkı bir yoklamadan geçirdikten sonra, bir bunalımın apansızın gelebileceğini hesaplayarak bütün gerekli tedbirleri aldı. Paşanın konuşması bile sakıncalıydı. Ziyaretçilerin sayısını azaltmak istedi. Ağabisinin bitkin halinden kuşkulanan, daha çok umutsuzluğa düşen Sami, bir kez daha onun olay için konuşturulmasını istediyse de buna da kulak asan olmadı. Operatör şöyle dedi:

«Resmi makamlar gerekli görüyorlarsa ben bir şey di-

yemem. Paşa, konuşabilmektedir. Us yetenekleri ile belleği bütünüyle yerindedir.»

Biraz durduktan sonra sözlerine şunları kattı:

«Bu gibi ağır yaralarda beklenilmeyen ihtilatlar olabilir. Bunu usta tutmak yararlıdır.»

Bir kez daha savcı Nazım'ı gidip gören Sami, operatörün dediklerini ona anlattı. Kısaca şöyle konuştu :

«Anlaşılıyor ki koğuşturmanın sürmesi için ağabeyimin başvurma zorunu vardır. Bunun bir ayak önce yapılmasını özellikle rica edeceğim. Kendisi, dün iki kez bana «savcı bey, bana bir şey sormadı. Benim de anlatacaklarım var.» demiştir. Bunun önemi üzerine dikkatinizi çekerim.»

Savcı Nazım, Sami'ye özetle şöyle dedi :

«(...) İlk koğuşturma bitirilmiştir. Fezlekeyi de biliyorsunuz. Bu fezlekenin, paşa hazretlerinin sağlık durumu üzerinde olumsuz etki yapacağını düşünerek kendisine bildirmedik. Şundan ki bu aşamanın arkasından sorgu yargıçlığı soruşturmaya başlayacaktır. Paşanın temel anlatımı da bu sırada alınacaktır. Ancak, mademki diretmektesiniz, müsaade buyurursanız, doktorlarla yeniden ilişki kuralım.»

Oysa, Sami, Halit paşaya eğilimli mebuslardan şunları işitmişti :

«Eğer, allah saklasın, bir hak buyruğu meydana gelse bile, koğuşturmanın kamu hukuku niteliğini alabilmesi için yargılama aşamasının bu biçime sokulması gerekliydi.»

Sami, bunu savcıya sordu. O da, karşısında acı çektiği görülen adama şöyle dedi :

«Biz, doğrunun meydana çıkarılması uğruna elimizden geleni yapmaktayız. Buna inanınız. Sizin kaygınızı anlıyorum. Hiç merak buyurmayınız. İşte, şimdi, sizinle birlikte Orhan beyefendinin ziyaretine gideceğim. Durumu hep birlikte görelim.»

Savcı Nazım'la Sami Meclis'e vardıklarında operatör Orhan'ı orda buldular. Operatör Orhan'ın yüzünde hiçbir umut kırıntısı yoktu. Yalnız, her doktor gibi sağlam görünmeğe çalıştığı anlaşılıyordu.

Savcı, Halit paşanın kardeşinin dediklerini doktora anlattı. O da Sami'nin kaygularını yerinde buldu:

«Siz, efendim, bir oldubittinin olası gereklerini benimseyerek davranabilirsiniz. Şundan ki, böyle öldürücü bir yaradan sonra yaralının gösterdiği yaşama direnci, ancak, çok güçlü bir gövdenin sonucudur. Bu, kesinlikle iyiliğe doğru bir gidiş olduğu gibi, olumsuz da gelişebilir.»

Bunu öğrenen savcı Nazım, Adliyeye giderek sorgu yargıcı Nurettin'i gördü. Yalnız, o gün Halit paşanın sorgusu yapılamadı. Evrak da yarım olarak olduğu yerde kaldı. Cumartesi - pazar gecesi, hastanın başucunda bekleyen nöbetçi doktoru, kuşkulanarak onun ateşini alınca bunun umutsuz bir noktaya doğru hızla yükseldiğini gördü. Operatör Orhan, durumu görünce sonsuz üzüldü. Ateş düzgün bir biçimde yükseliyordu. Paşanın yüzü gittikçe kızarıyor, gözlerinde bir bayginlık göze çarpıyordu. Sık sık hastanın ateşini aldıran operatör Orhan, ölümün insan tekniğini hiçe sayarak koşar adım gelmekte olduğunu gördü. Paşanın kardeşi Sami'ye durumu bildirdi. Meclis başkanı Kazım paşa da bunu cumhurbaşkanına bildirdi.

O gece saat ikide Halit paşa, en yüksek ateşin kucağında, gözlerini dünyaya kapadı. Ölümü işiten bütün mebuslar, birer ikişer Meclise koşmağa başladı. Ölüm, cumhurbaşkanına bildirildi. Ölümden biraz sonra Meclis başkanı Kâzım paşa da ölünün başucunda dikiliyordu. Savcı Nazım ile sorgu yargıcı Nurettin, neye yarayacaksa gelmiş ölünün başucunda dikiliyor, artık hiçbir zaman konuşamayacak olan ölünün susmuş dudaklarına bakıyorlardı.

Bu sırada, hükümet doktoru, ölüyü bir kez yokladı. Ölümün kesin olduğu üstüne bir rapor yazdı. Sonra, savcı, ölümün nedeni üstüne yetkili doktor raporunun alınmasını istedi.

Ölünün İstanbul'a götürülmesi gerekiyordu. Ailesi, onu Eyüpsultan'daki aile mezarlığına gömdürecekti. Cenazenin Memleket hastanesine kaldırılarak tahnit edilmesi, bu arada otopsi yapılması kararlaştırıldıysa da tanyeri ağdığından, cumhurbaşkanının ölüyü görmeğe geleceği haberi bunu geciktirdi.

Karlı şubat sabahının ilk ışıklarıyle birlikte Mustafa Kemal, yanında başkâtip Tevfik Bıyıkoğlu olarak Meclisin kapısından içeri girdi. Başkanlık odasına uğramadan doğruca cenazenin bulunduğu yere gitti. Paşanın gözleri, ölüden önce onun kardeşi Sami'nin ağlamaklı yüzüne ilişti. Sonra doğru, eski silah arkadaşının ölüsüne yöneldi. Ölünün başucunda dikilerek baktı: Halit paşa, çektiği sonsuz acıyı hiçe sayarak, büyük bir dinginlik içinde, sanki tatlı, derin bir uykudamışçasına kımıltısız yatıyordu. Ölünün yüzü, bütün yaşayışı boyunca gördüğü ruh fırtınalarını hiç görmemiş gibi, durgun, dingin, kırışıksızdı.

Mustafa Kemal, bu güçlü, yiğit ,tehlikeli silah arkadaşının, sonsuzluğa armağan edilmiş arslanca yüzüne baktığı sırada birlikte yaşadıkları bütün serüvenleri, gözyaşlariyle ıslak bir film gibi gözlerinin önünden geçirdi. Adam, daha çok da gençti. Kendisinden ancak iki yaş küçüktü. Kırk üç yaş, anlamı olan, insanoğlu için bir yaşar, anlam taşıyan bir kişi için ne kerte azdı. Ne kerte yetersizdi. Bu sevgili silah arkadaşı, ne olurdu, Makedonya dağlarında, kafasından yediği kurşunu daha az önemli bir yerinden yeseydi de

Deli Halit adını almasaydı. İşte, bu kurşunun zararları en sonra kendisine bile dokunmağa başlamıştı. Bu yiğit silah arkadaşı, en sonra, siyaset alanından elinde attığını vuran çifte tabancasiyle kendi karşısına dikilmişti. O da öbür paşalarla kendisine karşı kumpas kurmuş, kendisine karşı, belirsiz de olsa cephe almıştı. Ergeç çifte tabancalarının namlularını kendisine çevirecekti. Bu sırada, karşısına alarak boğuşmaya karar verdiği kişiler kendisinin dirimini korumak üzere örgütlenmiş fedailer değil miydi? Bunlara karşı savaş açmış bir Deli Halit, en sonra, bu savaşı Mustafa Kemal'e karşı yürütmüyor duydu?

Bütün bunlar, insanoğlunun yazgısında yok muydu? İnsanoğlunun yaşayışı hep korkunç bir rekabetler zincirinden başka neydi ki? Hemen herkes, kendisini yeryüzünün merkezi olarak görüyor, oraya bir başkasını yerleştiği duygusuna kapılınca da onu ordan alaşağı etmek üzere davranıyordu. Bütün iyi niyetlerin altında yatan hep bu maskaralık değil miydi? Yok, Mustafa Kemal, çekilsin, yerine Kâzım Karabekir, Ali Fuat paşalar geçip otursun, Mustafa Kemal'i de sürgüne yada darağacına göndersin. Deli Halit'in şu evliya gibi rüzgarsız yüz maskesinin altında kim bilir ne azgın tutkular yatıyordu. Bu tutkular, en aşağı kendisininkiler gibi güçlüydü. Bütün bu tutkular, elbette üzerinde işleyeceği bir toprak gereksiyordu. Bu da yurt toprağı, Türk ulusuydu. Zaten bunun dışında rol alan insan tutkuları, yolunu şaşırmış tehlikeli sellerden başka neydi? Evet, zavallı, yiğit deli Halit, öbür yana yenik gitmek zorunda kalmıştı. Eğer, biraz daha uzun yaşasaydı, kendisini çıktığı basamaklardan alaşağı etmek isteyen eski silah arkadaşlarının en ön safında bulunacaktı. Hem de iki elinde tuttuğu çifte tabancayla.

Mustafa Kemal, bir iki dakika, baktığı ölünün yüzünde, bütün bunları şimşek gibi okuduktan sonra, üzgün bir yüz-

le, ölünün kardeşi Sami'ye döndü, başkanlık odasının yolunu gösterdi:

«Buyurun» diye ona yol verdi. Birlikte yürüdüler. Paşa, bu davranışiyle Sami'nin gönlünü almıştı. Sami, dikkat etmişti, paşanın sesi çok titrek, gönül yaşlariyle ıslak gibi çıkmıştı.

Başkanlık odasına girdiklerinde, cumhurbaşkanı, ölünün kardeşine karşısında yer gösterdi:

«Çok acılıyım, dedi. Ülke, temiz bir çocuğunu, ordu, kahraman bir komutanını yitirdi. Kendisine bir ayak önce Almanya'ya giderek dinlenmesi ve tedavisi için çok diretmiştim. Hakkı Şinasi paşayı da bu işe koşmuştum. Yazgının bu acı oluşumu beni çok üzdü. Yazık oldu, yazık oldu.

«Ailenize bütün varlığımla başsağlığı dilerim. Lütfen bu duygumu yakınlarınıza benim adıma iletiniz. Ne isteğiniz varsa elimden geleni yapmağa hazırım. Halit'in sonu bu olmamalıydı. Çok yazık oldu, çok yazık oldu.»

Deli Halit'in ölümü haberi, özellikle muhalefet saflarında çok büyük gürültülere yolaçtı. Bunun da bir politika cinayeti olduğu düşüncesi, bu çevrelerde geneldi. İktidar savaşının cinayetlerle başladığını, bunun hangi kurbanlarla sürdürüleceğini birbirine sorup duran muhalifler, birgün sıranın kendilerine de geleceğini düşünerek, kaygulanıyorlardı.

Bu sırada, cenazeyi tezelden İstanbul'a göndermek üzere tahnit ettirdiler. Şubatın on dördüncü günü, Türk bayrağıyle değerli örtülere sarılan tabut, trenin arkasına takılan bir vagona yerleştirildi. Cenazeyi uğurlayanlar arasında başbakan Fethi ile bütün komutanlar, kalabalık halk yığınları bulunuyordu. Askerce törenle Memleket hastanesinden alınan tabut, ağır ağır istasyona götürüldü. Uğurlamada cumhurbaşkanı adına Tevfik Bıyıkoğlu bulunuyordu.

Cumhurbaşkanı, ayrıca cenazeye kendi koruyucu taburunu göndermişti. Sonra, bu koruyucu taburdan bir birlik, cenazeyi Eyüpsultan'daki mezarına dek izleyecekti.

Tabut, trene yerleştirilip de kalkma hazırlığı yapılırken başbakan Fethi, hükümet adına Halit paşanın kardeşi Sami'nin elini sıkarak başsağlığı diledi. Hava, çok kötüydü. Karla karışık çok soğuk bir yağmur, istasyonda toplanmış olan halkla birlikte, askerleri, uğurlayıcı hükümet adamlarını da ıslatıyordu. Saat on biri çeyrek geçe tren puflayarak batıya doğru uzaklaşmağa başladı. Yağmur, Halit paşanın arkada bıraktığı kanları temizlemek istercesine hışımla yağıyordu. Ancak, bu kanlar, tarihin sayfalarına damladığından kolay kolay temizleneceğe benzemiyordu. Halit paşanın ölüsünü uğurlayan bir yığın mebus arasında onu vurmuş olan Kel Ali dışında bütün öbür militanlar hazır bulunmuştu. Onların yüzlerinde de bütün öbür uğurlayıcıların yüzlerindeki genel acının mozayikleri çiçeklenmişti. Bu olayın uğursuz yükü altında kendilerini pek iyi duymadıkları anlaşılıyordu. Onlar da ne katil, ne de kötü kişiydiler. Bir ülke yada yurt davası çevresinde örgütlenmiş yiğit bir gruptan başka bir şey değildiler. En aşağı, kendilerini cumhurbaşkanı kertesinde suçsuz duymaktaydılar. Tren, yağmurlu bozkır dönemecini döndükten sonra, yine de, öbür uğurlayıcılardan çok daha karmaşık bir ruh serüveni içinde bulunuyorlardı.

Ölüyü götüren tren, 15 şubat günü öğleden sonra Haydarpaşa garına girdi. İstanbul'da oturan doğulular, yığınlarla gara koşmuşlar, doğunun birkaç kentini düşman çizmesinden temizleyen bu yiğit askerin ölüsüne olsun yakın olmayı bir ödev bilmişlerdi. Paşanın vuruluşunu, düzenlenmiş bir cinayet olarak benimseyen bütün İstanbul halkının

temsilcileriyle, garla yöresini iğne atsan yere düşmeyecek duruma getirmişlerdi. Kutsal savaşın bütün iri kıyım paşalarının birer ikişer tutulup kenara köşeye fırlatılışı, İstanbul halkında bir zamandan beridir türlü kuşkular uyandırmıştı. Uzun yıllar, düşman işgali altında yaşayan İstanbul halkı, bütün ad bırakmış, nam salmış paşaları, kuvayı milliyecileri çok seviyordu. Onlarda bayağı tanrıcıl bir kurtarıcı niteliği görüyordu. Şimdi, bunların kollarından tutularak birer birer unutuluşun çukuruna atılışı hele, Halit paşanın kişiliğinde olduğu gibi bahaneler yaratılarak öldürülüşü, İstanbul halkiyle onların arasında bulunan doğu doğumlu hemşerileri yüreğinden vurmuştu.

Garda perona dizilmiş bir asker birliği tören için bekliyordu. Cenazenin bulunduğu kompartımanın hem önünde, hem de arkasındaki vagonlarda da Ankara'dan gelen koruyucu taburunun askerleri yer almıştı. İstasyonu dolduran kalabalık arasında ayrı-ayrı yerlerde kümelenmiş Halk partililerle Terakkiperverliler, göğüslerindeki parti rozetleriyle göze çarpıyorlardı. «Türk sancağına sarılı olan tabutun başından yarısına dek kızıl atlas taban üzerine sırma işlemeli bir puşide örtülmüştü.»

Tabut, bu durumda vagondan indirilip de omuzlar üzerine alınınca her yandan ağlayışlar, hıçkırıklar işitilmeğe başladı. Saatlerdir orada dikilip duran eski başbakan İsmet paşayla Şükrü Naili paşa, tabuta doğru yürüdüler. Onlar, yiğit Halit paşanın değerini en yakından bilenlerdendi. Kocaeli grup komutanı olarak, 26 ağustos saldırısında Yunanlıların, denizle olan bütün bağlantılarını kesmiş, Türk ordusunun yengisine deniz kıyılarının masmavi çiçeklerinden çelenkler örmüştü. Daha önceleri de ikinci İnönü yengisinde İsmet paşanın en atak komutanlarından biri olmuş, Sakarya mezbahasında on ikinci grup komutanı olarak düşmana kan kusturanlardan biri olmuştu. Gözlerinin yaşardığını gö-

ren İsmet paşa, gizlice bunları silerek tabutun yanıbaşında yürüyen rahmetlinin kardeşi Sami'ye başsağlığı diledi.

Süslü püslü tabut dışarı çıkarılıp da Albayların omuzları üstüne alınırken, Feridunpaşa camisi imamı İsmail Hakkı, Halit paşanın dirimiyle hizmetleri üstüne bir nutuk verdi. Şeyhlerin, dedelerin tehlil, tekbir sesleri, gökgürültüsü gibi göklere yükselmeğe başlayınca, kalabalık da bunlara katıldı. Böylece, deniz kıyısına götürülen cenaze, orada özel olarak getirilen Haliç şirketinin yedi numaralı vapuruna yerleştirildi. Vapur, yola çıktığında arkasında yaslı bir uğultu bıraktı. Yolda bütün gemiler, bayraklarını yarıya indirerek ona yol verdiler. Köprüye varıldığında, buranın da mahşerden bir örnek olduğu görüldü. Hele Eyüpsultan'a varıldığında halk yığınlarının burayı bir karış boş yer bırakmamacasına kapladığı görüldü. Cenaze, iskeleye çıkarılıp da omuzlar üstüne alındığında halk bir kez güçlü bir rüzgar gibi soludu. Kafile, Eyüpsultan camisine giden yolda ilerlemeğe başladığında İsmet paşayla Şükrü Naili paşanın, tabutun hemen yanıbaşında yürüdükleri görüldü. Tabutun arkasından, iki kişinin tuttuğu «Türkün büyük kahramanına malul gazilerin şükran armağanı» yazılı bir bez geliyordu. Bunu hazırlayanlar, İstanbul malul gazileriydi. Halit paşanın, kendilerini savunmak üzere başlattığı kampanyada rakiplerince öldürüldüğü kanısını taşıyan malul gaziler, hesap edilemeyecek kerte üzgündüler. Camiye giden yolun her iki yanı dolu olduğu gibi, bütün evlerin pencerelerinden de yaşlı insan yüzleri alayı izliyordu. Tabutu gören birçok kadın, sokak ortasında şakkadak düşüp bayılmıştı. Ulusun hakkını arayan büyük bir adam, küçük rakiplerince Mecliste vurulup öldürülmüştü. Halk arasında yayılan haber bu biçimdeydi. Hele, paşanın, malul gazilerin haklarını savunduğu sırada vurulup öldürülmesi, halk üzerinde çok kötü bir etki yapmıştı. Şimdi, sonsuz dinlenme yerine götürülen rahmet-

li paşa, bu çeşit düşünen halk yığınlarınca bir evliya olarak karşılanıyordu. Böylece gerçek sahiplerinden birinin daha kurban gittiğini düşünüyorlar, ağlıyor, sıcak gözyaşları dökü yorlardı. Hele, ölünün Eyüpsultan toprağına gömülmek üzere getirilmesi onun kutlu bir ölü olduğu izlenimini büsbütün artırıyordu, güçlendiriyordu. Tabut, böylece ilerleye dursun bu sırada bir orta yaşlı kadıncağız çılgın gibi üstüne atılarak hıçkırıklarla şöyle bağırdı:

«Üç evladım senin yanında şehit düşmüştü. Askerin yiğit paşası.»

Cenaze, Eyüpsultan camisinin avlusuna girdiğinde namaza duruldu. İsmet paşa da namaza duranlar arasında göze çarpmaktaydı. Namazdan sonra, bir kez daha omuzlanan tabut, Kurukavak caddesi, Alipaşa mahallesi, kitapçı sokağı derken Şifahovuzu çiftliğindeki Halit paşanın köşkünün önünden geçerek Turgutlar mezarlığına vardı. Mezarlık, çiftlik köşkünün hemen yüzelli metre ötesindeydi. Burdaki aile mezarlığına sıralanmış babası Ahmet, büyük kardeşi Mehmet, Osman, küçük kardeşi Mahmut, yeraltındaki küçük, karanlık yuvalarında şanlı ölüyü sabırsızlıkla bekliyor gibiydiler.

Eyüpsultan'ın bütün dükkanları kapatılmış, sahipleri buraya toplanmıştı. Mezarın başında yapılan yürekler acısı törende Büyük Millet Meclisi adına İstanbul mebusu Hakkı Sinasi paşa, Erzurum mebusu Rüştü paşa, Çanakkale mebusu Hilmi bulunuyordu. Yapılan üzgün konuşmalardan, dualardan sonra tören bitti. Temsilci mebuslar, mezarın başında Sami'ye Meclis adına başsağlığı dilediler.

Halit paşanın, toprağa verilişinin ertesi günü, Ankara cumhuriyet savcısı Nazım da koğuşturmayı bitirmişti. Türk ceza kanununun 180. maddesine göre cezalandırılması ge-

reken Halit paşa, ölmüş olduğundan ona hem tutuklama kağıdı çıkarılamamış, hem de sanık olarak sorgusu yapılamamıştı. Anlatımı alınamadığından da dava düşüyordu.

Sami'ye ağbisinin toprağa verilişinden iki gün sonra gönderilen evrakta : «paşanın anlatımına başvurulamamış olmaktan doğan zorlayıcı durum dolayısiyle, kamu hukuku kuruluşu eyleme geçemiyor, olay, yargılama aşamasına geçmeden Ali beyin ademi takip kararı aldığı, böylece her şeyin bitmiş olduğu bildiriliyordu.

— 3 —

FENER PATRİKHANESİNE KARŞI ULUSAL KURTULUŞ SAVAŞI

Kurtuluş için, bağımsızlık için önce ve sonra düşmanla bütün varlığımızla vuruşmak, onu yenmekten başka karar ve çözüm yoktur.

MUSTAFA KEMAL

Papa Eftim, Fener Patrikhanesindeki karacübbelilerin başına bütün anlamiyle bilinçli bir bela kesilmişti. Arkasında kendisi gibi düşünen anılabilir bir kamuoyu da oluşmuştu. Bunlar, Fener Patrikhanesinin sökülüp atılamayacak biçimde Türkiye'nin göbeğine lök gibi oturduğunu anladıklarından kendilerine bir dayanak, bir sığınak gerektiğini anlıyor, hergün gruplarla Papa Eftim'e uğrayarak Türk Ortodoks merkez kilisesinin artık kurulmasını istiyorlardı. Fener Patrikhanesinin Türk ortodokslarının merkezi olması işi, artık salt ideal olarak kalacağa benziyordu. Türk hükümeti bu nazik zamanda o eşekarısı yuvasını orada bırakmak zorunda kalmıştı. Bu, pek acı bir şey olmakla birlikte katlanmaktan başkaca da çıkar yol yoktu.

Papa Eftim, bu sırada, kendisini destekleyen idealist yada gerçekçi kamuoyundan esinlenerek Fener'deki karacübbelilere bir kez daha açıktan açığa sataştı. Sataşma ögesi, kısaca şu mektuptu :

«Şerafetlu efendiler,

Siz, benden hem büyük hem de daha çok bilgili olduğunuz halde böyle yüzeyde düşünüşünüze, o kerte bilgisizce ve yanlış bir yolda yürüyüşünüze gerçekten şaşıyorum Dayandığınız güç, her ne olursa olsun, korkunç bir biçimde aldandığınızı ben hakirden öğreniniz. Bu aldanışınızı kör gözlüler bile görmektedirler. Şundan ki, sorunun niteliğini, benim anladığım gibi anlamanız, çevrenizde oluşan durumları görmeniz gerekirken, siz karanlığa doğru yürüyorsunuz. Ben, gidişinizi doğrusu, hiç beğenmiyorum.

«Yürümekte olduğunuz şu karanlık, sonu bilinmez yol ile halkın rahatını da, kilisenin onurunu da tehlikeye düşürmekte olduğunuzu görüyorum. Artık, elverir. Kendinize gelin. Sorunu iyice, ağırbaşlıca düşünün. Hiç olmazsa ruhani niteliğinizi gözönüne alınız. Benim kahredici kişiliğimi saygıyla anmanızı, beni sevip halime acımanızı da istemiyorum. Benim için her ikisinin de bir değeri yoktur. Ancak, benim yürüdüğüm yolun, pek açık, güneş gibi açık olduğunu içtenlikle benimseyip dille söylemenizi isterim. Nitekim, Patrikhaneyi ilk ziyaretim sırasında aramızda yapılan konuşmada davranışımı, yolumu övmüştünüz.

«Şimdiki amacınızın ne olduğunu, gittiğiniz yolun sonunda nereye varacağınızı, size bir kişi sorsa doyurucu bir yanıt veremeyeceğinize inanıyorum. Tersine, benim amacım, gittiğim yol çok açık, çok bellidir.

«(...) Biz ortodoks hıristiyanların üzerinde yaşadığımız bu ülkenin yönetimiyle egemenliğini tanrı, Türk hükümetine vermiştir. Bunun tersini düşünmek, aykırı yol tutmak, tanrıyı öfkelendirir.

«(...) Bununla birlikte, siz, şimdiye dek tutumunuz, izlediğiniz düşünüşle, yolla uyruğu bulunduğunuz Türk hükümetinin öfkesini, gücenmesini, güvensizliğini, hem kendinize karşı, hem de ortodoks halka karşı çağırdınız. Sizin de ortodoks halkın üstüne de Türk ulusuyla hükümetinin güvensizliğini çağıran kişilerin adlarını, ayrı-ayrı söylemeyi gerekli görmüyorum. Şundan ki artık bütün dünyanın bildiği, Patrikhanenin o «kara kitap»ının kimin başkanlığı altında ve kimin kışkırtmasiyle düzenlenip yayımlanmış olduğunu siz bilirsiniz.

«Patrikhanenin, hükümetle ilişkiyi kesenleri, okullardan, hükümetin törensel dili olan Türkçeyi kaldıranları bir tapınma yeri olan kiliselerin içinde hükümete karşı coşkun nutuklar verenleri, Türk ulusuna karşı ateşli, çirkin sözler söyleyenleri, İstanbul'da ruhani dairelerinde de Yunan bayrağını çekenleri, kısaca, Barışma sırasında Türk ulusuyla Türk hükümetine karşı gösterilerde bulunanları da siz daha iyi bilirsiniz.

«Bu dince, insanca olmayan davranışların hepsi, herkesçe bilinmekte olup, sizce de yadsınamaz bir şeydir.

«Durum, bu merkezde olduğuna göre, müslüman, Hıristiyan ögeler arasında açmış olduğunuz bu derin uçurumun ne biçimde, ne gibi araçlarla kapanabileceğini, bulunduğunuz acıklı, umutsuz durumun düzelmesinin neyle olabileceğini size soruyorum?

«Kilisenin en yüksek koltuklarına, Türk hükümetince sevilmeyen, Türk hükümetini gücendirmiş, Türk ulusunun duygularını hırpalamış kişilerin seçilmesine müsaade etmeniz sonucunda oluşan bugünkü acıklı durumun düzelebileceğini sanıyor musunuz?

«Sizlerden her biriniz, kendi kendini iyi bildiği gibi, Türk kamuoyunun da her biriniz üstün düşüncesinin ne merkezde olduğunu da elbette, bilirsiniz.

«Bu durum, böyle uzadıkça, bu tutumunuz sürdükçe daha çok şeyler öğrenebileceğinize, daha çok şeylere tanık olacağınıza hepiniz inanınız. Mademki sizin lekeli durumunuzla, şimdiki acıklı durumu düzeltemezsiniz, tuttuğunuz yanlış, karanlık yolu sürdürmekte direlişinizi neye yormalı?

«Ey tanrının hizmetlileri, akıllı koyunların öz çobanları, size yalvararak soruyorum: Kilisesine, topluma zerrece sevgisi olan çobanlar böyle mi düşünmelidirler?

«Ben sanıyorum ki, yurdun, ulusun, kilisenin çıkarı uğruna her şeyi feda etmeniz gerekirdi, etmelisiniz de... Şundan ki, mademki durumun düzelmesini olağan görüyorsunuz, eğer tutkularınıza, kişisel çıkarlarınıza tutsak değilseniz, bir süre için kendinize karşı olan sevginizi feda ederek kilisenin yönetimini şimdiye dek haklarında bir ihbar olmamış geçmişi temiz kişilere bırakırsanız kiliseye bundan ne gibi zarar gelebilir? Tersine, bu gibi geçmişi lekelenmemiş kişiler aracılığıyla durumun düzeltilmesine olanakla umut vardır.

«İnanınız ki, böylece gözlerinizi kapamanız, doğruyu söylemekten kaçınmanız, kiliseyle ulusun uğruna kendinizi feda etmekten çekinmeniz, inadınızda direlmenizle kilise tarihine iyi anılar bırakmayacaksınız.

«Şundan ki bu çetin, acıklı durumun, gittikçe ağırlık kazanacağı gün gelecek ki (bu gün ise yakındır) size saygı gösteren hıristiyanlar dahi, sizin tutumunuzdan dolayı oluşacak büyük felakete dayanamayarak size karşı ayaklanmak zorunda kalacaklardır.

«Siz, bayağı çıkarcı amaçlar izleyerek, kendinizi aldatarak, benim doğru yolda olan davranışlarımı yanlış yorumlamakla, yetkiniz yokken ruhanilik sıfatımın kaldırılmasına kalkıştınız.

«Ben, bu kutsal yurt, ulus, kilise çıkarı uğruna yaptı-

ğım karışmayı sürdürdükçe, siz beni aforoz ettiğiniz gibi, dirimime kastedip beni öldürtmek isteyeceğinizden de hiç kuşkum yok. Sizin bana yaptığınız, yapacağınız her türlü kötülüğün kutsal savaşım karşısında bir kırıntı önemi yoktur. Ölüm de bana vızgelir. Keşke, bu kutsal amaç uğrunda canımı verebilsem!

«Bununla birlikte, size önceden söyler, gerçekten inanmanızı isterim ki ben ölmüş olsam, varlığım ortadan kalkmış bile olsa, kutsal ilkelerim, düşünüşlerim, programım ölmeyecektir. Bugün olmasa bile, elbette birgün gelecek ki yenecekler, bir başarıya ulaştıklarını bütün dünya, bütün ortodoks alemi görecektir. İşte, o zaman, ortodoks kilisesiyle toplumu, bu kutsal yurdun çocukları beni kutlayacak, programımın uygulanmasını engelleyip, çıkan kötülüklerin nedeni olan sizleri lanetle anacaklardır. Kilise tarihinin sizi acaba nasıl anacağını düşünebiliyor musunuz?

«Şu halde, önce ve sonra, size ağızdan söyledikleri yazdıklarımı gözönüne almakta inat ettiğiniz sürece, oluşacağını kuşkusuz saydığım kötülüklerin önüne geçmek üzere kutsal amacımın başarısı konusunda gereken tedbirlere başvurmak zorunda kalacağım.

«Müslüman, hıristiyan yurttaşlar arasında yarattığınız düşmanlık, güvensizlik, bana şu kesin kanıyı veriyor: Türk ulusuyla, hükümeti, benim yurt programımın uygulanmasını müslüman Türklerle barışarak hükümetle iyi ilişkiler kurma girişimlerini, Türkiye'de yaşayan biz hıristiyanlardan bekliyor.

Türk ortodoksları muhadenet derneği başkanı
Papa Eftim.»

Papa Eftim'in bu mektubu bir ültimatom niteliği taşıyordu. Bu mektubun yayımlanmasından sonra, Fener'deki karacüppeliler, kara kara düşünmeğe başlamış, öbür yandan, doğruyu görmeğe başlayan ortodoks grupları, bir kez

daha Papa Eftim'in evinin merdivenlerini aşındırmağa başlamışlardı. Rumlar, Patrikhanenin bütün kirli çamaşırlarını ortaya döktüğünden dolayı onu övüyor, alkışlıyorlardı. Bunlar, salt Eftim'i alkışlamakla kalmayıp ona katıldıklarını da söylüyorlardı. Hele bu katılışlar, öbür yanda kuşku, karadüş içinde kıvranıp duran Fenerlileri berbat ediyordu. Bir yıkımın eşiğinde bulundukları duygusuna bile kapılıyorlardı.

Papa Eftim'in eşiğini aşındıranlardan en önemlisi de postacıydı. Onun çantası, bugünlerde salt Eftim için çalışıyordu. Ortodoksların bu sempati dolu davranışları, Eftim'e en önemli kararı vermekte kılavuzluk etmeğe başladı.

Evet, artık, Türk ortodoks merkez kilisesini açmak zamanı gelmişti. Kim bilir, belki de geçiyordu. Papa Eftim, Fener'deki uslanmaz, arlanmaz karacübbelilere, son vuruşu vurmak, ayrı bir kilise, ulusçul bir kilise açmak üzere davrandı. Ancak, her şey yasalar çerçevesinde yapılacaktı. Her türlü davranış, arkasını yasalara dayayacaktı. Sonra, bir girişime başlayınca da onu olumlu bir sonuçla taçlandırmalıydı. Bu yüzden ilkönce kendinden, düşüncelerinden yana olan ortodokslarla bir antlaşma yapmalıydı.

Toplantı, bir kongre olarak yapıldı. İstanbul'un türlü bölgelerinde oturan İstanbullu Rumlarla, Anadolu'dan gelip buralara yerleşmiş ortodoksların delegeleriyle, Panaiya kilisesinde yapıldı. Delegelerin dilekleri şöylece özetleniyordu :

Fener Patrikhanesiyle kesin olarak dine, dünyaya ilişkin bütün ilgilerin kesilmesi. Kayseri'de önceleri kurulmuş Türk ortodoks merkez kilisesinin İstanbul'a taşınması, başına da Papa Eftim'in getirilmesi. Ortodoks kilisesinin bağımsız olması, bu bakımsızlığının hükümetçe onaylanmasına ilişkin gerekli işlemlere hemen başlanması. Panaiya kilisesinin Türk ortodosluğunun merkezi olarak tanınması.

Görüşmeler başladı. Kavgasız gürültüsüz bir biçimde

sürdü. Sert tartışmaların olmayışı, daha çok bu kongrenin bir gereksinimden doğmuş olmasındandı. Kongre, bu biçimde bir anlaşma havası içinde başlayıp bitti. Bütün bu dilekler, olduğu gibi benimsendi. Hemen işe başlama kararı verildi. Papa Eftim, oybirliğiyle Türk ortodoks kilisesinin başkanlığına seçildi. Seçilen kurul, yapılan kongreyi, elde edilen sonucu Ankara'da gereken makamlara bildirdi.

Papa Eftim, böylece, bütün Türk ortodokslarının genel ruhani başkanı olarak törensel bir biçimde Panaiya kilisesine yerleşti. Bu birinci ereğe varıldıktan sonra, yapılması gerekli işleri sırasiyle ele almak üzere davrandı.

Papa Eftim'in bu yeni vuruşuyla biraz sersemleyen Fenerliler, hep karanlıkta yarasa gibi çalışmış olan eski Bizans entrikalarına benzer yeraltı çalışmalariyle Eftim'in yolunu kesmeyi düşündüler. Bunun ilk göze görünür eylemi, Fener'e körükörüne bağlı Rum militanları Papa Eftim'in üzerine saldırtmak oldu. Sonra, Galata kiliselerini Papa Eftim'in elinden kurtarmak uğruna büyük bir eyleme geçtiler. Fenerliler, salt entrikalarla, yeraltı oyunlariyle yetinmeyip işi hükümete yansıtıp bulanık suda balık avlamak olanağını da kurcaladılar. Ancak, gerek başbakanlığa gerekse Adliye Bakanlığına yaptıkları başvuruş, bir sonuç vermedi. Şundan ki, Ankara'dakiler de bu konuda Papa Eftim gibi düşünüyorlardı.

Ankara'dan bir şey çıkmadığını gören Bizans entrikalarının son temsilcileri, bu kez kabadayılariyle iş görmeye önem verdiler. Bunun üzerine Papa Eftim de onlara özdeş silahla karşılık vermeğe başladı. Gözü pek Anadolu ortodokslarından kurulan kuvayı milliye grupları, Fenerlilerin ayarttığı bıçkınları, şurda burda yakalayıp şiddetli eğitimden geçirdiler. Böylece, bu zorbalıkla iş görme yöntemi de suya düşmüş oldu. Orman kanuniyle Papa Eftim'le adamlarını yola getirmeğe çalışan zorbalar, az zamanda amana

geldiler. Bunlardan bir bölüğü de Papa Eftım'ci olarak doğru yola geldi.

Gerek başbakan gerekse adliye bakanı, başvuruşlarına olumlu yanıt vermeyince bu kez, Fenerliler, daha yüreklice bir girişim yaptılar: Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e başvurarak Papa Eftım'in eylemlerinden yakındılar.

Mustafa Kemal'in onlara yanıtı şu oldu:

«Özdeş dinden, özdeş haklara sahip bulunan herhangi bir yurttaşın tapınağına girmekten ve ibadetini yapmaktan alıkonulmasına cumhuriyet kanunları kesinlikle müsaade etmez. Sözügeçen kiliselerin özdeş dinden bir toplumca ele geçirildiğine göre hükümetçe yapılacak hiçbir şey yoktur.»

Fenerliler, cumhurbaşkanından böyle bir yanıt alınca, Papa Eftim, işi büsbütün perçinlemek, karşı yana vurulan vuruşun etkisini daha çok artırmak üzere seksen dört imzalı tutanakla Türk ortodoks kilisesi ruhani başkanlığına seçildiğini, kilisenin yönetmeliğini yayımladı.

Bu uzun yönetmelikte, yeni, özgür, ulusçu, insancıl bir din kuruluşunun ilkeleri vardı. Karanlık Fener yönetiminin başında bulunanlar, bu dörtbaşı bayındır yönetmeliğin altında ezilir gibi oldular. Önlerindeki nimetler sofrasını ellerinden kaçıracakları korkusu içlerini kapladı. Hele Mustafa Kemal'in kendilerine verdiği yanıtla elele görülen bu yönetmelik, onları kapkara bir umutsuzluğa sürüklemek üzereydi. Ancak, Bizanslı papazlar, kolay can vermezler. Papa Eftim de papaz olduğu halde bunu bilmiyordu. Şundan ki kendisi öz bir Anadolu Türk çocuğu, ötekiler, eski çürümüş Bizansın bütün ince entrika geleneklerine sahip vampirlerdi, Drakulalardı. İçinde, bağrında yaşadıkları ulusu ustura keskinliğindeki görünmez dişleriyle geceleri hacamat edip taze kan içmeğe alışmışlardı. Dinle, tanrıyla olan ilişkileri, megalo-ideanın ağırlığı altında ezilmiş pestile dönmüştü. Onlar, Türkçesi, yabancı bir devletçe destek-

lenen gerçek Bizanslılardır. Ellerinden alınıp kırılan her türlü silahın yerine yenilerini edinip Bizans'ın son çekirdeğini savunmağa, korumağa çalışacaklardı. Kocaman arslan yürekli Anadolu Türkü Eftim, çok zeki, görgülü olduğu halde bu kerte derin karanlıklara inip geziler yapmamıştı. Yine de şaşılası bir sezgiye, bilgiye, görgüye sahipti. Böyle de olsa aldanmaktan geri kalmadı.

Bütün başarı kozlarına sahip olduğunu sandığı bir sırada Fenerliler, bir kez daha can korkusuyla silkindiler. Papa Eftim'e karşı, daha önceleri yaptıkları gibi bir dava açtılar. Tebliğ, Papa Eftim'i çok şaşırttı. İşte o zaman, bu eski Bizans döllerinin dokuz canlı olduğunu anladı. Sırtları yere geldikçe yeniden canlanıyor, saldırıya geçiyorlardı. Mitolojinin ölümsüz kahramanı gibiydiler. Her türlü kötü davranışlarından sonra bir kez ölüyor, sırtüstü toprağa düşünce, yenilginin, ölümün has yatağı olan toprak, onlara ölümsüzlük aşısı yapıyor, onları bir kez daha iki ayak üstüne dikiyordu.

Fenerliler, mahkemeye başvurarak, Eftim'e karşı işgal davası açmışlardı. Onun ele geçirdiği Galata kiliselerini boşaltmasını istiyorlardı.

Ancak, ölümsüz karacüppeliler, bu davadan umdukları gibi bir sonuç alamadılar. Mahkeme, ortada kanunsuz fuzuli bir işgal olayı olmadığına karar verdi. Papa Eftim'in üzerinde mütevelli sıfatiyle yetkisi bulunduğu anlaşılmış, böyle bir kişinin kilisenin yönetimini üzerine alabileceğine karar verilmişti.

Fenerin ölümsüz kara güçleri, mahkemeyi yitirince, yine eski zorbalıkla sonuç alma girişimlerini ele aldılar. Taşlı, sopalı, bıçaklı palikaryalar, Panaiya kilisesine gecenin karanlıklarında saldırılar yapmağa başladılar. Papa Eftim, bunları beklediğinden, örgütlenmiş olan gözü pek adamlarını pusuda bulunduruyordu. Fenerli militanların saldırıcıları,

birkaç kez iyi bir sopa yiyerek püskürtülünce bundan bir sonuç alamayacaklarını anladılar. Ancak, Galata'nın göbeğindeki Panaiya kilisesinin yöresi, zamanlı zamansız tehlikeler yaratan netameli bir yer oldu. Patrikhanenin militanları, kiliselerde, evlerde, sokaklarda Türk ortodokslariyle Eftim üstüne yakası açılmamış sövüntüler savuruyorlardı. Ancak, bunlar, Patrikhanenin onurunu düşürmekten başka bir şeye yaramıyor, kendilerine eğilimli ortodoksları da tiksindiriyorlardı. Patrikhaneye eğilimli olup da bu çirkin davranışlar yüzünden Papa Eftim'in vaazlarına gelen ortodokslar, Fenerliler üstüne hiç de kötü sözler diniemiyorlardı. Papa Eftim, salt yollarını şaşırmış olan o din adamlarını doğru yola getirsin diye tanrıya yalvarıyor, gerçek bir din adamının yumuşaklığı, tatlılığiyle konuşuyordu. Papa Eftim'in bu insancıl sevgiyle dopdolu öğütleri, konuşmaları, yüreklerden düşmanlıkları, tiksintileri siliyordu. Artık, bütün ortodoks toplumu, Papa Eftim'e her sürtünüp geçenin türlü iyilikler gördüğünü öğrenmişti. Rum azınlığınca hiç de sevimli bir inanış olmayan Eftim'in güttüğü dava, şimdi, gittikçe onlara daha inanılır, daha sevimli görünüyordu. Papa Eftim'den yana olanların sayısı hergün biraz daha artıyordu. Öyle bir zaman geldi ki ondan yana olanların sayısı gözle görülür biçimde artmağa, bunu anlayan Fenerliler de daha çekingen, daha terbiyeli olmağa başladılar. Artık, sokakta, evlerde rasgele topluluklarda, Papa Eftim'e karşı harcanan çirkin sözler işitilmez olmuştu. İstanbul'daki Rum basını da artık, Eftim üstüne uluorta yayın yapmayarak yansız gözlemciler gibi davranıyordu.

Gazeteler, şimdi, daha çok Türk ortodoksluğu, Rum ortodoksluğu üstüne yazılar, incelemeler döşeniyor, bunların arasındaki ayrımları açıklamağa çalışıyorlardı. Rum basınının vardığı sonuç şu oluyordu : Türkiye Rumları, Papa Eftim doktriniyle Türkleştirilmek isteniyordu. Demek ki iş-

ler şimdi tersine dönmüştü. Şimdiye dek hep yunanlıştırılmak istenenler, Papa Eftim'in broşürlerinde sık sık yazdığı gibi, hep hıristiyan Türkler olmuştu. Papa Eftim'in arkasındaki bütün hıristiyan Türkler, çok uzun yıllar, patrikhanenin aracılığıyle yunanlılaştırılmağa zorlanmıştı. Bunları deşip duran Rum basını başı örtülü megalo-idea yapmaktan başka bir şey yapmıyordu. Hele, kimi Rum aydınları, Papa Eftim'in, Rumları Türkleştirmeğe çalıştığını açıktan açığa söyler, yayar olmuşlardı.

— 4 —

ŞEYH SAİT AYAKLANDI

Mutlu devrimimize karşı düşün ve duygu taşıyanları aydınlatmak ve bilgi sahibi kılmak aydınlara düşen ulusal görevlerin en önemlisi ve en birincisidir.

MUSTAFA KEMAL

13 şubat 1925 Cuma günü sabahıydı. Piran köyüne doğru büyücek bir atlı kafilesi ilerliyordu. Atların nallarından çıkan gürültü, yöredeki ıssızlığı dövüyordu. Bütün atlılar, doğu insanlarına özgü biçimde giyinmiş, kuşanmıştı. Üstleri başları da, oraların en iyi giyimlerindendi. Hiç konuşmadan ilerleyen bu kafilenin başında kınalı sakalı göbeğine inen, gözlerine sürme çekilmiş, başındaki yeşil takkeye ak bir sarık sarılmış, iriyarı, dinç görünüşlü, sert bakışlı, yetmişlik bir adam bulunmaktaydı. Başındaki yeşil takke adamın şeyh olduğunu gösteriyordu. Bu, Şeyh Sait'ti. Piran'da oturan kardeşi Abdürrahim'e konukluğa gidiyordu. Biraz sonra da başlarında kardeşi Abdürrahim'in bulunduğu köy kalabalığı onlara karşıcı çıktı.

Şeyh Sait'le adamları, Piran köyünde bir kale gibi yükselen kardeşinin evine yerleşti. Köyde tuhaf bir durum var-

dı. Şeyh Sait'in böyle kalabalık adamlariyle gelip buraya yerleşmesi, önemli günlerde yaşandığı kuşkusunu veriyordu. Nasturi ayaklanışından sonra, Cafer Tayyar paşanın, doğuyla güneyde yıldırıcı ordusuyla dolaşması, işleri yatıştıracağına daha çok azdırmış gibiydi. Bütün bura halkı, her an yeni, büyük olayların çıkmasını bekliyor gibiydi. Bundan dolayı da yerlere gömdüğü silahları, kılıçları, tabancaları ikide bir çıkarıp yokluyor, yağlıyor, sürekli bir ruh gerginliği içinde yaşıyordu. Halkın bütün umudu, güney sınırlarına yerleşmiş olan İngilizlerdeydi. Ordan yukarı doğru hep güzel haberler sızıyordu. Kürtçe konuşan bütün halkın gözleri, kulakları, büyük gerilim içinde olacakları kollamaktaydı. Şeyh Sait'in böyle savaşa giden bir Osmanlı padişahı gibi gelip buraya yerleşmesi, hemen dört bir yana ulaklar gönderilip haberler salınması, beklenen günün geldiğini halka anlatmış gibiydi.

Abdürrahim'in evinde kuzular kesilip kazanlar kaynadı. Çevre kavrulmuş et kokularından geçilmez oldu. Konuklar, öğle yemeğine hazırlanıyordu ki Abdurrahimle ağbisinin, adamlarının oturduğu geniş odaya bir jandarma teğmeni geldi. Şeyh Sait'e şöyle dedi :

«Mapusane kaçağı olup burada saklanan Mehmet oğlu Ahmet'in evine on mapusane kaçağı daha gelip saklandı. Bunların teslimi için aracılık yapmanızı rica ederim. Arada kan dökülmesin. Dökülecek olan kardeş kanıdır.»

Şeyh Sait, genç subayı anlayışla dinledi. Sonra, kaçakların saklandıkları eve bir ulak göndererek hemen teğmene teslim olmalarını bildirdi. Bu, elbette, bir buyruk değil, bir öğüttü.

Ancak, hükümlüler, teslim olamayacaklarını bildirdiler. Şundan ki üçüzlü talak ile (Talakı selase) ile ant içmişlerdi. Öyle ki teslim olacak olurlarsa karıları kendilerinden boş düşecekti. Bu da son kerte önemliydi. Böyle boş düşmüş

olan karılarını bir kez daha almaları gerektiğinde başka bir erkeğin nikahından geçtikten sonra alabileceklerdi.

Kaçakların teslim olmamaları üzerine jandarma takımı evin çevresini sardı. Karşılıklı ateş başladı. Jandarma kuşağını yaran kaçaklar, dağların yolunu tuttular. Jandarmayı dağıtmayı kuran on kaçaktan ikisi evin içinde kalmış, öbür sekizi dışarda pusu kurarak ateş açmış, jandarmayı iki ateş arasında bırakarak kaçırmışlardı.

On kaçağın, jandarmayı püskürterek kaçıp gitmesi, bütün köylülerle birlikte Şeyh Sait'le adamlarının da ayrarını kabartmıştı. Hemen başına toplanan kalabalığa kalın, tehdit edici sesiyle şunları söyledi :

«Medreseler kapatıldı, din ve vakıflar Bakanlığı kaldırıldı, din okulları eğitim Bakanlığına bağlandı. Gazetelerde birtakım dinsiz yazarlar, dini aşağılamağa, peygamberimize dil uzatmağa cüret ediyorlar. Ben, bugün elimden gelse kendim dövüşmeğe başlar ve dinin yükseltilmesine çabalarım.»

Şeyh Sait'in arşivlere geçen bu sözleri, Piran'da halkı ayaklanışa kışkırttığı sırada söylediği sözlerin yanında elbette çocuk oyuncağı gibi kalmaktadır. Bir kez, Mehmet oğlu Ahmet'in evine saklanan kaçaklar, Şeyh Sait'in arkasında gezdirdiği savaşçılardan, fedailerden başka kişiler değildiler. Şeyh Sait, üç dört yıldır bütün anlamiyle ayaklanış durumundaydı. Gezdiği, dolaştığı yerlerde, hep sistemli olarak Türkiye Cumhuriyetine karşı silahlı bir ayaklanışın temellerini atıyordu. Onun Piran'a gelişi boşuna değildi. Hükümetin, kendisinin gezilerini, öğütlerini dikkatle izlediğini de biliyordu. Herhangi bir yerde kıstırılıp hazırlıksız savaşa zorlanmamak üzere en önemli noktalarda sürekli hazırlıklarda bulunuyordu. Kürt Sait'in mapusane kaçkınlarından kurduğu fedai grupu, jandarma takımını dağıtarak ıssız yerlere doğru çekilince ilk iş olarak kendilerine katılan hazır-

likli kişilerle yöreyi birbirine bağlayan bütün telefon, telgraf tellerini kesti. Böylece işin, kesinlikle ayaklanışa gittiği anlaşıldı.

Geçen yılki Nasturi ayaklanışından beri kuşku altında bulunan, kuşku altında yaşayan, İstiklal mahkemesince tanıklığa bile çağrılan Şeyh Sait, belanın gelmekte olduğunu görerek, çok uzaklardan, Londra'dan verilen işaret üzerine davranmış, alınyazısını zorlamak kararını vermişti.

İşte, İngilizlerin hazırladığı ayaklanış, en sonra patlamıştı. Şeyh Sait, daha önce verilmiş karara göre, Genç (Bingöl) vilayetinin merkezi olan Drahini'yi ele geçirmek üzere yola çıktı.

Şubatın on üçüncü günü ikindiüstü atlılariyle yola çıkan Şeyh Sait, yolda jandarmaları dağıtan mahkumları da kafilesine katarak iki günlük bir yolculuktan sonra Genç vilayetinin Piçar bucağının Hakik köyüne vardı. Buraya biraz geççe ulaşmasının nedeni vardı : Ufak bir kafileyle yola çıkan Şeyh, yol boyunca, daha önceden sözleşmiş olduğu aşiretlerin savaşçılarını toplamağa başlamıştı: Para oğlu Ömer ağa komutasında Butyanlılar, Fakih Hasan oğlu Abdülhamit'in komutasında Mıstanlılar, Tavberli Molla Ahmet komutasında Silvanlılar ona katılmışlardı.

Şeyh Sait, Hakik köyüne girdiğinde komutasında bir silahlı ayaklanış kalabalığı vardı. Başıbozuk güçlerini burada disiplin altında bir asker birliği haline getirmek üzere davrandı. Komutanlariyle danışmanlarını toplayarak bundan sonra yapılacak işler için ilk kararları oldu. İlk önemli iş olarak Genç'in merkezi Drahini ele geçirilecek, aradaki çoğunluğu Kürt olan kırk jandarma, direnecek olursa, üzerlerine ateş açılacaktı. Tutsaklara öğüt verilerek din yoluna girmeleri sağlanacaktı. Ayaklanıcılardan ölenler, şehit sayılacaktı. Direnirken ölen düşmanlar (Türk askeri) için şeriatça kısas ve diyet sözkonusu olmayacaktı.

Şeyh Sait'in, hertürlü silahla gereçlenmiş başıbozukları, onaltı şubat günü Drahini üstüne yürüdüler. Oraya varıncaya dek, daha önceden anlaşmış olan başka aşiretlerin atlıları, yayaları da ayaklanıcılara birer birer katılarak bu kalabalığı dağlardan inen korkunç, tehdit edici bir sele benzettiler. Çoğunun ellerinde eski zamandan kalmış kılıçlar, dolma tüfekler, Alman mavzerleri, Ruslardan kalma tüfekler, kamalar, bıçaklar, saldırmalar parlıyordu. Hemen hepsi de düğüne gider gibi giyinmişti,

Birinci dünya savaşında, Rus orduları başkomutanlığı, Türk ordusunu daha çabuk safdışı bırakabilme amacıyle Türkiye'nin doğu bölgesindeki Türk halkıyle koyun koyuna, barış içinde yaşayan Ermeni halkını Türk ordusunu arkadan vurmak üzere öğütlendirerek sabotajlara başlatmışlardı. Bunun üzerine Alman-Türk genelkurmay başkanlığı da doğu halkının Kürt denen bölümünü milis taburları halinde örgütlendirip Ermeni sabotajcıların üzerine saldırttılar. İşte, ne olduysa bu sırada oldu: Türk, Kürt halkı Ermenileri, onlar da Türkleri kurşundan, kılıçtan, ateşten geçirdiler. Özellikle bu bölgede tarihin en kanlı dramlarından biri yer aldı.

İşte, bu örgütlendirilmiş Kürt milisleri, yeni bir bilince ulaşıp bunu korudular.

On dokuzuncu yüzyılın sonlarında Çarlık Rusyası, gözünü Osmanlı imparatorluğunun sıcak denizlerine, İstanbul'a dikmişti. Bundan dolayı, imparatorluğun içinde dayanak noktaları arıyordu. Bu noktalardan birini de bulmuştu. Bu, Türkiye sınırları içinde, özellikle doğuda yaşayan milyonlarca Ermeni'ydi. İlerde çıkacak bir savaşta kullanmak üzere bu barış içinde yaşayan insanları işlemeğe, bunlara, Anadolu'yu sahiplenmek üzere bilinç vermeğe çalıştı. Ararat dağının ardındaki, Kafkasya'nın türlü ülkelerindeki Ermeni soyundan kalabalık gruplar, Türkiye'deki Ermenilerle zararlı ilişkiler kurdular. Bütün bu ilişkiler de Rus deneti-

mindeydi. Bunu öğrenen ikinci Abdülhamit de doğudaki bu kalabalık Ermeni azınlığına karşı bir barikat aradı, buldu: Bu da yine o bölgede yaşayan milyonlarca Kürttü. İşte, Rusların desteklediği Ermeni azınlığının karşısına, Abdülhamit Kürtleri dikmeyi kafasına koyduktan sonra, Kürt aşiretlerinin beyleri İstanbul sokaklarında fink atmağa başladı. Aşiret reislerinin saray paşası rütbesini alarak doğuda dolaşması, ora halkını canlandırdı. Gerek halk gerekse aşiret reisleri, bir kişilik kazandılar. Buraların, Ermenilerden daha eski sahipleri olduklarına inandılar. Böylece, karşılarındaki Ermeni adlı hıristiyan azınlığına karşı bilinçli bir düşmanlık beslemeğe başladılar Paşalık rütbesi alıp da İstanbul'da yerleşen bütün aşiret beylerinin çocukları, en iyi Türk okullarında, sonra Avrupa'da eğitim gördüler. Bu sırada, Türkiye üzerinde gözü olan Avrupa devletlerinden kimisinin politika adamlariyle ilişki kurdular. Artık, ayrı bir Kürt devleti kurmak düşüncesi doğmuştu. Kürt aydınları, bundan böyle bunu gerçekleştirmenin yollarını arayacaklardı. Hele, Musul'da petrol yataklarının bulunması, bu yatakların doğu topraklarının altında ana kaynaklara sahip olduğu düşüncesi, bizim doğu halkımızı, Avrupalıların, özellikle İngilizlerin gözünde tanrının en sevgili kulları durumuna getirmişti. Bu halkı elde ederek, Kafkasya'daki Baku petrollerinin ayaklarını ele geçirebilir, giderek Baku petrollerinin yataklarını bile aşağıdan sızdırılan çokça petrol yüzünden kurutabilirlerdi. İkinci dünya savaşında makinalı savaş sisteminin çıkması yüzünden petrol, yeni bir casuslar savaşına yolaçmıştı. Bu savaş karmaşık bir biçimde bütün petrol sahibi ülkelerde sürüyordu.

Kürt Teali derneğinin başkanı Vanlı Seyit Abdülkadir, İngiliz İstihbarat örgütünün içinde doludizgin çalışıyordu. Türk ulusça kurtuluş savaşında Bedirhaniler'in Malatya bölgesinde başlatmak istedikleri Kürt ayaklanışı, Mustafa

Kemal'in, Sivas gibi yakın bir yerde bulunması dolayısiyle kolayca durdurulmuştu.

Kendisinin sofi Abdülkadir Geylani'nin soyundan geldiğini söyleyen Seyit Abdülkadir, Osmanlı devletinin politika kasırgaları içinde pişip yetişmiş bir adamdı. İttihatçılar döneminde ayan üyesiydi. Damat Ferit kabinesinde devlet şurası başkanı (Danıştay başkanı) oldu. Şeyh Sait ayaklanışı sırasında yetmiş yaşında olan bu adam, Kürt bağımsızlık komitesi başkanıydı.

Anadolu'da kurtuluş savaşımız sürerken, Damat Ferit hükümeti, İngilizlerin Büyük Ermenistan projesini destekliyor, Seyit Abdülkadir ise buna karşı duruyordu. Şundan ki onun Kürdistan devletini kurmak istediği Kürt halkiyle dolu bölge hep Büyük Ermenistan'a veriliyordu. Seyit Abdülkadir, bu tehlikeyi önlemek amaciyle doğuda özerk bir Kürdistan kurulması için Hürriyet ve İtilaf partisiyle bir antlaşma yapmaktan geri durmadı.

Yeni Türk hükümeti kurulup da cumhuriyeti ilan edince Yeni bir Kürdistan kurma projesi tehlikeye girdi. Yunanlıları denize döken Türk ordusunun kahredici gücü dostun düşmanın gözünü yıldırmıştı. Bundan dolayı, Seyit Abdülkadir, örgütünü yeraltına indirdi. Güçlü Türk ordusunun egemen olduğu Türkiye'de bile Kürt devletini kurmak üzere bütün güçleriyle çalışacaklardı. 1923 yılında, eski dağılmış Kürt teali derneğinin yıkıntıları üstüne bir gizli dernek kuruldu. Seyit Abdülkadir, Ceranlı, Hüsnan, Halit, Hacı Musa eski mebuslardan Yusuf Ziya ile ailelerinden gizli bir komite kurdu. Bunun amacı açıkça Kürdistan'ın bağımsızlığını kurtarmaktı.

İşte, Şeyh Sait'in meydana çıkması, bu bağımsızlık komitesinin güçlü üyesi, eski mebus Yusuf Ziya'nın kılavuzluğuyla oldu. Hınıs'ta oturan Şeyh Sait, bağımsızlık

komitesine üye olarak alındı. Şeyh Said, asıl Palu'luydu. Hınıs'ta göçmen olarak yaşıyordu.

Kürt bağımsızlık komitesi, Türkiye'nin büsbütün güçlenmesinden önce davranıp amacına ulaşmanın yolunu ararken bunun İngilizlerden başkasiyle olamayacağına karar verdi. Sonra, İngiliz istihbarat örgütü ile ilişki kurmak üzere davrandılar. Ancak, İntelligence Service ile ilişki kuralım derken Türk istihbaratının kucağına düştüler.

Bağımsızlık derneğinin en çalışkan üyesi Palolu Kör Sadi'yidi. Dernek, bu son kerte becerikli, zeki adamını İngiliz gizli servisiyle ilişki kurmakla görevlendirdi. Bu ilişkiler 1924 sonlarında başladığı gibi 1925 başlarında, ayaklanış başladıktan sonra da sürdü. Kör Said'nin ilişki kurduğu kişi «Büyük Britanya dışişleri Bakanlığı doğu bölümü memurlarından Mr. Templeton» du. Oysa, bu kişi Türk polisinden Nizamettin'di. Nizamettin, Kör Sadi ile görüştükten sonra hükümete verdiği raporda şunları yazıyordu:

«İngiltere, Kürt Emirliğinin kurulmasını destekleyecek ve emirliği komşu hükümetlerin saldırısından koruyacaktır. 1926 ilkyazında başlayacak olan ayaklanışın ilk ereği Diyarbakır'ı ele geçirmek, Musul sınırında İngilizlerle ilişki yi sağlamaktır. Kurulacak Kürt emirliğine Akdeniz'de b' çıkış verilecektir. Emirliğin başına kesinlikle Seyit Abdülkadir getirilecek, kabinenin kurulması konusunda kendisine karışılmayacaktır. İngiltere, emirliğin kuruluşuna dek Kürtlere gerekli silah, cephane ve parayı verecektir. Ancak, bunlar, Diyarbakır düştükten, Musul sınırında ilişki kurulduktan sonra verilmeğe başlanacaktır. İlk taksit olarak iki yüz elli bin altın verilecektir.

Yalnız, Kör Sadi'nin istemleri arasında şunlar da vardı: İngilizler, Kürt ayaklanışı sürdüğü sırada batıdan Türkiye'ye girip İstanbul'u düşürecek, Anadolu'yu Ankara'ya karşı ayağa kaldıracaktı. Bu sırada Seyit Abdülkadir hep

İstanbul'da bulunacak, kurmay kuruluyla savaşı burdan yönetecekti. Türkiye, böyle çorba gibi karıştığı sırada o da İstanbul'a eskiden beri yerleşmiş Kürtlerle şiddetli bir gericilik davranışına girişecekti. Bunda din ögesini kullanacaklar, bütün ayaklanışa katılan Kürtler, silahlı olacaklardı. İşin içine din girdiğinden bütün İstanbul'un müslüman halkının da buna katılacağı umuluyordu.

Ayaklanıcılar, silahlı Kürt güçlerinin yönetiminde vilayeti, kolorduyu, Emniyet müdürlüğünü basarak hükümeti ele geçireceklerdi. Kürtler'in zaten kılıçlarıyla tabancaları vardı. İngilizler, bomba, tüfek, altın para ile yardım edeceklerdi.

İstanbul, böylece ayaklanıcıların eline geçince, ayaklanış, hemen Bursa, Konya, İzmir'e yayılacak, Ankara Şeyh Said ile uğraşırken iki ateş arasında kalacaktı.

Cumhuriyet hükümeti böylece ortadan kaldırılırken, İngilizler, hemen Vahidettin'i İstanbul'a getireceklerdi.

Elbette, bütün bu hazırlıklar, Türkiye'de bir karşı devrimin yavaş yavaş yola çıktığını gösteriyordu. Ankara'daki devrimcilerin, karşılarında yer alan en küçük olumsuz kıpırtıya bunca büyük önem vermelerinin nedeni burda daha iyi anlaşılmaktadır.

Vahidettin'in kaçmadan çok önce ön ayak olarak kurdurduğu «saltanatçılar derneği» «Müdafaayı Hukuk» «Hilafeti kübra» nın icra komitesi Bükreş'e sığınarak orada bir otelde Hilafet kongresi adı altında bir toplantı yapmıştı. Kongre, Mustafa Kemal'i Anadolu'ya geçiren eski içişleri bakanı Mehmet Ali'nin başkanlığında toplanmıştı. Bunlar, Türkiye'deki yardımcılarının aracılığıyla suikastlar yapacak, ayaklanışlar çıkararak dört başı bayındır bir karşı devrim uğruna ellerinden geleni arkalarına koymayacaklardı. Yalnız Kongreden önce Mehmet Ali, San Remo'ya sığınmış olan Vahidettin'e kongrenin yapılacağını bil-

cırmeğe girmişti. Eski Padişahla yapılan görüşmelerde, karşı devrim başarıya ulaşınca kurulacak kabinenin taslağı bile hazırlanmıştı. Mehmet Ali, sadrazam (başbakan), Kiraz Hamdi paşa Harbiye Nazırı, Şair Riza Tevfik (ki Sévres antlaşmasını imzalamıştı) Maarif nazırı, İtilafçı Sabri Hoca da Şeyhülislam olacaktı.

Kabinenin kuruluşundan sonra, Vahidettin'in buyruğiyle Türkiyeye dönen hilafetçiler, fabrika temsilcisi, müteahhit adları altında doludizgin çalışmağa koyulmuşlardı. «Dişsul» diye Avusturya'da yapılan bir ilacın gezginci memurları, hilafetçi örgütün bastırdığı propaganda broşürlerini, bildirilerini rahatça ülke içine yaymaktaydı. Bu sırada hocalar, hacılar da sözde ticaret amaciyle ülkeyi vızır vızır dolaşıyor, karşı devrim propagandasında ötekilere yardımcı oluyorlardı. Bütün amaç, silahlı bir ayaklanmaydı. Bu karşı devrim çalışmasını, doğrudan doğruya Vahidettin yönetiyordu. Birçok şehzadeyle yüzeiliiklerin pek çoğu, San Remo'daki karşı devrimcilerin başına canla başla yardım etmekteydi. San Remo - Kıbrıs - Musul - Halep arasında hızlı bir kurye trafiği sürüp gidiyordu.

Hilafet komitesi, hem Şeyh Said'le, hem de İstanbul'daki Abdülkadir'le anlaşmıştı. Karşı devrimin kurmaybaşkanlığı, ayaklanışın yılını da belirlemişti, kesin olarak 1926 da başlayacaktı. Bu süre içinde askerce hazırlıkların bütünlenmesine çalışılacaktı. Ayaklanışın askerce yanını, Türkiye'den kaçmış olan Osmanlı ordusu komutanları yönetecekti.

Doğudaki Kürtler ayaklandırılıp doğudaki bütün Türk askerini o yana çektikten sonra Sivas, Konya, Trabzon, Adana yanları da ayaklandırılarak can korkusuyle dört bir yanda patlayan ayaklanışları bastırmak üzere dağılan, parçalanan Cumhuriyet güçleri, bölük bölük tutsak edilecekti.

Karşı devrim, böylece tasarlandıktan sonra, Türkiye'nin sınırları içinde, bu işi kimin patlatıp yürüteceği düşünülürken ilk usa gelen ünlü, zengin nakşibendi şeyhi Şeyh Sait oldu.

Elazığ'ın Palu kazasında doğup büyüyen Şeyh Sait, nakşibendi tarikatinin büyükleri arasına girdiği sırada bir yandan zengin olmuş, sayısız davarını Palu kasabasının sınırları içinde yaycacak otlak bulamaz duruma gelmişti. İşte, bu zorun, onu burdan, zengin yeşil yaylaları bulunan Erzurum'un kazalarından Hınıs'a göçettirmiştı. Savşant bucağının otlakları, onun koyunlarını bir cennet yeşilliği güler yüzlülüğiyle karşıladı. Şeyh Sait, burda yetiştirdiği kalabalık sürüleri sürerek güneye götürüyor, Halep'de filan satıyordu. Böylece, Halep'i komşu kapısı yapan Şeyh Sait, oralarda da tanınmıştı. Vahidettin'in San Remo'da hazırladığı karşı devrimin kuryeleriyle işte bu ticaret amaciyle sık sık indiği Arap kentlerinde görüşüp konuşmuş, anlaşmıştı. Şeyh Sait bütün yaşayışı boyunca hiç İstanbul'a gitmemişti.

Şeyh Sait, kendisi hiç İstanbul'a gitmemekle birlikte oğlu Ali Rıza'yı oraya göndererek orda ayaklanışın ayrıntıları üzerinde bilgi verip bilgi almıştı.

Şeyh Sait, Dersimli Zazalar soyundan geliyordu. Palulu Aliussıpti'nin torunlarındandır. Dedesi, bir nakşibendi şeyhiydi. Ayaklanış bayrağını açtığında altmış yaşını aşkın olan Şeyh, ancak kırk yaşında görünmekteydi. Ancak sakallarının tellerinden çoğu ağarmıştı. Çok zengin bir sürü sahibi olduğundan Hınıs'tan Halep'e dek geçtiği bütün yollarda halk onu tanıyor, sayıyordu. Konuşurken ağzını diş yerine dolduran altın kaplamalar şimşek çakıyordu. Apak bıyıklarının altında parlayan bu kronlar, onun yaşlılık yoksulluğuna bakmadan zengin bir kişi olduğunu gösteriyordu. Doğunun bütün Zaza kürtleri, onu tanıyor, sayıyordu.

Şeyh Sait, ayaklanışın başı olup da Piran köyünden Bingöl yaylalarına doğru yürüyüşe başlayıncaya dek, yeryüzünde koyun sürülerinden başka sevdiği hiçbir şey yoktu. Türkiye'de İngilizlerin çil çil altınlariyle örgütlenen karşı devrim, onu da Kürtlerin başına geçirmek üzere rahat köşesinde gelip bulmuştu. Şeyh, bütün zenginliğinin kendisine verdiği büyük mutluluğu bir de başkomutanlık yada devlet başkanlığı ile süslemek düşlerine kapılarak kendisine önerilen görevi benimsedi. Şeyh Abdülkadir'le İngilizlerin dikte ettikleri parolaları söyleyerek, Türk toprakları üzerinde umutsuz bir serüvene atıldı.

Şeyh Sait, genel karargâhiyle şubatın on altıncı günü ikindiüstü Cemahni'ye varıp orda yerleşti. Daha önce boşta giden Şeyh Sait'le karargahı geride kalmış, aşiretlerin oluşturduğu, örgütlendirdiği atlı kolları Drahini'ye varmış, saldırıya bile geçmişti. Ancak, gelen haberlerde Genç'in merkezinin dayandığı bildiriliyordu. Daha atlıları görünce kentin düşeceğini sanan Şeyh Sait, aldandığını anladı. Saldırıyı hızlandırmak için karargahını alıp yine yürüyüşe geçti. Drahini'ye yarım saat çeken Kupar köyüne vardığında, sevinçten ağzı kulaklarına varan ulaklar, kentin düştüğünü müjdelediler. Şeyh Sait, buna çok sevindi. Işler, çok iyi başlamıştı. Geceyi Kupar'da geçirmeğe karar verdi. Kavurmaların kokusu dört bir yanı sarmıştı. Bu gece burda güzel bir uyku çekip ertesi sabah vilayete şanlı onurlu girecekti. Ne yarki evdeki pazar, çarşıya uymadı. Ulaklar, çok kötü haberler getirdiler: Kent yağma edilmekteydi. Eğer başkomutan vaktinde oraya yetişmese iş işten geçmiş olacaktı. Şeyh Sait, yağmadan irkildi. Ele geçirilen her kent yağma edilecek olursa, ayaklanış geri tepebilir, bütün kentler, kendilerini savunmak kaygusuna düşerek onlara karşı gelirdi. Hangi kendini bilmezler yapmaktaydı bu işi?

Şeyh Sait geceyarısına doğru, karargahiyle Drahini'ye girdi. Doğruca Ziraat Bankasına gitti. Son kuruşuna dek bütün parayı ganimet olarak aldı. Daha önce, adamları mal sandığını son kuruşuna dek soymuşlardı.

Başkomutan, banka sandığiyle birlikte Yusuf ağanın evine gitti. Gecenin geri kalan saatlerini orda tavşan uykusuyla geçirdi. Sabahleyin bütün kentin halkını hükümet meydanına toplayarak, dinin elden gittiği üstüne kendisine ezberletilen naneleri okudu. Halk, bunları yarı şaşkınlık, yarı korkuyla dinledi.

Bundan sonra, eski müftü Dalberli Hacı İlyas'ı müftülüğe, Molla Hüsnü'yü de inzibat memurluğuna atadı. Eski müftü, başkomutan kente girerken onu karşılamış, tuttuğu yolun hak olduğunu söyleyerek onu kutlamıştı.

Başkomutan Şeyh Sait, atadığı inzibat memuruna, yirmi jandarma bulup göreve almasını buyurdu. Sonra, vilayetteki iki genç jandarma subayını görevden uzaklaştırarak serbest bıraktı. Bunlardan birinin adı Mihri'ydi. İkisinin rütbesi de teğmendi. Şube reisi olan binbaşı ile valiyi vilayette gözetim altına aldı. Bu sırada, Şeyh Sait'in adamları arasında iki de jandarma subayı vardı. Şeyh, başarıya ulaştığında onlara yüksek görevler vermeğe söz vermişti. Bu iki jandarma subayı Drahini'nin jandarma kadrosundaki yüksek rütbeli kişilerdi. Bunlar önceden Şeyh Sait'in kalabalık atlı yığınlariyle Drahini üstüne gelmekte olduğunu biliyorlardı. Düşünceleri kötü olduğundan hiçbir tedbir almamış, aldırmamışlardı. Üstelik de Kürt başkomutanının komutasına girmişlerdi.

Çapakçur'da öğretmen Mehmet Zeki, ayaklanışın ilk izlerini görmüş, bunu telgrafla İçişleri Bakanlığına bildirmişti. İçişleri Bakanlığı da bu telgrafı Genç vilayetine göndererek araştırma yapılmasını istemişti. Genç valisi

ise işi Çapakçur kaymakamına bildirmiş, araştırma yapmasını buyurmuştu. Kaymakam, öğretmenin iftira ettiğini yazarak şunları bildirmişti: Bu öğretmen görevini köye kullanmış, kendisine satılmak üzere emanet edilen okul kitaplarını aşırı fiatla satarak zimmetine yirmi beş lira geçirmişti.

Ancak, kaymakamın bu sudan görüneri yanıtı, Valiyi doyurmamıştı. Yüzbaşı Ali Avni'yi bu işe koşarak ihbarı bir de bu yoldan araştırmıştı. Yüzbaşı, Ali Avni'nin yaptığı araştırma sonucunda öğretmen Mehmet Zeki suçlu görülerek zimmet suçu ile Bağdatlı Ali Rıza'nın yargıçlık ettiği Çapakçur mahkemesine verilmişti.

İşin büsbütün sarpa sardığını gören zavallı öğretmen, cebindeki son meteliğiyle İçişleri Bakanlığına bir telgraf daha döşenmişti. Son durumla ihbar yüzünden uğradığı haksız baskıları anlatmıştı. İçişleri Bakanı, zavallı öğretmenin bu acıklı yakınışını da kulak arkasına attığından Mehmet Zeki, tehlikeli zimmet suçuyla hapse atılmıştı.

Oysa Çapakçur kaymakamı Hüseyin Hilmi, Şeyh Sait'in oğlu Ali Rıza'yı daha önce Çapakçur'a çağırmış, kazanın bütün savunmasını, askerce gücünü yazılı olarak ona vermişti. Zavallı, öğretmen Mehmet Zeki üstüne araştırma yapılması da bu kaymakama verilmişti. Sonra, ikinci araştırmayı yapan jandarma komutanı yüzbaşı Ali Avni de. Drahini'ye giren Kürt başkomutanın yanına çalışmak isteğiyle giren adamdı.

Bağdatlı yargıç Ali Rıza da, Şeyh Sait'in yaptığı ayaklanışın hayranlarındandı. Daha ilk anda, onu, gazvelerini yapmak üzere kendi dinine ilk giren mücahitleri olarak çetin yollara düşen Muhammed'e benzetiyordu. Halk, ondan, bu ayaklanış için bir şeyler sorduğunda

«kendisinden başarı beklenebilir» diye yanıtlar vermiş, halkın direnme gücünü kırmıştı. Kendisi Arap'tı.

Öğretmen Mehmet Zeki'den başka bir kişi daha, birinci Büyük Millet Meclisinin mebuslarından Hamdi de 1924'de Ankara'ya çok önemli ihbarlarda bulunmuş, gözüne çarpan ayaklanış hazırlıklarını, bucak müdürü Tayyip'in Şeyh Sait'le ayaklanış hazırlıkları üstüne mektuplaştığını, bu bölgede İngiliz parmağının oynadığını bildirmişti. İçişleri Bakanlığı bunun araştırılmasını da aynı validen istemişti. Yine aynı yüzbaşı Ali Avni, valice, işin araştırılmasiyle görevlendirilmişti. Yapılan araştırma sonucunda Ankara'ya gönderilen raporda, ikinci Büyük Millet Meclisine mebus seçilmeyen Hamdi'nın, bucak müdürü Tayyip'e iftira ederek hırsını dindirmeğe çalıştığı bildirilmişti. Yine bucak müdürlerinden hükümete bağlı bir adamcağız, valiye ayaklanış üstüne gizli bilgi vermişti. Vali, bunu da kulak arkasına atmıştı. O gün bucak müdürü Tevfik'in valiye ayaklanış hazırlıkları üstüne verdiği gizli rapor da hasıraltı edilmişti.

Ayaklanıcıların ünlü elebaşılarından Fakih Hasan, bir gün, birçok memurun önünde valiye şöyle demişti:

«Hamdi ile öğretmen Zeki'nin ihbarlarını yabana atma. Yönetim değişecektir, vali bey. Şimdiden namaz kılmağa, oruç tutmağa başlamalısın.» Vali, bu sözleri, gülümseyişle karşılamaktan başka bir şey yapmamıştı.

Şeyh Sait'in başkomutanlığında binlerce kişilik atlı, yayan ayaklanıcı yığınları, nağralar atarak Drahini'ye saldırdığı sırada vali Elazığ'a şöyle bir telgraf çekti:

«Ayaklanış mahallidir.»

Kente giren ayaklanıcılar, yağmaya başladığında vali hasta olduğunu söyleyerek yatağına girdi. Bu adam, bütün anlamiyle bir fosildi. Babıali kalemlerinde on dokuz yıl dirsek çürütmüştü. Üç yıl Ertuğrul mutasarrıflığı etmiş, bir-

dan uzaklaştırılmış, üç yıl boşta oturmuş, sonra, cephede çarpışmaktan kurtulmak üzere, öncekilerden daha aşağı bir memurluğa atanmayı yeğ görmüştü. Bunları da şimdiye dek hep böbürlenir gibi sırası geldikçe anlatıp durmuştu. Şeyh Sait komutasındaki her an büyüyen insan seli, Drahini üzerine yürürken bu valicik, bir uzak görüşlülük örneği vermek üzere, malsandığından üç aylık avans maaş çekmiş, yatağına öylece girmişti.

Şeyh Sait'le ayaklanıcılar, üç gün iki gece Drahini'de kalarak hem kendilerine çeki düzen vermeğe hem de bundan sonra yapılacak «harekât» ın planlarını yapmağa çalıştılar.: Çan şeyhlerinden İbrahim'le Hasan, sonra yöredeki bütün beyler, Çapakçur'un ele geçirilmesiyle görevlendirildiler. Ayrıca, Çapakçur halkına ulaklar gönderilerek, hiç kimsenin karşı koymaması için direktif verildi. İş, bununla da kalmadı. Şeyh Sait, karargaındaki yakın adamlarından Şeyh Şerif'i, aşiret adamlariyle Çapakçur bölgesine gönderdi. Şeyh Şerif, bu cephenin komutanlığına atandı. Çapakçur ayaklanışının büyük önemi şuradaydı ki Elazığ'a varmak üzere buranın alınması gerekiyordu. Mustafa Kemal askerinin yardımına koşmaması için Gazik geçitleri tutulacaktı. Göynük ağalarında Çapakçur boğazının tutulması buyruğu verildi. Çan beylerine, ek görev olarak Kiğı boğazının savunması verildi. Muş cephesine Melikanlı Şeyh Abdullah atandı. Erzurum'la Muş yönünden gelecek Mustafa Kemal askerlerinin yolunu kesecekti.

Şeyh Sait, gözlerini Diyarbakır'a dikmişti Diyarbakır, bu ayaklanışın en büyük ereğiydi. Orayı ele geçirmekle bütün doğudaki Mustafa Kemal otoritesi yıkılmış olacaktı. Diyarbakır'ın düşmesi, Mustafa Kemal ordusunun da moralini kıracaktı. Bu yüzden bu en önemli ereğe Şeyh Sait salt kendisi yürüyecekti.

Ayaklanıcıların kurmay kurulu, şimdilik bundan ötesi için karar verecek durumda değildi. Ancak, Diyarbakır alındıktan sonra, yeni erekler için yeni kararlar verilecekti.

Şeyh Sait, Drahini'de yeni saldırı hazırlıklariyle oyalandığı bu sırada Kupar aşiretleri de Hacı Sadık, Şerifoğlu Hacı Selim ağa komutalarındaki silahlılariyle ona katıldılar.

Şeyh Sait'in acelesi vardı: Mustafa Kemal askeri, toparlanıp yetişinceye dek en önemli kaleleri düşürmek istiyordu. Mustafa Kemal askeri tehlikeli bir askerdi. O gelmeden kalelere yerleşti mi artık çokça korkulmazdı. Yoksa, Mustafa Kemal askeri onları yollarda kıstırırsa makinalı tüfekleri, toplariyle epeyce canlarını yakabilirdi.

Şeyh Sait, böyle düşünerek 1925 yılının 19 Şubat günü akşamı ayaklanıcı yığınlariyle Diyarbakır yönünde yola çıktı. Bu yürüyüşün ilk ereği Lice kasabasıydı. Şeyh Sait Yolda, gidiş yönündeki Hani bucağının, sonra bu bucaktan ayaklanıcılara katılan Hanili Mustafa, eski müftü Salih komutasındaki Hani köylüler, Serviköylüler, yöredeki köylülerce ele geçirildiğini öğrendi. Hani bucak müdürüyle telgraf memuru, Şeyh Sait'in buyruğiyle Drahini'ye gönderildi.

Şeyh Sait'in ayaklanıcılarını Lice'ye bir buçuk saat eken Telek köyünde Liceli Mehmet Şerif hoca karşıladı. Onlara bu gece kabasaya girmemelerini, yoksa boş yere çok kan dökülebileceğini söyledi. Şeyh Sait, bunun üzerine Telek'de ordugah kurdu. Sonra, hocaya ayaklanış amacını halka anlatması direktifini vererek onu geri gönderdi. Geceyarısı, Lice eşrafından otuz altı kişi şeyh Sait'in yanına geldi. Bir danışma Meclisi kurarak söyleştiler. Uzun tartışmalardan sonra, ayaklanıcı ordusunun Lice'ye girmemesine karar verildi. Bu sırada Şeyh Sait'in kardeşinden bir müştu geldi: Serdi köyünden Şeyh Mehmet, ayaklanıcılar

üzerine gönderilen bir alay Mustafa Kemal askerini yine geldikleri Diyarbakır'a doğru sürmüştü. Bu haber, ordugahta çılgınca nağraların atılmasına yolaçtı. Dışinden tırnağına silahlı Mustafa Kemal askeri de demek ki yenilebilirdi. Kurmay kurulu, bütün güçlerle hemen bozguna uğratılıp kaçırılan Mustafa Kemal alayını arkadan çevirip bütün iflahını kesmek üzere yürüyüşe geçilmesi kararını verdi. Zaferin ucu, tanrının - izniyle - görünmüştü. Bu ilk avı - sağ-ölü ele geçirmek üzere şimşek gibi davranan ayaklanıcılar, Karaz, Mehmetyan, Tepecik, Havril, Şaklat gibi stratejik noktaları tutmağa seğirttiler.

Şeyh Sait, şubatın yirmi birinci günü, Lice'nin güneyindeki Hezan köyüne vardı. Bu sırada, Şeyh Sait'in ulakları ona, piyade, atlı, topçu birliklerinden oluşan Mustafa Kemal askerinin Lice kasabasına yaklaştığını bildirdiler. Bu güçlerin önünde bir savunma hattı kurabilmek üzere yukarda adları sayılan yerlerin kesinlikle tutulması buyruğunu veren Şeyh Sait, büyük bir yürek çarpıntısiyle serüvenin gerisini beklemeğe başladı.

21 Şubat günü güneş doğarken ayaklanıcılar, Lice üstüne yürüyen alayın yolunu keserek üzerine atıldılar. Çatışma, öğleye dek sürdü. Elli Mustafa Kemal askerini tutsak eden ayaklanıcılar, biraz da ganimet olarak tüfek, cephane alarak, alayı geri püskürttüler. Burada kazandığı küçük başarıyı gölgeleyecek ilk olumsuz haberler, Şeyh Sait'i gecelediği Hani köyünde gelip buldu: Piran, Mustafa Kemal'ci Milis güçlerince geri alınmıştı. Piran ayaklanıcılarının komutanı vurularak öldürülmüştü. Hani köyü de Mustafa Kemalcilerin eline geçmişti. Buraya girenler de Türklerin milis güçleriydi. Piran'ı geri alan Hacı Halit'le Hacı Akif beyler, Şeyh Sait'in hemen gelip kendilerine teslim olmasını istiyorlardı. Bu arada gelen başka bir haber de ayaklanıcı başkomutanının canını sıkmıştı: Daha önce, Kis

ovasiyle Hezan'dan geri püskürtülen piyade alayı, Hani yöresindeki Pendar köyünde mevzie girmiş, yine savaş durumu almıştı.

Ayaklanıcı başkomutanı için en tehlikeli şey, Drahini ile ayaklanıcı ordunun bağlantısının kesilmesiydi. Bu tehlikeyi ön *plana alan Şeyh Sait, kurmay kuruluyla tartıştıktan* sonra, 22/23 şubat gecesi soğuk, karlı bir havada, güçlerini Hani yöresindeki pusuda bekleyen Mustafa Kemal askerinin üstüne yürüttü. Sabahleyin tanyeri atarken çatışma başladı. Akşama dek süren savaş sonunda, Mustafa Kemal askeri bir batarya topla mermilerini köyde bırakıp Diyarbakır yönünde çekilmeye başladı. Cephaneleri bitince burda hepsi tutsak edilebilirdi. Bu yüzden üslerine yaklaşmayı daha uygun bulmuşlardı. Geceleyin ayaklanıcı öncüleri, sabahleyin de Şeyh Sait'le karargahı Hani'ye girdi.

Köye girdiği *anda da kendisini heyecana düşüren* bir kötü haber aldı: Kaban yöresine yarbay Cemil komutasında bir atlı alayı yetişmişti. O bölgenin kurtlarından olan Şeyh Sait'le buyruğundaki komutanlar, hemen bir tuzak hazırladıklar. Bütün atlı alayını pusuya düşürerek tutsak aldılar. Alınan tutsaklar, Drahini'ye gönderildi.

Anadolu'nun Gücük denen korkunç ayı şubat, doğunun bütün dağlarını, tepelerini, ovaların, köylerini, kentlerini kalın bir kar katı altında bırakınca Şeyh Sait, ayaklanıcı ordusunu köylere dağıtarak dinlenmeye bıraktı. Bu durgunluk, şubatın yirmi yedisine dek sürdü. Bu sırada şeyh Sait, Diyarbakır'a doğru çekilen piyade alayının, Alibayrak köyünde yine mevzie girerek savaş durumu aldığını öğrendi. Hemen, bu engeli ortadan kaldırmak üzere bütün güçlerini bu alayın üstüne yürüttü. Ancak, Şeyh Sait, bu çatışmaya katılmayarak Piraliyan köyünde kaldı. Bunun böyle olmasını ordunun komutasını ellerine almış olan şeyhler

istemişlerdi. Alibayrak üzerine saldırıya geçen çok kalabalık ayaklanıcı güçleri, seksen kişilik alayı mevzilerinden çıkarıp daha gerilere sürdüler. Bu kez, ayaklanıcı güçleri, Alibayrak'da toplandılar.

Şeyh Sait, artık, bu köyden Diyarbakır üstüne yürüyecek, «tanrının izniyle» bir Mustafa Kemal alayını tutsak edip bir başka alayı darmadağın eden ayaklanıcı ordusuna daha büyük zaferlerin kapısını açtıracaktı. Artık, her önüne çıkacak Mustafa Kemal askerini bu iki alayın durumuna indireceğine inanıyor, bu yüzden de yürekliliği, morali, en yüksek noktasına çıkmış bulunuyordu. Ayaklanış başlayalı henüz dokuz gün olmuş, Mustafa Kemal askeri onun kılına bile dokunamamıştı. Şeyh Sait, böyle ayrıntı kabarmış olarak, Diyarbakır üstüne «gaza» açmayı tasarlarken, öbür cephelerden gelen haberler de bu yürekliliği daha çok artıracak durumdaydı:

Şeyh Şerif, Çapakçur'la Palu'yu aldıktan sonra, gittikçe kabaran güçleriyle şimdi Elazığ üstüne yürümeğe başlamıştı. Şeyh Sait, biraz kıskançlıkla biraz da sevinçle Şeyh Şerif'in başarılarını dinliyordu. En sonra, Elazığ kentinin düştüğü haberi de gelince ordugahta bir bayram havası yaşandı. Artık, İngilizlerin koruyuculuğunda büyük Kürt devletinin kurulacağı günler dev adımlariyle yaklaşıyordu. Hele Elazığ kentinin düşüşü üstüne gelen ayrıntılı haberler, bütün ayaklanıcı komutanlariyle birlikte askerleri de sevinçten uçuruyordu. Elazığ'ın düşüşü şöyle olmuştu. Genç ile Çapakçur'u ellerine geçiern ayaklanıcılar, yavaş yavaş Palu'nun üstüne yürümüşlerdi. Ayaklanıcılar Murat ırmağı nın batısına geçmesin diye bir birlik gönderildi. Sonra, bu birlik güçlendirildiyse de şubatın 23 üncü günü saat dörtte Havik'de telgraf haberleşmesinin kesildiği görüldü. Öğleyin saat on bire dek durum aydınlanmadı. Saat on iki sıralarında ayaklanıcıların Elazığ'a yirmi kilometre çeken bir ye-

re vardıkları anlaşıldı. Burası Abusi köyü idi. Bu haberi getiren de Elazığ valisi Hilmi'nin oğluydu. Babası, onu otomobille keşfe göndermişti.

Bunun üzerine Elazığ komutanı Osman, Harput'un doğusundaki Kaykara denen yerden Kesrik köyüne dek uzanan sırtlara makinalı tüfekler, toplar yerleştirdi. Katırlı süvari birliklerini burda mevzie sokarak bekledi. Şeyh Said güçleri, tanyeri atarken bu mevzilere saldırıya geçtiler. 24 şubat sabahı, bu saldırı telefonla Elazığ'a bildirildi. Kentin içinden bile savaş bölgesindeki makinalı tüfeklerle topların sesleri açıkça işitiliyordu. Katırlı süvari birlikleri ayaklanıcıların baskısına dayanamayarak yerlerini bırakıp geri çekildiler. Sonra, ayaklanıcıların, Elazığ cephaneliklerini soymağa başladıklarını işiten Vali Hilmi ile komutan, otomobille oraya koştuklarında bunu gözleriyle gördüler. Komutan Osman, askeriyle ayaklanıcıların üstüne atıldı. Onları, canını tehlikeye atarak ordan uzaklaştırabildi.

Sonra, otomobille kente dönen vali ile komutan, Beyyurdu'ndaki topçu mevzilerini denetlemeğe gittiler. Ordan dürbünleriyle ayaklanıcıların iki koldan kent üzerine yürüdüklerini gördüler. Hugu köyü yolundan gelenler ayaklanıcıların büyük gövdesi, ova yolundan gelenlerse bunun ufak parçalarıydı Sırtlara yerleştirilen toplar, büyük oğuları kümeleri gibi ilerleyenlerin üstüne yoğun bir ateş saçtı. Kalabalıklar, birdenbire dağıldı. Sağa sola kaçışarak darmadağın olduğu görülen ayaklanıcı yığınlarının pek az zaman sonra Beyyurdu sırtlarına çıktığını gören Vali Hilmi ile komutan Osman, şaşkınlıktan küçük dillerini yuttular. Bunu nasıl başarmışlardı? Hele vali Hilmi ömrü oldukça bu bilmeceyi çözemeyecekti. Evet, otomobille kente dönmek üzere topçu mevzilerinden ancak üçyüz metre ayrılmış olan Vali ile komutan, katırlı süvari erlerinin katırlarını başıboş bırakarak gerilere kaçıştıklarını gördüler. Topçu katırları,

tepeye tırmanmış olan silahlı başıbozuk kalabalığı önünde ürkmüş sağa sola kaçışıyor, önüne gelene çifte atıyordu. Dağ köyü Hugu yolundan gelen ayaklanıcı kalabalığı ile ovadan gelen küçük kollar, artık önlerinin bomboş olduğunu görerek nağralarla, koşarak, hiçbir korunmaya gerek görmeden ilerliyorlardı. Bir yandan da Valinin otomobilinin uzakta bir böcek gibi kaçan hayaline kurşun yağdırıyorlardı.

Ayaklanıcıların yoğun mermileri önünden güçlükle kaçan Vali ile komutan, kentin doğusundaki kışla alanına vardılar. Komutan Osman, burda bir savunma hattı kurmak istediyse de ne bir tek asker, ne de daha önce ayaklanıcılara karşı savaşmak üzere ondan silah, cephane alan sivil halktan bir tek mills bulabildi. Kentin bütün halkıyla eşrafı yitiklere karışmış, deliğe, deşiğe girmişti. Savunma hattını, bu kez, kentin batısında kurmak isteyen komutanla vali, bunu da başaramadılar. Bütün olanaksızlıklar kentte cirit oynuyordu. Bunu gören Vali ile komutan, ellerinde avuçlarında kalan son birkaç silahlı askerle bütün memurları, çoluk çocuklarını alarak Fırat üzerindeki İzoli köprüsüne doğru yola çıktılar. Orda olsun, dar bir bölgede savunma olanağı arayacaklardı.

Hükümet, kenti bırakıp gidince, kollarını sallayarak oraya giren ayaklanıcılar, ilkin zenginlerin evlerini bir güzel yağmaladılar. Jandarma dairesinin pencerelerini mermi yağmuruna tutarak içeri girdiler, bütün silahlarla cephaneyi yağmaladılar. Cezaevinin kapısını açarak bütün hükümlüleri başıboş bıraktılar. Adliye'ye girerek bütün defterleri, mahkeme evrakını dışarı çıkarıp hükümetin önünde törenle yaktılar. Hükümet dairesine girip buraya el koyan şeyh Şerif, halkı toplayarak, bu ayaklanışı ayaklar altına alınan müslümanlık diniyle Kuranı azimüşşanı kurtarmak uğruna yaptıklarını anlattı. Kürt bağımsızlığı filan gibi

hiçbir tehlikeli laf etmedi. Gerek halka gerekse onun malına hiç kimse el sürmeyecekti. Ne var ki Şeyh Şerif burda nutuk çekerken kentin bir ucunda yağma başlamıştı bile. Yakınıcılar gelip de Şeyh Şerif'e yakınınca Şeyh, yağmacılık yapan herkesin yakalanınca ipe çekileceğini tellallarla bütün kente bildirdiyse de kırk yılda böyle bir fırsatı eline geçiren yeryüzünün en yoksul halklarından biri olan dağ köylüleri yağmayı sürdürdüler.

Kentin bütün mağazalarını, zengin evlerini yağmalayan ayaklanıcılar, yeni erek olan Malatya üstüne yürümek üzere hazırlık yapmağa başladılar. Ancak, oraya çok büyük insan yığınlariyle gelmek için kentten de adam toplamak üzere tellallar bağırtıp:

«Malatya üstüne gidiyoruz, müslüman olan arkamızdan gelsin» diye halkı kışkırtmak istedilerse de onlara umdukları gibi kulak asan olmadı. Ancak, din üstüne yapılan propaganda son kerte etkili oluyordu. Elazığ'ın yöre köylerinden kalkan birçok köylü yığınları, silahsız kente doğ yürüyüşe geçmişlerdi. Amaçları, dinlerini kurtarmağa gelen şeyhlerle adamlarını kutlamaktı. Hükümeti dinsiz saydığından, halk, hükümet adamlarının ayaklanıcılara karşı istediği yardıma omuz silkip geçiyordu. Ancak, kentte yapılan insafsızca yağmayla soygunlar, ilk kez, onların yaptığı tehlikeli din propagandasının bayrağında yırtıklar, delikler açtı.

Elazığ'a ilk giren ayaklanıcı grupu üç yüz kişiyi geçmiyordu. Bu küçük ayaklanıcı grupu, dev gibi bir ordu etkisi yapmış, koca kent, bunların önünde elpençe divan durmuş, kollarını sallayarak içeri girmelerine göz yummuştu. Ancak, meydanı boş bulan eğitimsiz, ereksiz silahlı başıbozuklar, tadına doyulmaz bir yağma cennetinin balları arasına dalıyermişler, böylece de kentlileri uyarmışlardı. Subay evleri de yağmaya, aşağılamaya uğrayan yerler arasındaydı. Başlangıçta Mehdi çıkmış gibi büyülenen halktan bir bölü-

mü, özellikle burda oturan Bitlis'li ailelerin erkekleri, silahlarını gizli yerlerden çıkarıp silahlanarak meydana atıldılar. Soygun tehlikesinin kendi kapılarını da çalmağa başladığını görerek silaha sarılan Bitlislilerin patlattığı tüfekler, ayaklanıcı gruplarının ağızlarının tadını yarıda bıraktı. Çapulu yarıda keserek savunmaya geçtiler. Papucun pahalı olduğunu anlayan ayaklanıcıların karşısında şimdi, malın canın yongası olduğunu anlayan bir kent halkı örgütlenmeğe başlamıştı. Birkaç yürekli Bitlis'linin beş on silahlının yanında şimdi mallarını mülklerini korumağa kararlı koca bir kent biçimlenmeğe başlamıştı. Elazığlılar, yağmacıları koğmağa başlamışlardı.

Ancak, ayaklanış çok geniş bölgelere yayılmıştı. Muş cephesini tutmuş olan Şeyh Abdullah, vilayetin, öbür vilayetlerle bağlantısını kesmişti. Az zamanda Varto'ya girmiş, orda güçlerini derleyip toplayarak çok büyük bir lokma olan Erzurum üstüne yürümeğe başlamıştı.

Ayaklanıcıların dışındaki bütün Türkiye'de büyük bir şaşkınlık egemendi. Güçlü Türk ordusundan henüz hiçbir ses çıkmıyordu. Ne olmuştu? Birkaç bin ayaklanıcının karşısında koskoca Cumhuriyet hükümetiyle, batının azgın silahlı güçlerini yenmiş, darmadağın etmiş Türk ordusu büyülenmiş, eli ayağı mı bağlanmıştı? Bütün Türkiye halkı heyecan, kaygu içindeydi. Yağma, öldürme haberleri, kentlerden kentlere kara kanatlı kargalar gibi sürülerle uçuşarak yayılıyordu. Hükümet, neden susuyordu? Neden davranmıyordu?

Bu kımıltısız günlerden yararlanan Şeyh Sait, komutasındaki ayaklanıcı yığınlarının çoğunluğunu Diyarbakır üstüne yürüttü. Kendisi ise Ergani'ye, Eğil'e yöneldi. Amacı, buradaki büyük insan, silahlı stoklarını ayaklandırmaktı. Burdaki ağalar, beyler, şeyhler, henüz parmaklarını bile

kımıldatmamışlardı. Düşündüğü gibi bu sapa bölgenin bütün silahlı stokları ayaklanıcı sürülerine katılmakta gecikmedi.

Şeyh Sait, Diyarbakır ele geçirilir geçirilmez oraya varıp Kürt devletinin kuruluşunu dünyaya bildirecekti. Diyarbakır'ın çevresinde dost bölgeler yarattığına inanan ayaklanıcıların başkomutanı, Şamaki'de bulunan genel karargaha yerleşti. Burda, uzunboylu hazırlık yapması, her gününü, her saatini değerlendirmesi gerekti. Diyarbakır'ın içinde kendinden yana olan bütün kişilere haber salarak hükümet güçlerini geriden vurmak üzere tasarlanan bütün planları bildirdi. Kentin ünlü dört kapısından birden içeri dalınacaktı. Kente saldırıya hazırlanan ayaklanıcı güçlerinin doğru sayısı bilinememekle birlikte üç-beş bin arasında olduğu sanılıyordu.

Martın yedinci günü akşamüstü, Şeyh, en gözü pek güçlerini okullarla kışlaların bulunduğu kuzey yanından kente saldırttı. Hükümet garnizonu, saldırıcıların üzerine çok yoğun bir ateş açtı. Hükümet güçleri, kuzey kapısını savunmağa çalışırken güney kapısından da bir saldırı dalgası başgösterdi. Kuzey bölgesindeki hükümet güçleri, ayaklanıcıları, surların dışında, güneyde ise surların arkasında mevzilenerek karşılamıştı.

Diyarbakır'ın içindeki şeyh Sait yanlıları, daha zayıfça görünen güney kesiminde savaşa katılarak mevzilenmiş askerleri iki ateş arasında bıraktılar. İçerdeki bozguncuların surlarda açtıkları lağımlardan şeyh Sait'in silahlıları içeri süzülmeğe başlamıştı. Böylece iki ateş arasında kalan ordu birlikleri, tehlikeyi ense köklerinde ölümün soğuk soluğu gibi duydukları sırada general Mürsel, kuzey cephesini tutan atlılarından bir bölümünü dörtnalla güney cephesine gönderdi. Bu kez, enselerinin kökünde atların kızgın soluklarını duyan içeri süzülmüş ayaklanıcılar iki ateş arasında kalarak ne yapacaklarını şaşırdılar.

Kuzey cephesinde sımsıkı direnen hükümet güçleri, ateşe atılırcasına üzerlerine koşan ayaklanıcı dalgalarını makinalı tüfek ateşleriyle taramaktaydılar. Ayaklanıcılar, bu ateş kusan, yerini de birtürlü bırakmayan hükümet güçleri karşısında daha çok tutunamayarak çekildiler. Takvim 8 martı gösteriyordu. Doğan güneş, ayaklancı saflarının paniğini aydınlatıyordu.

Ordu, ayaklanıcıları, surların içinden yürüttüğü savaşla kaçırmağa başlamıştı. Ordu birliklerinin elindeki toplar, yoğun, düzensiz yığınlar olarak saldıran ayaklanıcıları hallaç pamuğu gibi atıyordu.

Şeyh Sait, Piran'dan Bingöl'e doğru yola çıktığında, hükümet, en büyük saldırı ereğinin Diyarbakır olacağını bilerek bu kentte güçlü bir düzen almıştı. Üçüncü ordu müfettişi Kazım Orbay'la kolordu komutanı, İzmir kahramanlarından Mürsel paşa, türlü olasılıkları hesaplayarak deliği deşiği tıkamışlar, birlikleri, can alacak noktalara sımsıkı yerleştirmişlerdi. Halk, sokaklarda kaynaşıyor, büyük heyecan dalgaları halinde sağa sola akıp duruyordu. Bir ara Şeyh Sait'in yani Mehdi'nin Diyarbakır üstüne yürüdüğü söylentisi işitildi. Halkın heyecanı son kerteyi buldu. Ordu birliklerinin gerilimi de arttıkça arttı. Kolordu birliklerinin topçuları, dürbünlerin camlarına vuran ayaklanıcı yığınlarını uzaktan uzağa şavullarken, hükümet, sokağa çıkma yasağı ile içlerinde şeyh Sait'in binlerce yardımcısı olmak belkisi bulunan kalabalıkları evlerine tıktı. Sisli, puslu bir kış akşamı, şimdi ıssız caddelerde, sokaklarda yalnız başına sürükleniyordu. Saat yedide ilk toplarla birlikte, piyade tüfekleri makinalı tüfekler, hep birden yoğun bir ateşe başlamıştı. Caddelerde, sokaklarda yalnız subayların koşuştuğu görülüyordu. Komuta general Mürsel'deydi.

Deminki yoğun silah sesleri, yine sürüp gitmekle birlikte, şimdi bunlara çok yoğun insan kalabalıklarının hep bir ağızdan attıkları savaş nağraları da karışıyordu. Bu sırada en çok işitilen haykırış şuydu:

«Sallallah!»

Saldırıcıların ilk tehlikeli saldırı dalgası, türlü silahların hep bir ağızdan kustuğu korkunç salvo karşısında kırılmıştı. Artsız aralıksız ateş kusan modern silahlar karşısında, cepheden saldırıya kalkan yığınlar, kolayca biçilmiş, pabucun pahalı olduğunu görerek duraklamış, çekilmek zorunda kalmışlardı.

İşte, suskunluk sırasında güney-Mardin kapısında lağımlardan kalenin içine sızan birçok kişi, ordu birliğini iki ateş arasında bırakmış, bunalımlı bir durum yaratmışsa da general Mürsel'in, atılı ihtiyatlarını doludizgin oraya sürmesi, tehlikenin ortadan kalkmasını sağlamıştı. Böylece de Diyarbakır, silahlanmış surlariyle ayaklanışın karşısında dimdik duruyordu. Güneş doğarken Mardin kapısından saldıran ayaklanıcılar, son kişiye dek püskürtülmüştü.

Kentin içinden katılanlarla lağımlardan sızmış olan ayaklanıcılar, sabaha dek ordu birlikleriyle sokaklarda, caddelerde boğuşmuşlardı. Kentin içinden ayaklanıcılara katılanların çok önemli sayıda olduğu, büyük tehlikeler yarattıkları, sabahleyin sokaklara çıkanların görgüleriyle anlaşılmıştı. Her yanda yüzlerce ayaklanıcı ölüsü yatmaktaydı.

Doğu ayaklanışı, çok hızlı bir tempoyla gelişmeğe başlamıştı. Bu yüzden de hükümet, bunun kapsamı üstüne bir düşün edinememiş, bir karara varıncaya dek birkaç gün savsaklanmıştı. Türk kamuoyu ise olaydan büsbütün

bilgisizdi. Ancak, 16 Şubat 1925'de gazetelere şöyle bir bilgi verilmişti: Şubatın on üçüncü günü Ergani kazasının Piran köyünde Şeyh Said Bediüzzaman'ın adamları ile jandarmalar arasında bir çatışma olmuştu. Olayı çıkaranlar, telgraf, telefon tellerini kesmişlerdi. Yetişen hükümet güçleri, olayı çıkaranları kaçırmıştı. Telefon, telgraf telleri yine onarılmıştır. Saldırganların izlenmesi, yakalanması şiddetle buyurulmuştu.

Bayağı bir eşkiya saldırısı olarak verilen bu bilgi, hemen hiç kimseyi ilgilendirmemişti. Bu, çok olağan bir şeydi. Hergünkü işlerdendi.

Gazetelerin böyle önemsemeyerek verdiği bilgi, halkı heyecanlandırmamak üzere düzenlenmiş, yapay bir gazete haberinden başka bir şey değildi. Çoktan beri bu konuda kulağı dolu olan hükümet, bunu doğru olarak değerlendirmiş, hemen davranmıştı.

16 şubat günü yapılan bakanlar toplantısında içişleri bakanı durum üstüne ayrıntılı bilgi vermişti. Hükümetin kesin görüşü, bunun doğuda her saat patlaması beklenen Kürt ayaklanışıydı. Hükümetin elinin altında bu konuda kabarık bir dosya bulunmaktaydı. Nasturi ayaklanışının başarısızlığa uğraması, İngilizlerin çoktan beri hazırladığı Kürt ayaklanışının patlamasını ivedileştirmişti. İçişleri bakanı bunları anlattıktan sonra, olay yerine uçaklarla eldeki zabıta güçlerinin hemen gönderildiğini söylemişti. Yalnız, burda gazetelere yansıyacak haber biçimi yine kısıtlanmış, soruna kapanmış gözüyle bakıldığı söylenmişti. Ancak, bütün hükümet adamları, ayaklanışın başarıyla sürdüğünü biliyordu. Sonra, yine bunlar, bu işte İngiliz parmağı olduğunu bildiklerini uluorta söylemekte de yarar görüyorlardı.

Küçümsenmeğe çalışılan doğu olayında İngiliz parmağının bulunduğunun söylenmesi, İngilizlerin oyununa her zaman alışık olan usu başında halk yığınlarını düşündürmeğe başladı. İngilizler, doğuda yeni bir savaş alanı açıyorlardı? Şu Türkiye'nin çilesi hiç dolmayacak mıydı?

Sonra, ufacık eşkiya olayları için uçakların kullanıldığı nerde görülmüştü?

Şubatın on sekizinci günü yapılan Meclis toplantısında bir mebus, bu işin aydınlanmasını isteyen bir önerge vermişti. İçişleri bakanı, bakalım ne dedi:

«Arkadaşlarımızdan birisi, Genç olayı üstüne soru sordular. Genç'de şeyh Sait adında bir eşkiya çıktı ortaya. Yanlılariyle birlikte yörede yağmacılığa başladı. Ancak, hükümetimizin ciddi tedbirleri sonucunda pek yakında büsbütün bastırılması beklenmektedir.»

Hükümet sorumluları, sorunu küçümsemekle birlikte, yönetimcilik gereği küçük göstermeğe çalışmayı sürdürüyordu. Ancak, işin ne büyük tehlikeler taşıdığını biricik bilen Cumhurbaşkanıydı. Ankara'da şu sırada kendini en iyi anlayacak olanın İsmet Paşa olduğunu anlamış, hemen Ankara'ya dönmesini buyurmuştu. Ancak, Heybeliada'da dinlenen İsmet paşanın Ankara'ya dönmesi de şöylece kamufle edilmekteydi:

«Hem biraz gezmiş olmak hem de hükümet, Meclis, Parti arkadaşlariyle görüşmek» üzere.

İsmet Paşa şubatın yirmisinde hemen Ankara'ya yollandı.

Şubatın yirmi birinci günü de, doğuda patlak veren şeyh Sait adlı bir eşkiya olayı olmayıp ayaklanış olduğu büyük manşetlerle gazetelerin birinci sayfalarında görüldü. Ancak, bunlarda da ayaklanıcıların direniş güçlerinin kırıldığı, bütünüyle kuşatılmış olan ayaklanıcıların pek yakında açlık tehlikesiyle karşı karşıya kalacakları, bu sırada

jandarma güçlerimizle kimi birliklerimizin bunları bozguna bile uğratmış olabileceği üstüne belirsiz şeylerden sözediliyordu. Sözde şeyh Sait'le yüz elli kişilik atlısı Genç vilayetinde kuşatılmıştı!

Bu yalanları kıvırmak, elbette, yurt kaygusundan ileri geliyordu. Hükümet, bu ayaklanış türünün çok tehlikeli, önemli olduğunu yakından biliyordu.

21 şubat günü, Ankara'ya varan İsmet paşayı istasyonda başta Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, bakanlarla dostları karşıladı. Mustafa Kemal, onu arabasına alarak doğruca Çankaya'ya götürdü. Bir masanın başına geçip önlerine Türkiye haritasını açarak, eski günlerde olduğu gibi, kaşları çatık, yüzleri asık, düşünceli, sigara içerek durumu gözden geçirdiler. Öbür yanda, Bakanlar kurulu da toplantıdaydı. Ayaklanışı bütün ağırlığiyle benimseyerek bunun bir ayak önce bastırılması uğruna düzen almağa çalışıyordu.

Şubatın yirmi beşinci günü akşamı, Mustafa Kemal, Halk partisi genel başkan vekili İsmet paşa, başbakan Fethi Okyar, Meclis başkanı Kazım pasayla Çankaya'da bir toplantı yaptı. Alınacak bütün genel tedbirler görüşüldü. Sonra, Cumhurbaşkanı, bakanlar kurulunu, kendi başkanlığında topladı. Büyük Millet Meclisi başkanlığına şu yazıyı gönderdiler:

«Büyük Millet Meclisi başkanlığına:

Ergani vilayetinin bir bölümünde devletin silahlı güçlerine karşı oluşan ayaklanış, Diyarbakır, Elazığ, Genç vilayetlerine de geçmiş ve genişlemeğe elverişli görünmüş olduğundan Muş, Ergani, Dersim, Diyarbakır, Mardin, Urfa, Siverek, Siirt, Bitlis, Van, Hakkari vilayetleriyle Erzu-

rum vilayetinide, Kiğı ve Hınıs kazalarında bir ay süreyle sıkıyönetim ilan edilmiştir. Anayasanın seksen altıncı maddesi gereğince keyfiyeti Yüksek Meclisin onayına arzederim.

Başbakan
Fethi Okyar»

Doğu illerinde ilan edilen sıkıyönetim gerek Türkiye gerekse dünya kamuoyunda büyük yankılar yaptı: Türkiye, demek, yeni bir kötü durumla karşı karşıyaydı. Artık, doğuda büyük, önemli bir ayaklanışın patladığını hem Türkiye hem de dünya kamuoyları biliyordu. Bu durum, dünya kamuoyu için ilginçse de Türk kamuoyu için kaygu vericiydi: Yeni bir bağımsızlık savaşına mı giriyorduk? İngiliz emperyalistleri, Türkiye'nin doğusunda oturan Kürt halkının arkasına sinerek Türkiye'ye girmiş, şimdi, Kürt giysileri giymiş olarak batıya doğru ilerleyecek, Türkiye'yi bir kez daha savaşla karşı karşıya bırakacaktı. Her kafadan bir ses çıkıyordu. Herkes, İngilizlere sövüp sayıyordu? Bu ulus, Türkiye'yi hiç kendi haline bırakmayacak mıydı?

Gazetelerin yazdıklarına göre, olay gericiliğe dayanan düşünüşlerle başlamıştı. Saidülkürdi, özellikle Hilafet sorununu ele alarak bunun üstüne propaganda yapmaktaydı.

Cumhuriyet gazetesinin Ankara muhabiri, ayaklanış üstüne ilginç bilgiler vermişti: Doğu vilayetlerindeki jandarmaların bir bölümü, Kürt olduklarından ırktaşlarına silah çekmeyeceklerini söylerek ayaklanıcılara katılmıştı. Gazetecinin dediğine göre, ayaklanıcıların sayısı her gün biraz daha artıyordu. Bunun nedeni de etkili din, hilafet propagandası yapmalarıydı. Ayaklanıcıları Saidülkürdi, öğretmen Fahri, Nevres adlı biri yönetmekteydi. Ancak, öğret

men Fahri, Diyarbakır'a saldıraıkları sırada öldürülmüştü. Fahri'nin ölümü, bir ara ayaklanıcıları şaşırtmış, sonra, komutayı ele alan Nevres, saldırının sürmesini sağlamıştı. Ayaklanıcıların büsbütün bozguna uğramasını bu adam sağlamıştı.

23 şubat günü, hükümet aldığı tedbirleri, Halk partisi başkanlığına bildirdi. Grup toplantısında genel başkan vekili İsmet paşa söz aldı : Cumhuriyet kuruluşundan sonra eski rejim yanlılariyle gericilerin alabildiğine propaganda yaparak örgütlenme olanaklarını anlattı. Doğuda patlak veren bu ayaklanış er geç patlayacaktı. Bugün olmasaydı yarın olacaktı.

İsmet paşa, bundan dolayı bu olayı bir sürpriz saymıyordu. Şimdi, daha çok olacaklar üzerinde durmamız, düşmanların yaktıkları bu yeni ateşi bir ayak önce söndürmemiz gerekiyordu. Bütün tedbirler, halk partisi hükümetince alınmıştı. Gerektikçe daha yenileri de alınacak, bu ayaklanış ateşi kökünden söndürülecekti. Paşa, sözlerine en sonra bunları katmıştı :

«Bizim görevimiz, parti olarak güvenmek ve bu gibi olaylara karşı şiddetle davranan ve davranacak olan hükümete yardım etmektir!»

Genel baskan vekilinden sonra söz alan adalet bakanı Mahmut Esat Bozkurt, şöyle dedi :

«(...) Dini aygıt edenler ve böylece kafaları karıştıranlar, en azı iki yıl kürek olmak, en ağırı idam olmak üzere cezalandırılır.»

Daha birçok hatip söz alarak din propagandasiyle ülkeyi karıştıranların en ağır cezalara çarptırılıp ortadan kaldırılmalarını istediler. Bunların arasında en şiddetli cezayı isteyen doktor Reşit Galip'ti. Toplantı sürdüğü sürece, cumhurbaşkanı da bunu dikkatle izlemiş, böylece doğudaki ola-

yın ülke, rejim sorunu, en sonra yeniden var oluş, yok oluş sorunu olduğunu orada bulunanlara anlatmak istemişti.

Toplantı bitince, cumhurbaşkanı, partinin ileri gelenleriyle özel bir toplantı daha yapıp uzun uzun görüşmüş, bu da olup bittikten sonra, yine toplanan bakanlar kurulu toplantısına başkanlık etmişti. Bu toplantıda İsmet paşayla genel kurmay ikinci başkanı Kazım paşa (Özalp) da bulunmaktaydı.

24 şubat öğleden sonra Meclis genel kurulu toplanarak başbakan Fethi'nin şu konuşmasını dinledi :

«Devlet güçlerine karşı Genç vilayetinde birtakım ayaklanıcılar, silahla ayaklandıklarından dolayı gerek ayaklanış bölgesinde gerekse yöredeki bölgelerde, hükümet, anayasanın bu konudaki maddesine dayanarak sıkıyönetim ilan etmiş ve durumu yüksek Meclisinizin onayına sunmuştur. Sıkıyönetim ilanını gerektiren nedenler üstüne biraz açıklamada bulunayım : Geçen yıl Nasturi harekatı yapılırken kimi subaylar, yabancı kışkırtmalarına kapılarak güneye doğru çekilmişlerdi. Kaçanlardan kimisi yakalanarak mahkemeye verilmişlerdi. Bunlarla ilgili bulunan nakşibendi şeyhlerinden şeyh Sait adında bir kişi vardı. Bu adamın bu suçu işleyenlerle sıkı bir ilişkisi olduğu halde, kendisini suçlandırabilecek bir davranışı görülmediğinden, anlatımı, istinabe yoluyla alınmıştı. Bundan kuşkulanan şeyh, sonradan Genç vilayetinde bir dolaşma hareketi yapmış ve hükümetçe muhalif tanınmış ögelerle sıkı bir ilişkiye girişmiştir Bu sırada Piran'a da uğramış ve aynı akımları yaymağa çalışırken, önceki olayın içinde olup buyruğunda bulunan iki kaçağın jandarmalarımızca tutuklanmak istenmesi üzerine, şeyh, buyruğundakilere silah kullanmak komutunu vermiştir. Böylece, ayaklanış eylemce başlamıştır.

«Ancak, şeyh Sait, bu devinime başlamadan önce birisi Halep'de, öbürü İstanbul'da bulunan iki oğlunun Hınıs'a

dönmelerini beklemiş ve bunların Halep'de ve İstanbul'da ilişki kurmaları belkisi olan kişilerden beklediği haberleri aldıktan sonra devinime başlamıştır.

«Olay, şubatın on üçüncü günü olmuştur. Şeyh Sait devinime geçer geçmez, telgraf hatlarını tutmuş ve hükümete karşı resmen ayaklandığını yöreye bildirmiştir. O gece hapisanelere saldırarak jandarmalarımızı tutsak almıştır. Genç, Çapakçur, Hani ve Palu'da da hükümet konaklarına saldırmış ve jandarmalarımız tutsak alınmıştır. Bunun üzerine, oranın kısa zamandan beri asker yönetıcisi olup yörede bulunan ordu müfettişi Kazım (Orbay), komutasındaki birlikleri Kis boğazından Lice'ye gitmek üzere yola çıkarmış, ancak başaramayarak boğazın güneyinde bir köyde konaklamak zorunda kalmıştır.

«Öbür birlikler, Piran'dan Hani'ye yollanmak komutunu almışlardır. Bu birlikler, ayaklanıcıları bozguna uğratarak kaçırmışlardır Ancak Hani'de bulunan birlik, bir gece ansızın :

«Sallallahu Muhammet! Teslim! Teslim!» haykırışlarıyle köylünün saldırısına uğramıştır. Bir süre savunmadan sonra, içerden, dışardan ateş altında kalan birlik, çekilerek Hani'nin güneyinde bir köye gelebilmiştir. Böylece olayın önem ve ağırlık kazandığı, yörede bulunan birliklerle başka yararlanılabilir asker güçlerinin yardımiyle ayaklanışın bastırılmasını olağan göremeyen hükümet, daha önemli güçler yollanmasını kararlaştırmış ve gereken tedbirleri almıştır.

«(...) Seferberlik durumuna getirilecek büyük güçler ayaklanıcılara yakın zamanda Türk Cumhuriyetinin tedip ve tenkil sillesini indirecektir.

«Efendiler, ayaklanıcılar bu bölgeyi elde ettikten sonra dün Elazığ merkezine dek ilerlemişlerdir. Birlikierimiz, gece-

yarısından ertesi gün öğleye dek kahramanca direnmişlerse de, her yandan yardım görerek güçlenen ayaklanıcılar karşısında güneyde İzole köprüsüne dek çekilmek zorunda kalmışlardır.

«Şimdiye dek söylediklerim, ayaklanışın askerce niteliğini açıklar. Siyasetçe niteliğine gelince, ayaklanıcıların elindeki belgelerden yararlanmak isterim.

«Bir mektuba göre, sanki Türkiye Cumhuriyeti o bölgede sekiz yüz kişinin öldürülmesini buyurmuş ve bunların içinde şeyh Sait de varmış. Bu haberi de para karşılığında elde etmiş. Bundan kurtulmak isteyerek önceden hazırladığı ayaklanışı yapmak zorunda kalmış. Bu ayaklanışı yapmaktan amacı da şeriatı getirmekmiş.

«Başka bir belge de, hilafetle şeriatın, Abdülmecit'in oğullarından birine verilmesi istenmektedir.

«Bundan başka Diyarbakır'da ayaklanışla ilgili olduğu anlaşılan kimi kişilerin 19 şubatta hükümet konağı yöresine bıraktıkları ve el yazısiyle yazılmış iki bildiride Gazi'ye, orduya, subaylara, generallere ve memurlara ağız dolusu sövülmektedir.

«Bir başkasındaysa, bu devinimin iki yıldan beri düşünülmekte olduğu ve şeyh Sait'in gerçek islam dinini yeniden yaratmak üzere allahça atandığı yazılıdır.

«Öbür yandan şeyh Sait, Kozan eşrafından birine gönderdiği bildiride bin üç yüz yıldan beri cenabıhakkın peygamberimizi göndermekle yayıp bildirdiği dinimizi yoketmeğe çalışanlara karşı savaş açtığı ve bunda kendisine yardım edilmeyecek olursa herkesin yokolacağı yazılıdır.

«Efendiler, dış sorunların çözümlenmek üzere olduğu şu sıralarda oluşan bu ayaklanışların neden ve kökenlerini aradığımızda, görüyoruz ki doğru nedenler ayaklanıcılarla kışkırtıcılarca halka karşı açıkça belirtilmektedir.

«Din yokoluyor, islamiyetin yokolmasına yürünüyor, dinin yaşatılması ve korunmasına allahça şeyh Sait atanmıştır, denilmiş ve Sait'e Mehdi süsü verilmiştir. Böylece zavallı halk, en can alacak bir noktasından aldatılmıştır. Öteden beri bütün felaketlerimiz aynı silahın kullanılması sonucu olmuştur.

«En yakın ve dikkate değer olaylardan örneğin Arnavutluk ayaklanışından, otuzbir marttan sözedecek olursak, bu olaylarda kullanılmış olan araç ve kışkırtmaların bugünkü olayda da kullanılmış olduğunu görürüz. O zaman da «Şeriat, din yokolmuştur, ey halk kalkınız» diye zavallı halk yurda karşı ayağa kaldırılmış, dine karşı yürütülmüştür.

«Efendiler, gerek otuzbir martın gerekse Arnavutluk ayaklanışının Türk ulusuna vurduğu vuruşlardan, Türk Cumhuriyetini korumak uğruna hükümetimiz her türlü tedbiri almayı düşünmüş ve buna karar vermiş bulunuyor. Bu ayaklanışı hazırlayan ve kışkırtanlar ulusun kurtuluşu adına en ağır cezalarla ve şiddetle cezalandırılacaklardır.

«Başlayan devinimler yakında sonuçlarını gösterecektir. Türk cumhuriyetinin anayasasının ikinci maddesi gereğince Türkiye'nin dini, islam dini olduğu yazılı bulunduğu halde ülke içinde fitne çıkarmak uğruna din kutsallıklarının aygıt edilerek halkı yurt ve Cumhuriyete karşı kışkırtanlar üstüne birtakım kanun maddeleri koymak zorundayız. Hükümet bugün yüksek Meclisinize bir kanun önerecektir. Bundan başka çok güçlü askerce tedbirler alınmış ve bundan önce kurulunuzda okunmuş olan tezkerede sözü geçen bölgelerden başka, görülen gerek üzerine dünden beri Malatya'da dahi sıkıyönetim ilan edilmiştir. Sıkıyönetimin onaylanmasını ve alınacak düzenler için gerekli asker giderlerinin benimsenmesini yüksek kurulunuzdan rica ederim.»

Başbakan Fethi'den sonra kürsüye çıkan Kazım Karabekir, muhalefet adına, Terakkiperver partinin sözcüsü olarak şöyle konuştu:

«Hükümetimizin anlatımına göre doğu vilayetlerimizin kimi yerlerinde birkaç zorbanın dış kışkırtmalara kapılarak ve dini aygıt yaparak halkı kışkırtmakta oldukları anlaşılmaktadır. Bundan dolayı, hükümetin sıkıyönetim ilan etmesi doğrudur.

«Efendiler, dini aygıt yaparak ulus varlığını tehlikeye koyanlar lanetlenmeğe hak kazanmıştır. Bu davranış yurda ihanettir.

«Şunu bütün dünya bilsin ki, dışarda yada içerde herhangi bir tehlike karşısında bu yurdun çocukları her zaman tek gövde olarak tehlikenin karşısına dikileceklerdir. Hükümetimize bütün gücümüzle yardımcıyız. Bundan dolayı, hükümetin bu konudaki açıklamasını ve tedbirlerini uygun görüyoruz.»

Kazım Karabekir'in bu sözleri uzun uzun alkışlandı. Sıkıyönetim oybirliğiyle benimsendi. Adliye bakanı Mahmut Esat Bozkurt, yurt hainliği kanununa eklenmesi gereken bir maddeyle Meclisin karşısına çıktı. Bu madde, şöyle diyordu:

«Dini yada din kutsallıklarını siyaset amaçlarına ilke yada aygıt yapmak amaciyle dernekler kuranlar yada bu derneklere girenler yurt haini sayılır. Dini yada din kutsallıklarını aygıt yaparak devlet biçimini değiştirmek yada devlet güvenliğini bozmak yada din kutsallıklarını aygıt yaparak her ne biçimde olursa olsun halk arasına ikilik ve bozgunculuk sokmak uğruna gerek tek başına gerekse toplu olarak sözle yada yazıyla yada eylemce yada nutuk söyleyerek yada yayın yoluyla davrananlar yurt haini sayılır.»

Bu kanun maddesi görüşüldüğü sırada bakalım ayaklanış bölgelerinde neler olup bitiyordu : Ayaklanış gittikçe yayılmaktaydı. Bölgede büyük asker birlikleri yoktu. Mevsim karakıştı. Yollar, kesikti. Ağır silah götürüp getirmek son kerte güç, kimi bölgelerde de olanaksızdı. Ordu, terhis edilmiş olduğundan hazarı güçler de kışlalarda ancak göstermelik olarak bulunmaktaydı. Ne var ki sıkıyönetim ilanından sonra ivedilikle en yakın bölgelerden silah altına alınacak eğitimli erat ayaklanış bölgesine yollanacaktı. Mecliste yurt hayınlığı maddesini görüşen mebuslar, bağırları sızlayarak oy kullanıyorlardı. Meclisin içinde dahi doğudaki ayaklanıştan propaganda kıvılcımları çıtırdıyordu. Çıkarılan yalan haberler belki de kasitliydi O gün öğleden sonra, bütün mebusları arpacı kumrusu gibi düşündüren şu haber işitilmişti : Sözde Diyarbakır, Malatya, Ergani ayaklanıcıların eline düşmüştü. Dersim Kürtleri de ayaklanmışlardı. Diyarbakır, Malatya valileri tutsak düşmüştü.

Ayaklanıcıların dağıttığı bildirilerde şunlar yazıyordu :

«Halife sizi bekliyor. Hilafetsiz müslümanlık olmaz. Hiçbir halife ülkeden çıkarılmaz. Şeriatınız dindir. Şeriat isteyiniz. Şimdiki hükümet durmadan dinsizlik yaymaktadır. Kadınlar çıplaktır. Okullarda dinsizlik ilerliyor.»

Bu bildiriler, uygar bölgelerdeki teknikle basılmıştı. Dağıtılışları bile uygar bölge araçlarına görevdi. Ayaklanıcılar, sırtlarında yerli başıbozuk giynek yerine yabancı ülkelerden gelmiş olduğu anlaşılan üniformalar taşıyorlardı. Bunların kullandıkları silahlar da yeni, yabancı kökenliydi. Tutsak edilen ayaklanıcıların ceplerinden yabancı ulus paraları çıkıyordu. Bu da ayaklanışın bir elden, yabancı bir kaynaktan yönetildiğinde kuşku bırakmıyordu.

Bu ayaklanış bir din devinimi, bir Kürt devinimi de değildi. Doğrudan doğruya kökeninde karşı devrim pisliği yatan bir dış kışkırtma oyunuydu.

Büyük Millet Meclisinde yurt hayırlığı maddesi heyecanla görüşülürken cumhurbaşkanı Mustafa Kemal de yerinde oturmuş, gözünü kırpmadan dinliyordu. Sonra, Mareşal Fevzi Çakmak'ı, ikinci başkan Kazım paşayı, İsmet paşayı otomobiline alarak Çankaya'ya çıktı. Orada bütün gece, doğu haritasını en küçük çizgilerine dek taradılar. Bütün olanları, olasılıkları gözden geçirdiler. Ayaklanış bölgesini, büyük güçlerle daha çok zaman geçirmeden sarmak gerekiyordu. Bu, sımsıkı bir kuşatma olacaktı. Bu bölgeden bir tavşan, bir sıçan bile kaçırmamalıydı. Ayaklanış bölgesini saracak güçler, Erzurum, Erzincan, Sivas, Diyarbakır ile Mardin üzerinden gönderilecekti. Eldeki bütün uçaklar, ayaklanış bölgesine sürülecekti. Mardin üzerinden gönderilecek birlikler, demiryollarından yararlanacaklardı.

Şimdilik, ayaklanış bölgesine serpilmiş küçük birlikler, büyük güçler gelinceye dek bir oyalama savaşı verecekler, savunmada kalacaklardı. Hiçbirinin mevziini bırakarak saldırıya geçmemesi buyurulmuştu.

Ayaklanış bölgesine komutan olarak İsmet paşanın gideceği söyleniyordu.

Mardin üzerinden ulaştırılacak birliklerin demiryollariyle gitmesi gerekiyordu. Ancak, bilindiği gibi, güney demiryolunun bir bölümü Suriye topraklarından geçerek Akçakale'de yine Türk topraklarına giriyordu. Hükümet, ayaklanış bölgesine asker gönderileceğini söyleyerek Fransız hükümetinden müsaade istedi. Savaş içinde Fransızlarla yapılan anlaşmaya göre Türk hükümeti bu hattı kullanabilecekti. Fransızlar, asker gönderilmesi işine önem vermeyerek müsaade verdiler.

Ancak, bu sırada İngiltere hükümeti, Paris dışişleri bakanlığına bu işi resmen sorarak, İngiliz hükümetinin, ayaklanışın sahibi olduğunu açığa vurdu.

1921'de Türkiye'nin Fransa ile yaptığı ikili antlaşmaya göre Türkiye, İngiltere'ye karşı olmamak üzere Suriye topraklarından geçen demiryolundan asker geçirebilecekti. Bu sırada da durumun, İngilizleri ilgilendirmemesi gerekiyordu. Türkiye'nin iç sorunuydu. Türkiye'nin doğusunda bir ayaklanış başgöstermiş, Türk ordusu da bunu bastırmak üzere güney demiryolundan oraya asker geçirmek istiyordu. İngilizlerin, Suriye demiryolunun Türk askerlerinin taşınmasına kapanmasını istenmesi, onların doğu ayaklanışıyle yakından ilgili olduklarını gösteriyordu. İngilizlerin, en azdan, ayaklanıcılara zaman kazandırmak istediği anlaşılıyordu.

Öte yandan, bütün İngiliz gazeteleri, doğu ayaklanışını destekliyor, abartmalı sayılar vererek, şeyh Sait'in komutasında çok kalabalık ayaklanıcı bulunduğuna herkesi inandırmağa çalışıyorlardı.

Doğuda ayaklanış, Diyarbakır surları gerisinde ordunun mevzie girerek ayaklanıcıların üstüne yoğun bir ateş püskürtüp demir gibi dayanışı sonucu bir duraklama dönemi geçirirken, Ankara'da bu ayaklanışı bastırmak uğruna iki temelli düşünüş çarpışıyordu : Birincisini başbakan Fethi ikincisini ise İsmet paşa temsil ediyordu. Fethi'nin düşünüşüne göre, ayaklanış, bir gericilik eyleminden başka bir şey değildi. Bu devinim, doğuda sınırlı kalabilirdi. Sıkıyönetim, bunun üstesinden gelebilirdi. İsmet paşa ise, bunun bal gibi bir karşı devrim habercisi olduğunu, çabucak bu duruma dönüşebileceğini ileri sürüyordu. Bu yüzden, ayaklanış, salt doğuya özgü bir şey değil, bütün ülke çapında çok tehlikeli bir eylemin ilk adımlarıydı. Bunun gerek ilk, gerek, son ereği, Cumhuriyet rejimini devirmekti. Bunda bütün rejim düşmanlarının eli vardı, en geç de olacaktı. Bundan ötüyü çok sert tedbirler alarak bunun kan ve ateşle söndürülmesi gerekiyordu. Bu ayaklanışı güçlendirecek yada buna

umut verecek her türlü eylemin, yayının karşısına geçmeli, İstiklal mahkemelerini yine kurup hemen davranmalıydı.

İsmet paşanın düşünüşünün hiç de yabana atılamayacağına ilişkin izler, Terakkiperver cumhuriyet partisinin kenar köşedeki örgütlerinde ayaklanışın umutlandırdığı karşı devrimi destekleyici kıpırdanmalar görünmeğe başlamasıyle açığa çıkmıştı. Bu açıkça yürütülen, herkesin gözüne çarpan ters eylem, Mustafa Kemal'le onun çevresindekilerin gözüne, elbette, daha büyük anlamlar alarak çarpıyordu. Mustafa Kemal, Fethi'nin kulağına fısıldayarak muhalif partinin ayağını denk almasını istedi. Fethi, partinin liderini çağırarak, parti örgütlerinin, doğudaki ayaklanışa ayak uydururcasına kımıldadığını, bunları us yoluna cağırmalarını öğütledi. Eğer bu örgütler öğütlere aldırış etmeyerek yine eski yollarında direnirlerse bunları dağıtmalıydı.

Halk partisi Meclis grupu, martın ikisinde toplanarak palazlanmağa başlayan karşı devrim devinimini kıyasıya eleştirdi, suçladı. Bu sırada cumhurbaşkanı her zamanki yerinde oturuyor, bütün bu eleştirinin ruhu olduğunu anlatmak istiyordu. On iki saat süren bu oturumda konuşulanlar, ülkede karşı devrimin, kara tırnaklı elleriyle gerçekten hızlı bir biçimde karanlıklardan yükseldiğini gösteriyordu. Bu sırada cumhurbaşkanının da konuşması istenmiş, o da kürsüye gelerek sorunun kimi noktaları üstüne konuşmuştu. Bu oturumda özellikle, korkunç bir silah olan İstiklal mahkemelerinin yine kurulması üzerinde direnilmiş, bütün muhalif basın, kıyasıya kınanmıştı.

En sonra, rejimin en uzak tehlikelerden dahi korunması, halkın erinci, rahatı adına bir önerge verildi. Bu altmış oya karşı doksan dört oyla benimsendi. Bu karar, Fethi'nin kabinesinin büyük bir depremle sarsılması, devrilmesiyle sonuçlandı. Fethi, istifasını, cumhurbaşkanına verdi. Benimsenen önerge, hükümetin çok daha kararlı, direnişli ol-

masını öngörüyordu. Bu ise, Fethi kabinesinin görevini iyi yapamadığı anlamına geliyordu.

Öğleden sonra, yine toplanan Büyük Millet Meclisinde Fethi kürsüye çıkarak şöyle konuştu :

«Sayın arkadaşlar, mensubu olduğum Cumhuriyet Halk Partisinde iç politikaya ilişkin tartışmalardo hükümet azınlıkta kalarak dün akşam kabinenin istifasını sayın cumhurbaşkanına sundum. Sayın cumhurbaşkanı, çekilmemizi benimseyerek yeni kabinenin kurulmasına dek işlere vekaleten bakmamızı uygun gördüler. Başbakanlığım sırasında sevgi ve yardımlarını gördüğüm arkadaşlarıma en candan ve içten teşekkürlerimi bildiririm.»

Sonra, kürsüye muhalefet adına Rauf çıktı :

«Sayın arkadaşlar, iç politikası yönünden partide azınlıkta kaldığından çekilmek zorunda kaldığını yüksek kurulunuza şimdi bildiren Fethi'nin sözleri yeterince açık değildir. Genç olayı dolayısiyle birkaç gün önce Yüksek Meclise açıklama yapan Fethi'nin bu konuda aldığı bütün tedbirleri Meclis, oybirliğiyle benimsemişti. Şimdiyse azınlıkta kaldıklarından çekilmek zorunda kaldık demesi yetmez. Bu çekiliş içerde, dışarda birtakım yorumlara yolaçabilir. Bu sorun çevresinde sayın Fethi'nin Yüksek Meclise açıklama yapmasını yararlı görüyor ve Yüksek Meclise bildiriyorum.»

Gecenin saat birine dek yerinde çalışan cumhurbaşkanı, 3 mart sabahı, İsmet paşayı çağırarak başbakanlığı kendisine verdiğini bildirdi.

Yeni İsmet paşa kabinesi, devede kulak kalan birkaç önemsiz oya karşılık Meclisten 155 oy aldı. Hemen arkasından Meclise ünlü «takriri sükun» kanunu tasarısını dayadı. Bunda şöyle deniyordu :

«Gericiliğe ve ayaklanışa ve ülkenin sosyal düzeniyle erincini ve rahatını ve güvenlik ve asayişini bozmağa yönelmiş bütün örgütleri, kışkırtmaları, girişimleri, propagandaları ve yayınları, hükümet, cumhurbaşkanının onayından sonra doğrudan doğruya ve idareten yasaklamağa yetkilidir. Bu gibi eylemlere girenleri hükümet İstiklal Mahkemesine verebilir.»

Takriri Sükun kanun tasarısı Mecliste 122 oy alarak kanunlaştı.

Sonra, iki İstiklal mahkemesi kuruldu. Diyarbakır'a yetişen ilk yardım güçleri, ayaklanışın talihini burada tersine döndürdüler. Surlar önünde şeyh Said'in yabancı üniforma giymiş adamlarından yüzlercesi, soğuk mart yağmurları altında gövdelerindeki kanlı deliklerle yatıyordu. 8 mart günü, Mecliste kürsüye çıkan cumhurbaşkanı, şöyle konuştu:

«Genç'de başlayıp Elazığ ve Diyarbakır merkezleri sınırlarına dek genişleyen olay, kanunca suçlu olan birtakım nüfuzluların, din maskesi altında niteliğini örtmeğe çalıştıkları girişimlerinin ürünüdür. Ayaklanıcılar, ülkenin her yanında devlet güçlerinin zayıflatılması için bir süreden beri türlü biçimlerde sürüp giden çalışmalarının, geniş etkiler oluşturacağına dayanmışlardır.

«Olay, bütün yurttaşlarca tiksintiyle karşılanmış ve yöre halkı, ani bir karşı koyma duygusuyle cumhuriyetin savunması uğruna ayaklanmışlardır. Büyük Millet Meclisinin maddi ve manevi güçleriyle gerçlenmiş olan Cumhuriyet hükümeti, ayaklanıcılara karşı gerekli silahlı araçları yöneltmiş ve pek yakında kesin sonuçlar oluşturacak etkili tedbirler alınmıştır. Bununla birlikte, Cumhuriyet hükümeti, bütün ülkede rahatlık ve suskunluğu, güvenlik ve asayişi tehdit edebilecek bütün ögelere karşı özel kanunla önleyici yetki almış ve bu yetkiyi direniş ve inanla hemen uygulamak kararını vermiştir.

«Cumhuriyetin özgürlük ve nimetlerini, Cumhuriyetin kendisini yıkacak yayınlar ve ağulamalara ve Cumhuriyet ordusunu ve polisini herhangi bir nedenle küçümsemeğe ve hafif görmeğe araç sayacak olanların en şiddetli kanun yargılarıyle koğuşturulmalarına ve bastırılmalarına karar verilmiştir.

«Yurdun bir köşesinde, kamunun rahatını bozan olayın yalnız da rahatını, mutluluğunu, çalışma, iktisat ve üretim yaşayışını etkilediği ve zarara soktuğu saptanmıştır. Bundan dolayı, her mutluluğun ve çalışmanın, özellikle iktisat ve ticaret gelişmelerinin ilk koşulu, rahatlık ve suskunlukla güvenlik ve asayişin bozulması olanaksız bir güvenlik ve güçte bulunmasiyle ayakta durabilir. Bu nedenle de Cumhuriyet polis ve jandarmasının ve Cumhuriyet ordusunun onur ve itibarı her düşüncenin üstündedir. Bu onur ve itibara uymak konusunda yurttaşlarımı uyanıklığa çağırırım. Bundan dolayı da övünç duyarak demek isterim ki yurdun her yanındaki duygululuk ve gösteriler, kahraman ulusumuz, Cumhuriyeti ve suskunlukla güveni kesinlikle korumak uğruna güçlü ve sağlam iradesini bir kez daha açığa vurmuştur. Üst basamaktaki memurlarla geçmişi şan ve zaferle dolu olan Cumhuriyet ordusu mensuplarının, yurdun iç ve dış bütünlüğü uğruna fedakarlık ve yüksek görev duygularını beklerim.

«Büyük Millet Meclisinin benimsediği kanun, bütün hükümet memurlarına kanunun gözönünde bulundurduğu herhangi bir olayı, olduktan sonra bastırmaktan çok, o olayı olmadan önlemek ödevini yüklemiştir. Bu görevin yerine eksik getirilmesinden doğacak sorumun direterek koğuşturulacağına kuşku edilmemelidir.

«Devletin sarsılmaz nüfuz ve gücü sokaklarda saldırgan sarhoşların, dağlarda hırsızların, herhangi amaçla

Cumhuriyetin silahlı araçlarına karşı koymağa yeltenen ayaklanıcıların ve ulusun temiz düşünüşlerini karıştırıp bozanların elden gelen ivedilikle bastırılmasını buyurmaktadır. Sivil ve asker devlet memurlarını, her şeyden önce bu yüksek görevlerini ikircikiz ve şiddetle yerine getirmeğe çağırırım.»

Diyarbakır kalesinin direnmesi, ayaklanıcıların hızını yüzde doksan kırmıştı. Ancak, bir kez ok yaydan çıktığından, ayaklanıcılar, sonuç almadan, savaş alanından çekilmek niyetinde görünmüyorlardı. Doğunun en issiz bölgelerindeki köylerine kışın şiddetine, korkunçluğuna bakmadan kışkırtıcı haberler uçuruluyor, ayaklanıcı sayısının çoğaltılmasına çalışılıyordu. Diyarbakır'ın dayanması, beri yandan, Erzurum, Mardin, Diyarbakır, Malatya bölgelerindeki ordu birliklerinin yığınak yapması için büyük zaman kazandırmıştı. Öte yandan, ayaklanıcılar da bu saydığımız merkezlere propagandacılar sokarak buraları içerden çökertme olanakları arıyorlardı.

Bir Dersimli olan şeyh Sait, Dersim'den uzakta ayaklanmış, kendi bölgesinin insanlarının yardımlarından uzakta dövüşmek zorunda kalmıştı. Şimdi bütün düşüncesi, bir ayak önce Dersim'i ayaklanış bölgesi içine almak, buranın gözü pek, yiğit insanlarından yararlanmaktı. Bir yandan da güçlü Muş beylerini yemlemek uğruna oraya adam üstüne adam yolluyor, birtürlü olumlu bir yanıt alamayarak çok üzülüyordu. Bu iki bölgenin beyleri, dine dayalı bir karşı devrim görünüşü alan ayaklanışa katılmakta nazlanıyor, bekliyorlardı. Sanıldığına göre, bu katıksız bir Kürt ayaklanışı olsaydı, hiç ikircikiz, şeyh Sait'in saflarında yer alacaklardı. Şeyh Sait'in ayaklanış bayrağının ortasında Osmanlı halifeliğinin sönmüş güneşi yanıyordu.

İşte, Osmanlı Halifeliğinin kurtarıcısı gibi görünmeğe çalışan şeyh Sait, bu yanlış taktiği yüzünden bütün kürtleri

ayaklandıramayacak, yanlış hesapların kendisini götürdüğü yolda umutsuz adımlar atacak, en sonra, yazgısının sürüklediği serüven, onu darağacında sallanan yağlı bir ilmiğe dek götürecekti.

Diyarbakır savaşı sırasında, ayaklanışın, İngilizlerce kotarılıp desteklendiği gerçeği açığa çıkmıştı. İngiliz imparatorluğunun egemen olduğu ülkelerin basınında yeni Kürt krallığının doğmakta olduğuna ilişkin yazılar görülüyordu.

9 mart 1925 günü, Diyarbakır'a üzerlerinde «Kürdistan kraliyeti Harbiye Bakanlığı» yazılı zarflar gelmiş, ele geçmişti. Bu zarfların içinde kimi İngiliz silah fabrikalarının kataloklariyle mektupları vardır. Bu da İngilizlerin kırmağa çalıştığı Kürdistan krallığının ele geçen en kesin belgesiydi. Karanlıkta geçen başlangıç serüveninin karaya vurmuş döküntüleriydi. Yalnız, Kürdistan Kraliyeti zarfları, bugüne dek ayaklanıcılarla ele geçirilmesi gereken düş başkenti Diyarbakır'da hükümetin eline geçmişti. Düşün yalınayakları, daha çok süngülerin ormanı üzerinde yürüyeceğe benzemiyordu.

Bu sırada, Şeyh Sait, Diyarbakır kalesinden epeyce ötede, hükümet toplarının, makinalı tüfeklerinin ateş kusamıyacağı yeni karargahında, umudunun yüzde seksenini yitirmiş olarak şöyle düşünüyordu :

«Samaki'de karar vermiştik. Diyarbakır'ın dört kapısından birden saldıracaktık. Saldırı, geceyarısından sonra baskın biçiminde başlayacaktı. Akşamın saat sekizinde başlaması çok ivedi çok kötü oldu. Böylece, baskın biçiminde başlamamız suya düştü. Ordu, üzerimize ateş kusmağa başladı. Sabaha dek üzerimize ateş, çelik yağdı. Yerlerde hasır gibi serilmiş insan yatıyordu. Bizimkiler, bu ateş karşısında çekilmesin de ne yapsın? Çekildik. Saldırış sıra-

sında kente giren yüz yirmi askerimin ne olduğunu bilemiyorum. Öldüler mi, kaldılar mı? Ben de askerime yiyecek kıtlığı yüzünden altı gün için evlerinde kalmuları için izin verdim. Nasıl olsa Türkler, bu sırada kentten dışarı çıkmak yürekliliğini gösteremezler diye düşündüm. İzin verdiğim askerler, sekiz gün sonra döndüler. Karakış dağı taşı sarmış, yiyecek, içecek sıkıntısı başladı. Biz, Diyarbakır'a birkaç saatte gireceğimizi sanıyorduk. Bu yüzden hazırlıksız geldik. Hiç de iyi etmedik. Askerime izin verdikten sonra Karzar bölgesine çekildim. Burasını da güvenli bulmayarak birkaç gün sonra ordan da batı yönündeki Tilhom köyüne çekildim. Sekiz gün sonra, izinden dönen askerlerimle gece Siverek yollarını tutmuştuk. Solt Mardin yolu açıktı. İşte, ordan hükümet askeri Diyarbakır üstüne yürüyordu. Bu yolu tutmak üzere Dengecük, Cabar, Sakiri, Hacileylek, Gevzalan, Karakilise köylerine gittik. Burada, Siverek'ten hükümet milisleriyle yüz kişilik bir atlı müfrezenin geldiğini öğrendim. Bunlara karşı, üç yüz seçme askerimi gönderdim. Bunlar, hükümet askerini yendiler, milis yazılmış olan Zazalardan seksenini tutsak aldık. Şu sırada Coksor köyünde kurduğum karargahım da temelli değildir. Yeni havaya göre buradan da bir başka yere gitmek gerekecek. Diyarbakır, düşürülecek gibi değil. Türk ordusu da bir yandan seferberlik yaparak askerini üstümüze göndermekte. Şu Dersim'le Muş'un beyleri de bize katılsaydı bugün daha umutlu bir durumda bulunurduk. Şu sırada biz, dolapçı beygirine benzedik. Durup dinlenmeden Diyarbakır bostan kuyusunun çevresinde dolanıp durmaktayız. Bakalım, hayırlısı allahtan. Takvim geldi, martın yirmi üçüne dayandı. Derler ki ayaklanmaların talihi çabucak sonuç almasındadır. Acaba, başımızı bir belaya mı soktuk?»

Şeyh Sait'in korktuğu, başına gelmek üzereydi. Diyarbakır'ın ilk saldırıda düşmeyişi, bir çuval inciri berbat etmişti. Ayaklanıcıların başkomutanı, bu kente ikinci bir saldırı daha yöneltmişse de bu, umutsuz bir davranıştan başka bir şey değildi. İlk bozgunda moralleri bozulan ayaklanıcılar, ikinci kez üstlerine yağan yoğun, aralıksız çelik yağmuru altında birinci saldırıda gösterdikleri direnişin yarısını bile göstermeden dağılmışlardı. Martın onuncu günü, Diyarbakır'a yetişen ilk seferberlik birlikleri, kaleyi daha sağlam bir üs durumuna getirdiği gibi, kentin yöresindeki köyleri de ayaklanıcılardan temizleyerek buralarda da hükümetin otoritesini kurdu. On üç marta dek olup biten bu işlerden sonra, şeyh Sait Samaki'den Hani'ye çekildi. Palu, Çermik arasında yeni bir cephe kurmağa çalıştı. Bu sırada Karargahını Hani'de kurmuştu. Ordu komutanlığı, onun kurmağa çalıştığı cepheyi daha kurulmadan dağıtmak isteyerek, yeni yetişen birliklerden birini Çermik'e doğru yola çıkardı. Bura halkı, ayaklanışın talihine yüz çevirerek hükümet güçlerinin yanıbaşında yer aldı. Kasabayı, onlarla birlikte geri olarak ayaklanışa karşı savunmada bulundu. Böylece martın on dördünde Diyarbakır'ın kuzeyinde zayıf da olsa cepheye benzer bir şey oluştu.

Bu sırada Varto dolaylarında çatışmalar oluyordu. Resmi tebliğlerden birinde bu çatışmalarda şeyh Sait'in bir oğlunun öldürüldüğü bildirildi.

Martın on sekizinde, ayaklanıcıların saldırganlıklarının erimeğe başladığını gösterir bir suskunluk göze çarpmaktaydı. Karakış, ayaklanıcıları aç bırakmışa benziyordu. Ergani'de ayaklanıcıların üçer beşer çekilip gittikleri, evlerine kaçmağa başladıkları işitiliyordu. Martın ortasında batı Dersimli ağalar, Diyarbakır'a vararak hükümete boyunlarının kıldan ince olduğunu bildirdiler. Doğu Dersimlilerse hükümet komutasına daha önce verdikleri Zaza milislerinin

sayısını daha da artırmışlardı. Martın on yedisinde alınan yepyeni bir haber, ayaklanıcılar için gerçekten kırıcıydı. Erzurum, Bitlis, Muş, Siirt bölgeleri aşiretleri, ayaklanıcılara silahla karşı koymak üzere hükümet güçlerinin yanıbaşında yer almışlardı.

Ancak, bu sıralarda Dersimli koçuşağı aşiretinin, Çemişkezek kasabasına sonuçsuz bir saldırıda bulunduğu işitildi.

Martın yirmi beşinde, Silvan, ayaklanıcıların eline geçti. Gelen haberlere göre, yine bu günlerde ayaklanıcılar, rastladıkları köylerin köylülerini de önlerine katarak Dicle ırmağının kuzeyiyle doğusuna çekilmeğe başlamışlardı.

Ordunun yığınakları, şöyle böyle bitmişti. Birlikler, martın yirmi altıncı perşembe günü Varto, Elazığ, Diyarbakır yönlerinden saldırıya geçtiler.

Dokuzuncu kolordu birlikleri, Hınıs yönünden güneye indiler. Varto'yu ele geçirebilmeleri için üç saatlik bir çarpışma yetti. Diyarbakır'dan ilerleyen birliklerse önlerine kattıkları ayaklanıcıları kuzeye doğru püskürttüler. Bu devinim, geniş bir cephe üzerinden yapıldı.

Ergani'ye doğru ilerleyen birliklerse hiçbir direnişle karşılaşmadılar. Bu saldırı planı, ayaklanıcıları, büyük yığınlariyle sarıp kuşatmayı, sıkı bir çenber içine almayı erekliyordu. «Ayrı yürüyüp birlikte vurmak» taktiğini gözeten birlikler, ayaklanıcılara bütün doğuyu, güneyi kapama amacını güdüyorlardı. Bunların topluca İran'a yada güneyde İngilizlere sığınmaları olasılığı işi uzatabilir, savsaklatabilir, kesin sonucun alınmasını önleyebilirdi. Ayaklanıcılara bu sırada salt batı cephesi orta Anadolu kapıları açık bırakılmıştı.

Plana göre, ayaklanıcılar, burada yokedileceklerdi. Ordunun saldırısını en iyi biçimde destekleyen güç, topçu bir-

likleriydi. Bütün ayaklanıcı yığınları, bunun önünde darmadağın oluyordu.

Ordu birlikleri, karlı ovalardan, bellerden durup dinlenmeden ilerliyor, ayaklanıcıların çevresindeki demirden çember günden güne daha çok daralıyordu. Elazığ'la Diyarbakır'dan gelen birlikler, martın otuz birinci günü Ergani'de birleşti. Şeyh Said'in karargahı Hanı, şimdi bunların elindeydi. Doğuda Silvan, ordu birliklerinin tehdidi altına girmişti. Silvan, nisanın birinci günü ele geçirildi. İki nisanda kuşatma, demir bir çember gibi ayaklanıcıların ana güçlerinin beline dolanmıştı. Artık, hükümet birlikleri, dökümtülerle değil, doğrudan doğruya ayaklanıcıların ana güçleriyle çarpışıyordu. Dört bir yandan yedikleri ateşle çılgına dönen ayaklanıcılar, boşuna bir gedik açmak uğruna sağa sola saldırıyor, başlarını yoğun mermi yağmurlarının çelik tarağına çarparak gerisin geri kaçışıyorlardı. Bu sırada uçaklar da yukardan birbirine girmiş insan yığınlarına bomba yağdırıyordu.

Demir çember içinde bunalan ayaklanıcılar, kurtuluşu dağlık bölgelere sığınmakta bulacaklarını sandılar. Ayaklanıcılarda bozgun izleri görülmeğe başlamıştı. Dağlara sığınan büyük yığınları izleyemeyenler, çıyavrusu gibi öteye beriye dağılıyor, canını kurtarmak kaygusuyla girecek bir delik arıyordu. Hiçbir yere koçamayanlar, yada usu başına gelenler teslim olarak bu belalı işin içinden bir ayak önce sıyrılmağa çalışıyorlardı. Lice geri alınmıştı. Kiği'dan yola çıkan birlikler Oğnot ile Çapakçur'a doğru ilerliyordu. Ancak, bu yürüyüş, son kerte korkunç kış koşulları altında yapılıyordu. Doğunun kerakişi, bütün kötülüğiyle her yanda egemendi. Kar, durmadan yağıyor, tipi, yerle göğü birbirine katıyor, ivedi yola çıkarılmış askerler, donuyordu. Soğuk, sıfırın altında yolunu sürdürüyordu.

Nisanın beşinci günü, hükümet güçlerinin yeni başarılarıyle süslü gündü. Silvan, Piran, Palu gibi önemli merkezler, artık, hükümet güçlerinin elindeydi. Korkunç kar tipisinin bayram yaptığı Genç vilayetinin kapılarında elleri, ayakları soğuktan donmuş askercikler, mavzerlerinin, makinalı tüfeklerinin, toplarının başında durmadan ateş ederek son basamakları tırmanıyorlardı. Çapakçur ise, içerdekileri umutsuz düşürecek biçimde sarılmıştı. Bu sırada öğrenildiğine göre, bütün ayaklanış liderleri, beyler, ağalar, Genç vilayetine doğru kaçıyordu. Şeyh Sait, şeyh Abdullah, seyh Şemsettin de bunlar arasındaydı. Bunlar, ayrıca, ayaklanışın en sözü geçer komutanlarıydı. Şeyh Sait'in diri olarak ele geçirilmesi buyruğu gelmişti. Bu yüzden bütün birlikler, karlı tepeleri, dağları, ovaları, ormanları, güçlerinin üstünde bir çabayla aşarak, tipinin canavarca gücüne meydan okuyarak bir ayak önce Genç'in merkezine ulaşmağa çalışıyorlardı.

Nisanın yedinci günü başbakan İsmet paşa, ayaklanış üstüne şöyle konuştu :

«Yüksek Meclisi, son bir aylık durum üstüne aydınlatmak üzere bu soru önergesine hemen yanıt veriyorum. Bir ay önce durum, ayaklanıcıların Diyarbakır kuzeyindeki birkaç noktaya dek gelmiş bulunması biçimindeydi. Meclisiniz, hükümetinizin bu bölgesinde çıkan ateşi söndürecek tedbirlerini benimsedikten sonra durum böyle kalmadı

«Ayaklanıcılar, 7/8 mart gecesi Diyarbakır'a saldırdılar Başaramadılar. Sonra Silvan'ı aldılar. Sonra, Mardin'e bir saldırı gösterisi yaptılar. Bozgunculuklarını Palu yöresine sıçrattılar Muş'un bağlantısını kestiler. Ötede Malatya'ya dek girerek Çemişkezek'e dayandılar. Eğin'i tehdit ettiler.

«Durum tehlikelidir dediğimizde haklı olduğumuzu görüyorsunuz. Alınan tedbirler arasında seferberlik ilan edil-

di. Yurttaşlar buna sevinçle, istekle boyun eğdiler. Tam barışa kavuştukları bir sırada ülkenin suskunluğunu bozanlara karşı kızgındılar ve bunda haklı, çok haklıdırlar. Seferberlik düzgünce, bilinçli bir hızla bitirildi.

«Ayaklanıcılar, bugüne dek kesilmeyen bozgunculuk silahlarından çok yarar görmüşlerdi. Üzerlerinde türlü kutsallıklar yazılı bayraklariyle her yanda düşünüşleri karıştırmağa çalışıyorlardı. Ağır çarpışmalar oldu. Gericilik, alınmaz sandığı dağlık yerlere çekildi. Çok yıtık verdi. Cumhuriyet çocuklarının sert ve keskin silahları karşısında her gün biraz daha eriyerek durmadan başarısızlığa uğradılar.

«Olay, 20 marttan sonra genişlemeğe başlamış, önemli biçimde ilerlemek yeteneği göstermiş, durumu önceden görerek alınan tedbirler sayesinde durmuştur. Ilk gönderdiğimiz birlikler, ayaklanıcılarla önemli bölgelere açılan ayaklanış kapıları üzerinde aynı zamanda karşılaştılar. Siverek ve Çemişkezek böylece kurtuldu ve daha önemli genişlemelerin önü alındı.

«Görüyorsunuz ki hükümet sonı ve kuruntuyla yönetilmiyor. Olaylara uyan tedbirlerle tehlikeli durumların önüne geçiliyor

«Bugünkü durum şudur :

Doğuda Silvan ve Beşiri, birliklerimizin egemenliğindedir. Hani, Lice, Piran gibi Şeyh Sait'in başlıca eylem bölgeleri; işgalimiz altındadır. Elazığ'dan gönderilen birliklerimiz Palu'yu almışlardır. Çapakçur'u almak üzeredirler.

«Ayaklanıcılar, kentler yöresinde denedikleri talihlerini yenildikten sonra, başka bir alanda deniyorlar. Kendilerince savunak sandıkları dağlara çekilmişlerdir. Davalarından vazgeçmemişlerdir. Örgütlerini koruyorlar. Ne var ki, er geç dağların kendilerine mezar olacağını anlayacaklardır.

«Devinim bitmiştir gibi bir söz söyleyecek durumda değilim. Dağlardaki ayaklanıcıları birer birer bulup tepeleyeceğiz. Bunu bitireceğiz.

«Henüz süren ve ne zaman biteceği belli olmayan devinimden sonra bu bölgede gericiliğe ve dine dayanan karışıklıklara eğilimi olan başka bölgelerde birtakım tedbirler alacağız. Bu tedbirler Meclise sunulacaktır.

«Seferber olarak Cumhuriyeti savunmağa koşan yurttaşları Yüksek Meclisiniz önünde övgü ve şükranla anmak isterim. Böyle bir tehlike sırasında yapılacak şey, karşı tedbirin kesin olarak ve elden gelen ivedilikle alınmasıdır. Bu tehlike yada yurdun karşılaşabileceği bütün öbür tehlikeler karşısında seferberliğin ivedilikle bitirilmesi gerekir. Seferberlik, zamanında yapılmıştır.

«Bildirmek zorundayım ki Cumhuriyet çocukları, Cumhuriyetin tehlikede olduğunu gördükleri anda kesinlikle, ivedilikle ve bilinçle davranmışlardır.

«Askerce tedbirler sürüyor. Bastırma ve temizliğin sonunu bekleyerek ondan sonra alacağımız tedbirler üstüne Yüksek Meclisinize açıklamada bulunmak üzere vakit yoktur. Müsaade ederseniz bu tedbirleri de bir iki gün içinde bildireceğim.»

Ordu, Genç bölgesindeki dağlara sıkıştırdığı ayaklanıcıları orada karlar, buzlar, tipiler içinde dondururken bir yandan da ele geçirdiği ayaklanış bölgelerindeki son kıvılcımları söndürmeğe çalışıyordu

Nisanın on beşinci günü, ordu birlikleri Genç'e girdi. Bu vilayetin kuzeyinde sıkıştırılan şeyh Sait'le öbür ayaklanış liderleri, komutanları, en son kurtuluş olanağını ele geçirmek üzere doğuya doğru bir çıkış yapmayı denediler. Varto'nun güneyinde Çarpuh köprüsü yöresinde pusu kurmuş olan ordu birliklerince hemen sarıldılar, tutsak edildiler, doğruca Varto'ya götürüldüler. Bunların arasında en önemlileri şunlardı: Şeyh Sait, şeyh Abdullah, şeyh Ali, şeyh Galip, Ceyhan beylerinden Kasım, İsmail, Reşit'le ay-

nı aşiret ağalarından Mehmet, Timur, Kargapazarlı Reşit ile daha başka yirmi beş kişi.

Şeyh Sait'in üstü arandığında ayaklanışla ilgili birçok evrak, heybesinde de çokça altın bulundu.

Bu sırada daha önce Silvan yöresinde orduyla çatışarak kaçmış olan şeyh Şemsettin'in erkek kardeşi şeyh Seyfullah, kendiliğinden gelip hükümet güçlerine teslim oldu.

Bütün komutanları, yöneticileri ele geçen ayaklanıcı yığınları, artık teslimden başka çıkar yol olmadığını görerek hükümet güçlerinin kapısını çaldılar.

Yakalanarak Varto'ya götürülen şeyh Sait oradaki komutana, istek üzerine şunları söyledi:

«Yeniden cephe tutmak üzere bütün girişimlerimiz, manevi gücün bozukluğu nedeniyle yürümedi ve artık direnilemeyeceğini, eyleme geçilemeyeceğini gören askerlerimiz dağıldı. Ben, birkaç hizmetçiyle birlikte Solagan içinden Menasküt'e geldim. Orada şeyh Abdullah ve Kasım bey ve İsmail bey ve Reşit efendi ve Kargapazarlı Mehmet ağa, Hacı Halit ve oğlu molla Emin ve Kasım beyin erkek kardeşleri Ali ve Selim ve daha adlarını hatırlamadığım kimileri hizmetçileriyle birlikte bulunuyorlardı. Orada danıştık ve görüştük. Baktık, bu ortamda barınamayacağız. Şundan ki her yandan asker sarmıştır. Bu yüzden Varto yönünde çekilip Şahprandı ve Merva'dan geçip Muşlu Nuh beyin yanına kaçmağa ve orada durumu anladıktan sonra gereğine göre davranmağa karar verdik. Bir gece Girdos'ta, ikinci gece Çıpan köyünde ve ordan da çıkıp Melhelun'un ilerisindeki tepede birleşerek yine tartışma sonucunda Nuh beyin yanına gitmekten vazgeçerek Varto'da Osman Nuri paşaya teslim olmağa karar verdik. Vakta ki Abdurrahman paşa köprüsünün önüne geldik, benim yüreğimde bir fikir uyandı. Tek başıma kaçayım, teslim olmayayım, dedim. Sonra, Kasım beyle kardeşi Reşit razı olmadı.

«Köprübaşında Osman paşaya bir tezkere yazdılar ve teslim olacağımızı bildirdiler. Asker ve Çarboılu milisler geldiler. Tüfeklerimizi teslim aldılar. Eşya ve hayvanlarımızı da birlikte Çarbor'a götürdüler. Eşyalarımızı ve kemerimle hurçta bulunan ölçeği dört bin beş yüz liradan oluşan param da orada askerin yanında kaldı. Param, maden paraydı. Oradan Varto merkezine geldik. Paşa hazretlerinin yanına gittik ve teslim olduk. İşin hepsi budur.»

Ayaklanışın elebaşıları yakalandıktan sonra bile bu bölgelerde ordu birlikleri, dağ dağ gezip dolaşarak sıkı bir temizlik yaptı. Seferberlik, 31 mayıs 1925'de kaldırıldı. Haziranın birinde doğunun dondurucu soğuklarında korkunç bir görev görmüş olan bütün askerler, yavaş yavaş terhis edilmeğe başlandı. Bir gün önce de Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, ulusa şu bildiriyi yayımlamıştı :

«Genelkurmay başkanlığımızın bildirdiğine göre, son gericiliği bastırmak üzere silah altına çağrılmış olan seferber yurt çocuklarının terhisi zamanı gelmiştir. Bir yandan doğudaki birliklerimizin barış kadrolarını bütünlemek üzere tedbirler alınacak ve öte yandan seferber askerler ağır ağır ve sırayla terhis olunacaktır.

«Cumhuriyetin kurmayı ve Milli Savunma Bakanlığınca alınmakta bulunan tedbirlerin hepsi, seferberliğin kaldırılmasiyle birlikte devlet güçlerinin sağlamlığını ve büyüklüğünü korumağa ve tektük dağınık kovalama devinimlerinin sonuçlandırılmasına yeter bulunduğu anlaşılmıştır.

«Yine, Büyük Millet Meclisinin verdiği izin ve yetkilerle İstiklal Mahkemelerinin ve Harp Divanlarının gericilik ve ayaklanış ögelerinin direnişlerini sürdürmeleri olağandır.

«Cumhuriyeti korumak uğruna düşman üstüne koşan kahraman ve yürekli ordumuzun seferber askerlerini, muvazzaf birliklerini ve yürekli ve görgülü subay ve komuta kurulunu sevgi ve sevinçle kutlarım. Bu sırada ordumuzu yanılgısız ve başarıyla yönetmiş olan genelkurmayımıza ve onun sayın başkanı Mareşal Fevzi'ye güven ve teşekkürlerimizi ulus önünde yineleyerek söylemek ve bildirmek isterim.

«Türkler, Cumhuriyetin korunmasına, yurdun gelişmesine ve ulusun yükselme yolunda çalışmasına engel olmak isteyenlerin uğrayacakları düşkırıklığını kesin olarak kanıtlamışlardır. Anlaşılmıştır ki ulusumuz, izlediği kurtuluş ve çalışma yolunda ilerlemekten başka bir hal benimseyemez.

«Aziz yuvalarına dönmeğe başlayan çocuklarımızı karşı ulusumuzun beslediği sevgi ve şükrana aracı olurken bir doğruyu bütün yurttaşlarıma yinelemeyi görevimden sayarım. Yurdun içerde yada dışarda herhangi bir tehlikeden en az zamanda kurtulması için tek çözüm, herhangi bir seferberlik çağrısına her yurttaşın hemen ve bir an yitirmeksizin koşmasıdır. Nasıl bu son ayaklanışı bastırma devinimlerinin birinci derecede başarı gizi, yurttaşların gösterdiği bu anlayış ve çaba olduysa, Cumhuriyetin karşılaşabileceği herhangi bir olasılıkta da yine birinci başarı etkeni seferberlik çağrısına hemen ve bir an yitirmeksizin katılmak olacaktır.

«Yurttaşlarım, Türk yurdunun gelişmesi, bütünlüğü ve her tehlikeden korunması, bir seferberlik çağrısına hemen katılmaktır. Bu kuralı, yetişkinlerimizin ve yetişecek çocuklarımızın sürekli olarak uslarında bulundurmalıyız. Türk yurtseverliğinin birinci özelliği, yurt savunması çağrısı karşısında her işi bırakarak silah altına koşmaktır.

«Cumhuriyeti savunmuş olmanın verdiği haklı onur ve gurur duygularıyle yuvalarına dönmeğe başlayan çocuklarımızı sevgi ve minnetle yine selamlarım.»

— 5 —

BİR TAŞLA İKİ KUŞ

Büyük olmak için hiç kimseye iltifat etmeyeceksin, hiç kimseyi aldatmayacaksın, ülke için doğru ülkü ne ise onu görecek, o ereğe yürüyeceksin.

MUSTAFA KEMAL

Şeyh Sait ayaklanışı, ülkeye çok kanguiu günler yaşattıysa da iktidarın ekmeğine de yağ sürmüş oldu. Mustafa Kemal'in, hiç ummadığı halde yerden mantar gibi biten son kerte güçlü ünlü generallerle beslenen bir muhalefet, onun yapmayı düşündüğü bütün yeniliklerin karşısına dikilecek gibi görünüyordu. İşin en kötü yanı, cumhurbaşkanının çevresi, çok bodur bürokratlarla doluşmuştu. İsmet paşa dışında ötekilere teke tek karşı koyacak bir tek kişi yoktu. Muhalefeti bağrında barındıran Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, oldukça ileri düşünceli kişilerden oluşmaktaysa da partinin ilkelerinde, uzaktan uzağa da olsa dine göz kırpılıyordu. Bu ufacık gedikten, ilerde, içeri dev gibi düşmanlar girebilir, ülkeyi tehlikeye düşürebilirdi.

Hem, Mustafa Kemal'in egemen olduğu ülkede Muhalefet de neydi? Mustafa Kemal'in genel sekreteri bulundu-

ğu Cumhuriyet Halk Fırkası, ülke hayrına düşünülen bütün devrimleri yapmağa hazırlanmıyor muydu? Bunun karşısında zıpçıktı gibi dikilen bu generaller partisi de necilik oluyordu?

Mustafa Kemal, örgütlenmiş olan tehlikeli muhalefetini sonuna dek dize getirmek üzere yeni planlar kuruyor, iyimserlikle ellerini oğuşturuyordu. Ankara İstiklal Mahkemesini yürüten yargıçlara fısıldadığı bir bildiri, martın on ikisinde yayımlandı. Mahkeme de hemen o gün işe başlıyordu. Bu çok anlamlı bildiride kısaca şöyle deniyordu:

«Dini, kişisel ve siyasal çıkarlarına aygıt yapanlar, kamuoyunu ağulayarak şimdiki yönetime karşı tiksinti ve ayaklanış duygusu aşılayanlar, ülkenin güvenliğini, aziz halkımızın erinç ve rahatını bozanlar, askerlik görevinden kaçış yada kaçışı kışkırtmak ve her ne biçimde olursa olsun ayaklanış ve gericiliğe yardım edenler, Cumhuriyet halkının takriri Sükun isteğini temsil eden mahkememizi hemen karşılarında bulacaktır.»

Böylece astığı astık, kestiği kestik bir gücün sahibi olduğunu bildiren İstiklal Mahkemesi, Mustafa Kemal iktidarına bütün karşı gelenlerin, giderek ona yan bakanların başları üzerinde Damokles'in kılıcı gibi sallanacaktı. İstiklal Mahkemesi, altmış bir vilayetin adliyesi üzerinde bir patriyark olarak egemen olacak, onun yaptıklarını hiçbir örgüt, hiçbir kişi kontrol edemeyecekti.

Bu İstiklal Mahkemesinin birinci ereği, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasiyle onun ünlü kurucularıydı. Onlar, ülkede çok partili bir demokrasi çorbası değil, pederşahi, devrimci, iyi niyetli, bir tek egemenin yönetiminde bir yönetim kurulduğunu madem ki anlamamışlardı, onlara verilecek ders te sertçe olacaktı. Demokrasi oyunu bir kez başladı mı, artık ülkede hiçbir devrimin yapılması düşünülemezdi.

Karşıdaki parti, durmadan, iktidarı ele almak uğruna kamuoyunun nabzına ödünlerin şekerinden yapılmış şerbetler verip duracaktı. Bu da halkı, devrimcilerin çevresinden koparıp götürmeğe yeter de artardı bile.

Bir gün, muhalif Partiye karşı bilenen hıncı göstermek istercesine Milli Savunma bakanı, Meclisin kürsüsünden kısaca şöyle bir söz söyledi :

«Muhalefet erbabı bir gün iktidar mevkiine geiirse, sait Teşkilatı Esasiye değil, yurdun durumundan damla damla vere vere yurt kalmayacaktır. Ancak, yarın onların da yuvalarından çıkarılarak başlarını ezmek için gereken tedbirleri alacağız.»

Yıldırımların, Terakkiperver partinin üzerine yöneldiğini gösteren izler, çoğalmağa başlamıştı. Hakimiyeti Milliye gazetesinin başmakalesi, Kazım Karabekir'in ayaklanış olayısiyle Mecliste söylediği sözleri sözkonusu ederek şöyle diyordu :

«Bu fırkanın (Terakkiperver) ayaklanış ve kışkırtma karşısındaki gerçek durumu henüz belirmemiştir. Acaba, paşa hazretleri, Fırkasının üyelerinden kimi sanıkları bekleyen kötü olasılıkları düşünerek şimdiden kamuoyu önünde ihtiyatlı bulunmak mı istemektedir? Tutuklamalar ve izlemeler arasında Terakkiperver sözcüğünün sık sık geçtiği günlerde, doğu ayaklanışında Cumhuriyet Halk Fırkasının sorumunu ileri sürmek, kötü bir taktik değildir. Bu sözler, yarın basının ilk sayfasında yaygaralı manşetlerle yayımlanan makaleler, politika oyunlarından anlamayan halk arasında muhalif fırkaya mazlumca bir görünüş verir. Devrimcilik bilinci, devlet sorumu ile davranan Cumhuriyet iktidar mevkiinin direniş ve iradesiyle her şey korunmuş olacaktır.»

Bu savlardan da anlaşılıyor ki, doğu ayaklanışını bahane eden iktidar, muhalif partiyi kısıtsız-koşulsuz ortadan

kaldırmak istiyordu. Oysa, Terakkiperver Fırka, kurulduğundan beri ancak dört beş vilayette örgüt kurabilmişti. Cumhuriyet Halk partisi ise ülkenin her yanında vaktiyle kurulmuş olan Müdafaayı Hukuk örgütlerini devraldığından her yanda borusu öter durumdaydı.

Şimdi, her iki partinin adamları, karşısındakini dini siyasete aygıt etmekle suçluyordu. Terakkiperver partinin üyeleri arasına türlü gericiler sızmış olmakla birlikte Halk partisinin saflarında da eskiden beri maskeli dinciler, fırsat gözleyenler vardı. Acaba, doğu ayaklanışına salt Terakkiperver partiden kimi dinciler mi karışmıştı? Öteki partinin şaşkınlarından neden sözedilmiyordu?

Vaktiyle önemli bir silah kaçakçılığı olayını, başbakan Fethi'ye bildiren Hüseyin Rauf'u anan İstiklal Mahkemesi, ondan ihbarın belgelerini istemiş, o da göndermişti. İstiklal Mahkemesi, hemen tutuklamalara girişmişti. Silah kaçakçıları tutuklanıyordu. İstanbul Halk partisi örgütü bu tutuklamaya paralel olarak Terakkiperver parti için de tehlikeli bir karşı propagandaya başlamıştı. Bunda çok tehlikeli bir parola ortaya atılmıştı: Sözde muhalif partinin İstanbul örgüt başkanı, partiye girecek üyelere şöyle bir söz söylemişti:

«Mustafa Kemal paşayı istiyorsanız Halk partisine, Hilafeti istiyorsanız bizim partiye gelin.z.»

Bundan başka, Hüseyin Rauf'un İstiklal Mahkemesine yaptığı ihbar geri tepmiş, şimdi, bununla Kara Vasıf, Hüseyin Avni, Yenibahçeli Şükrü de işe karıştırılmak isteniyordu.

Partinin kapanmasına neden olacak kötülükte olan bu propagandayı haber alan Kara Vasıf, hemen Ali Fuat paşaya bildirdi. Çok üzgün bir durumda içişleri bakanının karşısına çıkan paşa, bu korkunç uydurma üstüne ona bilgi ve güven vermeğe çalıştı.

Suya düşen bu propaganda sonucunda, iktidar, bir başka yol denedi. Bu, daha karşıdan vurulmağa çalışılan bir vuruştu: İstanbul, Trabzon Terakkiperver parti şubelerine baskınlar yapıldı.

İstiklal Mahkemesinde yürütülen birtakım davalara ışık tutması olasılığı düşünülerek Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının bütün şubelerinde baskın biçiminde araştırmalar yapılmasını buyuran bir şifre İstanbul'a gelir gelmez, bütün İstanbul polisi, alarma geçirildi. Ele geçirilecek bütün evrak incelenecekti. Vali Süleyman Sami ile polis müdürü Ekrem Baydar (yarbay), hemen baskınları tertipleyerek geceyarılarına dek vilayette sonucu beklediler.

Baskınlar, kentin uzak yerlerindeki, varoşlardaki şubelerden başlamıştı. Akşamın saat dokuzbuçuğunda dördüncü şube müdürü Şükrü, buyruğundaki on sivil polisle Cağaloğlu'ndaki merkez konağına saldırdı. Kapıyı kapıcı açtı. Buradaki tek canlı da kapıcıydı. Onu göndererek yakın yerlerde oturan Çolak Salahattin'le Hüseyin Avni'yi çağırttılar. Hep birlikte odaları gezerek bütün evrakı toplayıp torbalara doldurdular, bunların ağızlarını da Ayasofya Polis merkezi damgasiyle mühürlediler. Bütün bunlar, Polis müdürlüğüne götürüldü. Kapalı çekmeceleri kırmak istemeyen sorumlular, sabaha dek bunların başında polis beklettiler. Bunlar, ancak, hiçbir şeyden bilgisi olmayan Kara Vasıf'la Katip Siyami, parti merkezine geldiğinde açıldı.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının sorumlusu, basılıp bütün evrakın mühür altına alınması üzerine şöyle bir anlatımda bulundu:

«Hükümetin, bütün derneklerinin işlemlerini denetlemeğe yetkili olduğu kuşkusuzdur. Partimizde yapılan araştırma, görülen gerek üzerine alacaktır. Orada kanunsuz bir işlem varsa, elbette, o da hükümetçe değerlendirilecektir.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının gizli hiçbir işi yoktur. Bütün işlerimiz açıktadır. Hükümet kuruntu ile davranmaktansa Fırkayı denetlemeyi daha uygun bulmuştur. Fırka, kapatılmamıştır.»

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının çok tehlikeli birtakım parolalarla suçlanmak istenmesi, bütün partililerin yüzüne bıçakla işlenmiş gibi keskin kanlı ağulu izler işlemişti. Ali Fuat paşa, samanın altından ağulu, öldürücü suların gelmeğe başladığını anlamıştı. Dolaylı olarak savaştıkları güç, Mustafa Kemal'den başkası değildi. Böyle de olsa yaşamak hakkını sonuna dek korumak, savunmak zorundaydılar. Sürdürdüğü tehlikeli didişmenin bütün bilincine boyun eğerek şöyle bir bildiri yayımladı:

«Terakkiperver Fırkanın hükümeti düşürmek düşüncesiyle gericiliğe ve kaçakçılığa yardımcı olduğuna değgin birtakım yakıştırmalar ve söylentiler vardır. Kanunla kurulmasına müsaade edilmiş olan Fırkamız, Meclisin dışında ve içinde temel haklara dayanarak meşru biçimde muhalefet etmektedir. Bunun dışında hiçbir hareket Fırkamızla ilgili değildir. Bundan dolayı, partimiz kendisine yüklenecek hertürlü suçtan, gizli, kuşkulu amaçlardan uzak kalacaktır. Ulus arasında meşru ve belli amaçlarımızın gelişmesine çalışmayı kendimiz için bir yurt ödevi sayıyoruz.»

Terakkiperver Cumhuriyet partisinin, Doğu İstiklal Mahkemesi bölgelerinde hiçbir parti örgütü yoktu. Ancak, buralarda örgüt kurulması düşünülmüş, bunun üzerine de eski Urfa mutasarrıfı kurmay yarbay Fethi, incelemelerde bulunmak üzere salt Urfa, Siverek, Mardin bölgesine gönderilmişti. Ayaklanış başlayıp da başarısızlıkla sonuçlandıktan sonra öküzün altında dahi buzağı arayan Diyarbakır İstiklâl Mahkemesi kurmay yarbay Fethi'nin inceleme işi

ni partinin şube örgütlerinin kurulmuş olduğu biçiminde yorumlamıştı. Böylece, yarbay Fethi, Urfa'da seferberliğe karşı propaganda yapmak, ayaklanıcılarla haberleşmekle suçlanarak tutuklanıp Diyarbakır İstiklâl Mahkemesine götürüldü. Fethi, mutasarrıflık yıllarında çok iyi, adil bir yönetici olmakla ün almış bir kişiydi. Ayaklanıcılarla haberleştiği işine gelince bu da mutasarrıflığı zamanında tanışıp görüştüğü bir iki şeyhle, ayaklanıştan önce konuşmasından ileri geliyordu.

Yurtsever bir insan olarak bilinen, şimdiye dek asker sivil olarak yüksek görevlerde bulunmuş olan yarbay Fethi'nin tutuklanarak İstiklal Mahkemesine götürülüşü, Terakkiper partinin kurucuları arasında paniğe benzer bir hava yarattı. Oysa, ayaklanış sırasında, doğudaki bütün Halk Partisi örgütlerinin üyeleri arasında ayaklanışa karışanlar, katılanlar olduğu ortaya çıkmıştı. Bu yüzden bu örgütlere karşı hiçbir eleştiri yapılmıyordu. Halk Partisi üyesi olduğu su götürmeyen ayaklanıcıların da bu partinin odamı oldukları dikkatle saklanıyordu. Ankara İstiklâl Mahkemesi de muhalif partiye karşı cephe almıştı. Terakkiperver partinin kurucularıyle henüz pek azınlıkta bulunan üyeleri, yanlıları, arpacı kumrusu gibi düşünüyorlardı. Ankara İstiklâl Mahkemesinin bir tek amacı olduğu açıkça görülüyordu: Terakkipever Cumhuriyet Fırkasını kapatmak. Kapatma işini sözde bir kanuna da bağlamak isteyen Mahkeme ile onun arkasında bunu yürütenler, ne olacaksa bu tozdan dumandan geçilmeyen zamanda olacağını düşünerek, bir ayak önce muhalefetin canına ot tıkamanın yollarını araştırmaktaydılar. İstanbul örgütünün yönetim yerlerine yapılan baskınlarda işe yarar belgeler elde edilememişti. En sonra, İstanbul örgütünden iki kişinin, partinin propagandasını yapmak bahanesiyle din propagandası yaptıkları saptandığı söylenerek tutuklanıp An-

kara İstiklal Mahkemesine götürüldü. Bunlardan biri. Paşamandıra muhabirliğine atanmış olan Kâmil öteki de Salih Başo'ydu. Partiye üye yazarken yakalanmışlardı. İstiklâl Mahkemesi, bu iki kişinin suçlarını saptadığını bildirmişti: Hükümetin manevi kişiliğine iftira etmişler, halkın kafasını karıştırmağa yeltenmişlerdi. Suç, tanıkların anlatımları, bir de sanıkların birbirini bozan anlatımlariyle saptanmıştı.

Muhalif partinin Beykoz örgütünde yapılan araştırmada elde edilen yazılı kâğıtlar arasında dine saygılı olmak deyimini yakalayan Ankara İstiklal Mahkemesi, dini siyasal amaçlarına aygıt ederek gericilik propagandası yaptığı saptanan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın çalışma yöntemi üstüne hükümetin dikkatinin çekilmesini istedi, bunun için Cumhuriyet savcılığına durumun bildirilmesine oybirliğiyle karar verdi.

İstiklâl Mahkemesinin bu kararı üzerine, hükümet, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının şubelerinin kapatılmasına karar verdi. 3 haziran 1925 tarihinde icra vekilleri kurulunun buyruğiyle bu karar hemen yürürlüğe girdi. Karar şöyleydi:

«Türlü kışkırtmalarla Ankara İstiklâl Mahkemesinde geçen yargılanması sırasında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının İstanbul yöresinde resmi görevlerini üzerine alan birtakım kişilerin Fırkanın programında bulunan düşünüş ve din inanışlarına saygılı olmak ilkesini gericilik kışkırtmalarına neden olarak aldıkları saptanmış ve partinin durumu üstüne hükümetin dikkatinin çekilmesine oybirliğiyle karar verildiğini bildiren mahkeme kararı savcılıktan hükümete bildirilmiştir.

«Diyarbakır İstiklâl Mahkemesinin koğuşturma ve yargılamaları sırasında da Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının resmi temsilcilerinin Fırka programındaki din inanışlarına saygılı olmak ilkesini, ülkeyi dinsizlerden kur-

tarmak gibi gericilikçi propaganda aracı yaptıkları, buyüzden tehlikeli olaylar oluştuğu saptanmıştır.

«Diyarbakır İstiklal Mahkemesi, kendi adli yetkisi içinde bulunan yerlerdeki Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası şubelerini kapatmağa karar vermiştir.

«Türlü vilayetlerden gelen bilgiler, Terakkiperver Cumhuriyet üyelerinin programlarında bulunan belli ilkeyi, dini siyasete aygıt etmek uğruna kullandıklarını göstermiştir. Zaten Ankara İstiklâl Mahkemesindeki yargılamalar, Vahidettin'in çevresinde bulunan yurt hainlerinin Avrupa'da kurdukları merkezlerde ve ülke içinde Hürriyet ve İtilaf döneminden kalma bozgunculardan oluşan geniş bir gericilik şebekesi oluşturduklarını göstermiştir.

«Yurttaşların aldatılmaktan ve kışkırtmadan korunması uğruna Terakkiperver Fırkanın çalışmaktan alıkonulması, hükümetin artık gözyumamayacağı görevler sırasına girmiştir. Bundan dolayı bu kararnamenin bildirilmesi tarihinden başlayarak Takriri sükun kanunu yargılarına uyularak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının bütün merkez ve şubeleri ilgili hükümet memurlarınca kapatılacaktır.»

Dört ay önce başbakan Fethi, resmi olmayarak, partilerini kapatmalarını kuruculara salıklamamış mıydı?

— 6 —

HESAP GÜNÜ GELDİ

> Cumhuriyetimizin dayanağı Türk Toplumudur. Bu toplumun bireyleri ne kerte Türk kültürüyle eğitilmiş olursa o topluma dayanan Cumhuriyet de öyle güçlü olur.
>
> **MUSTAFA KEMAL**

Şeyh Sait, 5 mayıs 1925 günü, yanında Şeyh Şerif'le yirmi sekiz kişilik yakın adamiyle tutuklu olarak Diyarbakır'a götürüldü. Adı Mehdi'ye çıkan ayaklanış lideri'nin gelişiyle son kerte ilgilenen kent halkı, gelişini işittiği andan beri sokaklara dökülmüş, bekliyordu. Saat on yedi sularında, alacakaranlığın, dostu düşmanı ayırt edilemeyecek duruma getirdiği bir sırada kafile, kentin kapısından içeri girdi. Meraklı halk yığınlarının arasından geçen kafile, şöyle sıralanmıştı: En önde bir asker birliği yürüyordu. Bunların arkasından da atlara binmiş olarak Şeyh Sait, damadı Şeyh Abdullah, Şeyh Şerif, binbaşı Kasım geliyor, onları da yirmi sekiz kişilik yakın adamları izliyordu. Bunların ardınca da birer atlı, piyade birliği geliyordu. Koruyucu askerler, on dokuzuncu alaydandılar. He-

men hepsinin göğüslerinde, tüfeklerinin namlularında köylülerin yollarda taktığı türlü çiçekler göze çarpıyordu. Bundan dolayı, kafile bir bayram havası taşıyordu. Düğüne yada bir şenliğe gidiliyor gibiydi. Böylece, çiçeklerle süslenmiş askerler, her iki yanı insanla dolu caddeden «Ankara'nın taşına bak-Gözlerimin yaşına bak.» türküsünü söyleyerek geçtiler. Hükümet konağına vardılar. Konağın önünde üçüncü ordu müfettişi Kâzım (Orbay), kolordu komutanı general Mürsel, Diyarbakır valisi Mithat, İstiklal Mahkemesi başkanı Mazhar Müfit, üye Ali Saip (Ursavaş), Lütfü Müfit sivil asker yöneticiler onları bekliyordu.

Birlikler, hükümetin önünde sıralanan bu kişilerin önünden neşeli bir geçit resmi yaptılar. Sonra, iç kale kapısında atlarından indirilmiş olan ayaklanıcılar, Hükümet konağının önüne dek yürütüldüler.

Şeyh Sait'le adamları, oraya vardıklarında Mürsel paşa ile şeyh Sait arasında bir söyleşi geçti. General Mürsel, yumuşak bir sesle şeyh Sait'e şöyle sordu:

«Hoşgeldiniz. Yolda çok rahatsız oldunuz mu? Yolculuğunuz nasıl geçti?»

İnce, uzun boylu, kınalı sakallı, güneş yanığı bakır tenli yüzüyle canlı, yaşlıca bir adam olan şeyh Sait, general Mürsel'e şöyle yanıt verdi:

«Sefer, zahmettir.»

«Hastaydınız, nasıl oldunuz?»

«Şimdi, iyiceyim.»

«Yemek yemeğe başladınız mı?»

«Hayır, daha korkuyorum.»

«O halde sizi daha tedavi etsinler. Doktorlar bakıyorlar mı?»

«Allah, hepsinden razı olsun.»

Söyleşi burda bitmişti. General Mürsel, birlik komutanına şu buyruğu verdi:

«Götürün, dinlensinler.»

Ancak, bu konuşma sırasında bir yandan film çekiliyor, bir yandan da birçok gazeteci objektifi, ayaklanıcı elebaşılarının, türlü resimlerini alıyordu. Bu sırada da uçaklar, gürültüyle kentin üzerinde dönüp duruyor, karanlığı masmavi bir ışığa boğan ışık fişekleri atılıyorlardı.

11 mayıs 1925 günü de ayaklanıcıların liderlerinden şeyh Şemsettin bir atlı birliğinin koruyuculuğunda Diyarbakır'a getirildi. Şeyh, doğruca valinin odasına götürüldü. Şeyh, burda valiyle birlikte generaller, mahkeme kuruluyla karşılaşınca bir tuhaf oldu. Ona da buraya dek rahat gelip gelmediğini sordular. Şeyh Şemsettin:

«Hamdolsun, hükümetimiz sayesinde rahat geldim. Bir eksiğim yoktur. Cenabıhak Cumhuriyeti başımızdan eksik etmesin» dedi.

Bu söz karşısında, bütün odadakiler, şaşkın şaşkın bakıştılar. Çoğu soğukkanlılığını zor tuttu. Bunu bir küstahlık olarak almışlardı. Cumhuriyeti yıkmak uğruna bunca kaygu yaratmış olan bu adam, şimdi ne biçim konuşuyordu. Hemen hepsi, daha yürekli, daha korkmadan, olduğu gibi konuşmasını istemişti.

General Naci Eldeniz, yine de her zaman olduğu gibi nazikçe şöyle sordu:

«Amacımız sitem etmek değil, ama, bu davranışınız nasıl oldu acaba?»

Şeyh şöyle yanıtladı:

«Ben, Kamışlı'da bulunurken bir mektup aldım. Bu mektup'da, «Şeyh Sait devlete karşı ayaklandı. Sadık ve Muharrem beylerle Ali ve Hüseyin ağaları olarak hemen şube başkanının yanına geliniz» deniyordu. Gittim, sayın cumhurbaşkanına, Müftüye, valiye telgraflar çektik.

Komutan bana: «aşiretleri doğru yola çağır» dedi. Şeyh Sait'in katline fetva verdim. Sonra, ordan kalkıp Kulp'a gittim, reislerle aşiretleri uyardıktan sonra, Silvan'a döndüm. Orda da aşiretleri uyarmakla görevlendirildim. Ayaklanış büyüyordu. Aşiretlere bulaşıyordu. Beni öldüreceklerdi. Bundan dolayı Umran'da bulunan tanıdıklarımın yanına kaçtım. Yeğenim Fahri'yle oğlum Fevzi ayaklanıcılara katılmışlardı. Ben, saklanmıştım. Sonra, komutana başvurdum. Çağırınca da gittim.»

General Naci Eldeniz, bunun üzerine ona şöyle dedi:

«Şeyh efendi, dinlensinler. Hakkında hak ve adalet dairesinde koğuşturma yapılacaktır. Dileyelim ki, dedikleri doğru çıksın. Yine sitem usumdan geçmiyor. Önce, biri Batman yöresinde, ikincisi de Batman köprüsünde iki çarpışma olau. Bu konuda kendileri ne bilirler?»

Şeyh Şemsettin, yanıt verdi:

«Bu çarpışmalar üstüne hiçbir şey bilmiyorum. Bunları işitmedim de.»

General Mürsel, ona şu soruyu yöneltti:

«Şeyh efendi, önce şeyh Sait'in katline fetva verdiklerini söylediler. Bu, doğrudur. Şeyh efendi, yardımcı güçler komutanı Ali Rıza ile hareket ettiklerini söylediler. Bu da doğrucur. Ancak, ayaklanıcılar Silvan'a yaklaşınca şeyh efendinin durumları değişti. Silvan yöresinde Behram'ın bölgesinde ayaklanışın genişlemesi uğruna kışkırtmaya başladıkları söylendi. Bunun aslı nedir?»

Şeyh Şemsettin bunu da şöyle yanıtladı:

«Ya Mürsel paşa, vallah billah bu olacak iş mi? Ayaklanıcılar Sadık Gil'i öldürmüşlerdi. Bundan sonra herkes kendi başının çaresine bakıyordu. Şeyh Nureddin'le Mehdi ile ilgili değilim. Bu yandaki bütün bilginler, şeyhler hepsi hükümete düşmandır. Tek başıma ben hükümetten yanayım.»

Mürsel paşa, şöyle dedi:

«Kendileri sonradan hükümet memurlariyle çalışsalardı daha iyi ederlerdi. Dicle'yi geçerek Şekvari'ye gelebilirdi.»

Şeyh Şemsettin:

«Korkumdan gelemiyordum» dedi.

General Mürsel, yine sordu:

«Ayaklanıcılardan korkmuyordunuz da hükümetten neden korkuyordunuz?»

«Ben, huyca korkak bir adamımdır.»

İstiklal Mahkemesi başkanı Mazhar Müfit (Kansu) de bir soru sordu:

«Şeyhlerle ülema bir müslümanı kafir saymaya yetkili midirler?»

«Hayır, bunların hepsi de cahildir.»

İstiklal Mahkesi üyesi Ali Saip (Ursavaş) sordu:

«Şeyhlik ve müritlik ne demektir? Kadın müridiniz var mıdır? Onlara ne biçimde zikrettirirsiniz? Tanrı ile kul arasında araç olmağa din müsaade eder mi? Cumhuriyet islam ilkelerine uygun değil midir? Yüzünüze neden nikap (Peçe) koyuyorsunuz?»

Şeyh Şemsettin, bunları da şöyle yanıtladı:

«Ben, nakşibendi Ali'yim. Mürit, şeyhin yanında tanrıya tövbe ve istiğfar eder. Altı yüz erkek, iki yüz kadın müridim var. Kadın müritlere dört karımın en büyüğü zikrettirir. Tanrı ile kul arasında araç olmak doğru değildir. Ancak, gelenek olmuştur. Yüzüme peçe örtmekliğimin nedeni sıcaktan korunmak isteğidir. Cumhuriyetin islam ilkelerine uygun olup olmadığına gelince, bu konuda peygamberin hadisi vardır.»

Ali Saip (Ursavaş) şöyle sordu:

«Peygamberimiz ölümü yettiğinde: «aşiretleri toplayınız, içinizden birini başkan yapınız» demedi mi? Hilafetten sözetti mi?»

Şeyh, bu soruya şu yanıtı verdi:

«Bu sözleriniz çok doğrudur. Halifeye gerek yoktur. Evet, peygamberimiz ölürken Cumhuriyeti buyurmuşlardır. Bugünkü yönetim biçimimiz de peygamberin buyruğuna uygundur.»

Terletilen şeyhe kahve getirildi. Kahveyi içerken, filmini çekmek üzere sinemacılar geldi. Onlar, makinalarını kurduğu sırada Ali Saip:

«Bak, resim alınacak, dedi. Günah değil mi?»

Makinanın objektifi şeyhi yakalamış, kolu habire dönüyordu. Makinaya kaygusuzca bakan şeyh şöyle dedi:

«Hayır, günah değil. Sakalıma kına koyuşuma bile şeyhler günah diyorlar. Oysa, değildir.»

Şeyh rahatça konuştuğundan odadakiler onunla bir süre daha söyleştiler. Şeyh Şemsettin, direterek şöyle diyordu:

«Ben, hükümete sadığım. Fevzi beyle birlikte geçen yıl Silvan'a gittiğimde eski Bayındırlık bakanının orda Kürtçe nutuk söylediğine tanık oldum.»

En sonra vali Mithat, şeyhe şöyle ünledi:

«Yeriniz hazırlanmıştır. Buyurun, dinlenin.»

Bunun üzerine şeyh Şemsettin, tutuklular koğuşunu boyladı.

12 nisan 1925 günü oğlu Mehmet, adamları Sait, Mehmet'le birlikte İstanbul'da tutuklanan, ayaklanış devriminin sivil lideri Abdülkadir, doğruca Diyarbakır'a gönderildi. Eski ayan üyesi, Damat Ferit zamanının danıştay başkanı Seyit Abdülkadir, 14 mayıs 1925 günü

İstiklâl Mahkemesine verildi. Mahkeme salonu olarak sinema uygun görülmüştü. Sinemanın sahnesine yeşil örtülü, yarım dönü biçiminde bir masa yerleştirildi. Masanın arkasındaki duvara kocaman bir Türk bayrağı asılmıştı. Yargıçlar, o gün masanın çevresinde yerlerini aldılar. Denizli mebusu Mazhar Müfit başkandı. Üye yerlerinde Ali Saip Ursavaş'la Lütfü Müfit iddia makamında da Balıkesir mebusu Süreyya (Örgeevren) bulunmaktaydı.

Oturum açılınca Seyit Abdülkadir, Seyit Mehmet, aşiret başkanı Erbilli Nafiz, palulu hacı Kör Abdullah, Said oğlu Sadi, kürtçe Jim gazetesi yazarlarından Kemal Fevzi, getirilip mahkeme kurulunun karşısına sıralandı. Seyit Abdülkadir, «seyit» kılığındaydı. Başında yeşil takke, bunun üzerinde ak sarık, sırtında da cüppe vardı. Ondan başkası sivil giyinmişlerdi.

Mazhar Müfit, başkan olarak, Abdülkadir'in sorgusuna geçti. Kimliği üstüne sorular sordu. Sanık, Van'lı yetmiş beş yaşında olduğunu, İstanbul'da oturduğunu söyledi. Eski ayan üyelerinden, eski şurayı devlet başkanı olduğunu da ekledi. Başkan, öbür sanıkları da kimlik sorgusundan geçirdikten sonra iddianamenin okunmasını buyurdu. İddianame okundu:

«Kürt ayaklanış ve ihtilaliyle ilgili ve ayaklanıcılar kışkırtıcılarından olmaktan sanık kopatılmış Kürdistan Teali Derneği başkanı Seyit Abdülkadir ve oğlu Seyit Mehmet ve Erbilli Hoşnev aşireti reislerinden Nafız ve Palulu olup çeşitli Kürt derneklerinde üye bulunan Abdullah Sadi'nin iddia edilen suçu işledikleri bağlı dava evrakı arasındaki tutanaklar, ilk anlatımlar, mektuplar, belgeler ve başka bütün kâğıtların metinlerinden ve kanıtlar ve karine ile saptanacaktır. Suçlarının niteliğine göre cezalarının belirlenmesini dava ve sanıkların işledik-

leri iddia olunan suçun niteliğine göre haklarında tutuklama kararı verilmesini isterim.»

Başkan Mazhar Müfit, savcıdan davasının açıklanmasını rica eti, o da davasını şöylece açıkladı:

«Efendim, mahkemeniz karşısında bulunan sanık Seyit Abdulkadir, oğlu Mehmet, Hoşnev aşireti başkanlarından Nafiz ve Abdullah Sadi ile yargılanması önce azbuçuk yapılmış olan Bitlisli Kemal Fevzi, hepsi Türk yurdunun doğu bölgelerinde son zamanlarda oluşan ve ülkenin ikiye bölünmesini erek alan bir devinimin hazırlayıcıları ve kışkırtıcıları olmaktan sanıktırlar. Bu haince davranışlarının ana çizgilerini şu basit sözlerle açıklayacağım. Gizli amaçlarına ulaşmak uğruna sanıklar, dört evre geçirmişlerdir. Birinci evre, düş kurma, ikinci evre düzen, üçüncü karar ve dördüncü ve son evre olarak da eylem! Esasen suça temel olan davranış da dört evrelik bir tasarlamanın ürünüdür. Bu tasarlayış evreleri, Kemal Fevzi'nin kendisi de içinde olarak yıllardan beri başlayıp süregelen eylemlerle saptanmıştır.

«Seyit Abdülkadir, gerçekten son zamanlarda İstanbul'da evinden çok az çıkmışsa da ayaklanış devinimının elebaşılariyle sonuçlandırılabilmesi uğruna oğlu ve özellikle Abdullah Sadi aracılığiyle yabancı bir devletin koruyuculuğunu sağlamağa çalışmıştır.

«Sadi, kendi anlatımından da anlaşılacağı üzere en çalışkan bir üye olarak çalışmıstır.

«Zaten Hoşnev aşireti reislerinden Erbilli Nafiz, son ayaklanıştan bir ay önce İstanbul'a gelmiş, Seyit Abdülkadir ve oğlu Mehmet'le çok candan ve etkili bir biçimde uğraşmış ve onlarla işbirliği yapmıştır. Seyit Abdülkadir, geçimini sağlamak uğruna evini ve eşyasını satmak zorunda kaldığını direterek söylediği halde Nafiz'i evinde günlerce konuk etmiştir.

«Seyit Abdülkadir, Cumhuriyet hükümeti ordusunun oyaklanıcılara en şiddetli vuruşmalarını vurduğu sıralarda, giderek, 11 nisana dek bile, bu melun düşünüşünden vazgeçmemiştir. Hükümet, bütün davranışlarını bilir, Cumhuriyet hükümetinin dikkatinden hiçbir şeyin kaçmayacağı bilinirken, salt bu adamları suçüstü yakalamak uğruna ilgili makamlar, sabretmesini bilmişlerdir.

«Şeyh Sait'in oğlu Ali Rıza, İstanbul'a geldiğinde, Seyit Abdülkadir'in evinden çıkmayan bilinen kişilerle, acı sonuçlar verecek olan korkunç ve hain kararları saptamışlardır.

«Savcılığın davaya temel olarak ayırdığı evrakın metinlerinden anlaşılacağı ve kanıtlarla karinelere dayanılarak saptanacağı üzere bunların işledikleri edimlerin suçluları olarak çok adil mahkemeniz karşısında davalarının görülmesini rica ederim.»

İngiliz temsilcisi gibi davranarak ayaklanıcı liderlerini tuzağa düşüren, bunların temsilcileriyle görüştüğü sırada hazırladığı raporları hükümete veren polis Nizamettin'in çalışmaları, şimdi mahkemenin elinde sanıkları suçlayıcı en tehlikeli silah olarak bulunuyordu. Savcı şimdi, bunlar üzerinden sorgu yaylım ateşine geçmişti: Kör Sadi, oturmakta olduğu Erenköy'deki Suadiye'den bir süre için Yakacık'a taşınmıştı. Eski ayan üyesi şeyh Abdülkadir'le görüşmüş, şeyhten bu konuda bütün bir yetki almıştı. Nizamettin'le Kör Sadi, 1 ekim salı günü sabahı Beşiktaş'ta görüşmüştü. Sadi, ona şeyhle olan konuşmasının sonucunu anlatmış, o da bundan sonra sürekli olarak Kör Sadi ile ilişki kurmuştu. Silah, cephane sağlanması işi üzerinde konuşmuşlardı. Silah işi konuşulduktan sonra, Nizamettin, Sadi'nin çok daha kararlı davrandığını görmüştü. Sadi İngilizlerden, (Templeton-Nizamettin) kısaca şunları istemişti: Mısır'da yada Kıbrıs'ta bir görüşme, ayaklanış

devinimi başariyle sonuçlandığında Kürdistan bağımsızlığının onaylanmasına ve buna karşılık İngilizlere Kürdistan'da verilecek ödünler ve başka fedakarlıkları gösterir karşılıklı antlaşma senetlerinin imzalanması.

«Ayaklanış eyleminin sürdüğü sürece silah ve cephane verilmesi, bunlar, ayaklanışın başlamasından bir süre sonra verilmeğe başlanacaktır. İki yüz bin liralık kredi verilecektir.»

Başkomiser Nizamettin'le Kör Sadi arasında şöyle bir konuşma geçmişti:

«Sana güvendiğim içindir ki arada aracı olmayı benimsedim. Ancak, böyle yüksek istemlerde bulunan bir adamdan elbette ki mevki ve yetkisinin neye ve hangi güce dayandığı usa gelir ve sorulabilir.»

«Ancak, ben de sizin gibi aracıyım. Yalnız başıma değilim ki.»

«Demek bir derneği, bir gücü temsil ediyorsunuz?»

«Evet.»

«İstemleriniz arasında İngilizlerin en çok önem verecekleri nokta, sanırım ki siyasal belgeler imzalamak sorunudur. Eğer, siz, temsil ettiğiniz dernek adına konuşmağa yetkili olduğunuzu kanıtlayabilirseniz yetkili İngilizlerle ilişkilerinizi sağlayabilirim. Bunun dışındaki herhangi bir durumunuzla İngilizler ilgilenmekten kesinlikle çekinirler.»

«Birakışmanın son yılında bizim derneğimiz, yani Kürdistan Teali derneği, general Harrington'a başvurmuştu. General o zaman tıpkı bugünkülere benzeyen istemlerimizi benimsememişti. Kürdistan bağımsızlığının İngiltere'ce tanınacağı resmi olarak taahhüt edilirse, bütün Kürdistan oyaklanır ve başarı yüzdeyüzdür. İlk davranışta Diyarbakır'ı Hükümeti düşürebiliriz. Bunun dışında yapılacak herhangi bir davranış ve girişim, sönmeğe mahkum, mevzii ve bireyci çete devinimi olabilir. Ancak, İngiltere'nin Kürt ba-

ğımsızlığını desteklemesi, bütün Kürtlüğü ayaklandırmağa yeter. Seyit Tıh ve arkadaşlarının öbür yanda bulunması, kürtlüğü ayaklandırmağa yetmez. Bugün Kürtlük, bunların Kürt bağımsızlığını sağlamağa çalıştığına inanmıyor. İngilizlerin pek ciddi yardımlariyle bu işe girişmek istiyoruz. Ben, yalnız bireycil davranmadığımı ve büyük bir güce dayanarak onun adına görüşmelere giriştiğimi kanıtlayabilirim. Ancak, bu sorun dışarda görüşülebilir.»

«Burası yetkilidir. Neden burada görüşmekten çekiniyorsunuz? İstediğiniz zemini ben hazırlarım.»

«Burada korkuyorum. İzlenmekteyim.»

«Sanırım, hükümetin sözünde ben senden daha tehlikeli sayılırım. Korkak adamlar bu işlere girer mi?»

«Sizi İngilizler korur.»

«Gerekirse sen de korunursun. Ancak, bizim aramızda geçen işi ben sen ve İngilizlerden başka kimsenin bilmesi olasılığı var mı?»

«1329 yılında (1913) burda Rus konsolosiyle Kürdistan devrimi için görüşüyordum. Mahmut Şevket paşaya Kürdistan özerkliği için bir rapor verdim. Tutuklanışımdan altı gün önce Rus konsolosuna, tutuklanacağımı, Botum'a gönderilmekliğimi, oradan Kürdistan'a girebileceğimi söyledim. Beni hemen koruyup alacağını söylediyse de altı gün sonra tutuklandım ve Taif'e sürüldüm. Sekiz yıl sürgünde kaldım. Ben Taif'e vardığım gün, bizim hazırladığımız Bitlis ayaklanışı da patladı. Ancak, mevzi ve sonuçsuz kaldı. Geçmişi andıkça korkuyorum.»

«Önerilerinizi İngilizlere bildiririm. Sonra size yanıt veririm.»

Kürdistan Tedli Derneğinin kurulundan Palulu Kör Sadi, Seyit Abdülkadir adına Mr. Templeton'u Şişli'deki evin-

de gidip görmüş, onunla Kürt ayaklanışı üstüne yeni bir görüşme yapmıştı. Kör Sadi, Başkomiser Nizamettin'e (Mr. Templeton) ilkin yetki belgesini göstermişti. Bu, Türkçe-Fransızca yazılmıştı. Sonra, ona altı maddelik bir dilekler listesi yazdırmıştı. Bunlar, Kürt devletinin kuruluşundan önce ve sonra İngilizlerle kurulacak ilişkilerle ilgiliydi. İngilizlerden maddi, manevi yardım dilekleriydi. Dilekleri noteden Templeton, bunları hemen İngiltere hükümetine bildirerek yanıtını en kısa zamanda şifreyle getirteceğine söz verdi.

Kör Sadi'nin İngilizlere (Polis baş komiseri Nizamettin'e) verdiği diplomatik notanın içerisinde şunlar vardı:

«İngiliz hükümetiyle Kral Hüseyin'inkine benzer bir birlik yapılacak. Türkler arkadan vurulacaktı. Kürt emirliğini içine alacak vilayetlere komşu hükümetlerce bir saldırı yapılırsa İngilizler, bu saldırıyı karşılamak üzere eylemce de yardıma söz vereceklerdi.

«Kürt hükümetine Akdenizde bir çıkış olanağı sağlanacaktı. Bunların gerçekleştirilmesi için iki yüz elli bin altın lira, yardım olarak verilecekti. Bu para ayaklanışın sonuna dek kredi açılarak ödenecekti. Dehük, İmadiye, Zaho bölgelerinde İngilizlerle ilişki kurulunca da bunun yirmi bin altını verilecekti.

«Kürt emirliğinin başına kesinlikle Seyit Abdülkadir getirilecek, Kabineyi o kuracaktır. Tıpkı Kral Hüseyin'in yaptığı gibi, otoriter bir hükümet kurulacaktı. Bu durum gerçekleşince Seyit Abdülkadir, Sultan Abdülkadir olacaktı. Kürt hükümeti temelli İngiliz mandasına girecekti. Ancak, bu açıkça söylenmiyordu. Komşu devletlerin saldırısı, İngilizlerin eylemce yardıma koşmalarını gerektirecekti. Bu üstü kapalı bir mandaterlikti. Palulu Kör Sadi, 13 kasım perşembe günü, görüşmenin sonucunu Seyit Abdülkadir'e bildirecekti.

«Kör Sadi'nin erkek kardeşi veteriner yüzbaşısı Fuat, Diyarbakır'daki kolordu birliklerinde görevliydi. Sadi'nin Nizamettin'e sözde gizli söylediğine göre Fuat'tan üç aydır haber gelmiyordu. Kör Sadi, kardeşine, herhangi bir devrim devinimi olunca hemen İngilizlere, Irak'a katılacak, bunu yapamazsa geriye daha içerilere çekilecekti.

«Doğu vilayetlerinden İstanbul'a iki delege gelmiş, Abdülkadir'le ilişki kurmuş, durum üstüne görüşmüşlerdi. Bunlardan biri, birkaç ay önce hükümetçe ele geçirilerek ipe çekildiği bildirilen şeyh Sadi'nin oğlu Hınıs'lı Sait'ti. Öbürü de sonra anlaşılacaktı. Bunlar, ilkin Mercan'da Çukurhan mutasarrıfları yönetimindeki 7 nolu konukhaneye inmişlerdi.

«Halep yoliyle İstanbul'a gelmişler, Seyit Abdülkadir'le görüşerek Halep yöresinde yapılan Kürt ulusal örgütünden; doğu sınırında kendilerine son kerte uygun önerilerde bulunulduğundan sözetmişler, Abdülkadir de Muşlu Hacı Musa beyin önayak olarak Haydaranlı Hüseyin paşa, Hizanlı Selahattin bey, Hüsanlı Halit bey, Musa beyin oğlu İzzet beyin katılmasiyle Kürt ulusu adına İngilizlerle antlaşma yapmağa giriştiklerini güçlü belgelere dayanarak haber aldığını söylemiş, bu nasıl iştir, demişti. Bu kişiler böyle bir işten kesinlikle haberdar değildiler. Ancak, Bolşeviklerden öneri almışlardı. Hacı Musa bey ile Halit bey bundan yanaydı. Oysa, bundan da kuşkulanmaktaydılar. Şundan ki Mustafa Kemal paşanın Erzurum gezisinde Bitlis'ten karşıcı olarak giden kurula katılarak paşadan birkaç üç yüz, yine bir kez iki yüz bahşiş altın aldığını, birinci dünya savaşında Ermeni katliamiyle ilgili ve bu yüzden servet sahibi olduğunu söylemişler ve Hacı Musa'nın bu işin içine girmesinde Ankara'nın parmağı var mıdır, yok mudur diye soru sormuşlar, bu işin başına Seyit'in kendisinin geçmesini istemişlerdi. Seyit Abdülkadir, bunlara hacı Mu-

sa ile Abdülhamit döneminde Medine'de sürgün bulunduklarında hacı Musa'nın ölünceye dek kendisinden ayrılmayacağına değgin ant içtiğinden sözederek Ankara'nın göreneği olarak Türk ulusu adına Bolşeviklerle antlaşma yapmağa giriştiğinden hıyanet ve ihanetinin saptandığını, Bolşeviklerin din ile ulusçuluk düşmanı olduklarını, bunlarla birlikte eyleme geçmenin kesinlikle uygun olamayacağını ve Bolşeviklerle ortak bir devinim oluştuğunda bu devinim in üstüne yürüyeceğini, hayırlı bir işe giriştiğini, ilkyazın Kürdistan'da bir devrim olacağını, birinci işinin, hacı Musa'nın varlığını ortadan kaldırmak olacağını söylemişti.

«Seyit Abdülkadir, kendileriyle yapılan görüşmenin hemen arkasından gazetelere yansıdığını görünce şaşırmış, bunu İngilizlerin bir planına Mr. Templeton'la gazetelere yansıtıldığına, İngiliz dışişleri bakanı Chamberlain elinde biri Irak'tan öbürü İstanbul'dan gelen iki öneriden birinin açığa vurularak suya düşürülmesi, Ankara'nın dikkatini oraya çekerek, öbür sorunun ele ve dikkate alınmasına karar verildiği sanısında bulunmuştu.

«Ancak, gazetelerin durmaksızın sorunu kurcalamaları Babanzadelerle Bayındırlık bakanı Fevzi'nin ortaya atılması, geçmişte olmuş birtakım işlerin ortaya dökülmesi vb. dolayısiyle Seyit Abdülkadir'in bütün bu yayınların üstüne verdiği yargı şuydu:

«Hacı Musa bey, Ankara hesabına çalışıyor. Kendisini kuruntu bir gücün başı göstererk İngilizlerle anlaşmak istiyor. Sonucu gelmeyince sorun karmakarışık bir biçimde ortaya vuruluyor. Bu işte Fransızların da parmağı var. Ankara'da bütün bu işleri yöneten, bugünlerde Dışişleri Bakanlığında önemli bir müdürlüğe atanan Babanzade Mahmut beydir.

Seyit Abdülkadir, her birbuçuk ayda bir doğu vilayetlerinin sorunlarıyle durumu üstüne oradan İstanbul'a gelen Kürtler aracılığiyle ayrıntılı bilgi almaktaydı. Bundan dolayı falan filanın kendi bilgisi dışında İngilizlerle uyuştuğuna yada uyuşacağına kesinlikle güvenmemekteydi. Birkaç gün önce Erzurum yöresinden İstanbul'a gelen iki Kürt tüccarı, Seyit Abdülkadir'in en büyük oğlu Zihni ile görüşerek kendisine Seyid'e bildirmek üzere şu sorunu açmışlardı: Bolşevikler, Kör Hüseyin paşa ile Hacı Musa beyin de içinde bulunduğu bir suikasta Kürt sorunu üstüne çok uygun önerilerde bulunmuşlar, bunlar Bolşeviklerin önerisini benimsemeğe yanaşmışlardı.»

Sonucu Seyit Abdülkadir'e bildirerek onun oyunu soruyor ve kesinlikle onun bu devrimin başına geçmesini istiyorlardı. Bir ay sonra kesinlikle bir devrime geçmek zorunda kalacaklarını da eklemişlerdi. Oysa, seyit Abdülkadir, Bolşeviklere karşıydı. İngilizlerle uyuşmaktan yanaydı. Seyit Abdülkadir, Bayındırlık bakanı Fevzi beyin bildirgesinden son derte üzülmüş ve Fevzi beyin Kürt dünyası ortamında zerrece bir değeri, önemli nüfuzu olmadığını, olamıyacağını söyleyerek Fevzi bey kendini herkesten daha iyi bilir demişti.

29 mart 1925 günü Templeton'la bir daha görüşen Kör Sadi, ayaklanışın Van, Erzurum bölgelerine yayılması üstüne önerisine ek olarak bu kez İstanbul'da bir hükümet darbesi yapılmasını da önermişti:

«Hükümet darbesi yapmak üzere Sayit Abdülkadir ile İngiliz hühümeti arasında aracı olacak, hükümet darbesi girişiminde İstanbul'daki Kürtler silahla saldırıya geçirilecek, ayaklanış, dinci ve gerici olacağından genel bir nitelik alacaktı. Silahlı Kürt güçleri Babıali'yi, kolorduyu,

emniyet müdürlüğünü işgal edecek, İstanbul'da bulunan birtakım grupların yardımı sağlanacaktı.

Devrim yapmağa, duruma egemen olmağa yeter gördükleri Kürt güçlerinde tabanca, kılıç vb. silahlar vardı.

«Ancak, bu düzenin başa çıkması için İngilizlerin, tüfek, bomba, altın para ile yardımlarının sağlanması gerekiyordu.

«İstanbul'da yapılacak bir hükümet darbesi hemen Bursa, Konya, İzmir'e atlayacak, bu üç vilayette de ayaklanış başlayack, Ankara, iki ateş arasında kalacaktı.

«Palulu Sadi, İngilizlerin, tüfek, bomba, altın para gibi maddi yardımlarından başka devrimden sonra hemen Vahidettin'i İstanbul'a getirmelerini de koşulluyordu. Bu, ilk koşuldu.»

Yukardaki raporlar okunurken gerek Seyit Abdülkadir gerekse bütün işlerin kahramanı Kör Sadi, renkten renge giriyor, İngilizlerle konuştuk sanarak nasıl Türk karşı casus örgütünün ağına düştüklerini anlıyordu. Demek ki Templeton diye görüştükleri kişi onları hiç ifşa olmayacakları biçimde tongaya bastırmıştı. Sanıklar, bu raporlar okunduğu sırada gerçek bir panik içindeydiler. Hepsinde şafak atmıştı. Korkunç bir tuzağa düşürülmüşlerdi. Şimdi, ne deseler boştu. Yaptıkları yenilmez yutulmaz bir işti. Bütün belgeler ortadaydı. Bunlar, okunup dinlendikten sonra, mahkeme başkanı Mazhar Müfit Abdülkadir'e ünledi:

«Seyit Abdülkadir efendi, lütfen ayağa kalkınız. İstanbul'da nerde oturuyorsunuz?

«Şimdi, İstanbul'da Suadiye'de oturuyorum, efendim.»

«Bir maaşınız var mıdır?»

«Ayan dağılalı maaşım yoktur.»

«Siyaset yaşayışınız üstüne bilgi verir misiniz?»

«Sayın başkan, ben hukukumu koruyacağım. Savcılık beni fena halde teşhir etti.»

«Rica ederim, efendi hazretleri, sorduklarıma yanıt veriniz.»

«Bendenizi İttihat ve Terakki Derneği Mısır'a göndermişti. Mısır'dan dönüşümde...»

«Siyaset yaşayışınızı sormuştum. İlkönce şunu söyleyin, bakalım: İttihat ve Terakki kabinesinde görev aldınız mı?»

«Evet, efendim. Ayan üyesi oldum.»

«Ferit paşa kabinesine neden girdiniz?»

«Söyleyeyim, efendim. Bırakışmadan sonra doğu vilayetlerinde bir Ermenistan yapmak istiyorlardı. Biz, buna karşı durduk. O zaman, bir Kürt Teali Derneği vardı. Ben, Musul'dan gelmezden önce kurulmuştu. Beni zorla başkan yaptılar. Birinci başkan vekili Zihni paşa, ikinci başkan vekili de Bedirhani Emin Avni beydi. Amacımız, Ermenistan'ın kurulmasına engel olmaktı. İzmir'ın işgalinden sonra bendeniz istifa ettim.»

«Oralara geçmeyelim. Daha anlamak istediğimiz yönler var. Ferit paşa, doğu vilayetlerinden bir Ermenistan yapacağım dediğinde demek istifa etmediniz?»

«Arzedeyim, efendim. Ferit paşa bunu söylediğinde onunla boğaz boğaza geldim. Bunu cümle alem bilir. Ben, kabinede arkadaşların diretişi üzerine kaldım. İçerden daha iyi direniyordum. Giderek, bir gün beni İngiliz elçiliğine götürdüler. Orada dediler ki: «Canım, şimdiye dek bir Kürdistan yoktu. Bunu nereden çıkardınız?» Bendeniz de: «Oraları Kürtlüktür, orası Ermenistan olamaz. Kanımızın son damlasına dek oraları Ermenilere veremeyiz» dedim. Amacımız Ermenistan'ın kurulmasına engel olmaktı.»

«Hem Ermenistan'ın kurulmasına engel oldum, diyor-

sunuz, hem de bundan yana olan Ferit paşa kabinesinde İzmir'in işgaline dek kalıyorsunuz. Bu, nasıl uzlaştırılabilir?»

«.....»

«Kürdistan Teali Derneğinin başkanıydınız. Bundan başka bir Kürt Derneği var mıydı?»

«Hayır, bilmiyorum. Herhalde ben içinde değildim.»

«Pekala. Kağıtlarınız arasında ocak ayında imzalanmış siyasal bir sözleşme bulundu. Bu sözleşme üstüne lütfen, bizi aydınlatır mısınız?»

«Nasıl sözleşme. Hürriyet ve İtilafla mı?»

«Evet, bakınız.»

«Evet, bilgim vardır. Yadsımam. Hürriyet ve İtilafla bir sözleşme yaparak Ferit paşanın Ermenistan amacını kırmak istedik. Bu sözleşme gereğince Kürdistan'a bir özerklik verecektik. Ancak, Osmanlı hükümetiyle İslam halifeliğinden ayrılmadık.»

«Bu imza sahipleri kim?»

«Bizim yandan Molla Sait vardı. Bedirhanilerden Mehmet Ali vardı. Bir de bendeniz vardım. Hürriyet ve İtilaftan Vasfi, Zeynelabidin ve Sabri Hocalar vardı.»

«Bu sözleşmeye imza koydunuz, olduğu gibi benimsiyorsunuz, değil mi?»

«Evet, benimsiyorum. İmza da koydum. Nasıl yadsırım? Ancak, o tarihte bir Osmanlı hükümeti vardı. Biz, Hilafet makamına bağlı bir özerklik istedik. Amaçımız, Ermenilere karşı direnmekti.»

«Şeyh Sait'in oğlu Ali Rıza'yı tanır mısınız?»

«Tanrı tanık, şeyh Sait'i tanımam. Oğlunu da yeni tanıdım. Ben, evimden sık sık çıkmazdım. Yalnız kimi zaman Abdülhamit adında bir tüccara gider mağazasında bir çay içerdim. Bir gün yine gittiğimde birisi daha vardı. Oturuyordu. O adamın şeyh Sait'in oğlu olduğunu

söyledi. Beni de tanıştırdı. O zaman, Ali Rıza kalktı, elimi öptü. Ben de çayımı içtim ve evime döndüm.

«Sonra, yine görüştünüz mü?»

«Evet, ertesi gün bendehaneye geldi. Ziyaret için geldiğini söyledi. Bir iki saat oturdu, gitti.

«Sonra, bir daha gelmedi mi?»

«İki gün sonra bir daha geldi. Gece kaldı. Ertesi gün, sabahleyin gitti.»

«Siz görüştüğünüzde yanınızda kim vardı?»

«İlk geldiğinde Nafiz vardı. İkinci gelişinde bir adamiyle geldi.»

«Bu görüşmeden sonra, Ali Rıza'nın dönüşünden üç yada dört gün sonra ayaklanış başladı. Bundan haberiniz var mı?»

«Dinimle sizi inandırmak isterim ki bu ayaklanıştan haberim yoktu. Olsaydı hükümete haber verirdim.»

«Peki, efendim, Cumhuriyet yönetimi üstüne görüşünüzü anlatır mısınız?»

«Ben bir İslam Cumhuriyetinden yanayım. Cumhurbaşkanlığı babadan oğula geçemez. Her Meclis değiştikce de Devlet başkanı değişemez. Cumhurbaşkanlığı ya istifa, ya uzaklaştırma yada ölümle sona erebilir. Süreyle bağlı olmamalıdır. Gerçekten şer'an da böyledir. Hem de inanışım bu merkezdedir. Ben, Cumhuriyetten yanayım, işte, bildirdim.»

Bundan sonra, başkan Mazhar Müfit, seyit Abdülkadir'in Türklere karşı yazmış olduğu şiirleri okumağa başladı. Birisinde şöyle diyordu:

«Türkler, bütün Türkler utanmazlar. Arslanlar, durmayınız, Saldırınız Müşrikler mebus olmuşlar.»

Seyit Abdülkadir:

«Evet, benimdir» dedi.

Üye, Ali Saip Ursavaş, şöyle sordu:

«Size seyitlik nereden geliyor?»

«Abdülkadir Geylani'nin torunlarındanım. Kürt soyundan değilim. Kürdistan'da yerleşmişim.»

Mahkeme başkanı, Seyit Abdülkadir'in bir başka şiirini okudu. Bunda şöyle bir dize vardı:

«Gavur İzmirli Necati adliye nazırı oldu.»

Seyit Abdülkadir:

«Galeyana gelip yazmıştım.» dedi.

Lütfü Müfit, Kürt Teali Derneği kimlik kâğıdındaki altı yeşil ortası güneşli bayrağın anlamını sordu. Seyit Abdülkadir, öfkelendi:

«Anlaşılan, Kürt bayrağıdır» diye bağırdı.

Oturuma ara verildi.

Oturum açılınca yine Seyit Abdülkadir'in sorgusu yapıldı. Bedirhanlı Emin Ali, Mehmet Şükrü, Saidi kürdi ile birlikte yabancı elçiliklere gittiklerini, Kürdistan özerkliği için muhtıra verdiklerini söyledi. Ancak, bunu salt kendi girişimleriyle yaptıklarını, Kürt ulusundan herhangi bir vekalet alamadıklarını söyledi.

Seyit Abdülkadir'den sonra Kör Sadi'nin soruşturmasına geçildi. 1913 yılında Kürdistan özerkliği için bir muhtıra verdiğinden dolayı Taif'e sürülmüştü. «Demokrat», «Hürriyet ve İtilaf», «İlayı vatan», «Müsalemet ittifakı», «Kürt teali», «Kürt İrtika», «Kürt Havai», «Kürdistan» «Kürt meşri maarif» derneklerine girdiğini, ayrıca Kürtlerle işbirliği komitesi kurulmasına çalıştığını söyleyerek sözlerini şöylece sürdürdü:

«Kürt Teali Cemiyeti kimlik kâğıdı üzerindeki yeşil bayrak, Kürdistan Cumhuriyetini anlatır. Kürt Teali Cemiyeti, Kürdistan özerkliği uğruna çalışmıştır. Kürt neşri maarif Derneğinde Seyit Abdülkadir, Ahmet Ramiz, doktor Abdullah Cevdet beyler vardı.

«Erbilli Şeyh Esat'ı, İsmet Mollayı, Şerif Yahya'yı, Adnan'ı şeyhülislamlık için Vahidettin'e ben salıkladım.

«Anadolu'ya katılmak üzere geldiğimde casusluğundan kuşkulanarak otuz beş gün tutuklandım. Sonradan, geri gönderildim. O zaman üzüntüme kapılarak sadarete bir dilekçe verdim ve Canik mutasarrıflığına atanmamı istedim. Beş yüz kişiyle Kuvayı Milliyeyi basacağımı söyledim.»

Kör Sadi ile seyit Abdülkadir'in hücrelerinde ağız dalaşına tutuştukları görüldü. Birbirlerine söylemedıklerini bırakmadılar. Bütün suçu birbirlerine yüklüyorlardı. Yargılanmanın, kendilerini ölüme sürükleyeceğini anlamışlardı, yargılama mayısın yirmi birine dek bu yüzden, bozgun halinde geçti. Yanlar, çözülmeye doğru gidiyor, birbirlerinin bütün kirli çamaşırlarını meydana dökmeğe çalışıyorlardı. Oysa bunların hiç de ölüme yoranı yoktu. Bunu da bildikleri halde gerek seyit Abdülkadir gerekse Kör Sadi, birbirlerini temelli suçlayacak biçimde anlatımlarda bulundular. Bu kez de bunlar yetmiyormuş gibi Cemil paşazade Ekrem de her ikisi için suçlayıcı açıklamalarda bulundu.

Mahkeme salonu dinleyicilere açık olduğundan, salondakiler, birbirlerine düşen sanıkları şaşkın şaşkın, biraz da gülerek dinliyorlardı.

Seyit Abdülkadir'in açıklamasına göre Cemil paşazade Ekrem, İstanbul'da Teali Derneğinde üye, Diyarbakır gezginci şubesinin de başkanı idi. Ekrem, bu anlatımı iteledi. Mahkemede Kör Sadi, Abdülkadir'den şöyle yakındı:

«Hapishanede zorbalık etmek istiyor. Bu gece az daha beni öldürecekti. Alemi ateşe yakıp kendilerini kurtarmak istiyorlar. Cumhuriyetin adaletine, şefkatine güveniyorum. Her şeyi açıklayacağım.

«(...) İstanbul'da Mr. Templeton ile görüşmeler Seyit Abdülkadir'in bilgisiyle yapılmıştır. Biz, adamı gerçek İngiliz sandık. Türk ve giderek Emniyet memuru olduğunu hiç ayırt edemedik. Seyit Abdülkadir bana konuşmalar üstüne direktif veriyordu. Giderek, bir gün, Aşiretler ücret almaz. Silah, erzak ve kimi subayları elde etmek üzere para gerektir. Bundan başka, burada bırakacağım köşküme karşılık da para isterim, dedi.

«Ben de bunun üzerine Templeton'dan ilkönce iki yüz elli bin, sonra da beş yüz bin lira istedim. Konuşmalar altı aydan çok sürdü. Demin de söylediğim gibi esasları seyit Abdülkadir yönetiyordu. Şeyh Sait'in oğlu Ali Rıza, iki gün Abdülkadir'in evinde oturdu. Ayaklanışı o zaman düzenlediler. Bu nedenledir ki Abdülkadir ayaklanışı daha önceden biliyordu.

Zaten Abdülkadir'in bilgisi olmadan / Kürdistan'da yaprak bile kıpırdamaz. Ah, beyler, bu gız bektaşi gizi gibidir. Abdülkadir, oğlu aracılığiyle komşusu olan İngilizlerle de bu konuda görüştü. Bütün iskele hamallarını elde etmişti. Cephaneyi İstanbul'dan kendisi buldu.»

Seyit Abdülkadir, ilkin, Kör Sadi'nin kendisini suçlayan bu korkunç sözlerini koyun kaval dinler gibi dinlet görünürken birdenbire kükredi, celallendi, şöyle haykırdı:

«Yalan söylüyor, bu melundur. Koğulmuştur. Haristir. Bütün bu hikayeleri bir gecede uydurdu.»

Kör Sadi, Cemilpaşazade'nin de adını karıştırdığından o da öfkeyle ayağa fırladı. Bağırarak şunları söyledi:

«Bu herifler bir melanet dolabı çevirmişler, beni lekeliyorlar. Bir haltetmişler, benim de içinde olduğumu ileri sürüyorlar. Seyit Abdülkadir de, Kör Sadi de yalan söylüyorlar.»

Mahkeme, sanıklara savunmalarını hazırlamalarını bildirdi. 23 mayıs 1925 cumartesi günü, savunmalarını

yapmak üzere süngülülerin arasında sinema salonundan ayrılan ayaklanıcı liderlerinin yüzlerinde kendilerini ölüme sürükleyecek sonsuz bozgunun dramatik izleri okunuyordu.

Mayısın yirmi üçünde mahkeme çok kalabalık bir dinleyici yığını önünde sürdü. İlkin savcı söz aldı. Seyit Nafiz, İlyas'la dört adamlarının beraetini, sonra, davanın bunlarla birleştirilen Hacı Ahdi, Kemal Feyzi, Hoca askeri'nin ölümle cezalandırılmasını, Cemil paşazade Ahmet, Nafiz, İlyas'la dört adamlarının, beraetini, sonra, davanın içindeki Nakip Bekir Sıtkı'nın Şeyh Sait davasına katılmasını istedi.

Palulu Sadi, artık, kendisini savunmayı bir yana bırakmıştı. Seyit Abdülkadir'le oğlu Seyit Mehmet, bir umuda kapılarak kendilerini savunmağa çalıştılar. Vaktiyle bu devlete yaptıkları hizmetleri anlattılar. Vatan haini olmadıklarını söylediler. Sadi'nin ikiyüzlü, muhbir, iftiracı olduğunu belirtmeğe çalıştılar. Çıkarı için babasını satabilecek karakterde olduğu üstünde durdular. Bu adamın çıkarları uğruna yapmayacağı kötülük yoktu.

Savunma sırası Kör Sadi'ye gelince kendini savunmayı bir yana bırakarak bir kez Seyit Abdülkadir'le oğlu seyit Mehmet'e yüklendi:

«Körlerden çok iki gözü açık bakan körlerden korkmak gerekir» dedi.

Kemal Feyzi, savunma sırası kendisine gelince ayaklanışın etkenleri üzerinde durdu. Yüksek sesle bağırarak konuştu. İstanbul basınını suçlayan sözleri özellikle altını çizerek söyledi:

«Bu konuda İstanbul basınının en büyük sorum payına sahip olduğundan kuşkulanılmamalıdır. Uygur ve basın

özgürlüklerinin doruğuna varmış en özgür ülkelerde bile basın, hükümetine karşı bu kerte doludizgin yürümemiştir. İstanbul basını, dışarıya karşı ülkemizde düşün özgürlüğün en yüksek ve canlı örneğini göstermek isterken, hükümeti uluorta eleştiriye yeltenirken, içerde cahil ve kör bir kütleyi, hain amaçlarına aygıt etmek üzere fırsat bekleyenlere hükümet erk ve gücünü sarsılmış olarak gösterdiğini ayırt bile etmemişti."

Savunmalar bitince, İstiklal Mahkemesi, kararını bildirdi:

Seyit Abdülkadir, seyit Mehmet, Kemal Feyzi, Kör Sadi, Hoca Askeri avukat Hacı Ahdi ölüm hükmü yediler.

Cemil Paşazade Ahmet, İlyas, Nafiz, dört adamları, beraat ettiler.

Nakip Bekir Sıtkı'nın yargılanmasının Şeyh Said'le birlikte yapılmasına karar verildi.

Bütün salonu dolduran dinleyici kalabalığı, bu yargıyı alkışlayarak bu konudaki duygularını bildirdi. Salondaki kadınlar da erkekler gibi mahkemeye alkış tuttular.

27 mayıs 1925 sabahının alacakaranlığında, ölüm hükmü yiyenler zaten gözlerini kırpmadan dönüp durdukları yataklarından kaldırılarak kalabalık süngülüler arasında Ulucami önüne götürüldüler. Sırayla Kemal Feyzi, avukat Hacı Ahdi, sonra, Seyit Abdülkadir, seyit Mehmet, Kör Sadi, Hoca askeri asıldılar. Hükümlüler son soluklarını verdikleri sırada saat dördü elli'yi üç geçiyordu.

Seyit Abdülkadir, boynuna ilmik geçirilirken şunları söylemişti: «Siz, beni asmakla Kürtleri gayretlendiriyorsunuz.»

Oğlu seyit Mehmet:

«Peygamber soyundan olanlar asılmaz ki.»

Kemal Feyzi, suçsuzluğundan sözederek:

"Hakkınızı helal edin" demişlerdi.

Hacı Ahdi:

«Yaşasın Kürtlük mefküresi, yaşasın Kürdistan» diye bağırmıştı.

Bir siyaset suçunun kendisini ipe götürüşünü, bir siyaset suçlusunun soğukkanlığıyla karşılayan tek kişi, Kör Sadi oldu. İp boynuna geçirildikten sonra şunları söyledi:

"Son sözüm, ülkenin kurtuluşu adına sayın yargıçlar kurulunu hakkımıza verdiği kararı minnet ve şükranla karşılamak ve benimsemektir. Hepimiz ölüm cezasını hakettik. Şundan ki yurda ihanet ettik. Tanrı Türk ulus ve ülkesini korusun ve ölümsüz etsin, başka sözüm yoktur.»

Şimdi, sıra, Kürt ayaklanışının komutanlarına gelmişti. Doğu İstiklal Mahkemesi, 26 mayıs 1925 salı günü, yine Diyarbakır sinema salonunda işe başladı. Yargılama, yine açık yapılıyordu. Salon hıncahınç dolmuştu. Dinleyicilerin önünde kelepçeleri çıkarılarak oturtulan sanıklar, sırasiyle şunlardı: Şeyh Sait, şeyh Abdullah, şeyh İsmail, Abdüllatif, emekil binbaşı Kasım, imam molla Emin, şeyh Ali, Bababey, Reşit Timur, Abdüllatif, Mehmet, Süleyman, emekli yüzbaşı Bahri, Emin, Şevket, Maksut, Halit, Malazgirt savcısı Abdülmecit, şeyh Şerif, Çapakçurlu Süleyman, Ali Yusuf, Hüseyin, ilkokul öğretmeni Molla Cemil, Nimet, Niyazi, Hacı sadık.

Sanıklar yerlerine otururken karşılarına kurulan sinema makinelerinin kolları dönmeğe başlıyor ayrıca fotoğraf makinaları türlü pozlar çekmeğe hazırlanıyordu. Şeyh Sait, gözlerinin akını göstererek sinema çekenlere bakıyor, onları hiç olmazsa gözlerinin yıldırımıyla çarpmak istiyordu. Bir yandan bakışları, yüzünün mimikleriyle resim, sinema çekenleri terslerken bir yandan da dudakları kıpır kıpır dualar ediyordu. Belkide şu sırada bir depremle şu sinamanın yıkıl-

ması, bütün yargıçların yıkıntı altında kalması için dua ediyordu. Zaten, dışarda ondan yana olan zavallı halkın önemli bir bölüğü de bu havadaydı. Şeyh Sait, ölüm hükmü giyip de darağacına götürülürse, kesinlikle büyük bir deprem olur, bütün ülke sarsılır, yıkılır, şeyhe kötülük etmek isteyenler, yıkıntılar altında can verirdi. Mehdi'ye kötülük etmek isteyelerin sonucu kesinlikle böyle olacaktı. Bütün dinleyicilerin gözleri şeyh Sait'in durmadan okuyan, üfleyen dudaklarındaydı. Şeyh, böylece gerek yargıçları gerekse dinleyicileri etkilemek istiyordu.

Mahkeme kurulu, içeri girip de yerini alınca, salona bir ölüm sessizliği çöktü. Bu sessizlik, şeyh Sait'i de etkiledi. Dudakları kıpırdamaz oldu. Artık, okuyup üflemiyordu. Yüzünde kireç aklığıyla ölü yeşili bir renk belirdi. Korkuyla korkusuzluk arası pis bir rüzgar, bu rengi üfleyerek dalgalandırdı. Şeyh Sait, ölümün eşiğine geldiğini anlamıştı. Mazhar Müfit sordu:

"Adınız nedir?"

Bu, gerçekten şimdiye dek bütün mahkeme karşısına çıkanları çileden çıkaran bir soruydu. Ayaklanışın koskoca komutanı ünlü şeyh Sait'i karşılarına almış, kimsin diye soruyorlardı. Yine de buna yanıt vermek gerekliydi. O da bir makina gibi sorulanlara yanıt vermeğe başladı:

«Mehmet Sait.»

«Babanızın adı»

«Şeyh Sait?»

«Nerelisiniz?»

«Aslen Palulu'yum. Hınıs'ta oturuyorum.»

«Kaç yaşındasınız?»

«Altmışı geçkinim.»

Mazhar Müfit, ondan sonra, birer birer bütün sanıklara kimliğini sorarak katibe yazdırdı. Bu iş bittikten sonra, başkan, Süreyya Örgeevre'ye iddianameyi okumasını buyurdu.

Savcı, iddianameyi şöyle kısaca anlattı:

"Türk ülkesinin belirli bir bölgesinde bütün dünyanın türlü biçimlerde öğrendiği bir ayaklanış olayı vardı. Ayaklanış, hiç kuşku yok ki yıllarca içerden ve ayaklanış alanı dışından yapılmış kışkırtmalar ve tasarılarla eşkiya devinimlerinin eylemce gözükmesiyle açığa çıkmıştır. Ayaklanış olayı, iddinamede anlatıldığı gibi sanki peygamber dininin yükseltilmesi perdesi altında oluşturulmuştur. Oysa, temel amaç, Türk yurdunun belli bir bölgesini ana yurttan ayırmak, yurdun birliğini bozup dağıtmaktı.

«Karşınızda bulunan sanık Hınıslı şeyh Sait, yüzlerce binlerce askerin, halkın, müslümanın malını, canını yakeden eylemleri kendisi yönetmiş ve hepsine etken olmuş inatçı bir yurt hayinidir.

"Öbür sanıklardan şeyh Abdülhamit ile kardeşi şeyh İsmail, ayaklanışın şefi olan şeyh Sait'in bu eşkiyalık davranışına katılmışlar ve Diyarbakır'a yapılan saldırının başarılı olması uğruna kışkırtmalarda bulunmuşlardır.

"Şeyh Mehmet Şerif, Elazığ cephesi komutanı adiyle oradaki devrimi yönetmiştir. Şeyh Abdullah, Genç ile Varto devinimlerinde bulunmuş, kendisine şeyh Mehmet Şerif gibi cephe komutanı niteliği verilmiştir. Şeyh Sait'in de damadıdır.

«Kasım, şeyh Abdullah'ın Varto'yu ele geçirmesi üzerine kendisine katılmış, onunla uzun süre birlikte çalışmıştır. Şeyh Ali ile şeyh Musa, bir sürü eşkiyaya komuta etmekten sanıktır. Mehmet Mihri'nin ayaklanıştan önceki günlerde hazırlıklara katıldığına değgin elimizde temelli kanıtlar olmamakla birlikte şeyh Sait'çe hizmete alınmış, görevini bırakmıştı.

"Bababey'le Kamil bey de ayaklanıcıların birer şefidir. Öbür sanıklar da devinime edimce katılmışlar, hep bir amaç uğruna çalışmışlardır. İddialarımız soruşturma evrakı,

mektuplar, yargılama sırasındaki sorgulardan anlaşılacağından yargılamanın bu temellere göre yapılmasını ister, dava ederim.»

Başkan Mazhar Müfit, şeyh Sait'e şöyle sorular yöneltmeğe başladı:

«Ayağa kalkınız, nerde okudunuz?»

«Medresede okudum.»

«Medresede neler okudunuz?»

«Bedi, istiare, usulü Fıkıh, sarf ve nahiv okudum.»

«İstiare adında ayrıca bir bilim var mı?»

«İstiare, bedi ve boyanın bölümlerindendir.»

«Neden ayaklandınız?»

«Din yargıları arıklamıştı. Gereğini yapmak istiyordum.»

«Yunan ordusu, islamiyetin merkezini ayaklar altında çiğnerken cihadın farzlarını neden yerine getirmediniz?»

«O zaman perişan ve göçmendik.»

«Oğlunuz Ali Rıza İstanbul'a gitti mi?»

«Gitti.»

«Ne zaman gitti?»

«Ayaklanıştan bir ay önce.»

«İstanbul'da kimden düşün almıştır?»

«Hiç kimseden düşün almamıştır. Kürtlere konuk olmuştur. Seyit Abdülkadir'i de ziyaret etmiştir.»

«Ne amaçla İstanbul'a gitmiştir?»

«Ticaret amacıyle. Biz otuz yıldır hayvan ticareti yaparız.»

«İstanbul'dan döndükten sonra oğlunuzla nerede görüştünüz?»

«Şavşar'da görüştük. Genç vilayetinin bir köyüdür.»

«Ayaklanışın patlak vermesine jandarmaların karışması yolaçtı, diyorsunuz. Jandarmalar gelmeseydi, vurulmasaydı, ayaklanış olacak mıydı?»

«Gereğini yazılı olarak yapacaktım.»

«O halde, size ne oluyor da işe karıştınız?»

«Adam öldürüldü, öğüt verdim. Ricacı gönderdim. Sekiz sanığı tahliye ettirdim. Ben, köyden çıktım, gittim. Sonra işin içine köylüler karıştı. Ayaklanma başladı. Bir daha içinden çıkamadık.»

«Bunu neden olağan görüyorsunuz?»

«Vallahi bilmem. Tanrı bilir.»

«Ayaklanışın amacı, jandarma gelmiş, adam yakalamış gibi şeylerden olmaz.»

«Jandarma işi olmasaydı gereğini yazı ile yapacaktım. Altı ay sonra, bir yıl sonra Tanrı kader etti de oldu.»

«İnsan iradesini yadsıyor musunuz?»

«İnsan iradesi de vardır, elbette.»

«Bu ayaklanışı sanmıyorum ki, yalnız başınıza yapasınız. İşin içinde, elbette kışkırtanlar da vardır.»

«Hiç kimse yoktur, içerden, dışardan hiç kimse yoktur.»

«Demek ki bu ayaklanışı yalnız kendiniz düşündünüz?»

«Evet yalnız benim fikrimde vardı. Bütün bilginleri toplayıp açık konuşma yapmak istiyordum. Sonra, hükümete başvurarak, önerilerimizi benimsemese bile büyük bir bölüğünü benimseyeceğini umuyorduk.»

«Türkiye Cumhuriyetinin eski hükümette olduğu gibi kişilerin böyle başvurma ve önerilerini dinleyeceğine nasıl olasılık veriyordunuz. Kimlere danıştınız?»

«Kimseye danışmadım.»

«Salt Diyarbakır'ı almayı mı amaçlıyordunuz?»

«Rızkımız, nasibimiz bu yana düşmüştü.»

«Diyarbakır'ı almakla ne olacaktı?»

«Diyarbakır'ı aldıktan sonra kısas uygulayacaktık. yalancının dilini, hırsızın elini kesecektik. Din, böyle buyuruyor. Dünyayı Peygamberin zamanındaki gibi olmasa da

biraz iyileştirecektik. Üstümüze bunca asker gönderileceğini bilmiyorduk.»

«Fetih deyimi kullanıyorsunuz. Mektubunuzda imzanızın üstünde «Emirül mücahidin» yazıyorsunuz, bundan amacınız neydi?»

«Bu ünvandan sonra tiksindim. Pişman oldum. "Hadimül mücahidin» yazdım. «Hadim ünvanına döndüm.»

«Diyarbakır'ı böyle çabuk ele geçireceğinize nasıl inandınız?»

«Ben, Diyarbakır üstüne yürümekten yana değildım. Kimi ağalar...»

«Kimlerdir?»

«Hanili Mustafa bey, Türkanlılar.«

«Başka kimler vardı?«

«Mustafa bey vardı. Başkaları usuma gelmiyor. Salih beyi muhakkak biliyorum. Kağıdı yazdı, Diyarbakır üzerine gitmezsek halk dağılır, dedi. Diyarbakır'a saldırmayı salıklıyordu.»

«Başarıyı neyle sağlıyorsunuz?»

«Askerimin kimi zaman kazandığı başarılardan yüreklenıyorduk.»

«Diyarbakır içinde size yardım edecekler var mıydı?»

«Vardı.»

«Kimlerden yardım istiyordunuz?»

«Halktan. Nakip'in dini bütün bir müslüman olduğunu Cemil paşazadelerin dine bağlı olduklarını söylüyorlardı. Bense, kendilerini bilmiyordum, tanımıyordum.»

«Bunu söyleyen kimlerdi?»

«Salih bey, Türkan ağaları.»

«Size böyle önemli bir haber verilirse kaynağını sormaz mısınız?»

«Bu gibi haberler çoktur. Böyle yalan haberler çok olur.»

«İslamiyet şöyle oldu, ayaklanma vacipti, diyorsunuz. sonra ayaklanıyorsunuz. müslüman kanı dökülmesine neden oluyorsunuz. Bu günahı düşünmediniz mi? Bu, günah değil mi?»

«Günahtır.»

«Herhalde bir tertibatınız vardır?»

«Tertibatımız yoktur.»

«Tertibatsız, bilinçsiz, böyle boş yere müslüman kanı akıtmak doğru mu? Bunu niye önceden düşünmediniz?»

«Şeriatı, inşallah, bozmam, dedim.»

«Siverek'ten katılmak üzere bir kurul geldi diyorsunuz.»

«Bunu ben elimle yazmadım. İmzam varsa da katibi ben değilim.»

«Mektubu sen okumadan mı imza ettin?»

«Eyüp ağa adında birisi vardı.»

«Komutanlardan birini Siverek'e gönderdiniz mi?»

«Habeşi'ye gönderdim. Kaynak'a dek.»

«Kimdi o ?»

«Mir Hamit bey, Mehmet bey.»

«Komutanlarınız kimlerdi?»

«Komutanlarımız, köylerin muhtarlarıydı.»

«Örneğin, Elazığ'a giden gücün komutanı kimdi?»

«Oraya ben Şeyh Şerif'i atadım.»

Başkan sorusunu Şeyh Şerif'e yöneltti:

«Ayağa kalkınız.»

Şeyh Şerif ayağa kalkınca, başkan, yine şeyh Sait'e döndü:

«Elazığ'a giden bu zat mıydı?»

«Evet.»

«Başka kimlerdi?»

«Şeyh Abdullah'ı Varto yörelerine gönderdim Şeyh Hasan'a yazdım. Kiğı cephesinden yola çıkınız, dedim.»

«Başka kimler vardı?»

«Ağalar, muhtarlar, aşiretler vardı. Muvazzaf askerim yoktu. Devinimi bunlarla yönetiyordum.»

«Diyarbakır'a girdiniz. Amacınız neydi? Ne yapacaktınız?»

«Diyarbakır'da hep arkadaşlar, görüşüp din işini hükümete resmen yazacaktım.»

«Hükümet kabul etmeseydi ne yapacaktınız?»

«Hükümet kabul etmeseydi, evimize gider. Otururduk. o zaman günah boynumuzdan kalkardı. İzin isterdik, göçederdik.»

«Diyarbakır'ı aldıktan sonra bağımsız bir Kürdistan krallığı istiyor muydunuz?»

«Krallık bilmiyoruz. Benim biricik amacım, din yargılarını uygulamaktı. Kürdistan bağımsızlığını hiç düşünmedim.»

«Burada bir bildiri var. Demin okundu. Dinlediniz mi?»

«Bildiriden haberim yoktur. Kimin yazdığını bilmiyorum.»

«Bildiride, Millet Meclisinde dindar mebuslar var, dinsiz mebuslar da var, diyorsunuz. Onlara neden dinsiz diyorsunuz?»

«Açıkça görmesem dinsiz demem.»

Ali Saip Ursavaş, sorguya karıştı:

«Karşımızda müslüman oğlu müslüman Türk askeri vardı. Onlara nasıl kurşun attınız? Bunca kan döktürdükten sonra pişman olmak, sonra da Emirül mücahidin adını olmak ne demektir?»

Başkan, sorgusunu sürdürdü:

«Lice müftüsüne yazdığınız mektupta öç aşkından sözediyorsunuz. Bu, ayaklanışın önceden hazırlandığını kanıtlamaz mı?»

«Mektubu ben yazmadım»

«Altında imzanız var.»

«Farkında değilim.»

«Mustafa beyle Hamdi beyi neden barıştırmak istediniz?»

«Rastlayış oldu. Bunların arasındaki düşmanlık pek eski zamana özgüdür.»

«Ayaklanıştan biraz önce olan bu girişiminiz anlamlı değil mi?»

«Bu rastlayışla oldu.»

«Demin, ben ayaklanmaya karar verdim, demiştiniz. Nasıl oldu?»

«Yani, Piran olayı olur olmaz kararımı verdim.»

«Siz, Hınıslısınız. Burada sizi kimse tanımaz. Herhalde karar vermiş olmalısınız ki girişimlerinizi burada yapınız.»

«Böyle bir girişim kesinlikle olmamıştır.»

«Din yargılarından anladığınız nedir?»

«İçki yasağı.»

«İslama kılıç çeken islam değildir» hadisinden haberiniz var mı?»

«İslamlar, din yargılarını bırakmıştı.»

«Hamdolsun, hepimiz müslümanız. Kuran okuyoruz zekat veriyoruz.»

«İslamlarda senden daha bilgini yok mudur?»

«Çoktur.»

«O halde?»

«Aklımın kıtlığından.»

«Din yargılarından sözediyorsunuz. Din yargılarına göre kişi çıkarı, kamu çıkarına üstün tutulabilir mi?»

«Kamu çıkarı daha önce gelir.»

«O halde kamu çıkarlarını düşünmeyen, din yargılarını yerine getirmemiş demektir. Şeyh Şerif'e yazdığınız mektupta nefis her şeyden üstündür, biz öldükten sonra dünya yıkılsın demekle bizzat din yargılarına saldırıda bulunmuyor musunuz?»

«Oradan ayrıl dedim. Boşuna savaşmasın diye. Orada bulunması bana yarar sağlamıyordu.»

«Falcılık, astroloji bilimlerinden anlar mısınız?»

«Hayır.»

Lütfü Müfit söze karıştı:

«İki buçuk ay kışkırttınız, sonra patladı, değil mi?»

«Patlatmamayı düşünmedim. Diyarbakır'da çok fişek vardı. Onları kazandırsak başarı sağlarız, dedik.»

Aldı başkan Mazhar Müfit:

«Eski Bitlis milletvekili iken sonradan asılan Yusuf Ziya sizinle görüştü mü?»

«Evet, bana geldi. Kürdistan kurmayı tasarlıyorum, dedi. Cephaneyi nereden bulacaksın, diye sordum. Bitlis'de vardır, orayı basacağız, dedi. Ceyranlı Halit'in sağlığıyle gelmişti.»

Bundan sonra, savcı Süreyya, din yargılarının ayaklanış nedeni olarak gösterilmesinin yersizliğinden sözetti. Bunlar, hiçbir biçimde ayaklanış için usun gerektirdiği bir neden olamazdı. Bu konu üzerinde daha çok durmamaları için sanıkları uyardı. Bu sırada, anlaşılan her şeyin yittiğini anlayan şeyh Sait, kendisini suçlayan bir çok konuşmalar yaptı.

Savcı, Nakip Bekir Sıtkı ile Cemilpaşazade Ekrem'in, Memduh'un, Kadri'nin, Cevdet'in, Muhittin'in, Can şeyhlerinden Hasan ile arkadaşlarının, şeyh Şemsettin'in şeyh Sait'le birlikte yargılanmasını istedi. Sonra, yargılama başka güne bırakıldı.

Duruşma haziranın yirmisinde başladı. Yargılamada, Mahkeme üyesi Ali Saip, kancayı şeyh Şemsettin'e takarak onu iyice bocalattı:

«Hangi tarikattansınız?»

«Nakşibendiyim.»

«Tekken nerde?»

«Umran'da, Kanışlı'da iki tekkem var.»

«Tekkelerin kaç müridi var?»

«Onbeşer, yirmişer.»

«Kaç erkek, kaç kadın müridin var?»

«Elli erkek, kırk kadın.»

«Önce altı yüz erkek, iki yüz kadın var demiştın.»

«Şaşırmışım.»

Bu kez şeyh Sait'e sordu:

«Birçok müritleri bulunan fikir yoldaşınız şeyh Şemsettin'in marifetlerini rica ederim, iyi dinleyiniz.»

Sonra, sorusunu yine şeyh Şemsettin'e yöneltti:

«Hayvanlardan müridiniz var mı?»

«Yoktur.»

Ali Saip'in salığını ciddiye alan şeyh Sait, sakalını eline alıp yavaş yavaş sıvazlayarak şeyh Şemsettin'i süzmeğe, Ali Saip'e verdiği yanıtları son kerte dikkatle dinlemeğe başladı. Ali Saip, şeyh Şemsettin'i şöylece sorguya çekmeyi sürdürdü:

«Ayin zamanlarında müritleriniz ne yapar?»

«Allah diye zikreder.»

«Tilki ve köpek kılığına girerek, bu hayvanların seslerini öykünerek senin onuruna bağırmazlar mı?»

«Hayır.»

«Müritler, huzuruna nasıl törenle girerler?»

«Salt gelip otururlar.»

«Yere kapanıp sürünmezler mi?»

«Hayır ,sürünmezler.»

«Şeyh efendi, ben öğrendim. Huzurunuza ayakta girmek bağışlanmaz yanılgı imiş.»

«Hayır.»

«Yüzüne neden peçe korsun?»

«Sıcaktan örterim.»

Ali Saip şeyh Sait'e dönerek şöyle sordu:

«Siz de peçe örter misiniz?»

«Vallahi görmemişim.»

Ali Saip, yine şeyh Şemsettin'e döndü:

«Yanınıza girenler, bir süre kendilerinden geçip bayılırlar mı?»

Şeyh Şemsettin, kendi şeyhlik yöntemi üstüne çok derin bilgi sahibi olduğu anlaşılan Ali Saip'in bu soruları karşısında şaşaladı. Kızardı, bozardı. Ali Saip sorularını sürdürüyor.

Şeyh, önüne bakarak susuyordu:

«Bu kendinden geçmeler sırasında en yakın müritlerinizden biri: «Allahın yüzünü göster ya şeyh» diye bağırarak peçenin açılmasını yalvararak ister miydi?»

Şeyh, susuyordu.

«Allahın yüzü senin şu suratında mı gözükür?»

«...»

«Kaç karınız vardır?»

«Üç.»

«Hangi yıllarda evlendiniz?»

«Birinciyi otuz beş, ikinciyi yirmi beş, üçüncüyü on beş yıl önce aldım.»

«Bundan önce hiç Diyarbakır'a sanık olarak geldiniz mi?»

«Bir nikah işinden dolayı on beş yıl önce iftira ile geldim.»

«On beş yıl önce aldığın kadın, kız mıydı?»

«Hayır, duldu.»

«Üç yüz yirmi altı yılında (1910) şeyh Yusuf'tan dul kalan kadınla mı evlenmiştin? Tutukluluğun bundan mıydı?»

«Bundan dolayı iftira ettiler. O zaman, nikahlandığımı söyledim, kurtuldum.»

«Bundan anlaşılıyor ki ölü şeyh Yusuf'un yani babanın ölümünden sonra sen, analığını nikahlamışsın, bundan hapse gitmişsin, mahkemede dosyan da var.»

«Evet o zaman iftiraya uğradım.»

«Sen, Şeyh Yusuf anamı nikahladığında ben anamın karnında beş aylık yavruydum. Yusuf babam değildir, diyerek kendini kurtarmışsın. Demek ki piçliğini resmen kanıtlamağa çalışmışsın. Bunlar, o zamanki mahkeme kayıtlariyle kanıtlanmış.»

Şeyh Şemsettin, buna da bir yanıt verecek durumda değildi. Susuşuyla olayı bir kez daha kanıtladı. Ali Saip açılmış yara üzerinde iri bir ağulu karınca gibi işlemeyi sürdürdü:

«Din perdesi altında zavallı halkı ayaklandıran şeyhlerin neler yaptıklarını, ne kötü adamlar olduklarını şimdi bütün ulus işitiyor. Şeyhler, analıklarını nikahlıyor. Müritler, tilkiler, köpekler gibi bağırıyor. Tekke dediğiniz fesat ocaklarında halkı böyle mi doğru yola götürürdünüz?»

Bu sözler üzerine, sanık şeyhlerin hemen hepsi sapsarı kesildi.

Ali Saip'in bu ufak oyunundan sonra, mahkeme, duruşmayı haziranın yirmi yedisine bıraktı.

Çıkmayan canda umut vardır: yetmişi aşkın sanık, mapusanede harıl harıl savunmasını hazırlıyordu. Onların ölümden kurtulmak uğruna ne gibi canbazlıklara giriştiklerini gözetleyen ilgililer, şunları görüyorlardı: Hanili Mustafa ile Salih, ölümü atlatmak uğruna, işin pek ince yanlarını hesaplıyor, birer komiteci kurnazlığına sahip ol-

duklarını yargılama sırasında gösterdikleri gibi savunmalarında, ölümün kapısında da göstererek azmin sinesini savuşturmağa çalışıyorlardı. Bu iki kişi, bütün duruşmalar sırasında, kendilerine yöneltilen sorular karşısında rasgele teslim olmamış, türlü perendeler atmışlardı. Şimdi, ayaklanışın din uğruna mı, *kültür uğruna mı* yapıldığını söylemenin daha az tehlikeli olduğu üstüne tartışıyorlardı. Hükümetin, Mustafa Kemal'in bunlardan hangisine daha çok kızdığını hesaplıyor, savunmalarını ona göre yapmak istiyorlardı. Salih: «bu işi din uğruna yaptım» derken, Mustafa, Bir iştir oldu, söyleyeceğim yok, diyordu.

Bunlar arasında en zor durumda olanlar, Cumhuriyet hükümetinin memurları oldukları halde ayaklanışa katılanlardı. Çapakçur jandarma komutanı Avni, jandarma teğmeni Mihri, Çapakçur kaymakamı Hüseyin Hilmi, binbaşı Kasım, Genç valisi İsmail Hakkı'ydı.

Çapakçur jandarma komutanı Avni, işi bütün anlamiyle şarlatanlığa dökmüştü. Savunma uğruna öyle çok yazı yaziyor öyle çok kağıt dolduruyordu ki bunlarla mahkemeyi boğuntuya getireceğini sanıyordu. Onun etkisiyle ayaklanışa katılan jandarma teğmeni Mihri'nin durumu acıklıydı. Komutanının narına yanmıştı. Savunmak üzere söyleyebileceği, yazabileceği hiçbir şey bulamıyor, bu konuda da eski komutanına sığınmaktan, ondan yardım dilenmekten başka bir şey yapamıyordu.

Çapakçur kaymakamı Hüseyin Hilmi'nin durumu da çok güçtü: Şeyh Abdullah'a ellerinden öptüğünü söyleyerek Çapakçur'a çağrı mektubu yazmıştı. Bütün gövdesiyle ayaklanışın bataklığına batmış durmdaydı. Canını kurtarmak uğruna yapacağı savunmayı birtürlü sağlam bir temele oturtamıyordu. Şeyh Abdullah'a yazdığı çağrı mektubu, bütün bu savunma yapısının altında vıcık vıcık bir bataklık gibi bulunuyor, bunun üzerine kurduğu yapı, birkaç

saniye içinde çamurlara gömülüp gidiyordu. Geceli gündüzlü çalışarak bir çok yazı döktürüyor, sonra, bunların boş laflar olduğunu görerek hepsini yırtıp atıyordu. Usu başında bir yönetim adamının, ayaklanışa yeşil ışık yakmasını hangi mahkeme bağışlardı?

Binbaşı Kasım ise soğukkanlılığını koruyordu. Bütün yargılama süresince soğukkanlı görünmüştü. Belki de ölüm korkusunu en iyi saklayan bu eski subay olmuştu. Soğukkanlılık da zaten bundan başka bir şey miydi?

Bu sırada en gülünç duruma düşen sanık da ayaklanıcılar kente girerken gidip evinde uykuya dalan Genç vilayeti valisi Hüseyin Hilmi'ydi. Adam, öyle şaşırmıştı ki, kendini nasıl savunacağı üstüne savcıdan, kendisini ozraile teslim etmeğe çalışan adamdan, savunma olanakları koparmağa çalışıyordu. Şeyhlerden Abdüllatif, Abdullah, İsmail ise hiç okuma, yazma bilmediklerinden daha şaşkın bir durumdaydılar. Mahkemede, ölümle yüzyüze gelince bir tılsımlı kılıç gibi olmasına çalıştıkları savunmalarını, «aklıevvellerden» öğrenip belleklerine kazımağa çalışıyor, bu sırada durmadan okuyup üflemeyi de unutmuyorlardı. Şeyh Şemsettin ise avukat tutmuştu. Sırtını avukata dayayıp o yandan güvenli olduğundan artık, okuyup üfleyerek, tanrıyı, melekleri, koruyucu meleği yardıma çağırmaktan, böylece kurtuluşu büsbütün garantilemekten başka yapacak işi kalmıyordu.

Bütün bu şaşkınlık, umutsuzluk içinde yüzen kurbanlarını uzun uzadıya süzen şeyh Sait de, körün taşı rastlar da kurtulur umuduyla, savunmasını yazmağa başladı. Savunmasının başlığını şöyle koymuştu: «Heyeti aliyeyi adliyeyi istiklalimize»

Son duruşma 27 haziran 1925 günü açıldı. Sabahın çok erken saatlerinden beri sinemanın kapısında yığınlarla toplanmış olan meraklı kalabalığı, saati gelince kadın, erkek itişerek yer kapmak üzere içeri saldırdı. Bütün dinleyiciler, locaları doldurduktan sonra, kalabalık sanıklar içeri alındı. İlk içeri giren şeyh Sait'in sırtında ilk kez olarak kürkü yoktu. Sarığı kirlenmişti. Başına düzgünce de oturmamıştı. Çok heyecanlıydı. Ancak, bunu gizlemek uğruna kendini pek çok zorladığı görülüyordu. Bugün de gözlerine sürme çekmişse de eskisi gibi değildi. Bellibelirsizdi. Kalın kaşlarında rastık kalmamış, ağarmış kıllar, iyice sırıtmağa başlamıştı. Parmaklarında biraz kına kırmızılığı göze çarpıyordu. Öyle anlaşılıyordu ki şeyh Sait, ölümün soluğunu ensesinde duymağa başlamış, rastığını, sürmesini tazelemek üzere kendine gelememişti. Bu, dinleyicilerin gözlerine çarpan ilk olağanüstülüktü. Bunun üzerine dinleyiciler de ölümün, sinemanın alacakaranlığında dolaşır gibi olduğunu duymağa başladılar. Bütün sanıkların yüzlerinde azraili bir kez olsun gördüğünü gösteren karanlık bir ürperti göze çarpıyordu. Şimdiye dek soğukkanlılık örneği gibi görünmüş olan binbaşı Kasım da bu kez, ölümün şakaya gelmediğini anlamış gibi mahkemeye tıraşsız gelmişti. Umutsuz insanlarda olduğu gibi sakalları uzamış, yüzü büsbütün gölgelere gömülmüştü. Şeyhlerin hepsi de dua ediyor, üfleyip duruyorlardı. Başlarını sağa sola çevirerek üflemeleriyle sanki o yanlardan gelecek azraili koğmağa çalışıyorlardı.

Savcı Süreyya, ayağa kalkarak bir çığlık gibi çıkan tiz sesiyle iddianameyi okumağa başladı. Şeyhlerin, kendilerine yüreklilik vermek uğruna hep birden sürdürdükleri okuyup üflemeler birden kesildi. Şeyh Sait, hemen uzun kınalı sakalına sarılmış, sıvazlamağa, okşamağa başlamıştı. Arasıra da ince uzun parmaklarına doladığı sakalını bir ip gibi bü-

kerek sinirini bununla boğmağa çalışıyordu. Savcı, birer birer bütün sanıkların adlarını okuyor, onların bu kanlı ayaklanıştaki rollerini söylüyor, adı geçen kişi, yağlı ip hemen boynuna geçiyormuşçasına ürperiyordu.

Savcı Süreyya, ayaklanışın türünü belirtmek üzere Osmanlı İmparatorluğu evresinde Arnavutluk'da, Arabistan'da patlak veren ayaklanışların da tıpkı böyle din perdesine büründüğünden, dinin bir aygıt olarak kullanıldığından sözetti. Din, her zaman bir maske olmuştu.

Sonra, Rüştü'nün, binbaşı Kasım'la arkadaşlarının, Hacı İbrahim'in, Nakip'in, Bekir Sıtkı'nın, Cemilpaşazedelerin beraatlerini istedi. Geri kalan bütün davalıların suçlarını kanununun maddelerine göre idamdan aşağılara doğru indirerek bu cezalara çarptırılmalarını istedi.

İddianame uzun sürmüş, savcı okumaktan, davalılar da heyecandan yorulmuşlardı. Oturuma bir yemek arası verildi. Davalılar, yemek yemeğe çalıştılar. Şeyh Sait, hiçbir şey yemedi, sait üstüste iki kahve içti, kahvelerin parasını da tabağa koymayı unutmadı. Beraetleri istenenler ölümün kıyıcığından döndüklerinden sonsuz bir sevinç içindeydiler. Öyle ki ölüm hükmü yemiş bir yığın arkadaşlarının yanında bu kerte sevinmenin insanca olmadığını dahi unutmuş gitmişlerdi.

Yemekler yenmiş, kahveler, sigaralar içilmişti. Oturum yine açıldı. Herkes yerli yerine otururak can kulağiyle söylenecekleri dinlemeğe hazırlandı. Başkan, ilkın şeyh Sait'e söz verdi. Şeyh, uzun boyu ile ayağa kalktı. Elindeki kağıt, rüzgara tutulmuşçasına titriyordu. Parmakları titreyerek gözlüklerini taktı. Sağ elinin şahadet parmağını satırların üzerinde gezdirerek, yalvarıcı sesiyle savunmasını şöylece okumağa başladı:

«Bölgemiz halkı, bilim, fen ve yeniliklerden habersiz olduklarından din akideleri, fıkıh ve hadisten başkasını bil-

mez. Medreselerin, meşihatın, din mahkemelerinin içki yasağı kanununun kaldırılması, nikahta boşanma yargılarının değiştirileceğine değgin söylentiler çıkması bura halkının yüreğinde üzüntü uyandırmıştı.

«Sebilürreşat gibi gazetelen de böyle haberlerle kamunun düşünüşlerini ağır ağır bozuyordu.

«Piran olayı çıkınca, her yanda kürtler kaynaşmağa heyecana gelmeğe başladılar. Önünü alamadım. Olayın gidişine, olduktan sonra uydum. Yöremizdeki kimi şeyhlere beylere, muhtarlara mektup yazdımsa da sonra anladım ki kağıtlarımın zerrece etkisi olmadı. Herkes, kendi keyfine, tek başına davranıyordu. Şundan ki kağıt gönderdiğim kişilerden kimisi boyun eğmiyordu. Haber vermediğim aşiretler koşa koşa gelip katıldılar.

«Bu işlerde ne öndeyim ne de arkadayım. Belki ortada bulunmuşum. Kendim komuta etmedim. Savaşı ne uzaktan ne yakından görmedim. Aşiretler, kendi usullariyle davranıyordu. Kimse kimsenin sözüyle davranmıyordu.

«Benim hizmetim, halka zulmetmemek, tutsaklara iyi davranmak, vaaz etmek, öğütlerde bulunmaktı. İyi ahlaklılar zulmetmiyordu. Geriye kalanlar da zaten sözümü dinlemiyorlardı. Bizim, olaya katılmaktan amacımız, din yargılarının uygulanmasını dilek yoluyla hükümete bildirmekti. Sanımız buydu. İnşallah kabul buyurulur. Sundan ki onlar da bizim gibi, giderek daha çok müslümandırlar, din ehlidirler. Giderek, Teşkilatı Esasiye kanununun içerisinde «Türkiye Cumhuriyetinin dini, İslamdır, diye yazılıdır. Din yargılarının yerine getirilmesi de yazılıdır. Bizim amacımız da ancak buydu.»

Şeyh Sait, savunmasını böylece okuyup bitirdikten sonra, teslim olduğu sırada heybelerinde bulunan iki bin altınının da geri verilmesini istedi. Savunmasını okuduğu sürece sık sık gözlerini kaydırarak birkaç gün önce Hınıs'a

kuzu yemeğe çağırdığı Ali Saip'e bakıyordu. Son olarak ona anlamlı bir bakış daha fırlatarak şöyle dedi:

«Ben, bu işin ne öncesindeyim, ne de sonrasındayım.»

Sonra, kendisince büyük anlamlar verdiği şu sözleri söyledi:

«Elhamdülillah, büyük nimetler beklemekteyiz. Peygamberin işaretleri çoktur. Sizin gibi adil mahkemenin vicdanına bıraktım, ne karar verirseniz, veriniz kabulümdür. Yazgım, olduktan sonra oyaklanışın içinde bulunmaktır, Yazgı ne ise onu göreceğim.»

Şeyh Sait, son sözlerini bitirdikten sonra, dinleyicilerin onayını bekler gibi bir karşılık aradı. Bu onay, onların bakışlarından da gelebilirdi. Sözle yanıt vermeleri düşünülemezdi. Gözleriyle her yanı taradıktan sonra, taş gibi donuk, katı yüzlerden başka bir şey göremeyince başını önüne eğdi. Mahkemenin kararını anlamak üzere sakalından iki kıl çekerek birbirleriyle ölçtü, geleceğini anlamağa çalıştı.

Şeyh Sait'ten sonra savunmasını yapan damadı şeyh Abdullah:

«Kürtçülük yapmadım. Bağışlanmam hükümetin şanındandır» dedi.

Şeyh Sait'in yaşlı kayınbabası her zaman olduğu gibi şekerleme kestiriyordu. Uşağı ile çobanı tavandaki direkleri saymaktaydılar. Bu ikisinin hiçbir sorum duymadıkları belliydi. Davaya koyun gibi katılmışlardı. Abdullah'ın arkasından binbaşı Kasım, ayağa kalkarak savunmasını yaptı. Savunmasının salt son satırlarını okuyarak işini bitirmiş oldu. Bunda Cumhuriyete olan bağlılığını bildirdikten sonra, Şeyh Sait'i yakalayanlar için konan ödülün verilmesini, kendi akrabalarının beraetini istedi.

Şeyh Şerif'e gelince, başını iki dizinin arasına sokmuş, öylece duruyor, arasıra doğruluyor, sonra yine o du-

rumu alıyordu. Kendi yazdığı savunmasını okumayarak katibin okuması için diretti.

Savunmalar yapılıp bittikten sonra bir tek kişinin bile kendisini suçlu görmediği anlaşıldı. Koskoca bir ayaklanışın, dökülen kanın hesabını verecek hiç kimse çıkmadı. Salonu dolduran dinleyiciler olsun «bu işi biz yaptık» diyecek birkaç kişinin ortaya çıkmasını bekliyordu. Demek ki yiğitlik öleli çok olmuştu. Gerek mahkeme üyeleri, gerekse dinleyiciler böyle düşünebilirdi. Ancak, onların bir şey bilmediği anlaşılıyordu. Bütün ayaklanıcı liderleri, devrimlerin, karşı devrimlerin en eski kurtuluş formülünü uyguluyorlardı. O da şuydu: Yiğitin kalesi inkardır. Onlar, bunu gelenekten biliyorlardı. Bu yüzden de bu kaleye sığınmayı İstiklâl Mahkemesinin yağlı ipine sığınmaktan üstün tuttular.

Mahkeme salonu karanlığın saldırısına uğramıştı. Akşam, İstiklâl Mahkemisiyle sanıkların arasına girmişti. Bu yüzden karar, 28 haziran pazar gününe bırakıldı.

Dinleyiciler, ertesi gün, sinemanın önünü hıncahınç doldurmuş, salonda yer kapmak üzere sıra bekliyordu. En sonra, kapı açıldı. Herkes son kerte büyük bir merakla içeri saldırdı. Sonra, süngülüler arasında sanıklar getirilip yerlerine oturtuldu. Arkasından mahkeme kurulu gelip yerini aldı. Mazhar Müfit, ayağa kalkarak Mahkemenin kararını şöylece okudu:

«Yapılan yargılamalardan ve incelemelerden, tekke ve zaviyelerden şeyhlerin, birer kötülük ve fesat ocağı olduğu ve bu tekkelerle zaviyelerde şeyhlerin kendilerine tanrı süsü vererek halkı kendilerine taptırmak gibi, dinin benimseyemeyeceği işler işledikleri, mahkeme karşısındaki anlatımlarından anlaşılması dolayısiyle doğu Is-

tiklal Mahkemesi, yargı bölgesi içindeki bütün tekkelerle zaviyelerin kapatılmasiyle kaldırılmasına karar vermiştir.»

Bu, büyük kararın bir bölümüydü. Kararın bu bölümünü dinleyen halk, hep bir ağızdan:

«Yaşasın devrim ve Cumhuriyet» diye bağırdı. Salon, alkış seslerinden yıkılıyordu. Şeyhlerle kendilerini suçlu bulan bütün sanıkların yüzleri kireç gibi kesilmişti. Soluk almıyor, yaşamıyor gibiydiler. Donmuş kalmışlardı. Tekkeleri, zaviyeleriyle birlikte kendileri de yıkılıp gidiyorlardı. Ne haltetmişlerdi böyle!

Başkan Mazhar Müfit, bakışlarını salonda gezdirip, şeyhlerin yüzlerindeki yıkımı gördükten, alkışların arkasını da aldıktan sonra, kararın gerisini şöylece okumayı sürdürdü:

«Şeyh Sait, şeyh Abdullah, Kamil bey, Bababey, şeyh Şerif, Fakih Hasan, Hacı Sadık bey, şeyh İbrahim, şeyh Ali, şeyh Celal, şeyh Hasan, Mehmet bey; Hanili Salih bey, Madenli Kadri bey, şeyh Şemsettin, Genç Tahrirat katibi Tahir, bucak müdürü Tayyip ve yardımcılardan yirmi dokuz kişi ölüme mahkum edilmiştir.

«Ölüme mahkum olan Salih beyzade Hüseyin'in cezası, küçük olmasından dolayı Adana'da on beş yıl küreğe ve yine ölüm hükümlülerinden Çapakçur kaymakamı Çerkes Hüseyin Hilmi'nin de Kuvayı Milliyede geçmiş eski çalışmaları gözönünde bulundurularak cezası Konya'da bir yıl hapsine ve devlet hizmetinde çalıştırılmamasına, jandarma yüzbaşısı Ali Avni ve teğmeni Mihri'nin askerlikten koğulmalariyle onar yıl, Cemilpaşazade Ekrem'in on yıl küreğe konulmasına, Çapakçur yargıcı Bağdatlı Riza'nın ulusal sınır dışına koğulmasına, Cemilpaşazade Muhittin, Kadri, Memduh ve Ömer beyierle Nakip Bekir Sıtkı'nın, sorumsuzluklarına, Bazganlı Rüştü Hü-

seyin, sıhhiye katibi Niyazi, Fakih İlyas, emekli binbaşı Kasım ile on arkadaşlarının beraetine karar verilmiştir.»

Bütün yargılama boyunca şeyhlerin okuyup üflemelerinin bir tek amacı vardı: Yargıçların duygularıyle düşüncelerini, sağduyularını bağlayarak normal karar vermelerini önlemek. Ne yazık ki mahkeme kurulu, sapasağlam ölüm kararlarını vermiş, ondan sonra da dipdiri karşılarında duruyordu. Demek ki onca güvendikleri okuma, üflemeleri de yararsızdı. Tersliğe bakınız ki kendilerini tanrı bildiklerinden kendilerinin dışında bir başka tanrıdan da yardım istemeyeceklerdi. Dört yanları ateşten bir çemberle çevrilmişti. Mahkemenin ölüm kararı, şeyhlerin başlarına gerçeği anlatan bir göktaşı gibi düşmüştü. Bu sonda beraetlerine, sorumsuzluklarına karar verilenler, gözlerinde parlayan sevinç yaşlarıyle sinema salonundan dışarı fırladılar. İstiklâl Mahkemesine düşenin sonu ölümdür diye öyle bir kanı yayılmıştı ki, mahkemeden kurtularak çıkanlar, gerçek bir ölümden kurtulduklarını düşünerek tatlı gözyaşları dökmekten kendilerini alamadılar. Beraet edenler salonu boşalttıktan sonra, Mahkeme başkanı Mazhar Müfit, mahkumlara şöyle ünledi:

«Kiminiz hasis kişi çıkarlarına bir zümreyi aygıt, kiminiz yabancı kışkırtmasını ve siyaset hırslarını kılavuz yaparak, hepiniz bir noktaya yani Bağımsız Kürdistan kurulmasına doğru yürüdünüz. Yıllardan beri düşündüğünüz ve düzenlediğiniz genel ayaklanışı yaparak bu bölgeyi ateş içinde bıraktınız. Cumhuriyet hükümetinin azimli ve kesin davranışı, Cumhuriyet ordusunun öldürücü vuruşlarıyle ayaklanışınız, gericiliğiniz hemen yokedildi ve hepiniz yakalanarak hesap vermek üzere adalet karşısına çıkarıldınız.

«Herkes bilmelidir ki genç Cumhuriyet hükümeti, fesat ve gericiliğe, hertürlü lanetli eylemlere kesinlikle göz

yummayacağı gibi giderek, kesin tedbirleri sayesinde bu gibi eşkıya eylemlerine de yer vermeyecektir. Yıllardan beri şeyhlerin, ağaların baskısı altında sömürülen, eriyen, inleyen, mal, can ve ırzları şeyhlerin, beylerin, ağaların keyfine kurban edilen bu bölgenin zavallı halkı artık sizin fesadınızdan ve kötülüğünüzden kurtularak Cumhuriyetimizin verimli ilerleme ve mutluluk sözü veren yollarında yürüyerek rahatlık ve mutluluk içerisinde yaşayacaktır. Siz de döktüğünüz kanların, söndürdüğünüz ocakların cezasını adalet sehpasında canınızla ödeyerek hesap vereceksiniz. İşte, Cumhuriyetin sert, ama, adil kanunlarının yargısı budur. Hükümlüleri götürünüz.»

Mahkeme başkanının bu buyruğu üzerine bütün hükümlülere kelepçe vurulmağa başlandı. Bu sırada dinleyiciler de merakları dinmiş olarak salondan çıkıyorlardı. Şeyh Sait, ilk olarak kara kuru ellerini kelepçenin vurulması için jandarma subayına uzattı. Simsıkı bir kelepçe şeyhin bileklerinin kavradı. Dinleyici kadınlar, erkekler geçip gittiği halde birtürlü dışarı çıkamıyorlardı. En sonra bir subay, onların da salonu boşaltmaları buyruğunu verdi:

«Hanımlar, gidiniz.»

Şeyh Sait, hücresine kapatılınca vasiyetnamesini yazdı, hükümet adamlarının kendisinden aldığı altınların hesabını bir kenara çıkardı. Sonra, cezaevi müdürü Osman'ı çağırtarak vasiyetnamesini, yanındaki birkaç lirayı ona teslim etti. Müdürün ardınca hücreye birçok gazeteci de dolmuştu. Paraların iç edileceğinden korktuğundan gazetecileri de tanık göstererk:

«Bu paraları evlatlarıma teslim ediniz» dedi.

Bir gazeteci sordu:

«Kaç çocuğunuz var?»

«Onbeş kız, beş oğlan.»

Şeyh Sait'in arkadaşları, genel koğuşa konmuştu. Merkez hastanesi başhekimi Cemil onları muayeneden geçiriyordu. «Koğuş, boğuk mırıltılarla uğulduyordu. Her kofadan bir ses çıkıyordu. Kırk altı hükümlü durmaksızın cansıkıntısından kısa voltalar vuruyordu. Hemen hepsinin bir tek ereği vardı: Üstlerinde başlarındaki paralarını, tabakalarını filan saklayabilecek birer fare deliği arayıp duruyorlardı. Çok para yağmalamışlardı. Bu paralara, şu sırada onları canlarından daha çok değer verdikleri görülüyordu. Şeyh Ali'nin önüne gelen başhekim bir rahatsızlığı olup olmadığını sordu. Şu yanıtı verdi:

«Bir gece ayazda yattım, belim üşüdü.»

Kadı Ali Rıza'nın da rahatsızlığı o biçimdeydi. Arap Abdi, ötede gazel okuyordu. Komitacı şeyh Şerif kızdı:

«Sus be herif!» diye tiksintiyle bağırdı.

Şeyh İsmail, kahveciyi çağırarak kendisine on dört kuruş borcu kaldığını söyledi.

Ünlü Fakih Hasan, jandarma Avnı'nin kendisinden aldığı parası ödenmemiş seksen sansar derisinden sözederken sesi pek ağlamaklı çıkıyordu. Şeyh Abdullah, gazetecilerden bir sigara istedi, sonra, şöyle dedi:

«Yazın. Biz hayınlara uyduk, başkası uymasın.»

Saat gecenin yirmi dördüydü. Muhafız bölüğü komutanı Nafiz'in tiz, sert sesi işitildi:

«Haydi, bakalım, birer birer çıkın.»

Hükümlüler, birer birer koğusun kapısından dışarı çıktıkça yüzlerine ılık, temiz bir rüzgar çarpıyor, koğuşun pis kokularla dolu havası geride kalıyordu. Hükümlüler, içerdeki o pis kokulu havayı, darağacından uzak oldukça ölünceye dek bu güzel, aylı yaz gecesine üstün tutarlardı. Koğuştan açık havaya çıkan hükümlüler, gökyüzünde ak bulut parçalariyle köşe kapmaca oynayan aya da-

lıyor, özgürlüğe benzer gökyüzünün bu kimiltılı halini gördükçe ölüm duygusunun, canlarına sıvrı bir kama ucu gibi battığını daha çok duyuyorlardı. Gökyüzünden süzülen dolunay ışıklarına bir jandarma erinin elinde tuttuğu lüks lambasının bol, çiğ ışığı da katılıyor, jandarmaların süngüleri, hükümlülerin kelepçeleri, sonra hükümlülerin gözleri parlıyordu. Bütün hükümlüler, kalın ipler, zincirlerle birbirine bağlanmıştı. Fakih Hasan, bir rastlayış olarak en öne düşmüştü. Şeyh Sait, uzun boyiyle ortada yer almıştı. Konuşmaları yasaklanmıştı. Hanili Salih'in mertlik salıkladığı işitiliyordu. Mustafa'nın oğlu Mahmut'un helallaştığı görülüyordu. Diyarbakır'ın yıkık dökük eski surları üzerinden Dicle kıyısındaki Diyarbakır karpuzlarına vuran ay, bir yandan da siyaset meydanına doğru yollanmak üzere cezaevinin avlusundan ayrılmağa başlayan hükümlü kafilesini aydınlatmağa çalışıyordu.

Bu sırada bütün Diyarbakır halkının yargılama sırasında tanıdığı Ali Saip Ursavaş'ın her zamanki alaycı sesi, kafilenin yanıbaşında işitildi:

«Şeyh Sait nerde?»

Şeyh Sait, Ali Saip'in sesini işitince birdenbire heyecanlandı, olmayacak bir umuda kapıldı. Yoksa, doğruyu söylediği için, Ali Saip bir mucize olarak kendisini kurtarmağa mı geliyordu?

«Saip bey, haniya, doğru söylersem kurtaracaktın?»

Şimdi, Ali Saip, şeyh Sait'in yanıbaşındaydı. Lüks lambasını taşıyan er de bunu her ikisinin yüzünü aydınlatacak biçimde tutuyordu. Her zaman gülümseyerek yaşayan Ali Saip, son gülümseyişlerinden birini şeyh Sait'e harcayarak şöyle dedi:

«Ne yapalım, Sait efendi, seninle Hınıs'ta kuzu yiyemedik.»

Şeyh Sait, yargılama sıralarında, kurtulacak olursa herkesi Hınıs'ta kuzu yemeğe çağırmıştı. Ali Saip, buna dokunmuştu.

Şeyh Sait, kırgın, gücenik sesiyle şöyle dedi:

«Ben, doğru söyledim. Cezamı hafifletmeliydiniz.»

«Şeyh efendi bundan daha hafif ceza olur mu?»

«Bundan daha ağırını söyle, Saip bey?»

Şeyh Sait, bunu söylerken gülüyordu. İçindeki dileği böylece açığa vurdu:

«Artık, kuzu filan kalmadı. Ne olurdu Edirne'de yüz bir yıl verseydin.»

Ursavaşın şakacı durumu yitti, yerine öfkeli, otoriter bir ses geldi:

«Bunca Türk kanının dökülmesine, ocakların sönmesine yolaçtın. Cezanı çekeceksin.»

Şeyh Sait, bu söz karşısında yıkılmadı. Soğukkanlılığını koruduğu anlaşılıyordu. Artık, ölümün karşısında yiğitlik taslanır mı, taslanmaz mı diye düşünüyor, kararsız, gülümseyerek yürüyordu. Bu gülümseyiş, bilinçli bir görünüşü kurtarmak içindi. Büyük rintlerin ölüm karşısında soğukkanlığını koruduğunu, ölümle şakalaştığını medrese eğitimi sırasında işitmişti. Yürürken bir şeyler mırıldanıyorsa da bunun Türkçe mi, Kürtçe mi, Arapça mı olduğu anlaşılmıyordu. Hükümlüler, siyaset meydanına doğru ilerlerken her iki yanlarında iki canlı duvar gibi yürüyen askerlerin süngüleri, ayışığında donuk bir platin ışıltısıyle parlıyordu. Diyarbakır, bütün halk uyanık olduğu halde sessizliğe gömülmüştü. Mahalle köpeklerinin, cırcır böceklerinin, bir de ayak seslerinin egemen olduğu bu Diyarbakır gecesinin derinliğinde pusmuş halk korkusunun varlığı ise hiç belli olmuyordu. Oysa şeyhlerce beyni yıkanmış zavallı halk, bu gecede yırtıcı bir hayvan sürüsüne benzeyen büyük bir korkunun pençelerinde hırpa-

lanmakta, kıvranıp durmakta, yatağında, penceresinin önünde, kapısının eşiğinde ya da sokakta korkunç bir felaket bekliyordu: Şeyh Sait'le arkadaşları asılınca büyük bir deprem olacak, ülkeyi altüst edecek, İstiklâl Mahkemesiyle onun güvendiği kişileri toza, dumana karıştıracak, bu arada elbette, suçsuz bir yığın çoluk çocuk da yıkıntılar altında kalarak dirimini yitirecekti. Suçlular siyaset meydanına yaklaştıkça bu korku şiddetini daha çok artırıyordu.

Ağır aksak ilerleyen kafile, en sonra, Severek Kapısından çıktı. Kırk yedi hükümlünün gözleri, birdenbire ötede, ayışığının altında yükselen kırk yedi darağacına ilişti. Hepsi, bir kez titredi. Sırtlarından serin bir rüzgar geçti. Bir yanda, bir lüks lambasının önünde, daha önce oraya gelmiş sorumlular bekliyordu. Bunlar arasında kolordu komutanı general Mürsel, vali Mithat, İstiklâl Mahkemesi üyesi Müfit Özdeş, Diyarbakır mebuslarından Cavit ile Şeref, birçok subay vardı. Depremden korkusu olmayan bir yığın halk da darağaçlarında geçecek serüveni gözleriyle görmek üzere saatlardır orda dikilmiş bekliyordu.

Yüz on gün önce burda arkadan vurularak öldürülmüş bir yığın Mehmetçiğin anısı çırpınıp duruyordu. Şimdi, şeyhler, bu suçsuz kanların aktığı yerde borçlarını ödeyeceklerdi. Bir Türk öldürmekle yetmiş gavur öldürmüşçesine sevaba gireceğine inandırılan Zazalar, burda acımadan birçok Anadolu çocuğunun kanına girmişlerdi. Kafile, siyaset meydanına varınca durdu. Kırk yedi darağacının heybetli görünüşü karşısında büsbütün kendine gelen şeyh Sait, biraz ötede dikilerek kendisine bakan Ali Saip'e:

«Ali Saip bey, seni severim. Ancak, mahşer günü seninle yargılanacağız.» dedi.

Müfit Özdeş sordu:

«Beni mi çok seversin, Saip'i mi?»

Şeyh Sait, gülümseyerek şöyle dedi:

«Saip beyi, sonra seni. Seninle çok sevişmiştik. Reisten de allah razı olsun. En çok sevdiğim Süreyya beydi. Zorlardı.»

Vali Mithat, heyecanla söze karıştı:

«Mahşer gününde adil yargıçlarımızla değil, öldürdüğün suçsuz çocuklar, ocaklarını söndürdüğün zavallılarca yargılanacaksın.»

Şeyh Sait, buna şu mırıltılarla yanıt verdi:

«Boynuzsuz keçinin ahını boynuzludan alırlar.»

General Mürsel de bir şey söylemek isteyerek şöyle konuştu:

«Din kalktı, diyorsun, namazını kılmıyor muydun? Camilerde ezan okunmuyor muydu?»

«Evet, doğru, benim ibadetime hiç kimse karışmazdı. Minarelerde ezan da okunuyordu. Ahmet Zihni beyin «Fütuhatı İslamiye»sinde yazılıdır. Mehdi'nin çıkışında Türkler üç yüz bin asker vereceklerdir. Anlaşılıyor ki, Türkiye, kıyamete dek islamiyeti koruyacaktır.»

Bunu söyledikten sonra, düşünür gibi başını öne eğerek alnını kırıştırdı:

«Fena yaptık. Bundan sonra iyi olur, inşallah» dedi.

Şeyh Sait'in yeryüzünde söylediği en son söz buydu.

Sonra, ona ak ölüm gömleğini giydirdiler. Gömleği kuzu kuzu giydi. Kuzu kuzu yürüdü. Bir sıra darağacından birincisinin altında durdu. İp boynuna geçirilirken hiç huysuzluk etmedi. Uzun bacaklarının çevik bir davranışiyle sandalyeye çıktı. Ayaklarının altındaki sandalye çekilip alınıncaya dek soğukkanlılığını korudu. Uzun, ince gövdesiyle havada birkaç kez gidip geldi. Sonra, ipte sallana-

nın artık bir ölü olduğu anlaşılınca çevrede bir alkıştır koptu. Halk arasından tiz bir kadın sesi, bir çığlık gibi şunları fırlattı:

«Hani alçağın kerameti, ipi bile kopmadı?»

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, sonra, bu olaylar üstüne Nutuk'ta şöyle diyecekti:

«Sayın beylar, ciddi zorunluluk üzerine, hükümetçe olağanüstü tedbirler alınması gereğince ilk düşüncemizi söylediğimizde bunu iyi karşılamayanlar vardı.

«Takriri sükun kanununu ve İstiklal Mahkemelerini, istibdat aracı olarak kullanacağımız düşünüşünü ortaya atanlar ve bu düşünüşü yaymağa çalışanlar oldu.

«Kuşku yok ki, zaman ve olaylar bu tiksinilecek düşünüşü yaymağa çalışanları elbette utanacak duruma düşürmüştür.

«Biz, olağanüstü alınan ve kanunca olan tedbirleri, hiçbir zaman ve hiçbir biçimde, kanunun üstüne çıkmak uğruna bir araç olarak kullanmadık. Tersine, ülkeye suskunluk ve güven getirmek uğruna uyguladık. Devletin dirim ve bağımsızlığını sağlamak uğruna kullandık. Biz, o tedbirleri, ulusun uygar ve toplumcu gelişmesinde yararlı kıldık.

«Efendiler, aldığımız olağanüstü tedbirlerin uygulanmasına gerek kalmadığı görüldükçe, onların uygulanmasından vazgeçilmekte ikircik gösterilmemiştir. Nitekim, İstiklal Mahkemeleri, zamanında çalışmalarını durdurdukları gibi Takriri Sükun kanunu da, geçerliliğinin sonunda, yine Büyük Millet Meclisinin incelemesine sunuldu. Meclis, kanunun bir süre daha geçerliliğinin sürmesini gerekli görmüşse, elbette, bu, ulus ve Cumhuriyetin yük-

sek çıkarları gereği olduğundandır. Yüksek Meclisin bu kararı bize, istibdat aracı vermek amacına yönelmiş düşünülebilir mi?

«Efendiler, takriri sükun kanununun geçerli ve İstiklal Mahkemelerinin çalıştıkları süre içinde yapılan işleri gözönüne getirecek olursanız, Meclisin ve ulusun güvenlik ve güveninin bütünüyle yerine harcanmış olduğu kendiliğinden anlaşılır.

«Ülkede oluşturulan büyük ayaklanış ve suikastlar bir yana itilerek sağlanan güvenlik ve huzur, elbette, herkesçe sevinçle karşılanmıştır.

«Efendiler, ulusumuzun başında bilgisizlik, gaflet ve bağnazlığın ve ilerleme ve uygarlaşma düşmanlığının alameti farikası gibi görülen fesi atarak onun yerine bütün uygar dünyaca başörtüsü olarak kullanılan şapkayı giymek ve böylece Türk ulusunun uygar toplum yaşayışından, düşünüşünde de hiçbir ayrımı olmadığını göstermek gerekliydi. Bunu *Takriri Sükun konunu geçerli olduğu* zamanda yaptık. Bu kanun geçerli olmasaydı yine yapacaktık. Ancak, bunda kanunun geçerliliği de kolaylık sağladı denirse bu çok doğrudur. Doğrusu da şudur ki, Takriri sükun kanununun geçerliliği birtakım gericilerin, ulusu geniş ölçüde oğulamasına meydan bırakmamıştır.

«Efendiler, tekke ve zaviyelerle türbelerin kapatılması ve genellikle tarikatlerle şeyhlik, dervişlik, müritlik, çelebilik, falcılık, büyücülük ve türbedarlık vb. Birtakım ünvanların yasaklanıp kaldırılması da Takriri sükun döneminde yapılmıştır. Bu konuda yapılanlar ve uygulamalar, toplumumuzun körüncüşçi, ilkel bir ulus olmadığını göstermek bakımından çok gerekliydi! Bu, övgüye değer.

«Birtakım şeyhlerin, dedelerin, seyyitlerin, çelebilerin, babaların, emirlerin arkasından sürüklenen ve falcılar,

büyücülere, üfürükçülere, muskacılara talih ve dirimlerini güvenen insanlardan oluşan bir kütleye, uygar bir ulus gözüyle bakılabilir mi? Ulusumuzu yanlış anlamda gösterebilen ve yüzyıllarca göstermiş olan bu gibi ögeler ve kuruluşlar, yeni Türkiye devletinde, Türk Cumhuriyetinde sürdürülmeli miydi? Buna önem vermemek, ilerleyiş ve yenileşme adına en büyük bir onarılmaz yenilgi olmaz mıydı? İşte, biz, Takriri sükun kanununun geçerliliğinden yararlandıksa, bu tarihçe yanılgıyı yapmamak uğruna, ulusumuzun alnını olduğu gibi açık ve tertemiz göstermek uğruna, ulusumuzun bağnaz ve ortaçağ düşünüşünde olmadığını kanıtlamak uğruna yararlandık.

«Efendiler, toplumca, iktisatça, kısaca, bütün uygar işlemleriyle ilişkilerinde verimli sonuçların dayanağı olan kanunlarımız da, kadınların özgürlüğünü sağlamak ve aile yaşayışını güçlendiren uygar kanun da bu sözünü ettiğimiz dönemde yapılmıştır. Bundan dolayı, biz, her araçtan yalnız ve ancak bir bakımdan yararlanırız. O bakım şudur: Türk ulusunu uygar dünyada kendisine yakışan yere yükseltmek ve Türk Cumhuriyetini, sarsılmaz temelleri üzerinde, hergün daha çok güçlendirmek. Ve bunun için de zulmü öldürmek!»

— 7 —

GAZETECİLERE GÖZDAĞI

Cumhuriyet döneminin kendi düşünüş ve ahlakiyatiyle eğitilmiş basınını yine ancak Cumhuriyetin kendisi yetiştirir.
MUSTAFA KEMAL

6 mart 1925 günü altı gazete birden kapatılmıştı. Tevhidi Efkar, Son Telgraf, İstiklâl, Sebillürreşat, Aydınlık O rak çekiç, Tevhidi Efkar, Velid'in gazetesiydi Son Telgrafın dört sahibi vardı : Fevzi Lütfü (Karaosmanoğlu), İlhami Safa, Hüseyin Şükrü, Suphi Nuri (İleri). Sonra Hüseyin Şükrü ile Suphi Nuri ayrıldılar. İstiklal gazetesi, 1 aralık 1924'de İsmail Müştak'ça kurulmuştu. İstanbul gazetelerinden başka iki gazete daha kapatılmıştı. Biri Adana'da çıkan Seyhan, öbürü de Trabzon'da çıkan İstikbal'di. Bu son ikisi bakanlar kurulu kararıyle kapatılmıştı. Gazete kapatmakta formül şuydu: «Partimize karşı (Cumhuriyet Halk Fırkası), ama Cumhuriyete dost olanları, bize ve Cumhuriyete düşman olanlardan ayırıyoruz.»

Bu formül, bir Halk partili sorumlunun ağzından çıkmıştı.

Türkiye'de Kürt ayaklanışının, bütün gericiliğin potansiyelini arkasında sürükleyerek patlak vermesi, San Remo'da çok sıkıntılı günler geçirmekte olan Vahidettin'i de ininden çıkarmış, bayağı umutlandırmıştı. Ayaklanış dolayısiyle kendisini anıp yanına varan Fransız gazetecilerine buna çok sevindiğini söylemiş, başarıları uğruna dua ettiğini eklemişti. Fransız gazetelerindeki bu röportaj, Ankara'yı, Vahidettin'in de bu işte parmağı olabileceği konusunda kuşkulandırmıştı.

9 mart 1925 günü dört gazete daha kapatılmıştı: İzmir'de çıkan Sadayı Hak, Trabzon'da çıkan İstikbal, Kahkaha, İstanbul'da çıkan Presse du Sori adlı Fransızca gazete. Şeyh Sait'in yakalandığı sıralarda Hüseyin Cahit'in Tanin gazetesi de Bakanlar Kurulunun kararıyle süresiz olarak kapatılmıştı. (15 nisan 1925). Tanin'in kapatılmasının nedeni de, Terakkiperver Fırka'nın İstanbul merkezindeki araştırmayı baskın olarak nitelemesiydi. Tanin kapatılıp da suçlular aranınca, gazetenin küçük memurları, gazeteye egemen olan kişinin kendileri olmadıklarını söylemişler, böylece gerçek suçlu olarak Hüseyin Cahit Tutuklanmıştı. Hüseyin Cahit, doğruca Ankara İstiklal Mahkemesinde başkan Kel Ali, savcı Necati, üye Kılıç Ali, üye doktor Reşit Galip, Rize mebusu Ali ile kozunu paylaşmak zorunda kalacaktı. Birtakım yazıları askerliği aşağılar nitelikte görülen Mehmet Zekeriya (Sertel) nın Resimli Hafta dergisi de Ankara'nın yıldırımiyle çarpılanlar arasındaydı. Yazıların yazarı Cevat Şakir ile (Halikarnas Balıkçısı) derginin sahibi tutuklanarak apar topar Ankara İstiklal Mahkemesine götürülmüşler, şimşek hiziyle üçer yıl

kalebentliğe çaptırılmışlardı. (Halikarnas Balıkçısının ünlü Bodrum serüveni bir yaşayış boyu sürmek üzere böylece başlamıştı.)

Hüseyin Cahit (Yalçın)'e sonsuz sürgün cezası verilerek Çorum'a gönderilmişti.

Diyarbakır'daki Doğu İstiklal Mahkemesinin savcısı, 7 haziran 1925 günü duruşmada, ayaklanışı kışkırtan yada kolaylaştıran gazetecilerin mahkemeye getirilmesini istiyerek şöyle demişti:

«Ayaklanışın türlü - türlü nedenleri vardır. Bunların arasına basın özgürlüğünü kişi amaçları yada siyaset amaçları uğruna kötüye kullanan bilinçli yada bilinçsiz olarak yazılan yazıların, ayaklanış üzerine etkileri dokunan gazetelerin tutumu da girebilir. Bu nedenle gazeteler buraya getirilmeli, yazılarının ayaklanışa etkisi dokunduğu anlaşılan gazeteciler davaya sokulmalıdır.»

Diyarbakır mahkemesine getirtilen gazeteciler incelenmiş, bunun sonucunda Tevhidi Efkar, Son Telgraf, Toksöz gazeteleri sahiplerinin davaya sokulmasına karar verilmişti. Sonra, ayaklanışda, Şeyh Said'in tanıklığıyle etkisi olduğu anlaşılan, bu sırada Ankara İstiklal Mahkemesinde yargılanan Sebilürreşat yazar yada sahiplerinin doğu mahkemesine getirilmesine karar verildi.

Gazetelerin idarehanelerinde korku esiyordu. 19 haziran 1925 günü Tevhidi Efkar gazetesinin sahibi Velit'in Son Telgraf'ın sahipleri Sadri Ethem (Ertem), Fevzi Lütfü, İlhami Safa'nın da Doğu İstiklal Mahkemesince tutuklanma buyrukları İstanbul'a vardı. Haziranın yirmisinde polise başvuran gazeteciler, haziranın yirmi ikisinde Diyarbakır İstiklal Mahkemesine doğru yola çıkarılalar.

28 haziranda Diyarbakır'da işini bitiren Doğu İstiklal Mahkemesi, Elazığ'a taşındı.

Gazeteci kıyımı sürüyordu: Gazeteleri daha önce kapatılan Velit Ebüzziya, Sadri Ethem (Ertem), Fevzi Lütfü, Eşref Edip Adana'da çıkan Toksöz gazetesinin başyazarı Abdülkadir Kemali (romancı Orhan Kemal'in babası), «Hükümetin manevi gücünü kırarak ayaklanışa yoluçmak» suçlamasiyle 11 temmuz 1925 günü tutuklanarak doğruca Diyarbekir'e, ordan da Elazığ'a gönderildiler. Bu gazeteciler, mahkeme üyelerine şöylece sızlandılar:

«Neden Ahmet Emin'le Ahmet Şükrü, gazetelerinin başında ve serbest?... Neden İsmail Müştak, Suphi Nuri ile başkaları, bizimle benzer eleştirilerde bulundukları halde kayırılır gibi işlem görüyorlar ve buraya çağrılmıyorlar?»

Bu sıralarda, Ahmet Emin'in Vatan gazetesinde Doğu Mahkemesi üyesi Ali Saip'in çirkin görünen bir resmi çıkmıştı. 14 mart 1925 tarihinde çıkmış olan bu resim, Ali Saip'i çileden çıkarmıştı. Bu resmin kasitle böyle çirkin basılmış olduğuna inanan Ali Saip, Ahmet Emin'e diş bilemeğe başlamıştı. Ayaklanıcıların işi bitirilip de gazeteciler suçlu sıralarını doldurmağa başlayınca Ali Saip, sık sık Ahmet Emin'i anmağa başlamıştı. Kendisini küçük düşürmeğe çalışan gazetenin sahibi neden mahkemeye getirilmiyordu? Sonra, mahkemenin başkanından, savcısından üyelerine dek hemen hepsi İsmail Müstak'a da diş biliyor, onu da bu ağa düşürmenin yollarını arıyorlardı. Şöyle diyorlardı: «İstibdat döneminde Abdülhamit'in mabeyin katibi, Meşrutiyet döneminde Ayan Meclisi genel katibi, sonraları Tanin gazetesinin mirsadı İbret(İbret aynası) sütununun efacan yazarı olan, daha sonra Maksim Gorki'nin Ana romanını Fransızcadan çeviren İsmail Müştak'ı şöyle bir ellerine geçirerek postunu yüzmeğe can atıyorlardı.

12 ağustos 1925 günü, İstiklal Mahkemesince Elazığ'dan savurduğu gülle Vatan gazetesinin de idarehanesine düştü. Vatan gazetesi, süresiz olarak bu mahkemece kapatılıyor. Ahmet Emin'le Ahmet Şükrü'nün tutuklu olarak Elazığ'a gönderilmesi isteniyordu. Gazeteciler, haberi henüz almışlardı ki polisler basımevine damladı. basımevinin bütün kağıtları çuvallara doldurularak alındı. Her iki gazeteci, eve gidip haber bırakmak, kendilerine gerekli eşyalarını alabilmek üzere müsaade edildi. Ahmet Emin eve vardığında kaygısı bir kat daha arttı. On beş gün sonra doğacak çocuğunun anası Rezan, büyümüş karniyle orda dikiliyor, gözlerinden yaşlar süzülüyordu. Ancak, bu felaketin gazeteciliğin şanından olduğunu düşünerek, birbirini böylece güçlendirmeğe çalışarak avundular. Kendisiyle birlikte eve de gelen polisler, Ahmet Emin'in kağıt adına yazılı, yazısız nesi var nesi yoksa çuvallara doldurmağa çalışıyorlardı. Babasını, annesini, karceşlerini görmesine müsade edilmeyen Ahmet Emin, karısına veda ederek polislerle birlikte evden ayrıldı. Doğru polis müdürlüğüne gittiler. Polis müdürü, savaş sırasında mim-mim gruplarından birinde baş olarak çalışmış yarbay Ekrem Baydar'dı. Ekrem kızılay'ı perde yaparak çalışmıştı, Ahmet Emin de Kızılaycılarla önceden beri iyi geçinirdi. Bunların arasında dostları vardı. Yarbay Ekrem de eskiden beri ona dost olanlardan biriydi. Ancak doğu İstiklal Mahkemesinin aradığı bir sanık olarak odasına girdiğinde genç gazeteci apıştı kaldı. Şimdi karşısında eli kırbaçlı, sert bir polis amiri bulunmaktaydı. Yeni durum, demek eski ahbaplığı yoketmişti. Ancak ne de olsa eski ahbaptılar, Polis müdürü, geceyi kendi odasında geçirmesini ona önerdi. Şimdilik yapabileceği en büyük iyilik buydu. Ancak, genç gazetecinin sezdiğine göre, bu kişi olarak Ekrem'in bir lutfu değildi. Sonradan birbirini izleyecek olay zinciri, bu nazik

davranışın arkasında Ankara'dan verilmiş özel, insancıl bir buyruk yatıyordu. Elazığ'a doğru başlayan yolculuk, başlangıçta olduğu gibi sonuna dek de, insanca davranışlarla geçti. Onları, sanki itibarlı birer konukmuşlar gibi bayağı okşayarak götürdüler. Yol, çok uzun, çok tedirgindi. Konya Adana, Gaziantep, Urfa, Siverek, Diyarbakır, Ergani, Elazığ derken gerçekten çok uzun bir yolculuk yapacaklardı. Her uğradıkları yerde iyi, dostça karşılanıp karınları güzelce doyurulup temiz çarşafı pufta gibi yataklarda yatırılacaklardı. Hele uğradıkları kentlerde güleryüzle karşılanıp, iyi kılavuzlarla bir turist serbestliği içinde çevreyi gezmeleri, bayağı özgür bir insanın yaşayışını, yolculuğunu andıracaktı.

Yola çıkarken trende ayrı kompartımana yerleştirilmişlerdi. Başlarında koruyucu olarak çok nazik bir birinci şube memuriyle onun buyruğunda bir kaç koruyucu vardı. koruyucular, salt bunlar değildi. Sonık kafilesine, İsmail Müştak'ın eşi Sadiye'nin adamlarından Hüseyin ağa da katılmıştı. Nazik, becerikli, güleryüzlü bir kişiydi. Hem de usta bir aşçıydı. Bu kafiledeki gazeteciler, bu becerikli adam sayesinde salt yolculukta değil, Elazığ'daki tutukluluk süresince de ondan büyük yardımlar görecek, birçok dertlerini azaltacaktı. Kahvaltıdan başlıyarak hergün onları karşısına nefis yemekler çıkaracaktı. Yataklarına, çamaşırlarına bakılacak, kısaca, Hüseyin ağa, bu küçük gazeteci kafilesi için bir Hızır yerine geçecekti.

Kafile, Trenle Konya'ya vardığında onları kalabalık bir topluluk karşılamıştı. İsmail Müştak'ın Mülkiye'den sınıf arkadaşı olan Konya valisi İzzet, bütün büyük memurları, aydınları, eşrafı yanına alarak onları karşılamağa gelmişti. Gazetecilerin Konya'da gördükleri işlem, Konya'ya yolu düşmüş saygıdeğer, ünlü gazetecilere yapılabilecek bir işlemdi. Şaşırtıcıydı. Onlar, halkın, gelip suratlarına tükür-

mesini beklerken, tanrının sevgili kulları, cennet yolcuları gibi ayakları yere değmeden elden ele geçiyorlardı. Konyalılar, onlara o kerte yakınlık, güleryüz gösterdiler ki eline her geçireni asan bir mahkeme olarak ün salan doğu M[illegible] kemesine gittiklerini bile unutur gibi oldular. Moralleri düzeldi.

Tren Konya'dan kalktıktan sonra, tutukluların kompartımanında hoş davranışlı, güleryüzlü bir yolcu geldi. onlara şöyle ünledi:

«Beyler herbirinize şu soruyu soruyorum. Eğitim görmek, yetişmek, bugünkü düzeyinize varmak uğruna kaç para harcadınız?»

Tutuklu gazeteciler, ona elden geldiğince doğruya yakın yanıtlar vermeğe çalıştılar. Adam, bunları dinledikten sonra şöyle dedi:

«Beyler, her birinize ikinci bir sorum var: Bütün bildiklerinizi unutmak, bu ülkede üzüntüsüz yaşamak, bu gibi sonuçlardan böylece korunmak uğruna ne verirsiniz?»

Bilinmeyen adamın bu sorularından çok hoşlanan gazeteciler, onun kim olduğunu sordular. Besni kasabasından bir çiftçi olduğunu söyledi. Adı Abdullah'dı. Fıstık yetiştiricisi, bektaşi kültürü icinde yetişmiş bir kişiydi. Hem fıstık yetiştiriyor, hem de ihraç ediyordu. İşte, bu bektaşi Abdullah, onlara bektaşiliğin insanı olgunlaştıran, erdem sahibi kılan kültüründen bol bol şölen çekti. Gazeteciler, böyle bir kişiyle ilk kez karşılaştıklarından bunları tatlı tatlı dinlediler, bir şeyler de öğrendiler. Fuzuli'den şiirler okunurken İsmail Müştak'la Abdullah arasında bir tartışma çıktı. İsmail Müştak, çok diretince, Abdullah, yanında taşıdığı Fuzuli divanını getirdi, böylece İsmail Müştak yenik düştü.

Bunun üzerine Ahmet Emin, ülkenin çok sapa bir bu-

cağında Abdullah gibi bilgili insanlar yetiştiren bektaşi ocağına karşı içinden derin bir saygı duydu.

Abdullah, Ahmet Emin'le Ahmet Şükrü'yü bir yana çekerek onlara şunları söyledi:

«Ben, dil bilmiyorum. Fıstıklarımı doğrudan doğruya Amerika'ya ihraç edecek yerde Suriye'deki Ermenilerin aracılığiyle yola çıkarıyorum. Böylece, birçok kâr olanaklarından yoksun kalıyorum. Sizse mesleğinizden uzak düşmüş ve her umut ve olanağı yitirmiş bulunuyorsunuz. Şu vefasız gazeteciliği unutunuz, benimle ortak olunuz. Amerika'da okuduğunuza ve İngilizce bildiğinize göre fıstığını doğrudan doğruya ihracı için yollar açalım. İlişkileri elbirliğiyle yönetelim, kârı paylaşalım.»

Her şeyi yitirdiklerini sanan gazetecilerde karanlığın içinden böyle birdenbire bir dost insan elinin uzanması beklenmedik bir iyimserlik havası yarattı. Abdullah'ın gazeteciliği vefasız bir dost gibi betimleyişi de gazetecilerin hoşuna gitti. Gerçekten, onlar da bu felaket günlerinde gazeteciliği tıpkı onun dediği gibi buluyorlardı. Abdullah'ın dedikleri, düşünceleri öyle hoşlarına gitmişti ki hemen bu sırada Ankara'ya uzun bir telgraf çekerek bundan sonra gazeteciliği temelli bir yana bırakıp başka işlerle uğraşmak istediklerini söyleyecek gibi oldular! Hemen, Elazığ'a varır varmaz Ankara'ya çekecekleri telgrafların taslaklarını bile hazırladılar. (Elazığ'a vardıklarında bu telgraf gerçekten de Ankara'ya çekilecek, bunu yalnız Velit Ebüzziya imzalamayacaktı. İsmet paşadan da onların kimilerine kurtulmaları dileğini yansıtan nazik yanıtlar gelecekti.)

Gazeteciler, Adana'ya vardıklarında, doğruca Polis Müdürlüğüne götürüldüler. Ancak, burası, onlar için rahat bir otele çevrilmişti. Onlara çok güzel yemekler çıkarıldı,

Polis müdürü, Giritli bir kişiydi. Gazetecilere çok iyi davrandı. Gönüllerini almak uğruna elinden geleni arkasına komadı.

Gazeteciler, Keller istasyonuna dek oldukça rahat bir yolculuk yaptılar. Orda, trenden inip otomobillere bindiler. Gaziantep'e bunlarla gittiler. Gaziantep'in aydın gençleri, hemen onları polisten teslim aldılar. Zenginlerden birinin evinde, fıskiyesi şırıldayıp duran serin bir havuz başında dört başı bayındır bir rakı sofrasının başına geçtiler. Yeyip içe dertleştiler. Geç vakitlere dek süren bu içten ağırlamadan sonra konuklar evlere dağılarak orlarda dinlenmeleri sağlandı. Sabahleyin, yola dizilmeden önce, yine gençlerin kılavuzluğunda, birkaç yıl önce düşmana karşı sonsuz bir yiğitlikle dövüşmüş olan kenti gezerek savaşların geçtiği, kanların aktığı yerleri gördüler. Bunları, görenlerin ağızlarından dinleyerek aydınlandılar.

Ordan da otomobillerle Urfa'ya vardılar. Burası da kahraman bir kentti. Çevredeki yiğit insan topluluklarının da yardımıyle düşmanı söküp almış, yurdun güneyini sağlam olarak anayurda bağlamışlardı. Urfa valisi, gazetecileri, turistmişler gibi, kenti gezip dolaşmakta serbest bıraktı. İbrahim peygamberle ilgili gölü, yemlerini insanın elinden yiyen kutsal balıkları gidip gördüler. Gölde sudan çok balık vardı. Bunun nedeni de şuydu: Bu balıkları yiyenlerin gözleri kör olurdu. İşte, bu körinanış, uzun yıllardır zavallı balıkçıkların canını kurtarıp duruyordu. Bu balıklar, kutsal sayıldığından bol bol besleniyor, böylece göle sığmamacasına çoğalıp duruyordu. Halkın anlattığına göre, Fransız işgali zamanında o körinanışa inşaverer Fransız askerleri, bu balıklardan bol bol tutup yemişler, kör olmuşlardı. Elbette, bu bir söylentiden ileri geçmiyordu. Ga-

zeteciler, Antep'den Urfa'ya gelirken kendilerini Elazığ'da asılmağa götürülen felaket kurbanları olarak değil de gerçekten saygıdeğer turistler olarak görmeğe başlamışlardı. Burda da bu saygıdeğerlik sürüyordu.

Siverek'te de özdeş işlemle karşılaştılar. Vali, nazik bir kurmay albaydı. Onları, tıpkı öbür yöneticiler gibi karşıladı. Kendi başlarına dolaşmakta serbest bırakıldı. Siverek'de gezip dolaştılarsa da görülmeğe değer hiçbir şeye rastlamadılar.

Siverek'den Diyarbakır'a yollandıklarında ağustos sıcağı, güney doğu illerimizi yakıp kavuran cehennemiyle karşılarına çıktı. Güneş başlarının üzerine dikilerek beyinlerini kaynattı. Bununla birlikte, gazeteciler, hoşnuttular. Türkiye'nin hiçbir zaman gezip göremeyecekleri birçok sapa bölgelerini böylece görmüş oluyordu. Her şeye birkez daha göremeyecekleri ilginç bir şey gibi alıcı gözlerle bakıyorlardı. Doğu bölgesindeki Murre kahvesini severek içtiler. Bundan sonra, bunu bir kez daha içmek değil, belki adını dahi işitmeyeceklerdi. Bunu salt buraların aşiretleri içiyordu. «Sulu kahveden çok bir kahve ruhu biçiminde oluşturulan ağu gibi kahveden fincana bir tek yudum akıtılıyor, bunu içince ikinci bir yudum verilliyordu. Böylece teker teker yudumlar birbirini kovalıyordu.»

Diyarbakır'a yaklaştıkça gazetecilerin yürekleri daha hızlı çarpmağa, içlerine kötü bir baygınlık sinmeğe başlamıştı. Bu, İstiklal Mahkemesinin ölüm dağıtan, bayağı ekmek dilimleri gibi ölüm dağıtan korkunç gerçeğinden geliyordu. Hemen İstiklal Mahkemesinin karşısına çıkacaklarını, o çetin sorguların başlayacağını, darağaçlarını göreceklerini düşünüyor, kendilerini bayağı bu darağaçlarının gölgesinde görüyorlardı.

Herhalde turistik gezi bitmiş olacaktı ki Diyarbakır'a vardıklarında onları eski bir karakola kapattılar. Burası, Diyarbakır'ın ünlü kazan delen akreplerinin yaşadığı bir cennete benziyordu. Evet, sıkıntılı dönem başlamışa benziyordu.

Gazeteciler, en kötü olasılıklarla köşede bucakta kazan delen akrepleri arayıp dururken birden bire gıcırtılarla kapılar açıldı. Karşılarında eski Diyarbakır mebusu, şimdi Belediye başkanı, eski dostları Şeref'i görünce gözleri sevinçle parladı. Belediye başkanı Şeref, güleryüzü, iyimser bir serbestlikle hepsinin ellerini sıktı, sonra, sanki bir safa yerine gelmişler gibi hepsine:

«Hoşgeldiniz» dedi. Bunun arkasından da onları sevindiren şu haberi vermekte gecikmedi:

«Doğu İstiklal Mahkemesi, Diyarbakır'da işini bitirdi. Elazığ'a taşındı. Ordaki işleri sıraya koyuncaya dek sizin Elazığ'a gitmenizi gerekli görmüyor. Bizim konuğumuz olarak birkaç gün burda kalacak, yorgunluk çıkaracaksınız. Diyarbakır'ı gezeceksiniz. Benim evimde hepinizin yeri hazırlandı.»

Onlara bu umulmaz müştuyu veren Belediye başkanı hepsini alıp kendi konağına götürdü. Burası, geniş bir bahçeye açılan, açık sofaları, bir havuzu bulunan hoş, ferah, aydınlık bir evdi.

Gazeteciler, orda yediler, içtiler, söyleştiler, kapkara ölüm düşlerini bir yana attılar. Bütün anlamiyle felekten tatlı günler çaldıklarına da inandılar. Sanki, birkaç yüz kilometre ötede yeni darağaçları onları beklemiyormuşçasına her şeyi unutur gibi oldular. Ya da bu korkularını, geleceğin kendileri için sakladığını bildirdikleri tehlikeleri kulak arkasına atarak bunların üzerine yattılar. İsmail Müştak'ın rakı sofraları başında yaptığı maskaralıklar, hepsini gülmekten kırıp geçiriyor, onları, yer-

yüzünün salt sevinç, mutluluk saklayan bir yer olduğu kuruntusuna inandırıyor, hertürlü karamsarlık eşilayan düşünceye, duyguya boş vermeğe çalışıyorlardı. Sanki, kıyametin birkaç gün sonra kopacağını bilen, son cünbüşlü yaşayışını yaşamağa başlamış olan bir kişiye benziyorlardı. Bütün bu sevinçli günlerinin üstünde İstiklal Mahkemesi denen Damokles'in kılıcının sallandığını duyuyor, bunu daha çok bilinç altına iterek son günlerini olsun kurtarmağa çalışıyorlardı.

Belediye başkanının evinde salt onlar yeyip içmiyor, salt onlar kâm almıyordu. Diyarbakır'ın bütün aydınları da onlarla birlikte rakı sofrasının başında son günlerde doğuyu kasıp kavuran felaket kasırgasını unutmağa çalışıyorlardı. Sofrada her zaman Diyarbakır'a özgü Güllü rakı denen pek hoşlarına giden rakı bulunuyordu.

Gazeteciler, Diyarbakır'ın içinde serbestçe gezip dolaşıyor, kimi yeni dostlarını, evlerinde ziyaret ediyorlardı. Gazetecilere öyle geliyordu ki Türkiye'nin yönetimini elinde bulunduran bir güç, hem de gizli bir güç, kimi zaman sert, kimi zaman tatlı saatler, günler yaşatarak onlarla bilinçli bir biçimde kedinin fareyle oynadığı gibi oynuyordu. Hepsi de böyle düşünüyordu. Yalnız, bu düşe benzeyen, yönetimi başkasının elinde olduğunu sezdikleri günlerin sonunda bekleyen tehlikeye doğru sürüklendiklerini de seziyorlardı.

En sonra, Elazığ yolculuğu, freni tutmayan bir otomobille başladı. 21 ağustos'ta Elazığ'a varışları, ancak şoförün ustalığı sayesinde olabildi.

Gazetecilerin otomobilleri, jandarma komutanlığının önünde durdu. Onları somurtkan bir jandarma yüzbaşısı karşıladı:

«Bakalım, bu yeni tutuklulara nerede yer bulacağız? İlkönce kiliseyi yoklayalım.» diye söylendi.

Gazeteciler, eşyalarını otomobilde bırakarak arkasından gelmelerini söyleyen yüzbaşının ardınca yürümeğe başladılar. Biraz ötedeki bir Ermeni kilisesinin kapısında durdular. Kilisenin geniş kapısından içeri bakınca yerlerde, taşların üzerinde yüzlerce insanın hasır gibi serilmiş yatmakta olduğunu gördüler. Bunların üstleri başları pis, kirliydi. Umutsuz bir görünüşleri vardı. Gazeteciler, bunların arasında uzanıp yatmak düşüncesiyle şöyle bir irkildiler. Korku, sırtlarından buzlu bir rüzgar gibi geçti. Demek ki tatlı bir yolculuktan sonra burda bellerine vuracak, onlardan gazeteci oluşlarının acısını çıkaracaklardı.

Yüzbaşı, onlara kilisenin içindeki yoksulluğu böyle bir süre seyrettirdikten sonra, yine kendi kendine şöyle söylendi:

«Burada yer kalmamış. Tutukluları özgü öbür yerleri yokiayalım.»

Sonra, yine gazetecileri arkasına takarak yürüdü. Birkaç yapıdan girip çıktılar. Buralar da tutuklularla doluydu. Ancak, buralardakiler, kilisede yerlere serilmiş zavallı halk gibi değildi. Daha derli toplu, daha okur yazar görünüşlüydüler. Eh, bunların arasına katılırlarsa feleğin geçmişine pek öyle sövüp saymayacaklardı. Burdakiler, biraz daha insana benzer kılıktaydılar. Ne var ki yine de içleri rahat değildi.

Yüzbaşı, bu geçici tutukluevlerinden de çıkarak ilerledi. Onlar da onu izlediler. Kuzu gibi onun arkasından gitmeyip de ne yapacaklardı? Bir köşeyi dönünce tanıdık İstanbullu gazeteci arkadaşlarla karşılaştılar. Hepsi, ellerinde ikişer kova su taşıyordu. Ağır çalışmaya koşulmuş hükümlüleri andırıyorlardı. Yeni gelenleri tanıdıkları halde onları hiç tanımıyormışçasına başlarını eğerek yanlarından geçtiler. Korku, bir kez daha dozunu arttırarak genç gazetecilerin içinde esmeğe başladı. Demek ki bu

gazeteciler, çok büyük baskı altındaydılar ki kendilerine tanışlık gülümseyişi bile sunmadan geçip gitmişlerdi.

Yüzbaşı, onları büyük bir konağa götürdü. Bahçedeki bir kömürlüğün kapısı jandarmalarca açıldı. Yüzbaşı, süngülü jandarmalara şu buyruğu verdi:

«Bu tutukluları şu kömürlüğe doldurun. Ancak, burda yasamak yaraşır onlara.»

Gazeteciler, ses çıkarma yürekliliğini göstermeden kömürlüğe girdiler. Neye uğradıklarını anlamamışlardı. Demek ki yolculuk boyunca sürüp giden o tatlı, insancıl gibi görünen davranışlar, iblisçe bir tuzaktan başka bir şey değildi. Kömürlüğün içinde dikiliyor, bu kapkara pisilik içinde nasıl oturup yatacaklarını düşünüyor, oğlamaklı oluyorlardı. Kapı da arkalarından kilitlendiğinden birbirlerinin yüzünü bile göremiyorlardı. Kendilerine yakıştırılan bu işlem, sonucun pek kötü olacağını göstermiyor muydu? Kara-kara düşünmeğe başladılar. Moralleri birdenbire sıfıra doğru bir düşüş göstermişti. Böyle epeyce dikilip durdular. Öyle şaşkındılar ki birbirleriyle iki laf edecek güçleri yoktu. Ölüm, kapkara demirden kanatlarını çarparak yanıbaşlarından geçti, bir süre başlarının üzerinde dolaşır gibi oldu.

Onlar, böyle en koyu karamsarlığın kuyusuna ağır ağır inmekte olsunlar, bir ara dışarda kilitte bir anahtarın döndüğünü işittiler, kapı açıldı. İçeriye umut güzelliğinde bir gün aydınlığı doldu. Bu gül renkli aydınlığın içinde tanıdık, sevimli eski arkadaş yüzleri belirdi. Şaşkınlık tan gözlerini oğuşturmağa zaman kalmadan kendilerinden önce buraya gelmiş olan birkaç gazeteci arkadaşları içeri daldı. Birbirlerinin boynuna atıldılar. Eski arkadaşlar, şaşkın gazetecilere gülerek şöyle dediler:

«Size yaptığımız azizliği nasıl buldunuz?»

Evet, yüzbaşının arkasına düşüp tutukluevlerini dolaşmağa başladıkları dakikadan beri arkadaşlarınca düzenlenmiş bir oyunun içindeydiler. Onlara bu oyunu oynamak üzere doğu İstiklal Mahmekesinin adamlariyle bütün gazeteciler elele vermişti. Bu oyunda mahkemenin yazı kurulunda Selim Sarper (Sonra dışişleri bakanı), Büyük Millet Meclisi evrak müdürü Muzaffer, muhafız yüzbaşı, İstanbullu tağmen Nazif rol almıştı.

Genç gazeteciler, kömürlük karadüşünden kurtulduktan sonra, buraya kendilerinden önce tutuklu olarak getirilmiş olan gazetecilerin tatlı sert biçiminde ikili bir yaşayış yaşadıklarını gördüler. Hergün, birçok kişiyi darağacına na yükseltip canlarını öbür yana gönderen İstiklal Mahkemesi, Türk aydınları olan gazetecileri, bu gerçeğin seyriyle titrettikten sonra, geri planda da onlarla kedinin fareyle oynaması gibi tatlı tatlı oynuyordu. Her allahın günü iplerde sallanan ölüleri seyrederken günün birinde bunlardan biri olabileceğini düşünmek zorunda kalmak, gazeteciler için çok acı bir gerçekti. Oysa, gerçeğin bu korkunçluğu yanında, gazetecilere öyle güdümlü bir hoşgörü gösteriliyor, onlara sözde yarı özgür oldukları üstüne öyle ödünler veriliyordu ki ne yapacaklarını, ne diyeceklerini şaşırıyorlardı. Acaba, Ankara'dan aldıkları buyruk üzerine, Elazığ İstiklal Mahkemesinin salonu, gazeteciler için yeni bir eğitim yeri olarak mı kullanılıyordu? Türk gazetecileri, acaba, Türkiye için yeni bir şey olan Türk Cumhuriyetine birer militan olarak mı yetiştirilmek isteniyordu, Yoksa, bu tatlı-sert işlemin anlamı neydi?

Bütün gazeteciler, büyük bahçeli, serin bir konakta konuk edilmişlerdi. Burası, Elazığ eşrafından Çarsancaklı Ahmet beyce gazetecilere gönül hoşluğiyle verilmişti. Gazeteciler, böylece mapusane gerçeğinin soğuk demirlerin-

den, bitten, pireden, özgürlük düşüncesinden, gardiyan zulmünden kurtulmuşlardı. Burda bayağı yazlıkta bulunuyorlarmış gibi oldukça eğlenceli günler geçiriyorlardı.

İsmail Müştak'ın adamı Hüseyin ağa, hemen buranın yönetimini eline almıştı. Çok önemli bir iş olan aşçılık da en iyi bildiği bir iş olduğundan yanına aldığı bir iki yamakla yemek sorununu kökünden çözümledi. Bütün gazetecilerin verdiği ortak masrafla çok güzel yemekler yapılıyordu. Gazeteciler, her akşam altıda gidiyorlardı. Güzel yemeklerin yanıbaşında buzla soğutulmuş rakı şişeleri dikiliyordu. İşin en tuhaf olan yanı şuydu: Kurulmuş mükellef sofranın başında her akşam, İstiklal Mahkemesinin birer cellat gibi görülen sevimli başkanı, başsavcısı, üyeleri de yerlerini alıyorlardı. Yargıç - Sanık olarak gündüzleyin aralarında geçen konuşmaları, yarın yine başlayacak çetin sorguları unutmuş gibi görünerek, hepsi de bambaşka insanlarmış gibi yepyeni konular üstüne konuşup gülüşüyor, olmuş olacak hertürlü cansıkıcı şeyleri, olasılıkları bilinçaltına itiyorlardı. Yargıçlar da sanıklar da bu durumdan kendi paylarına hoşnuttular. Gazeteciler, bu garip durumu İskoç biçimi duşa benzetiyorlardı: İlkin çok sıcak, ardından çok soğuk su ile yıkanmak.

Mahkeme başkanı Mazhar Müfit, akşam şölenlerinden başka, gazetecilerin sofrasına sabah kahvaltısına da gidiyordu. Bu sırada gençlik günlerinde geçirdiği aşk serüvenlerini anlatıyor, sonra, ordan bir Donjuanlık övüncü duyarak ayrılıyordu. Anlattığı hikayeler bitip tükenecege benzemediğinden birçok dinleyici, bunlara palavra gözüyle bakıyordu. Hikayelerde çetin cevizlere benzeyen kadınlar da yer alıyor, bunlar da en sonra Donjuanın iradesine boyun eğiyordu. Gazeteciler, enselerinde yükselen darağaçlarının kara gölgelerinin yakın varlığını duyduklarından mahkeme başkanının aşk hikayelerini, can kulağiyle, içer-

cesine dinliyorlardı. Bu hikayelere inanmaz görünmek kimin haddineydi? Kim bilir, belki de bu olmayacak aşk hikayelerini her gün dinleyip durmak, Doğu İstiklal Mahkemesinin gazetecilere verip vereceği en ağır ceza olacaktı. Şimdiden kimi gazeteciler, Mazhar Müfit'i sofradan uğurlarken böyle düşünüyorlardı.

Tutuklu gazetecilerin, Mahkeme personeliyle böyle içli dışlı oluşları, birtakım ayrıcalıklara yolaçtı. Gelmeden önce, İsmail Müştak'a çok içerleyen, ona kan kusturacaklarını söyleyip duran Mahkeme üyeleri, şimdi, onun zekası, neşesi hoş söyleşilerinin etkisi altında kalmış, bütün eski diş bilemelerini bir yana atmışlardı. Öyle ki İsmail Müştak, az zamanda, bütün gazetecilerden çok ayrıcalıklara sahip olmuştu. Mahkeme üyeleri, otomobille yaptıkları gezilere onu da almadan çıkmıyorlardı. Bütün öbür gazeteciler de İsmail Müştak'ın yüzü suyu hürmetine istedikleri ayrıcalıklara ulaşıyorlardı. Duruşma olmayan günlerde at gezintileri yapıyorlardı.

Harput'a dek atla gidiyor, kırların ıssız özgürlüğü içinde kendilerini gerçekten özgür duymağa başlıyorlardı. Kelleler alan bir Mahkemenin tutukluları değilmiş gibi bayağı başları dönmeğe başlamıştı. Elazığ kılığıyle grup resimleri çektirdiler. Grup resimleri öyle neşeli bir hava içindeydi ki turistik bir geziye çıkmış mutlu bir grupunkı sanılabilirdi.

Elbette, böyle dört başı bayındır bir tutukluluk, en sonra bir yerinden açık verecekti. Onları, geceli gündüzlü gözetleyen espiyonlardan biri, bu neşeli grup resimlerinden birini gizlice Ankara'daki sorumlulara ulaştırdı. Ankara'dan ilk tepki şöylece geldi:

«Biz, onları, hadlerini bilsinler, pişmanlık duysunlar, diye oraya gönderdik. Oysa, yerli kılıklarla resimler çektirerek, hergün at gezintileri yaparak, her akşam rakı sof-

ralarında cümbüş ederek bizi hiçe sayıyorlar, meydan okuyorlar, şımarıklığı son kerteye vardırıyorlar. Bu böyle olamaz, gazetecilerin hadlerini bilmelerine dikkat edilmelidir.»

Bu zılgıtı yiyen mahkeme kurulu, gazetecilerin kulağını büktü. Rakı sofraları bir iki gün kalktı, at gezintilerine birkaç gün ara verildi. Yine de gazetecilerin ortaklaşa kurdukları yaşayış, bütün uyumiyle sürdü. Konağın geniş odalarını beşer altışar kişilik topluluklar olarak bölüşen arkadaşlar, geceleri, sıcaktan kurtulmak üzere yataklarını düz dama taşıtıyor, orda yıldızların altında hoş söyleşilerle, sonra da rahat uykularla geceyi geçiriyorlardı. Yatakların üstüne gerilmiş cibinlikler, sivrisinek taburlarının gazeteci kaniyle beslenmesini önlüyordu. Kentin serin gecelerini, bu sırada bütün halk paylaşıyordu. Herkes, damlarda yatıyordu. Bu serin gecelerde başlarına birdenbire çökebilecek büyük felaketleri de kulak arkasına atmağa çalışıyorlardı. Başlarının üzerinde göz kırpıp duran iri yaz yıldızları, kafalarını astronominin, metafiziğin cümbüşlü düşünceleri içinde gezdirirken nasıl uykuya daldıklarını bile bilmiyorlardı. Doğrusu, böyle mahpusluğa can kurbandı.

Ankara'dan verildiği bilinen, gazetecileri ülke gerçekleri üstüne eğitme, yıkıcı düşüncelerden uzaklaştırıp uysallaştırarak devrime ayak uydurmaya, alıştırma buyruğu, başarı ile sürdürsün, gazetecilerin bu programı severek izledikleri sırada bu kez de mahkeme üyelerinden birinin ayarı kabarıyor, bütün iyimser havayı bozuyordu. Örneğin, Ahmet Emin, bir rastlayış olarak, gazeteciler arasında en çok rahata ulaşan kişiydi. Bunun da nedeni, Malatyalı Mahmut Nedim'in onun enistesi oluşuydu. Enistesinin ağbisi yarbay Hakkı da Elazığ askerlik şubesi başkanıydı. Hakkı, çok akraba canlısı bir kişi olduğundan,

sık sık Ahmet Emin'i arayıp soruyor, sonra, yine sık sık onu alıp evine yemeğe götürüyordu. Böylece, mahkemenin sansürü dışında İstanbul'daki evinden de haber alabiliyordu.

Ne yazık ki Mustafa Kemal'in yaranından biri olmak talihini paylaşan Urfa savunucusu Ali Saip, şiddetli düşmanlığıyle onun bütün rahatını kaçırıyor, kimi zaman ona karadüşler gördürüyordu. Bir İstiklal Mahkemesi Üyesinin, bir Mustafa Kemal yaranının ne büyük tehlikeler taşıdığını ancak genç gazeteci biliyordu.

Oysa, daha önce araları şeker şerbetti. Ursavaş, Urfa'nın savunmasını anlatan kitabını saygılı, içten bir sunuş yazısiyle genç gazeteciye armağan etmişti. İş, bununla da kalmamış, Ahmet Emin, gazetesinde, kitap üstüne çok dostça, güzel bir yazı da döktürmüştü. İşte böyle güzel başlayan dostluk, sonra, bir talihsizlik olarak Ali Saip'in Ahmet Emin'e anlattığına göre şöylece tersine dönmüştü:

«Gazetede benden sözederken çok çirkin bir resmim konulmuş, bunu, beni küçük düşürmek üzere sizin bilerek yaptığınızdan hiç kuşkum yoktur.»

Ahmet Emin, bu suçlamayı karşılamak uğruna, bütün usunu, iyiliğini kullanarak itelemek istediyse de başaramadı. Hayır, bu kötü resmin gazeteye konması bir talihsizlik işi filan olamazdı. Ali Saip, hepsini dinledikten sonra şöyle dedi:

«Şimdi, bizim sıramız. Öcümü alacağım.»

Ali Saip'in genç gazeteciden öç alma işi çok tuhaf biçimlere girdi. Ahmet Emin, bir akşamüstü, bir yana çekilmiş, kendisi için her herşeyin çöktüğünü, geleceğin karanlıklara büründüğünü, dokuz aylık bıraktığı karısının

yapayalnız, kim bilir ne koşullar altında doğum yapacağını derin derin düşünüyor, kahırlanıyordu. Birdenbire, yanıbaşında, avının üstüne sessizce atlamağa hazırlanan kara bir pars gibi Ali Saip'in gölgesinin belirdiğini gördü. Onun esmer güneyli yüzü daha çok esmer, kapkara gözleri daha kara, kömür gibi görünüyor, bu gözlerin içinde şeytanca ışıklar oynaşıyordu. Ahmet Emin'e şöyle ünledi:

«Seni üzüntülü görüyorum. Buna neden yok. Sonucun belli oldu: Asılacaksın. Bu, çok basit bir şeydir. Boynuna ilmik halinde bir ip takarlar, Sandalyeyi çekerler. Bundan sonra hiçbir şey duymazsın. Görüyorsun ya, bu, diş çektirmekten daha kolay ve rahat bir şey.»

Ali Saip'in gazeteciye bu söylediği sözler, bütün yaşayışı boyunca alacağı derslerin en büyüğü olmuştu. Bu sözler, genç adamda uyuyan bütün dirim gücünü temellerinden sarsarak uyandırmıştı. Tehlikenin gözüne yürümenin çoğu zaman, yaşamanın tek koşulu olduğu anlar gelip çatınca pısırık-pısırık bir yanda oturup beklemek doğru değildi. Ürkmeyecek, korkmayacaktın, korkunun ölüme hiçbir yararı olmuyordu. Tehlikelere meydan okuyarak, ejderhaların üstüne yürünek, yaşamak için tek koşuldu

Ali Saip, bilmeden, genç gazetecinin dirim deposunda uyuklayan bütün sihirli potansiyeli bir dinamit gibi ateşlemişti. Şimdi, artık daha başka türlü düşünüyordu. Ateşlenmiş bir füze gibi tehlikeler uzayının içinden geçip gitmek, olur olmaz şeye pabuç bırakmamak kararına varacaktı. Ali Saip, artık kendi derdine yanmıştı.

Bir başka akşam da Ali Saip, genç gazeteciyi yalnız yakalayarak ona şöyle dedi:

«Senin üstüne olan karar değişti. Çapakçur'a sürüleceksin. Ölünceye dek de orada, hiç kimseyle görüştürülmeden yaşayacaksın. Ailen hiç görmeyeceksin. İşittim

ki çocuk bekliyormuşsun. Eğer ömrün yeterse, bu çocuğu belki yirmi yaşına vardığında görürsün.»

Bir başka akşam, Ali Saip, yine gazeteciye sokuldu, ona şunu fısıldadı:

«Babanla kardeşinin gazetede suç ortağı oldukları Mahkemece saptandı. Hemen tutuklanarak, buraya gönderilmeleri İstanbul'a yazıldı. Bir iki güne dek babanla kardeşine burada kavuşursun.»

Elbette, bu haberin aslı yoktu. Yalandı. Ali Saip, bunu, gazeteciye manevi işkence etmek üzere uydurmuştu.

Bu sırada çok tehlikeli siyaset kaynaşmaları olmuş, diriminin tehlikeye düştüğünü anlayan Hüseyin Rauf, Avrupa'ya kaçmıştı. Gerçi izin alarak gitmişse de bu bir kaçıştı. Ondan Ahmet Emin'e gelmiş olan bir mektup, onun kağıtları arasında ele geçmişti. İşte, genç gazeteci, bunun hesabını veriyordu. Oysa, o, Gazetede çıkan yazılarından dolayı suçlanacağını sanarak bütün Vatan koleksiyonunu birlikte getirmişti. Şimdiyse gazete yazıları solda sıfır kalmıştı. Başının üzerinde bayağı tehlike denebilecek bir kara bulut dönüyordu. Hikaye şuydu: Rauf, Avrupa'ya kaçıp da orda küskün bir yaşayış sürmeğe başladıktan sonra sözde gazetecinin tanıdığı bir genç kadınla evlenmiş, bunu öğrenen Ahmet Emin de ona bir kutlama mektubu göndermiş, Rauf da bunun yalan olduğunu söyleyerek ona bir yanıt yazmıştı. Ancak, bu mektupta ülkede gerçek demokrasiye, özgür tartışmaya arka çevrildiğinden rejimin totaliterliğe kaydığından sözediyor, bu konuda duyduğu üzüntülerle kayguları anlatıyordu. Mahkeme, Rauf'un mektubunun rejime karşı bir ayaklanış olduğunu Ahmet Emin'e benimsetmeğe çalışıyordu. O da onlara direterek şu yanıtı veriyordu:

«Rauf bey, demokrasiye, çok partili bir özgür tartışmaya inanan bir devlet adamıdır. Mektubu, bu ölçülerle ileri sürülen eleştirilerin dışında bir anlam taşımaz.»

Bir gün bir duruşmada Ali Saip şöyle dedi:

«Ahmet Emin bey, ayağa kalkınız ve şu soruma yanıt veriniz: Siz, dürzü müsünüz?»

«Ne demek istediğinizi anlayamadım.»

«Ahmet Şükrü beyin mahkemece el konulan kağıtları arasında Lozan'da görev gördüğü sıralarda kendisinde İstanbul'dan yazdığınız bir mektup bulundu. Bu mektup: «Ey dürzi-i dana!» ünlemesiyle başlıyor. Dürzi dana, dürzilerin başı demektir. Bundan anlaşıldığına göre sizin Dürzü adlı bir derneğiniz olacak. Bunun da başkanı Ahmet Şükrü beydir. Bu gizli derneğin ne amaçla kurulduğunu ve ne gibi işler çevirdiğini bize anlatır mısınız?»

Ahmet Emin, işin püf noktasını anlamıştı. Az kalsın bu korkunç mahkemenin karşısında bir kahkaha atacaktı. Şu yanıtı verdi:

«İşin içinde Amerika'daki öğrencilik zamanımıza ilişkin bir şakadan başka bir şey yoktur. 1911 yılının başlarında New York'taki Columbia üniversitesinin çağrısı üzerine maarif nezaretince oraya beş kişilik bir öğrenci grupu olarak gitmiştik. Aramızda benimle Ahmet Şükrü'den başka, maden yüksek mühendisliği okuyan Cevat Eyüp ve elektrik yüksek mühendisi olarak yetişen Abdullah Hamdi, bir de Merzifon Amerikan kolejinden ve İstanbul Hukuk Fakültesinden çıkan Niğdeli Nikola Agnidis vardı. Agnidis, o zamanki imparatorluk uluslarının birleşmesi modasına uyularak aramıza katılmıştı.

Agnidis'in diline bir Dürzü sözcüğü dolanmıştı. Her lafına bunu karıştırırdı. Bu, bize de bulaştı. Alay olsun diye birbirimizden ve her şeyden Dürzü diye sözediyorduk. Dürzü tramvay, dürzü kitap filan gibi. İşte, bu alay alışkılığının etkisiyle Ahmet Şükrü'ye olan mektubumda Dürzii dana sözünü kullandım. İşin içinde masum bir öğrenci şakasından başka bir şey yoktur.»

Dürzii dana sözünden bir şey çıkaramayacağını anlayan Ali Saip, işi ağız kalabalığına vurarak genç gazeteciyi başka türlü ezmeğe çalıştı:

«Dürzü sözcüğü bütün Anadolu'da bir ahlak düşkünlüğünün anlatımı diye bilinir. Oysa, hergün ulusa ahlak hocalığı etmeğe kalkışan buradaki iki sanık ve ulusun parasiyle Amerika'da eğitim gören üç arkadaşı, birbirlerine dürzü diye ünleyerek bu düşkünlüğü benimsemişlerdir. Bunu da mahkemenizin karşısında söylüyorlar. Bu noktanın önemle gözönüne alınmasını ve halka bildirilmesini isterim.» diye kükredi.

Bir başka gün, Ali Saip, mahkemede Ahmet Emin'i ayağa kaldırdı, gazetede vaktiyle çıkmış yazılarından birinin baş yanından birkaç satırını okudu. Bu, bir okuyucudan aldığımız mektup diye başlıyor, okuyucunun düşüncelerine yanıt vermeğe çalışıyordu. Bu yazının siyasetle filan hiçbir ilgisi yoktu.

Ali Saip, bir ipucu yakalamışçasına hışımla sordu:

«Sözünü ettiğiniz mektubu size yazan kimdir?»

«Bilmiyorum. Bir gazeteye her gün sayısız mektup gelir. Gözden geçirildikten sonra çoğu sepete atılır.»

«Ahmet Emin bey, başyazınızda tartışma konusu ettiğiniz mektubun şeyh Sait'in oğlundan gelmediğini kanıtlayınız. Mektubunun gazetede çıktığı sıralarda bu adam İstanbul'da bulunuyordu.»

Bunun üzerine, ne korkunç bir mahkemenin karşısında bulunduğunu unutan Ahmet Emin, şöyle bağırdı:

«Olumsuz bir şeyin kanıtlanması hiç kimseden istenemez. Mektubun şeyh Sait'in oğlundan geldiğini ve mahkemenin ilgilendiği herhangi bir suçla uzaktan, yakından bir ilişkisi olduğunu siz kanıtlayınız.»

Ali Saip, onun bu sözlerine hiçbir yanıt vermedi. Başka bir konuya geçerek sormağa başladı.

O akşam, gazetecilerin evine yemeğe giden Ali Saip, Ahmet Emin'i görünce bir kahkaha attı, sonra, şöyle dedi:

«Evet, bugün söylediğim sözler yanılgılıydı. Ama, şimdi, sıra bizim. Elimize bir kez düştünüz. Dilediğimiz gibi üzeceğiz.»

Genç gazeteci, sözde devrimi korumak üzere kurulmuş olan Doğu İstiklal Mahkemesi üyelerinin çoğunun gerilik yanlısı olduğunu daha yakından görüyordu. Bunların düşünceleri, inanışları, bir geri kafalı olarak bilinen Velit Ebüzziya'nınkinden daha ileri geçmiyordu.

Bir yandan gazetecilerin soruşturması yürütülürken öbür yandan da ayaklanışla ilgili yargılamalar sürüyor, hergün ipte birçok aldanmış kişi dünyasını değiştiriyor, bu dünya değiştiriş sırasında gazeteciler de hazır bulundurularak onlara, uslarını başlarına getirebilecek temelli bir gözdağı verilmeğe çalışılıyordu. Gazetecilerin bu sırada yakından tanık oldukları adaletsizlikler de vardı. Mahkeme üyeleri, keyiflerine göre, insanlarla kedi fareyle oynar gibi oynuyorlardı. Bir akşam yemeğinde, mahkeme kuruluyle gazeteciler karşılıklı yerlerini aldıkları sırada Velit Ebüzziya, yargıçlara şunları söyledi:

«İstanbul'daki savaş suçluları davalarında savcılık eden, nice yurtseverlerin asılmasında yada başka cezalar görmesinde parmağı olan Haralambos, Bakırköy'de komşumdur. Ben, burada tutuklu bulunurken onun Bakırköy'de kollarını sallayarak gezmesi gücüme gidiyor.»

Yargıçlar, hemen davranıp Haralambos'un İstiklal Mahkemesine getirilmesi için İstanbul'a telgraf çektiler:

«Haralambos'un doğu ayaklanışıyle ilgisi keşfedildiğinden koruma altında ivedi Elazığ'a yollanması.»

Ölüm korkuları içinde bitkin bir halde Elazığ'a gelen Haralambos, bir oyuna geldiğini anlayarak soğukkanlılığına kavuştu. Elbette, ona karşı hiçbir suçlamada bulunulamazdı. Bir kapris uğruna getirilmişti. Ancak, adamcağıza, iyi, anlayışlı bir hukukçu olduğundan, mahkemenin içinden çıkılmaz bir duruma gelen evrakının bir düzene konması görevi verildi. O da bunu istenildiğinden daha iyi yaptı. Sonra, kollarını sallayarak İstanbul'a döndü. Ancak, Elazığ'a gelirken duyduğu ölüm korkusu işkencesi, ruhunda korkunç, kara bir tortu gibi çöreklendi kaldı.

Yine bir gün, sofrada konuşulurken, yargıçlardan birinin usuna tedirgin edici bir anısı tosladı: Sirkeci'deki Beşir Kemal eczanesinin bir şişe kolonyayı kendisine fahiş fiatla sattığını anlattı. Beşir Kemal, Araptı. Birçok Arap'ın ulusu kazıklayarak şimdi bile bu ülkede zengin oldukların, iktisatça ülkeyi sömürdüğünü söyledi. Bunlara karşı hiçbir tedbir alınmayacak mıydı?

İçki sofrasından buram buram ispirto tütüyordu. Tütsülenmiş kafalarla milliyetçilikleri birkaç kat artan yargıçlar, hemen topluca şu karara vardılar:

«Beşir Kemal bey, Abdülhamit'in ikinci katibi ve başkarini İzzet Abit başanın oğlu Abdürrahman bey ve başka

bir takım Araplar» doğu ayaklanışında ilişkileri görüldüğünden Elazığ'a getirilecek.»

Adıgeçen adamlar, apartopar getirildiler. Ortada hiçbir suçlayıcı belge, kanıt bulunmadığından, korkudan titreyip duran adamcağızlara kurtuluş yolunu şöylece gösterdiler: Hayır işlerine önemli ölçekte para yardımları yaparak geçip gidebilirlerdi. Yargıçlarla bu çok zengin Arapların arasında fidyeye benzer birtakım söylentiler döndüyse de bunu hiç kimse kanıtlayacak durumda değildi. Araplar, hayır işlerine birçok paralar yatırdıktan sonra İstanbul'a döndüler.

Bir bilinmezlik içinde uzayıp giden gazeteciler işi, birtürlü aydınlık bir noktaya varmamıştı. Mahkeme kurulu, aralıksız Ankara'yla haberleşiyor, gazetecilere karşı takınılacak tutum bile ordan bildiriliyordu. Mahkeme de, astığı astık kestiği kestik bilinmesine karşın, kılı kılına Ankara'ya bağlıydı. Gazetecilere uygulanacak en ufak durumlar dahi ordan fısıldanıyordu. Mustafa Kemal, bunca gazetecinin hem hüküm yemesini, hem de temelli harcanmasını doğru bulmuyor, ezilmelerini, çokça üzülmelerini, zulüm görmelerini de istemiyor, salt bir yeni rejim eğitimi görmelerini istiyordu.

Bütün gazeteciler, birer geçici konuk gibi tutuluyorlarsa da öbür yanda kurdukları işler, arkada bıraktıkları aile yuvaları bir çöküntünün eşiğindeymiş gibi görünüyordu. Özgürlük, her gün onlara bir kez görünüp göz kırpıyor, sonra, karamsarlığın kalın kara bulutları arkasında yitiyordu. Ankara, onlar için kimi zaman olumlu, kimi zaman da olumsuz düşünüyor, yargıçlar kurulu da buna uyarak onları kimi zaman haşlıyor, kimi zaman da okşuyordu. Gazeteciler için iyi şeyler düşünen Avni Doğan,

mahkemenin başsavcı yardımcısıydı. Öbürleri, gazetecilere çullanmağa yeltenince hemen istifayı basıp gideceği tehdidini savuruyor, olumsuz bir davranışı böylece önlemiş oluyordu. Bütün bu gazetecilerin kanuna saygı duyarak çalıştıklarını ancak onun elverdiği oranda yazı yazdıklarını, bundan dolayı da onların suçlanamayacağını ileri süren başsavcı yardımcısı, onların bir tek manevi desteği durumuna gelmişti. Ankara'dan bile umutları yoktu. Ankara'dakiler de tuhaf etkiler altındaydı. Hele bu sırada başsavcı Süreyya'nın uzaklarda bulunuşu, onları avutan en önemli nedendi. Avni Doğan'ın böyle ılımlı, koruyarak davranışı, gazetecilere kurtuluş umutları veriyorsa da Ankara'nın son sözünün ne olacağını son kerte merakla bekliyorlardı. İsmet paşanın af denen şeyin yanından bile geçmediğini biliyorlardı. İsmet paşa, Türkiye'nin sivil yaşayışını bir kışla düzenine sokarak yönetmeğe çalışıyordu.

En sonra, gazetecilerin büyük korkuları, Ankara'da çakan bir ılımlı şimşekle aydınladı, dağıldı. Orda çarpışan düşünceler sarkacı ılımlı okun gösterdiği en son uçta donup kalmış gibiydi. Gazetecileri bir kaşık suda boğmaktan yana olan Ankara bürokratları, en sonra Mustafa Kemal'in politik şefkatinin ağırlığı altına çöktüler. Gazi Mustafa Kemal imzasiyle Doğu İstiklal Mahkemesine şöyle bir telgraf geldi:

On gazetecinin imzasiyle bana çekilen bir telgrafı ilştiriyorum. Bunu dikkate almanın insafa uygun olacağı.»

Mahkeme kurulu, ergeç bu buyruğun çıkacağını bildiğinden gazetecileri tatlı-sert davranışlariyle oyalıyorlardı. Hemen yitirdikleri eşeği birkez daha bulan gazetciler, yep yeni bir hayvana sahip olmuşçasına sevinerek gazetelerinin başına döndüler. Zaman kazanılmıştı.

— 8 —

KAFAMIZIN DAM'INDAKİ SERÜVEN

Bilinç, her zaman ileriye ve yeniliğe götürür geri çekiliş bilmez bir niteliktir.

MUSTAFA KEMAL

1923 yılıydı. Çankaya köşkünün bir odasında, Mustafa Kemal, çevresinde toplanan yedi sekiz kişiyle söyleşiyordu. Onlardan, biri, şöyle sordu:

«Bir gün başımıza şapka giyebilecek miyiz?»

Mustafa Kemal şöyle yanıt vermişti:

«Şapkayı önce deniz askerlerimize giydiririz. Onlar, halka seyrek göründüklerinden göze batmazlar. Sonra, ordu giyer. Bu da askerlik işi olduğundan kimse karışmaz. Onları göre-göre aydınlar da alışırlar, derken...»

Şeyh Sait ayaklanışı bastırıldıktan sonra, doğu halkının temsilcileri, sekizer onar kişilik topluluklarla Ankaraya gelip Cumhuriyete olan bağlılıklarını bildiriyorlardı. Doğu vilayetlerinin ileri gelenleri, eşrafı olan bu kişiler, Cumhurbaşkanının katına çıkarken özel bir kılık da be-

nimsemişlerdi. Törensel giynek giyiyorlardı. Bu da caketatay ile melon şapkadan oluşuyordu. Ankara'nın aydınları, tarih bilenleri, bunlara «tanzimat kurulu» diyordu. Bu kurulları, Gazi'ye o yıl Halk Fırkası genel sekreteri olan Saffet (Arıkan) tanıtıyordu. Ancak, bu kurullar gelip gittikçe, Mustafa Kemal sıkılmağa başlamıştı. Bundan sonra gelecekleri kabul etmeyi Saffet Arıkan'a bırakmış, daha önemlicelerini de İsmet paşaya götürmesini buyurmuştu.

1925 ağustosunun ilk günlerinde Kastamonu'dan bir kurul geldi. Genelsekreter, Gazi'nın daha önce verdiği buyruğa bakmadan bunu da ona bildirdi. Mustafa Kemal, bu kurulla olağanüstü olarak ilgilendi.

«Bu kurulu ben kabul edeceğim, yarın Çankaya'ya getir.» dedi. Kurulu ertesi gün kabul etti. Ancak, genelsekreter, Cumhurbaşkanının onları bu önemseyişine bir anlam veremedi. Şaşırdı bile. Gazi, konuklarına olağanüstü iltifatta bulundu. Bir saat onlarla söyleşti. Kastamonu üstüne onlara türlü sorular sordu. Kurulu Çankaya'dan uğurlarken de şöyle dedi:

«-Çağrınıza çok teşekkür ederim. Yakında Kastamonu'ya geleceğim. Hemşerilerime selamlarımı söyleyiniz.»

Saffet Arıkan, Mustafa Kemal'in bu sözleri üzerine büsbütün şaşırdı. Şundan ki, kurul onu Kastamonu'ya filan çağırmış değildi. Kurul geçip gittikten sonra, genelsekreterin şaşkınlığını yüzünden okuyan Mustafa Kemal, koluna girerek onu salona sürükledi. Paşanın yüzünde cıvıl cıvıl sarışın bir sevinç kaynaşıyordu. Arıkan'ın gözlerinin içine bakarak şunları dedi:

«Çocuğum, Kastamonu'ya gidiyorum. Şapkayı orda giyeceğim.»

Saffet Arıkan'ın şaşkınlığı dindi. Şundan ki onun bir zamandan beri kafasının şapkaya saplandığını yakından biliyordu. Bunu giymek üzere her an fırsat kolluyordu. Bunun üzerine kimsenin bilmediği ufak denemeler de yapmış, İstanbul caddelerinde yaranından birkaçını şapkayla gezdirip dolaştırmış, halkın nabzını yoklamak istemişti. Bunun yankıları hiç de ürkütücü olmamıştı.

Saffet Arıkan, Gazi'nin bu sözleri üzerine böylece ileri geri düşünürken o, sözlerini şöylece bütünledi:

«Neden Kastamonu»yu seçtiğimi bilmezsin. Dur anlatayım. Bütün vilayetler beni tanır. Ya ünİformalı yada fesli, kalpaklı sivil giynekli görmüşlerdir. Yalnız, Kastamonu'ya gidemedim. İlkönce nasıl görürlerse öyle alışırlar, yadırgamazlar. Üstelik, bu vilayet halkının hemen hepsi asker ocağından geçmiştir. İtaatlidirler, yumuşak başlıdırlar. Adları bağnaza çıkmışsa da anlayışlıdırlar. Bundan dolayı şapkayı orada giyeceğim.»

Cumhurbaşkanı, bu konuşmasından birkaç gün sonra, 24 ağustos 1925 cuma günü sabahı otomobille Kastamonu yönünde Çankaya'dan yola çıktı. Yanında Kütahya mebusu Nuri Conker, Rize mebusu Fuat Bulca, Cumhurbaşkanlığı genelsekreteri Tevfik Bıyıkoğlu, başyaver Rüsuhi, muhafız alayı komutanı İsmail Hakkı Tekçe, yaver Muzaffer Kılıç, özel kalemden Lütfü vardı. Yola çıkış sessiz, gösterişsiz oldu. Ankara'dan sessizce ayrılan Cumhurbaşkanını yolunun üzerindeki Çankırı'da coşkun bir karşılama bekliyordu. Cumhurbaşkanı, orda mola verdi. Öğle yemeğini Kız öğretmen okulunda yedi. Burdan yola çıkarak olukbaşı denen ağaçlıklı su başında bir mola daha verdi. Orda birçok kurulu kabul etti. Olukbaşı sırtlarından Kastamonu bölgesi bir ağaç denizini andırı-

yordu. Kent, buraya çok yakındı. Karşılayıcı kurulları, burda karşılayıp onlarla söyleşirken başı açıktı. Arabada pusuda bekleyen bir şapka, Kastamonululara şaşırtıcı bir baskın yapacaktı ki bu onların çocuklarından torunlarına capcanlı bir hikaye olarak geçecekti.

Giriş buyruğunu veren Mustafa Kemal, kente ağustos güneşi altında bir bronz parıltısiyle parlayan arkaya düz günce taranmış kızıl saçlarının güzelliğini göstere-göstere girdi. Giriş yolunun her iki yanı hertürlü kılıkta her türden insanla iki canlı duvar halindeydi. Daha ilk adımda onun güneşte parlayan kızıl saçlarının örttüğü kocaman, biçimli başını açık gören sarıklı, fesli kalpaklı erkekler, bir saygı olmak üzere başlarındakileri birer birer çıkarıp ellerine almağa başladılar.

Yavaş yavaş halk yığınlarının arasından geçen otomobil, açık erkek başlarını selamlayarak hükümet konağına vardı. Mustafa Kemal, arabadan inerek valinin odasına gitti. Orda biraz dinlendikten sonra, coşkun bir sevinç seli gibi caddelerde kaynaşan halkın arasından geçerek kendisi için ayrılan Terzi Mehmet Emin ağanın konağına gitti. Evler, dükkanlar, caddeler, büyük gününü yaşıyor gibiydi. Ancak, Kastamonu halkı, tarihte ilk kez şaşkınlık içindeydi. Mustafa Kemal, hiç de binlerce kez resimlerinde gördükleri kılıkta değildi. Sırtındaki kılık, gri renkte herkesin bildiği bir giysiydi de elinde taşıdığı o gâvur icadı şapka neydi?

Evet, başta Mustafa Kemal, sonra arkadaşları, sokakta halkın arasında yürürlerken başaçıktılar. Mustafa Kemal'le Nuri Conker'in, Fuat Bulca'nın ellerinde birer panama şapka bulunuyordu. Günlerden beri söylenti olarak her yanı dolaşan şapka devrimi, demek ki başlamıştı. Hem de Kastamonu'da. Türkiye'nin en bağnaz bilinen vilayetlerinden birinde. Ankara'dan ayrılırken yalnız Musta-

ta Kemal'le Nuri Conker'in ellerinde birer panama şapka vardı. Ötekiler, eski kılıklarındaydılar. Ankara'dan beri başaçık yolculuk yapan Mustafa Kemal'le adamlarının bir şey yapacakları sezilıyorsa da bunun ne olacağını kesin olarak bilenler pek azdı.

Halkın, bu şapka işini sineye çektiği görülüyordu. Bir şeyler oluyorsa bile pek derinlerde, karanlıklarda oluyordu. Şeyh Sait'le birlikte bütün ayaklanış heveslileri cehennem yolculuğuna çıkmıştı. Hiç kimse durup dururken kelle verecek kerte akılsız değildi. Yine de karanlıklarda bir şeyler oluşacaktı. Ancak, Kastamonu kenti, bu gece bir şehrayin gecesi yaşıyordu. Halk, hükümet, ellerindeki en son ışık olanağını, en son aydınlığını gecenin yüzüne tutmuş yıldızları söndürmüş, Mustafa Kemal'in gelişini kutluyordu. Türkocağının düzenlediği fener alayları kenti baştanbaşa aydınlatır coştururken, buna imrenen kışla, son gazyağını askerlerinin tenekelerine dökmüş, hepsini kentin sevinçten çın çın öten sokaklarına salmıştı. Bir hayhuydur gidiyordu. Fener alayını izleyen coşkun kalabalık, en sonda Cumhurbaşkanının oturduğu evin önüne gelip durmuş, bu kez burda ulusal oyunlar oynanmağa başlamıştı. Meydanı hıncahınç dolduran coşkun halk, sık sık:

«Yaşasın Gazimiz» diye bağırıyordu. Fener alayının sürüklediği halk yığınlarının evin önündeki meydanda toplandığını, oyuna başladığını gören Mustafa Kemal, açık başiyle kapının önüne çıktı, halkın arasına karışarak oyunları öylece seyretmeğe başladı. Onun, oyunları başıaçık seyrettiğini gören herkes, başlarındakileri çıkarıp oyunları onun gibi başaçık seyretmeğe başladı. Bir yandan sarıkları, fesleri, kalpakları ellerinde oyunu seyrediyor, bir yandan da durmadan Mustafa Kemal'i alkışlıyorlardı. Bu candan davranışları yakından izleyen Mustafa Kemal, çok duygulandı. Eğlence bitinceye dek halkın arasındaki yerini

Kastamonu'nun bütün esnafı Belediye salonunda toplanmış, liderin kendilerini kabulünü bekliyorlardı. Ayrı ayrı hepsiyle görüşmenin olanaksızlığını gören lider, hepsiyle birden görüşmeyi daha uygun buldu. Aralarına girdi. Sanatlarını sordu, böylece serbest bir söyleşme kapısı açılmış oldu. Konuşma sırasında, işinin terzi olduğunu söyleyen bir kişiye kendi giyneğini göstererek şöyle dedi :

«Bu giynekler, herhalde ucuzdur. Kumaşı da düz. Uluslararası kılık mıdır?»

«Evet, uluslararasıdır.»

«Öyleyse, bu giynekler hem ucuz hem de yerli malıdır. Aynı giyneğe, kumaşından bir de başlık yaparsınız.»

Bir başka esnafa :

«Fesini göster bakayım» dedi.

Adam, fesini kaldırınca altından takke çıktı. Takkenin üzerinde de abani sarık vardı. Fesli, takkeli, abani sarıklı esnafa şöyle dedi :

«Bunların hepsinin parası yabancıya gidiyor. Bunları söylemekten amacım şudur : Biz, her bakımdan uygar insan olmalıyız. Çok acılar gördük. Bunun nedeni dünyanın durumunu anlamayışımızdır. Düşüncemiz, düşünüşümüz, tepeden tırnağa dek uygar olmaktır. Şunun bunun sözüne önem vermeyeceğiz. Bütün Türk ve islam dünyasına bakın: Düşünüşlerini, düşünlerini uygarlığın buyurduğu değişim ve yükselişe uydurmadıklarından ne büyük felaket ve acı içindedirler. Bizim de şimdiye dek geri kalmamız ve en sonra son felaket çamuruna batışımız bundandır. Beş altı yıl içinde kendimizi kurtarmışsak, düşünüşlerimizdeki değişikliktendir. Artık, duramayız. Kesinlikle ileri gideceğiz. Şundan ki, buna zorunluyuz. Ulus açıkça bilmelidir, uygarlık öyle güçlü bir ateştir ki ona yabancı olanları yakar, yoke-

der. İçinde bulunduğumuz uygarlık ailesinde bize yakışan yeri bulacak ve koruyarak yükselteceğiz. Rahatlık, mutluluk ve insanlık bundadır.»

Mustafa Kemal'in bu sözleri, esnaflarca uzun uzun alkışlandı.

Belediye'deki söyleşiden ayrılan Mustafa Kemal, doğru hükümet konağına gitti. Hükümet konağının bütün bahçesi, merdivenleri, memurlarla, adliyecilerle, yöreden gelen halkla dolmuştu. Paşayı bir polis müfrezesi selamladı. Paşa, halkı başıççık selamlayarak içeri girdi. Valinin odasına girerek onun yerine oturdu. Orda, savcıyı, yargıçları, memurları, lise müdürüyle öğretmenleri kabul etti. Daire başkanlarından vilayet üstüne ayrıntılı bilgi almağa çalışıyordu. Katına giren bütün memurlar, başlarını açıyorlardı. Bu sırada müftü de başıaçık girdi. Gazi, müftüye kisvenin tarihçesini sordu. Müftü, akıllıca bir yanıt vererek kisvenin islamlıktaki biçimini, çıkarlara, gereksinimlere göre değişebileceğini, cübbenin hangi tarihte, kimlerce hangi amaçla giydirildiğini açıkladı. Ateşperestten alınan ineğin, yeni sahibine sütünü sağdırmazsa o adamın ateşperest kılığına gireceği üstüne olan yargıyı söyledi.

Gazi, müftünün anlattıklarını dikkatle dinledi. Yanındaki daire başkanlarına teşekkür ederek hükümet konağından ayrıldı.

İnebolu'dan gelen bir kurul, İnebolulular adına Mustafa Kemal'i direterek oraya çağırıyordu. Mustafa Kemal, İnebolu'nun kendisi gibi gazi olan halkını sevindirmek üzere hemen oraya yollandı. Yıllarca, cepheye paha biçilmez cephane, silah taşınan gazi İnebolu yolunu duygulanarak geçti. Yunan savaş gemileriyle kaç kez toza toprağa karı-

şan İnebolu'ya indiğinde Karadenizin sert rüzgarı yüzünü yaladı. Bandırma vapuruyla vaktiyle burdan Samsun'a doğru yaptığı korkulu geçişi andı. Sırtlarında cephane taşıyan erkek, İnebolu halkınca çılgın gibi karşılandı. Eğer, bu kent de gazi değilse başka hiçbir kent gazi olamazdı.

«İlk zafer yolu İnebolu'ya hoşgeldiniz büyük Gazi»

Gazi, o günleri anmaz olur mu hiç? O günleri dile getiren duygular, düşünceler gür bir çağlayan gibi içinin dünyasında akmağa başladı. Gözlerinde iri damlalar parlıyordu Cephaneleri, silahları, dirimleri pahasına azgın dalgaların, düşman toplarının tehdidi altında karaya çıkarıp dağların arkasına ulaştıran atılgan bakışlı İnebolu denizcileri, onun çevresini aldı. Gazi, buraya gelmekle hem bir görev yaptığını hem de yoksun kalacağı çok güzel bir dostluk, kahramanlık şöleninden tat aldığını görerek sevindi.

İnebolulular, gece bir fener alayı düzenlediler. Kayıkçılar, gemiciler, gazi'nin gecesini oyunlar, türkülerle şenlendirdiler.

Meşalelerin aydınlığında gür sesleriyle şu ünlü gemici türküsünü hep bir ağızdan söyleyerek bir kahramanlık gecesi yaşadılar, yaşattılar :

Bir gemim var boyu uzun
Gider yazın, gelir güzün
Bu sefere yoktur sözüm.

Yamo heyamo, mola heyamo
Mola heyamo, yamo heyamo.

Sarayburnu'ndan geçerken
Al, yeşil sancak çekerken
Yar doldurup ben içerken

Heles, Salim, Iyessayhesse, yıssa,
Yamo, heyamo, mola heyamo.

Mustafa Kemal, eski kahramanlık günlerinin gerçek kahramanlariyle sarmaşdolaş saatler geçirdi. Yüzü hep gülümsedi. Orda şöyle konuştu :

«Ben, şimdiye dek ülke ile ulus hayrına ne gibi atılımlar, devrimler yapmışsam, hep böyle halkımızla temas ederek, onların ilgi ve sevgilerinden, gösterdikleri içtenlikten güç ve esin alarak yaptım. Ereğimiz, amacımız, hep ulus ve ülkemizin kurtuluşu, mutluluğu ve ilerlemesidir. Şimdiye dek yaptığımız icraatımızda ve aldığımız kararlarda bizi aldatan ve ulusa karşı gelen hiçbir şeyimiz yoktur ve gösterilemez. Ulusumuzu en kısa yoldan uygarlığın nimetlerine kavuşturmaya, mutlu ve rahat ettirmeye çalışacağız ve bunu yapmak zorundayız.»

Mustafa Kemal, 27 ağustos 1925 perşembe günü İnebolu Türkocağı'nda bir nutuk verdi. Bu, tarihe şapka nutku olarak geçecekti. Bu, bütünüyle hazırlıksız bir nutuktu. Ancak, yazılı olmayan bu nutkun içine bundan sonra yapmayı düşündüğü devrimlerin çekirdeklerini de serpiştirecekti. Türkocağı salonu, kadınlar, gençler, erkeklerle hıncahınçtı. Hemen herkes, onun konuşmalarından çok onun bir tarih kahramanı anlamını taşıyan varlığına dikkat ediyordu.

«Hanım, bey kardeşlerim, bana temiz katınızda söz söylemek fırsatını verdiğinizden çok mutluyum. Bundan dolayı size özellikle teşekkür ederim. Hemen eklemeliyim ki, İnebolu'nun saygıdeğer halkı beni çok içten benimsedi. Benim hakkımda içten gösterilerde bulundu. Bunun bende uyandırdığı sevinç duygularını Belediye dairesinde ve hükümet konağında söylemiştim. Yine burada karşınızda bir kez daha bu sevincimi ve içten teşekkürlerimi anlatmak benim için çok zevkli bir ödevdir. Müsaadenizle onu açıklayayım :

«Arkadaşlar, ben, sevgili ülkemizin hemen her yerini gezdim ,gördüm. Yurttaşlarımızın büyük yığınlariyle yakından temas ettim. Bütün bu candan ilişkilerimin bende bıraktığı silinmez anıları saygıyle anar ve söylerken eklemeliyim ki bu bölgede, Çankırı ve Kastamonu bölgesinde ilk kez geziyorum.

«Arkadaşlar, bu bölgeyi yakından görmek benim için kutsal bir istekti. Bu istek, kuşkusuz, ülke ve ulus görevlerini bilgiyle yapmak bakımından da aynı zamanda bir ödevdi. Bundan dolayı vilayet adına Ankara'ya gelen sayın kurulun yaptığı çağrıya sevinçle ve hemen uydum. Bu noktada güzel ve yüksek olayı anlatmak benim için övgüye değer olacaktır. Önemli bir görevi yaparken, benden önce girişimci ulus olmuştur. Benim şu ya da bu nedenle gecikt rdiğim önemli görevi ulus bana hatırlatmış ve yaptırmıştır. Bunu ulusun ortak ruhundaki yükseklik ve olgunluğa parlak bir örnek olarak bildirmeliyim.

«Efendiler, bu söyleşi dolayısiyle ufak bir noktayı yinelemeliyim : «efendiler» dediğimde başka yerde olduğu gibi burada da bunun anlamı hanmefendiler, beyefendiler dir. Bu gezim ne isabet oldu. Geniş ormanlariyle, türlü madenleriyle Türkiye Cumhuriyetinin en önemli servet kaynaklarını içeren bu bölgeyi yakından görmek benim için ne kerte yararlı oldu! Ancak, çok yüksek sesle söylemeliyim ki, bundan daha çok ve daha değerli olan şey, bu bölge halkiyle yakından söyleşmektir. Bütün gördüklerim, her bakımdan beni çok mutlu etmiştir.

«Çankırı'da, Kastamonu'da, Ankara'dan İnebolu'ya dek bütün bu 350 kilometrelik yolda, bugün burada içten varlıklariyle onurlandığım sayın İnebolu'larda gördüğüm aydınlık, yüksek düşünüş ve gelişme derecesi gerçekten övgüye değer. Gerçekten önemle söylenmeğe değer. Bu açık doğrunun tersini ileri sürenlerin de var olduğunu düşündükçe

üzülüyorum. Bu gibiler ulusa, ulusun yüksek amaçlarına ne kerte yabancıdırlar! Bu gibiler kendi bilinçsizliklerini genel sanmak derin bilinçsizliğindedirler. Kendi dar düşünüşlerini ölçü tutarak ulusu hertürlü yüksek yenilikten yoksun etmeğe kalkışıyorlar. Ulusun uygarlık ve insanlık yolundaki uzun adımlarını durdurmak uğruna bayağı çırpınıyorlar. Ancak, o gibiler neden düşünmüyorlar ki bu artık olamaz.

«Ey ülkesini seven ve ülkesi, ulusu uğruna dirimini vermekten çekinmemiş olan değerli yurttaşlar, hep birlikte bütün dünyaya açıkça bildirelim ki bunca devrimlerin bilinçli kahramanı olan bu ulus, uygarlık güneşinin bütün sıcaklığını almıştır. Kuşkuya yer var mıdır ki bu sıcaklığın verimleri, elbette oldubitti olarak bol bol fışkırmaktadır.

«Sayın arkadaşlar, gerçi kısa zamanda hızlı ve yoğun denilecek kerte siyaset, yönetme, toplum devrimleri yaptık. Bu yaptıklarımızın hızından ve yoğunluğundan ancak hoşnutluk ve mutlulukla sözedilebilir. Şundan ki, bu böyle olmasaydı, kurtuluş olasılığı tehlikeye düşebilirdi. İnanmak uygun olur ki ve böyle yapmak gerektiği içindir ki böyle yaptık. Artık, bugün her şeyi anladığına inandığım sayın yurttaşlar, size soru biçiminde birtakım ünlemelerde bulunacağım :

«Egemenliğine sahip olan bu ulusun başında bir dakika bile olsun bir sultanı bırakmak doğru olabilir miydi? Bunu sizden soruyorum. (Asla ve hiçbir zaman sesleri.)

«Sevgili kardeşlerim, düşün ve anlayış sahibi olduğunu büyük olaylarla kanıtlamış olan bu ulusu, allahın gölgesi, peygamberin vekili olduğunu iddia küstahlığında bulunan halife adındaki bilinçsizlere, bilisizlere, ikiyüzlülere yurdunda, vicdanında yer verebilir miydi, bunu sizden soruyorum? (Haşa, hiçbir zaman sesleri.)

«Büyük ulus, dünya uygarlık ailesinde saygılı bir yer sahibi olmaya yaraşan Türk ulusu, çocuklarına vereceği eğiti-

mi okul ve medrese adında birbirinden büsbütün başka iki türlü kuruluşa bölmeye şimdi katlanabilir mi? Eğitim ve öğretimi birleştirmeden, bir düşünde, bir düşünüşte bireylerden oluşan bir ulus yapmaya olanak aramak saçmayla uğraşmak olmaz mıydı?

«Efendiler, Türkiye Cumhuriyetini kuran Türk halkı, uygardır. Tarihte uygardır, gerçekte uygardır. Ancak, ben, sizin öz kardeşiniz, arkadaşınız, babanız gibi söylüyorum, uygarım diyen Türkiye Cumhuriyeti halkı, düşüniyle, düşünüşüyle uygar olduğunu yaşayışiyle, yaşayış biçimiyle göstermek zorundadır. Kısaca, uygarım diyen Türkiye'nin gerçekten uygar olan halkı, baştan aşağı gerçek durumu ile de uygar ve olgun insanlar olduklarını eylemce göstermek zorundadırlar. Bu son sözlerimi açık söylemeliyim ki, bütün ülke ve dünya ne demek istediğimi kolayca anlasın. Bu açıklamamı yüksek kurulunuza, hepinize bir soruyla yöneltmek istiyorum: Bizim kılığımız ulusal mıdır? (Hayır, hayır sesleri.)

«Size katılıyorum. Deyimimi hoşgörünüz. Üstü kaval, altı şişhane diye anlatılabilecek bir kılık, ne ulusaldır, ne de uluslararasıdır. O halde kılıksız bir ulus olur mu, arkadaşlar? Böyle nitelenmeğe razı mısınız, arkadaşlar?» (Hayır, hayır, hiçbir zaman sesleri.)

«Çok değerli bir cevheri çamurla sıvayarak herkese göstermenin anlamı var mıdır? Bu çamurun içinde cevher gizlidir, ancak anlamıyorsunuz, demek doğru mudur? Cevheri gösterebilmek üzere çamuru atmak gerektir, olağandır. Cevheri saklamak üzere bir korunak yapmak gerekiyorsa onu altından ya da platinden yapmak gerekmez mi? Bu kerte açık doğru karşısında ikircik doğru mudur? Bizi ikirciklere sürükleyenler varsa onların ahmaklıklariyle kafasızlıklarına inanmakta yine ikirciklenecek miyiz?

«Arkadaşlar, Turan kılığını araştırıp yaşatmanın yeri yoktur. Uygar ve uluslararası kılık, bizim için çok cevherli

ulusumuz için yeraşır bir kılıktır. Onu giyeceğiz. Ayakta iskarpin yada fotin, bacakta pantalon, yelek, gömlek, kravat, ceket ve elbette bunların bütünleyicisi olmak üzere başta güneş siperli başlık. Bunu acık söylemek isterim. Bu başlığın adına şapka denir. Redingot gibi, bonjur gibi, frak gibi işte, şapkamız!

«Buna doğru değil diyenler vardır. Onlara diyeyim ki çok bilinçsizsiniz. Çok bilisizsiniz ve onlara sormak isterim:

«Yunan başlığı olan fesi giymek doğru olur da şapkayı giymek neden olmaz? Ve yine onlara, bütün ulusa işittirmek isterim ki, Bizans papazlarının ve Yahudi Hahamlarının özel kılığı olan cübbeyi ne zaman, neden ve nasıl giydiler? Buna ilişkin anlatacaklarımı bitirmeden önce birkaç sözcük daha söylemek isterim.

Efendiler, toplum yaşayışının başı aile yaşayışıdır. Aile, açıklamaya gerek yoktur ki, kadınla erkekten oluşur. Kadınlarımız üstüne, erkekler üstüne söz söylediğim kerte çok açıklamada bulunmayacağım. Ancak, bu yüksek varlığı özellikle katlarında hoşgörü ile susarak geçemem. Müsaade buyurulursa bir iki sözcük söyleyeceğim. Ve siz söylemek istediğimi kolayca anlayacaksınız. Yolculuğum sırasında köylerde değil, özellikle kasaba ve kentlerde kadın arkadaşlarımızın yüzlerini ve gözlerini çok yoğun bir dikkatle örtmekte olduklarını gördüm. Özellikle bu sıcak mevsimde, bu biçimin kendileri için kesinlikle tedirgin edici olduğunu sanıyorum.

«Erkek arkadaşlar, bu biraz da bizim bencillığimiz sonucudur. Çok namuslu ve dikkatli olduğunuzun gereğidir. Ancak, sayın arkadaşlar, kadınlarımız da bizim gibi anlayışlı ve düşünen insanlardır. Onlara ahlakın kutsallıklarını öğretmek ve ulus halkımızı anlatmak, onların kafalarının ışıkla, temizlikle gereçlendirmek temeli üzerinde bulunduktan

sonra çokça bencilliğe gerek kalmaz. Onlar da yüzlerini dünyaya göstersinler ve gözleriyle dünyayı dikkatle görebilsinler. Bunda korkulacak bir şey yoktur.

«Arkadaşlar, anlayarak bilerek söylüyorum: Korkmayınız. Bu gidiş zorunludur. Bu zorun, bizi yüksek ve önemli bir sonuca götürüyor. İsterseniz bildireyim ki, bu kerte yüksek ve önemli bir sonuca varmak uğruna gerekirse kurbanlar da verelim. Bunun önemi yoktur. Önemli olarak şunu bildiririm ki bu halin korunmasında dayanışma ve bağnazlık, hepimizi her an kurbanlık koyun olmak eğiliminden kurtaramaz.

«Bayan ve bay arkadaşlarım, size bildiğiniz bir doğruyu kısa bir tümceyle bir kez daha yineleyeceğim. Beni bağışlayınız. Uygarlığın coşkun seli karşısında direnmek boşunadır. Ve bilinçsiz ve boyun eğmeyenler üstüne pek acımasızdır. Dağları delen, göklerde uçan, göze görünmeyen zerrelerden, yıldızlara dek her şeyi gören, aydınlatan, inceleyen uygarlığın güçlü ve yüksek varlığı karşısında ortaçağ düşünüşleriyle, ilkel körinanışlarla yürümeğe çalışan uluslar yok olmağa, hiç olmazsa tutsak ve düşkün kalmağa hükümlüdürler. Oysa, Türkiye Cumhuriyeti halkı, yenilikçi ve gelişmiş bir yığın olarak sonuna dek yaşamağa karar vermiş, tutsaklık zincirlerini ise tarihte eşi olmayan kahramanlıklarla parça parça etmiştir.»

Mustafa Kemal, dokuz günlük şapka gezisinden 1 eylül 1925 günü Ankara'ya döndüğünde bütün Türkiye, bütün uygar dünya, Türkiye'de giyilen şapkadan coşkunlukla sözediyordu.

— 9 —

AİLE ŞİRKETİ İLE SONRASI

İktisatça zayıf bir ulus yoksulluktan kurtulamaz. Güçlü bir uygarlığa, bolluk ve mutluluğa kavuşamaz, toplumsal ve siyasal felâketlerden yakasını kurtaramaz.

MUSTAFA KEMAL

Ankara bozkırlarının ilkyazı gelmişti. Bu ağaçsız, zavallı, kıraç, verimsiz topraklar, ilkyaz gelince sapsarı, altın renkli bir çiçek sağnağına tutularak yalancı bir cennet görünüşü yaratır. Bu ilkyaz da yine o güzel ilkyazlardan biri olmuştu. Mustafa Kemal, Çankaya'nın tepelerine çıkıp aşağılara doğru şöyle bir göz atınca bu altın selinin Ankara kentini her yandan kucakladığını görüyordu. Ankara bozkırlarının ilkyazını çiçeğe boğan bu günler, insana salt özgürlük, mutluluk düşündürüyordu. İnsan, kendisiyle birlikte başkalarının da mutlu olmasını istiyordu. Bu sırada Mustafa Kemal, tekbaşına yada karısiyle bu geçici güzellikleri seyrederken usuna geldi, Latife'nin ana babasının, kardeşlerinin de birkaç gün olsun Çankaya'nın bu özgürlüklere tepeden bakan mutlu günlerinden kâm olmasını istedi .Onların bu-

raya gelmesiyle kendine durmadan dertler yaratan karısının biraz olsun dingin bir yaşayış içine gireceğine inanıyordu. Mutlu bir evin kendisini daha az tedirgin edeceğine inanıyordu. Çağrı, büyük sevinçle karşılandı. İzmir'in bu en zengin ailelerinden biri, çoluk çocuk, kalkıp Ankara'ya geldi. Çankaya'nın kartal yuvasına yerleşti. Ana-baba, Muammer, Adviye, çocukları Rukiye, Vecihe, Orhan, şimdi, artık, çoktandır uzak kaldıkları Latife'nin yanındaydılar. Çok mutluydular. Türkiye'nin, bütün dünyanın gözlerini, imrenerek yada hırsla dikmiş olduğu yüksek bir tepede, yüksek bir devlet adamının yanındaydılar. Hepsi de Latife'nın güzel talihi dolayısiyle bu onurun verdiği tatlı övünç içindeydi. Çankaya sırtlarında, Gazi'yi aralarına alarak yürüyüşlere çıkıyorlar, daha uzak yerlere, paşanın otomobiliyle, faytonla geziler yapıyorlardı. Sonra, o zaman, yüksek bir lokal olan Karpiç'te sık sık yemek yeyip eğleniyorlardı. Gazi de kimi zaman aralarında yer alıyordu. Güzel keman çalan ustalar onların yedikleri güzel yemeklerin üzerine tatlı ezgiler yağdırıyordu.

Çankaya geceleri de çok civcivlenmişti. Latife'nin kızkardeşi Vecihe'nin güzel sesi vardı. Salonun havasını çın çın öttüren bu güzel kız sesinden sonra coşan Mustafa Kemal de ölçülü, yanık sesiyle, biraz Rumeli kokan alaturka şarkılar, türküler söylemeğe başlıyordu. Bu, hepsinin çok az ele geçmiş mutlu saatlerinden birini oluşturuyordu. Kimi zaman coşan dinleyiciler de onun şarkılarına katılarak bir koro yapıyorlar, böylece gerçekten, kaygunun, tedirginliğin, üzüntünün unutulduğu saatler, Çankaya'nın bütün gecesine egemen oluyordu. Sessiz, ıssız Çankaya sırtları, açık pencerelerden taşan bu ele geçmiş birkaç güzel saatin ürünleri olan güzel sesleri içercesine dinliyordu.

Latife, yaşayışlarının en mutlu günlerini yaşıyordu. Bütün aile, eksiksiz Türkiye'nin mutluluk tepesinde bulunuyor

gibiydi. Ölümlülerin düşledikleri en güzel, en onurlu övünç veren günlerin, gecelerin, saatlerin çiçek bahçelerinde gibiydiler. Latife de ana babası da böylece Gazi'yi aile sofralarına alıştırarak öteki «yaranın» gece sofralarından koparabileceklerini umuyor, seviniyorlardı. Latife de bu tatlı aldanışın içindeydi. Böylece, hiçbirinin Mustafa Kemal'i tanımadığı anlaşılmış oluyordu. Bir kez daha kendilerini aldatıyordu. Yalnız, bildikleri çok temelli bir şey vardı, o da Mustafa Kemal'in ele avuca sığmaz bir kişi olduğuydu. Onu bir aile topluluğuna bağlamak uğruna bir şeyler düşünmenin gerektiğini anlayan Latife'nin babası Muammer, bir gün Latife'yi karşısına alarak onunla bu konuda konuştu. Bu konuda ne gibi çözümler gerekliydi?

Mustafa Kemal'in birikmiş parasının bulunup bulunmadığını sordu. Latife, iyi bilmemekle birlikte epeyce parasının bulunduğunu söyledi. Babası Muammer, Latife'ye şöyle dedi:

«Bak, benim usuma şöyle bir şeyler geliyor. Mademki kocanın nakit parası var, bugünlerde ithalat ve ihracatta büyük kazançlar dönüyor. Bir aile şirketi kuralım. Böylece aradaki bağlar da güçlenir.»

Latife, buna olumlu bir yanıt veremedi. Şundan ki Mustafa Kemal'in böyle bir öneriyi nasıl karşılayacağı kestirilemezdi. Muammer, hemen o akşam bu önerisini başaya açacağını söyledi.

Akşam sofrasında Muammer, gerçekten de Mustafa Kemal'in yanına oturdu. Karşılıklı bir iki kadeh parlattılar. İkisi de neşelenmişti. Mustafa Kemal, Şam'da başından geçenleri anlattı. Muammer, Paris'te kendisini nasıl dolandırmak istediklerinden sözetti. Sonra, işin kıvama geldiğini anlayan kayınpeder, cumhurbaşkanına şöyle bir söyleşi kapısı açtı:

«Azınlıklar gideli beri ithalat ve ihracat işleri çok aksadı. Bu alana yeni giren Türk firmaları, işi gereği gibi bilmiyor, bilseler bile, dış firmalar kendilerini tanımadığından kimi musevilerin aracılık etmesini koşulluyorlar. Bu yüzden iktisadımızın bu kesiminde büyük bir boşluk var. Biliyorsunuz, biz, uzun yıllardan beri bu işle uğraşırız. Yabancı firmalar bizi tanırlar ve güvenirler. Çalışıyoruz, çok şükür de kazanıyoruz. Ancak, sermayemiz sınırlı. Bir şirket kurabilsek hem ortaklar para kazanırlar hem de ülkenin gereksinimleri daha ucuz ve daha düzenli sağlanabilir. Sizin biraz naktiniz olacağını sanıyorum. Böyle bir şirkete ortak olur musunuz?»

Mustafa Kemal, bu öneriyi hiç de olumsuz karşılamadı. Bunda yeni bir olanağın çekirdeği parlıyordu. İçkinin mahmurluğu birden bire üstünden uçup gitmiş gibiydi. Hızlı düşünce şimşeklerinin gözlerinin içinde, alnının ince, urlanılı kırışıklarında çaktığı, seyirdiği görülüyordu. En sonra, şöyle dedi:

«Ben, bu işleri bilmem. Bir paranın verimsiz durması, ülke için de hayırlı değildir. Siz, bunu İmar ve İskan bakanı Mahmut Celal (Bayar) beyle görüşün. O, size işin formülünü bulur.»

Muammer, Mustafa Kemal'in, bu öneriyi olumlu karşılayışına çok sevindi. Onun, bu iş için saıkladığı Mahmut Celal de İzmir'den eski bir tanıdıktı. İyi, demek ki bu iş bir hale yola konulabilecekti. Mahmut Celal, piyasadan da anlardı. Demek ki karşılaşıp konuşmaları, işin kurulması için yeterdi.

«Hemen yarın görüşürüm, paşa hazretleri.»

Ertesi gün erkenden randevu alarak Bakanlığa giden Muammer, Mahmut Celal'le oturup işi konuştu. Mustafa Kemal'le dün gece bunun üstüne yaptıkları konuşmayı anlattı. Muammer'in son sözü de şu oldu:

«Size bir formül bulmak düşüyor, beyefendi.»

«Çok iyi olur, Muammer bey. Piyasanın yeni, güçlü ortaklıklarla güçlenmesi gereklidir. Ancak, Mustafa Kemal paşa hazretleri, Cumhurbaşkanıdır. Böyle bir ortaklığa adını vermesinin politik birtakım sakıncaları olabilir, diye düşünüyorum. Bana izin veriniz, konuyu düşüneyim. Akşam Çankaya'ya gelip Gazi hazretlerine bildiririm.»

Akşamleyin Çankaya'ya varan Mahmut Celal, Mustafa Kemal'e şunları söyledi:

«Önemli bir konudur. Ülke, bu biçimde kurulmuş ortaklıkları gereksemektedir. Ancak, zatıdevletlerinizin cumhurbaşkanı olmanız, böyle bir ortaklıkta bulunmanızı güçleştirir. Yanlış yorumlara, anlamlara yolaçar. Bu nedenle ben, böyle bir ortaklık yerine, bu türlü ortaklıkları finanse edecek, bir banka kurulmasını uygun görürüm.»

«Kurabilir miyiz? Para ve öge durumunuz elverişli midir?»

«Neden kuramayalım? Gerçi, bize yabancılar «banka kuramazsınız,» diyorlarsa da kendi çıkarları için söylüyorlar. Bizim bankacılığa atılmamızı istemiyorlar. Pekala bir banka kurulabilir, yabancı bankalar kertesinde de başarılı olabilir.»

«Teşekkür ederim. Hemen çalışmalara başlayınız. Ben paranın hepsini koyuyorum. Muammer bey de ortak olacak, iş yaşayışını canlandıracak bir banka kurulsun, iş bankası olsun bu.»

İşte, İş Bankası gibi, ülkenin yaşayışında çok önemli bir rolü olack olan çok önemli bir kuruluşun ilk kurulduğu gün, Latife'nin de en mutlu günlerinden biriydi. Mustafa Kemal ailesiyle Muammer-Uşşakizade ailesi iktisat çimentosiyle böylece birbirine kaynıyordu. Artık, bu çok güçlü bağı rasgele kaprisler koparamazdı. Mustafa Kemal'se ülke bakımından seviniyordu. Ülkeye bir yerli banka kazandırmanın

sevinci içinde yüzüyordu. Uşşakizade ailesi gibi çok para kazanacağının düşünü hiçbir zaman kurmuş değildi. İçlerinde en çok sevinen biri varsa tüccar olarak yaşayan Muammer'di. Böylece, tanrı ona yürü ya kulum diyecekti. Mustafa Kemal, ağustosun yirmi altısında İş Bankası'nın temelini attığında, işte, başlıca ilgililer böyle düşünüyordu.

Mustafa Kemal, bundan böyle durmadan temel atacak, savaştan yengi ile çıkardığı yurdu birçok gerekli kuruluşlarla donatmağa, güçlendirmeğe, ölümsüzleştirmeğe çalışacaktı. Ağustosun otuzuncu günü Dumlupınar'da temeli atılacak olan Şehitlik anıtının töreninde bulunmakla başlayacak yeni bir gezi serisine hazırlanan Mustafa Kemaller, yeni bir umutla yola çıktılar. Işıklı bir yaz göğü altında yapılan tören, çok parlak oldu. Mustafa Kemal'in bütün Kurtuluş savaşının yiğitlik tablolarını çizen nutku, bir buçuk saat sürdü. Geçit resmi bitince Mustafa Kemal'le Latife'nin küçük kafilesi Bursa'ya doğru yola çıktı. Bu, programda vardı. Bursa'da onları karşılamak üzere kentin bütün yeşili sanki ayağa kalktı. Orda iki gün kaldılar. Latife, daha önce yaptığı hırçınlıkları yapan kadın değilmiş gibi herkesi şaşırtıyordu. Sanki, bu evliliğin eldoradosuna ulaşmış gibiydiler .Mustafa Kemal, tırnaklarını, ayaklarının yumuşak tüyleri içinde saklamış bu güzel İzmir kedisinin bunları ne zaman çıkaracağını düşünerek durumu dikkatle kolluyordu. Latife, gerek Mustafa Kemal'e gerekse çevresine son derte yumuşak, anlayışlı davranıyor, herkesi şaşırtıyordu. Bütün ziyaretleri kocasiyle birlikte yapıyor, sanki bu olaysız mutlu günlerin bütün tadını çıkarmak ister gibi bütün bilinçli uysallığını kullanıyordu.

Bursa'nın insanlarını, görülecek yerlerini görerek sıkıntılı bir noktaya gelmiş olan Mustafa Kemal, bir gün Latife'ye şöyle önerdi :

«Hamidiye kruvazörü Mudanya'ya gelmiş, haydi, gidip Marmara'da şöyle bir gezi yapalım. Hem deniz havası alır, hem de yorgunluk çıkarırız.»

Otomobiller, bütün hızlariyle Mudanya'ya vardılar. Denizin canlandırıcı kokusu burunlarına çarpınca hepsi başkalaştı. Hamidiye, Rauf'un ölümsüz kütrengi gemisi, biraz ötede yatıyor, güvertesinde ak giynekli deniz askerleri kaynaşıyordu. Bir motor, konukları alarak Hamidiye'ye götürdü. Gemi, Marmara'nın güzel kıyılarını gösteren bir seyir izleyerek saatlerce yol aldı. Deniz havası, konukları öyle canlandırdı ki bu gemi yolculuğunu sonsuzluğa dek sürdürmek istiyorlardı. Çevresindekilerin, özellikle Latife'nin bu yolculuktan pek çok hoşlanmış olması Mustafa Kemal'i de coşturdu:

«Yolumuzu sürdürelim, İstanbul'a uğramadan doğru Karadenize. Kıyı kentlerini gezer, halkla söyleşiriz» dedi.

Bunun üzerine Hamidiye, son mil Karadeniz Boğazına yöneldi. İstanbul halkı, Hamidiye'nin milini azaltarak karadenize doğru süzüldüğünü gördüyse de içinde Mustafa Kemal'i götürdüğünü bilemedi. Yoksa bütün kıyılar, denizin üstü insanyığınlariyle dolardı. Yalnız, Mustafa Kemal, Latife, çevresindekiler, İstanbul'u bir bardak su içercesine bayılarak seyrettiler. İçlerinde en derin duygularla dopdolu olan yalnız Mustafa Kemal'di. Daha çok Anadolu'ya geçeceği sıralarda geçirdiği yoğun olayların acı tatlı yükü altında bir oğuları gibi kaynaşan anılar, kafasının içinde ateş böcekleri gibi uçuşup duruyordu. Karadenize çıktıklarında güneş batıyordu. Güvertede kurulan sofradaki kadehler birçok kez doldu, boşaldı. Mustafa Kemal'in başladığı şarkıya bütün masa başındakiler, katılmaktan kendilerini alamadılar. Bu şarkıyı hemen hepsi biliyordu:

«Karadeniz, karadeniz
Gelen düşman değil, biziz.»

Yüksek sesle, karadenizin hışıldayan dalgalarına, akşam esintisine meydan okuyan bu şarkı, geçmişteki acıklı günlere de meydan okuyordu. Evet, bütün Ulusal Kurtuluş Savaşı süresince Boğazdan bu güzel Deniz'e pek çok düşman savaş gemisi geçmiş, Anadolu kıyısı kentlerini topa tutmuş, Kuvayı Milliyeye silah, cephane taşıyan motorları, yerli, yabancı gemileri çevirmiş, içindekileri ya denize dökmüş yada onlara el koyarak Anadolu kahramanlarını kaç kez silahsız bırakmıştı. Evet, bu güzel deniz, vaktiyle bu yolda öyle çok düşman gemisi görmüştü ki kahraman Hamidiye'yi de düşman gemisi sanabilirdi. Mustafa Kemal, ona düşman olmadıklarını haykırarak bildiriyordu. Koro olarak söylenen bu şarkı, geminin adamlarını da coşturmuştu. Ufak bir boğaz ya da Karadeniz gezisi olarak bir anda karar verilen yolculuk, yaşamak sevincinin kadehlerden fışkıran parıltısında Trabzon'a dek sürdü. Yol boyunca birçok kıyı kentini onurlandırmışlar, halkı sevindirmişler, bayağı sevinçli günler geçirmişlerdi.

Ancak, Trabzon'da iş değişti. Neşeli yolculuğun başına Erzurum'dan kopan kocaman bir kaya yuvarlandı. Bu kocaman kaya, Erzurum'da patlayan depremden yuvarlanmıştı. Mustafa Kemal'in elinde tuttuğu telgraf, Erzurum'da büyük bir deprem olduğunu bildiriyordu: Deprem, pekçok şeyin yıkılışına, birçok kişinin ölümüne yolaçtı. Mustafa Kemal, hemen Samsun'a dönüp ordan Erzurum'a gitmeğe karar verdi, Ordan Erzurum yolculuğu otomobillerle yapılacaktı. Halkın böyle bir felakette yalnız bırakılamayacağını söyledi. O akşam, sofraya içki konmadı. Mustafa Kemal'le Latife, yemeklerini erkenden yeyip kamaralarına çekildiler. Hamidiye geri dönme hazırlığına başladığında Mustafa Kemal, üçüncü ordu Müfettişi Cevat paşaya bir telgraf çekerek depremde yaralananların hemen asker hastanelerine kaldırılmasını, ordu sağlık ekiplerinin

davranmasını, evi yıkılanlara asker çadırı verilmesini, ordu fırınlarıyle aşevlerinin halka yardıma koşmasını, Erzurum valiliğiyle işbirliği yapılmasını buyurdu.

Deprem haberi, Latife'yi kaygulandırmış, sarsmıştı. Bu, anlamsız gibi görünen bir kaygu ise de genç kadının ruhunun derinliklerinden geliyordu. Bu iç sızısını da Mustafa Kemal'e açmaktan kendini alamadı. Ona, bir şeylerden korkmakta olduğunu söyledi. Neden olduğunu bilmiyordu. Mustafa Kemal, «yavrucuğum» okşamalarıyle onun üzüntüsünü silip atmak istediyse de genç kadın, oralarda değildi. Sanki, olacak bir yeni felaketin, kendini perişan edecek bir depremin kokusunu almış gibiydi. Kocasına bunu anlatabilmek üzere şöyle dedi.

«Ah, anlatamıyorum, Kemal, oralara gitmek, benim için yeni bir felaket olacakmış gibi geliyor bana. İçimde böyle bir tuhaf duygu var. Biliyorum bunun için hiçbir neden yok. Sinirlerim zayıflamış sadece. Ne var ki korkudan içim titriyor.»

«İstersen bir kadeh iç, iyi gelir. Sinirlerini toparlar. Rahat da bir uyku uyursun.»

«Bilmem ki bir şey içmek istemiyorum. Pusuya yaklaşan bir hayvan tedirginliği var bende. Yıllardır böyle bir tıkanıklığa düşmemiştim.»

«İstersen, Erzurum'a gelme, Latifeciğim. Seni Samsun'dan Ankara'ya göndereyim.»

«Yok, yok, hayır. O zavallı insanların acısından kaçamam. Bizi görmek bile o zavallı insanlar için bir avunuştur.»

«Haydi, öyleyse, seninle birlikte güvertede biraz dolaşalım. Temiz hava iyi gelir. Derin derin soluk al. Göreceksin, o bir şeyin kalmayacak.»

Samsun'da karaya çıktılar. Mustafa Kemal, Latife'yle birlikte Salih Bozok'u, Kılıç Ali'yi de otomobiline aldı, baş-

yaver Rüsuhi'yi öbür arabalardan birine bıraktı. Oysa, Latife, arabada salt kocasiyle kendisinin, bir de başyaverin bulunmasını istiyordu. Böylece kocası bütün yol boyunca hep kendisiyle konuşuyor, böylece yalnızlıktan kurtuluyordu. Oysa konuşkan adamlar olan Salih'le Kılıç Ali, bütün yol boyunca paşayla konuşup duracaklar, kendisi orda bir sığıntı, kenara atılmış bir eski giynek gibi kalacaktı. Kocasının bu davranışı onu çok öfkelendirdi. Birçok kez başına gelmiş kendisini her zaman çileden çıkarmış olan bu davranış için kocasına kaç kez de yakınmıştı. Ancak kocası, bütün bu yalvarışlarını kulak arkasına atmış, bir kez daha bu arkadaşlarını yanına alarak Latife, bu geziyi kocasının burnundan getirmeye karar vererek bütün yol boyunca pusuya yattıysa da onun pusuda bulunduğunu bilen Kılıç Ali ile Salih Bozok, Mustafa Kemal'i onun pususundan uzak tutmak üzere tetikte beklediler. Otomobil kafilesi, Mustafa Kemal'in, dağ başını duman almış şarkısını söyleyerek ilk kez Anadolu'ya girdiği eski tozlu yollarda tozu dumana katarak ilerliyordu. Şimdi, paşanın altında eski dolma tekerlekli külüstür araba yerine kız gibi oynak en yeni model bir araba vardı. Ancak, gidecekleri yerin acıklı durumunu şimdiden yüreğinde sızlar buluyordu. Paşa, otomobiline aldığı iki yakın adamı yada arkadaşiyle sereserpe konuştukça Latife'nin içi gidiyordu. Genç kadın, kafile Amasya'ya girinceye dek kocasiyle bir tek söz edememişti. Bütün yol boyunca, kocası, iki arkadaşiyle durmadan alay etmiş, şakalaşmış, birdiziye uzayıp giden yolun sıkıntısını gidermeğe çalışmışsa da kendi sıkıntısı durmadan artmış, patlayacak duruma gelmişti. Yüz yirmi kilometre çeken upuzun bir yolda nasıl olur da bir kadın-koca bir tek laf etmeden yolculuk edebilirdi? Genç kadının anladığına göre kendisi hırçınlaşıp küserek suratını astıkça paşa daha çok neşelenir görünüyor, onun küskün-

lüğüne bilinçli olarak pul vermediğini göstermek istiyordu. Latife, bunu düşündükçe çileden çıkıyordu. Kendi yerini almış olan o iki herifin yüzünü gözünü de tırmalamak, kan içinde bırakmak istiyordu.

Kafile, Amasya'ya varıp biraz mola verdikten sonra orayı da arkada bırakarak Yeşilırmak boyunun söğütlü ıssızlıklarını seyrederek Tokat'a vardı. Tokat'la Sivas arasında yol çok uzun olduğundan geceyi Tokat'ta geçirmeğe karar verdiler. Konuk edildikleri evde güzel yemeklerle süslü sofranın başına geçtiklerinde ancak, ellerinin, yüzlerinin tozunu yıkayacak zaman bulmuşlardı. Sofrada Latife kocasının sağında oturuyordu. Paşanın solunda da Tokat valisi yer almıştı. Karşılarında Kılıç Ali ile Salih oturuyordu. Sofraya içki konmamıştı. Bu yüzden çabucak biten yemeğin arkasından kahveler içildi. Paşa, Tokat valisinden bölge üstüne bilgi aldıktan sonra Tokat mebusu Mustafa ile konuşmağa başladı. O, paşanın eski karargah subaylarındandı. Latife, bu konuşmanın sonunun gelmeyeceğini kestirdiğinden kocasına:

«Yavaş yavaş kalkalım mı, paşam? Yarın, erkenden yola çıkacağız» dedi.

«Kalkarız.»

Kocası, kendisine bu kısa sözcükle yanıt verdikten sonra, yine konuşmasını rahatça sürdürdü. Ancak, dikkatli bir göz, paşanın yüzünde çok ince, ışın gibi uçucu öfke, tiksinti, direniş, meydan okuma çizgilerinin çakıp söndüğünü görebilirdi. Bunu Latife de görmekle birlikte bütün bu meydan okuyuşun üstüne - üstüne yürümek gücünü kendinde bulan bir pehlivan gibi saldırıya hazırlanıyordu. Genç kadının kaprisini sezmiş olan Kılıç Ali'yle Salih Bozok da paşayı desteklemek ister gibi, eski arkadaşları Mustafa'ya sorular soruyor, ilgilendikleri kimi konular üstüne bilgi almağa çalışıyorlardı. Genç kadın, bu bir avuç

erkeğin başına koskoca bir kaya gibi düşmek istediyse de ancak:

«Kalkalım» diye bir kez daha yinelemekle yetinmek zorunda kaldı.

Paşa, son kerte dingin bir davranışla «olur» anlamına başını salladıktan sonra, karısını büsbütün çileden çıkararak hıncını almak üzere geçmişte başından geçen bir olayı anlatmağa başladı. Latife, kocasının bu direnişinin kendisini erek alan bir bilinçle gereçlenmiş olduğunu sezdiğinden içinden kızıp köpürmeğe başladı. Patlayacak gibiydi. Bunu kendisine yapan erkek, bir Gazi de olsa bağışlayamayacak duruma gelmişti. Gerçekten de on dakikalık bir sabır denemesinden sonra birdenbire patladı:

«Kemal, kalkmıyor muyuz?»

Latife, baktı. Kocasını öfkelendirmişti. Paşa, öfkesini ancak askerce saklamaya çalışıyordu. Genç kadın, onun direniş sırasında ne kerte güç harcayıp, ne biçim tedirgin olduğunu görerek biraz seviniyorsa da karşısındaki erkeğin bir dev olduğunu anladığından yine umutsuzluğa düşüyordu.

Paşa, bunca düşman yenmiş bir görgülü insan katılığiyle vurdumduymaz gibi görünmeğe çalışarak, elden geldiğince yumuşak bir sesle karısına:

«Otur biraz. Bak, Kılıç Ali şimdi ne anlatacak» dedi.

Genç kadın, sabahtan beri kocasiyle arasına bir sağır duvar gibi dikilen Kılıç Ali'nin bu kez de bilinçli bir engel gibi kullanılmak istenişine daha çok dayanamadı. Bütün ordakilerden sıfır not almak pahasına yaptığı bu davranış, kurdukları altın mut evinin duvarlarından birkaç altın tuğlanın daha sökülüp alınmasından başka bir anlama gelmiyordu. Yatak odasına çıkan genç kadın, çılgın gibiydi. Zengin bir burjuva kızının niteliklerine biraz da son kerte büyük bir adamın yada bir mevkiin büyüsü sin-

diğinden şimdi genç kadın, tehlikeli bir aldanışın içine düştüğünü ayırt edemeyecek duruma gelmişti. Genç kadın, Mustafa Kemal denen gerçeği, Napolyon'u dize getiren, inleten Jozefin gibi kullanmak istiyordu. Her egemenin yaşayışında bir Jozefin bulunabilirse de her egemenin bir Napolyon olmadığını düşünmek de gerekiyordu. Goethe'nin Werther'ini yedi kez okuyup ağlayan Napolyon'da hiç dinmemiş, doymamış bir aşk romantizmi yaşıyordu. Onun Jozefin'e yazdığı yalvarıcı mektuplar, Werther'in Şarlot'a karşı yaptığı romantik ünlemelerden başka bir şey değildi. Demek ki Napolyon, Jozefin'i, bütün yaşayışı boyunca sarılmamış, kucaklanmamış, öpülüp sevilmemiş bir soğuk, duygusuz Şarlot olarak düşünmekle Werther'i öykünmüştü. Böylece de Goethe'nin yaşadığı gerçek aşk dramını o da kendi yaşayışında görmek istemişti. Mustafa Kemal'in yaşayışında da romantik gençlik ürpermeleri olmakla birlikte, bunlardan hiçbiri su yüzüne çıkacak kerte güçlü olmamış, cılız mahzen otları gibi ruhunun karanlık yanlarında yaşamıştı. Böyle bir adama bir Jozefin aşısı yapmağa çalışmak, elbette, boş bir çabadan başka bir şey değildi.

Latife'nin sofradan kalkıp gidişi, elbette, bu derin kökleri düşünülmeden bir şımarıklık, kendini bilmezlik olarak alınmıştı. Yine de her ne olursa olsun, ona karşı not edilmiş çok kötü bir puan oldu. Bu kötü puan şimdilik Latife'nin umurunda bile değilse de kocası için durum hiç de öyle değildi. Aşağı tükürse sakal, yukarı tükürse bıyıktı. Bütün düşmanlara pes dedirten, Lloyd George'u başbakanlıktan düşüren, bütün Türkiye'deki siyasal rakiplerini ortadan silen güçlü adam, bir zavallı kadının elinde mi kalmıştı? Bu küçük sorunun çözümü de bayağı ötekiler gibi önemli bir hale gelmişti. Mustafa Kemal, karısının bu

kaprisi karşısında Napolyon gibi değil, Mustafa Kemal gibi davrandı. Zaferi ufacık bir kadının ellerine bırakmayacaktı. Karısının umduğunu boşa çıkardı. Koltuğuna daha iyi yerleşti. Sigara üstüne sigara yakılmağa, konuşma üstüne konuşma yapılmağa başlandı. Ancak, biraz sonra, tavandan Latife'nin, Çankaya köşkünde epeyce eksersiz yapmış eski topuklarının sesleri gelmeğe başladı. Latife, yatak odasının ortasında dikilmiş, küt küt döşemeyi dövüyordu. Paşa, bu sesleri işitmezlikten geliyor, ötekiler de onun gibi yapıyordu. Aşağıdakilerin vurdumduymazlığı Latife'yi bir ara umutsuzluğa düşürür gibi oldu. Topuklariyle döşeme tahtalarını hoyratça dövmeyi bırakarak gidip yatağın kenarına ilişti. Aşağıdaki konuşmaların sürüp gittiğini anlayınca bu kez daha hırçın bir biçimde döşemede trampet çalmağa başladı. Genç kadın, bir iki dakika ara verdikten sonra, yine döşemeye vurmağa başlıyordu. Mustafa Kemal, bir asker sabrı göstermeğe çalışıyor, arasıra öfkeyle karışık kahkahalar atıyordu. Ötekiler de onun güç durumunu örtmek üzere kahkahalarına candan katılıyorlardı.

Paşa, çok yorgundu. Erkenden yatıp dinlenmek istiyordu. Ancak, karısının bu densizliği onun da cinlerini başına çıkarmış, dinlenme isteğini acımaksızın dinamitlemişti. Artık, o da küçük insanların düştüğü aile didişmelerinin yıpratıcı dikenliğine düşmüştü. Bunu derinden duyuyor, üzülüyordu. Aile yuvası denen kuramca mutluluk cennetinin ne içinden çıkılmaz sorunlar, üzüntüler sakladığını görerek içerden demir gibi bir karara doğru hızlı adımlarla ilerliyordu. En sonra, Mustafa Kemal'in asker iradesi karısının inadını yendi. Onun sinirlerini perişan edinceye dek sofra söyleşisini uzattı. Topuk sesleri kesildi. Paşa, yeni bir yengin'in tadına varacağı bir sırada yukardan kadın hıçkırık-

ları gelmeğe başladı. Deminki yapmacık kahkahalar, bu kez yerini üzgün bir sessizliğe bıraktı. Artık, ortada saklanacak hiçbir şeyin kalmadığını gören paşa, gerçekçi bir davranışla olayın üstüne yürüdü:

«Yaşayışımda yaptığım yanlışlıklardan biri de evlenmektir. İşte, görüyorsunuz. Ordular yönettim. Ancak, bir kadını yönetemiyorum. Okumuş da olsa, iyi aileden de olsa, en sonra bir kadın! Bir devlet adamına eş olmak belki zor bir sanat. Ancak, bir devlet adamının eşi olarak kendisine ne yapmak düştüğünü bilmemek acıklı bir şey» dedi.

Paşa, bütün sofradakilere iyi geceler diledi. Rüsuhi'ye sabahleyin kalkacakları saati bildirdi. Sonra, ağır ağır merdivenlerden yukarı, yatak odasına çıktı. Baktı, karısı, yüzünü yastığa gömmüş hafiften hıçkırıyordu. Kocasının geldiğini anlayınca yüzükoyun yattığı yataktan başını kaldırıp uzun kirpiklerinde ağır yaş damlaları sallanan gözlerle kocasına baktı. Sonra, elinin tersiyle yaşlarını silerek şöyle dedi:

«Ben, senin karın değil bastonun olsam bana daha çok ilgi gösterirdin. Bu, nasıl kabalık? Sen beni verem edip öldürmek mi istiyorsun?»

«Latife, yeter artık, parmağıma zılın düğmesini aratıyorsun. Daha bir sözcük söylersen seni İzmir'e gönderirim.»

Bunu işiten genç kadın, sesini daha çok çıkararak hıçkırmağa başladı. Çılgınca hıçkırıklar, sessiz gecenin içinde uzaklaşıyordu.

Cumhurbaşkanının otomobil kafilesi, en sonra Sivas'ı da aşmış, Erzincan'a varmıştı. Erzurum'un yıkıldığını işitmişlerdi. Oysa, Erzincan da sarsılmış, zarar görmüştü. Halk, heyecan içindeydi. Paşa, komutanlarla, halkla konu-

şarak hızlı tedbirler alınması için buyruk verdi. Vakit geç olduğundan, kafile o geceyi Erzincan'da, orduevinde geçirmek zorunda kaldı. Vali, konuklarına bir akşam yemeği verdi. Sofrada üçüncü müfettişi Cevat paşa, üçüncü ordu komutanı Ali Sait paşa, kolordu komutanlarıyle kentin ileri gelenleri bulunuyordu. Komutanlar da Gazi gibi sofraya eşleriyle oturdular. Masa, çok büyüktü. Mustafa Kemal'le karısı karşılıklı oturmuşlardı. Ordu komutanı Ali Sait paşanın eşi Naciye, Latife'nin yanında oturuyordu. Cumhurbaşkanı, sofrada bulunanların hemen hepsiyle, her zaman olduğu gibi, ilgilenerek hepsini uyanık bulunduruyor, güçlü etkisini böylece daha çok belli ediyordu. Bu, onun gençlik günlerinden beri sofrasında bulunanlara kullandığı yöntemdi. Zaten onun sofrasında bulunan herkes de ondan bir ilgi beklerdi. O, böyle yaparken salt kendi otoritesini değil, onların isteklerini de doyurduğunun bilinci içinde bulunurdu.

Bu gece, hemen karşısına düşen Naciye ile daha çok ilgileniyor, belki de onu Latife'yi çileden çıkarmanın gizli hınciyle yapıyordu. Ne var ki bu, görünürde devlet başkanının eşine yaptığı iltifat olarak benimsenmek zorunluluğu taşıyor gibiydi. Devlet başkaniyle eşi, bu sırada içlerinden birbirine veryansın etmenin tedirgin edici ortamında çırpınmaktaydılar. Devlet başkanı, Naciye'ye yaptığı her iltifatın, karısının kafasına bir bomba gibi düştüğünü bilmenin sevincini yaşıyordu. Bu olanaktan yoksun olduğunu duyan Latife, ne yapacağını bilemiyordu. Bekarlık günlerinin sultanlığını özlemle anan devlet başkanı, bu sultanlığa bir kez daha kavuşabilmenin zalim olmakla birlikte iç açıcı kararı içinde, durmadan cephede son saldırının hazırlığını yapıyordu. Bekarlığın saltanatına kavuşacağı günlerin her gün biraz daha yaklaştığını anlıyordu. Ne kerte neşelenmeğe, sofranın havasını canlandırmağa çalışmışsa

da karşısında somurtup duran bu somurtkanlığını her an biraz daha artıran karısının sinir küpü varlığı bunu önlüyor, onun hızını kırıyordu. Bu yüzden de sofrada resmi bir hava karanlık yağmur bulutları gibi sarkıyor, herkesin yüzüne kara gölgeler yansıtıyordu. Devlet başkanının, Erzincan'daki subay, subay karılarının yaşayışları üstüne sorduğu soruları Naciye büyük bir törensellik içinde yanıtlıyor, böylece salt sofranın sessizliği kırılmış oluyordu. Sofradaki bütün konuklar, çoktan, Mustafa Kemal-Latife savaşının gizlice başladığını biliyorlardı. Bu bilinç, sofranın uğursuz sessizliğini büsbütün artırıyordu. Latife'nin mosmor kesilmiş yüzü, onun bu sırada duyduğu kıskançlıkla birlikte bin türlü olumsuz duygunun tanığı durumundaydı.

Sofra, az zamanda dağıldı. Herkes, ordan ağırlık verici önsezilerle ayrıldı. Ancak, devlet başkaniyle karısı, sofradan kurulu iki saatli bomba gibi kalktı. Onlar, bitişik yatak odasına geçince salonda salt birkaç militan kaldı: Salih Bozok, Kılıç Ali, başyaver Muzaffer Kılıç, Rize mebusu Rauf.

Gazi'nin bu en yakın adamları, bitişik daireden patlamayı işiterek irkildiler. Çığlık-çığlık çıkan bir kadın sesi, bütün görgü kurallarını çiğneyerek çınlıyor, gecenin sessizliğini paramparça ediyordu. Makinalı tüfek gibi konuşan kadının sesi, arasıra devlet başkanının biraz boğuk, sabırlı, yine de öfkeli, hışımlı sesiyle kesiliyordu:

«Sus, diyorum, sus, elimden bir kaza çıkacak.»

«Susmuyorum. Öldürecek misin? İşte, buyur, öldür, susmayacağım.»

Mustafa Kemal, bir erkek sabrının en son olanaklarını kullanarak yandaki bir kapıyı açıp oraya girdi. Arkasından da kapandı. Sonra, giyneğiyle olduğu gibi ordaki bir kanapeye boylu boyunca uzandı. Odanın genişleyen karanlığına sığınmıştı. Bu, ona bir özgürlük gibi göründü. Cephede

düşman karşısında kritik bir an geçiren eski Mustafa Kemal'i yardıma çağırdı. Ufacık, mini minnacık, hırçın, öfkeli kadın varlığını bir çakıltaşı gibi karanlığa fırlattı.

Bütün direncini kullandıysa da bu korkunç kararın arifesinde türlü gerekçeler hazırlayan kafası, ona sabaha dek uykuyu haram etti. Hırçın bir cephe uykusuzluğunun verdiği eziklikle sabahleyin salona geçtiğinde sarışın yüzü morarmış gibiydi. Özellikle gözlerinin altı mosmordu. Salih Bozok'la Kılıç Ali, onun bütün geceyi, büyük bir karar vermek üzere harcadığını anlamakta güçlük çekmediler. Evet, Latife, artık, topun ağzındaydı. Genç kadın, bu gece, paşanın en son acıma duygusunu hovardaca harcatmıştı. Paşaya, kendine gelmesi için bir kahve söylediler. Kahvelerini içerlerken bir yandan da bir köşede alçak sesle konuşmağa başladılar. Mustafa Kemal, geceki kepazeliğin cansıkıcı yankılarını onlardan dinlemek istedi. Bu sırada, Latife'nin yatak odasından çıktığını gördüler. Genç kadın, onların dertleştiği köşeye doğru ilerledi. Karısının kendine doğru geldiğini gören Mustafa Kemal, yerinden fırlayarak kapıya doğru yürüdü. Kapıda Naciye ile yüz yüze geldiler. Onun bir adım arkasında da Ali Sait paşa duruyordu. Mustafa Kemal, her ikisinin de hatırını sorduktan sonra, kendisine verilen yoldan dışarı çıktı. Dışarda yola çıkmağa hazır otomobiller, alçak sesle homurdanıyordu. Mustafa Kemal, karısının, iki adım arkasından geldiğini biliyor, hiç ayırt etmemiş görünüyordu. Kendi otomobilinin kapısına varınca, onu açtı, yanısıra yürüyen Naciye'ye:

«Buyurunuz, hanımefendi» dedi.

Naciye otomobilin sağına oturdu. Latife, paşanın kendisini de çağıracağını düşünürken, paşa otomobile binerek kapısını çarpıp kapadı. Latife, ortada tek başına kalınca çok fena oldu. Ne gibi bir tepki göstereceğini bilemedi. Mustafa Kemal, bütün yaşayışı boyunca hiçbir ka-

dına böyle bir kabalık yapmamıştı. Latife, böylece ortada ne yapacağını, ne diyeceğini bilmez bir durumda şaşkın dikilip dururken paşanın genelsekreteri Tevfik Bıyıkoğlu, ona yanaştı, kendi arabasının onun buyruğunda olduğunu söyledi. Latife, ilk kez işin sarpa sardığını anlar gibi oldu.

Karı-koca, büyük bir felakete yolaçan Erzurum depreminin üzüntülerini bir yana iterek bütün yol boyunca kendi üzüntüleri, öfkeleriyle bencilcesine uğraşmaktan kendilerini alamadılar. Bencil öfke, kadın-erkek ilişkilerinden doğan öfke, dünyaya meydan okurcasına insana egemen oluyordu. Mustafa Kemal, Erzurum kentinin İstanbul kapısından içeri girince kendine geldi. Depremin zaferi, bütün bencil duyguları, üzüntüleri ezecek kerte güçlüydü. Birinci dünya savaşında yakılıp yıkılmış olan çileli, ağırbaşlı Erzurum, bu kez de doğanın bilinçsiz elleriyle altüst edilmişti. Sağlam biçimde yapılmış olan birkaç yapıdan başkası yerle bir olmuştu. Üçüncü ordu erleri, yıkıntıları kaldırıyor, altından hayvan, insan ölüleri çıkarıyordu. Boş meydanlara kurulmuş ordu yada Kızılay çadırlarında depremin evlerinden koğduğu üstü başı perişan halk, Mustafa Kemal'in geldiğini işitince dışarı döküldü. Onun gelişi, bu sırada hızırın gelişinden ayırtsızdı. Hepsinin, üzgün, umutsuz yüzlerine birden güneş vurdu. Paşa, çadırları dolaşarak bütün felaket görmüşlere geçmiş olsun, dedi, gerektiğinde başsağlığı diledi. Çadırları gezerken, Latife'nin de yanıbaşında yürüdüğünü, üstleri başları yırtık pırtık, kirli çocukları okşadığını gözünün ucuyla izliyorsa da ayırt etmez görünüyordu. Hemen bütün kadınlar, bu törensel şefkat karşısında yitirdikleri canları bir kez daha anarak ağlaşıyorlardı. Latife, salt çocukları değil, onları da avutmağa çalışıyordu.

Erzurum'un yeni canlar gitmiş havasında da karı kocanın öfkeleri dinmedi. Mustafa Kemal, o gece de ayrı odaya

çekildi. Kafası son kerte kızmış olan paşa, bu evliliğin kendisine mutsuzluktan başka bir şey vermeyeceğini kesinlikle anlamış gibiydi. Gangren olmuş bir yarayı gövdemizde barındırmak ta nedendi? Paşa, geceleyin başyaver Rüsuhi'yi çağırdı. Ona hemen yarın sabah Latife'yi alıp Ankara'ya götürmesini istedi.

Rüsuhi, geceyarısı, Latife'nin odasının kapısını çalarak içeri girdi. Gözleri kıpkırmızı olan kadının ruhu altüst tü. O da paşa kertesinde üzgündü. Ancak, paşa, boş üzgünlüğünü çiğneyerek onun üstüne kararın sağlam yapısını kurmuştu. Başyaver, son kerte çekinerek Latife'ye şunları söyleyebildi:

«Hanımefendi hazretleri, size şunları söylemekle görevliyim: Paşa hazretleri Ankara'ya dönmenizi uygun buldular. Acaba, ne zaman hazır olabilirsiniz?»

Latife, gözlerini başyaverden kaçırarak bir karara varmağa çalıştı. Biraz düşündükten sonra şöyle dedi:

«Bir bakıma uygun olur. Bu koşullar altında geziyi sürdüremeyiz. Ancak, paşaya söyleyiniz, benim Ankara'ya dönmem gerekiyorsa yalnız Salih beyle dönebilirim.»

«Arzularınızı paşa hazretlerine ulaştıracağım, hanımefendi hazretleri.»

Rüshi'nin, durumu anlatması üzerne paşa, Salih'i çağırdı:

«Latife'yi Ankara'ya göndereceğim. Ancak, Rüsuhi'ye ben yalnız Salih'le giderim, başka kimseyle gitmem, demiş.»

«Emredersiniz.»

«Henüz nikahım altındadır. Bu yüzden bu yol boyunca törensel niteliğe uygun olarak karşılanacaktır. Ankara'ya varınca İsmet paşaya haber verirsin. Gereken işlemleri yaparlar. Bu evlilik işi de burada biter.»

«Hemen mi yola çıkılacak?»

«Hemen, bir ayak önce.»

«Emredersiniz.»

Salih, dışarı çıkınca Kılıç Ali'yle yüz yüze geldi. Öteki, durumu öğrenince bayağı üzüldü:

«Ben de sizinle birlikte Kaplıcalara dek geleyim. Yolda hiç değilse onu avutmağa çalışırız.»

Salih, burda uzun uzun düşündü. Ne haltetmişti de iki yıl önce Zübeyde'nin kendisine verdiği gizi paşaya söylememişti? Bu kızın paşaya yaramayacağını söyleyen yaşlı kadın, demek ki bir şeyler sezmişti. O zaman, Latife'ye acımakla ne büyük haltettiğini şimdi anlıyordu. Yaşlı kadının kuşkusu, çok üzücü bir biçimde gerçekleşmişti. Salih, bunları düşündükçe kendisini bayağı suçlu buluyordu.

Buyruk, buyruktu. Salih, Latife'nin odasına giderek bavulları toplamasına yardım etti. Sonra, paşaya durumu bildirdi. Paşa,

«Yola çıkılırken bana bildir, dedi, kendilerine iyi yolculuklar dilemek isterim.»

Başyaver Rüsuhi ile Rize mebusu Rauf otomobilin önüne, Latife, Kılıç Ali, Salih de arkaya oturmuşlardı. Bu sırada Mustafa Kemal, soğukkanlı bir görünüşle ilerleyerek karısının yüzüne, hiçbir şey belli etmeden baktı:

«Bon voyage (İyi yolculuklar)» dedi.

Belki de içten bir güle güle dememek için son sözünü Fransızca söylemişti. Otomobil, gürültüyle ileri atıldı. Mustafa Kemal, arkasından bir dakika düşünceli bakışlar fırlattıktan sonra somurtarak içeri girdi. Yeni bir sigara yakarak oturdu, bacak bacak üstüne atıp sigarasının dumanlarında bir süre yitti. Yaşayışının mut duygularıyle başlayan bir parçası daha geçmişte kalıyordu.

Mustafa Kemal'in karşısında ağlamamak için kendini tutan Latife, kentten çıkıp da ılıcalara doğru ilerlemeğe baş-

Jayınca gözyaşlariyle birlikte hıçkırıklarına da yol verdi. Bunun en son oyun olduğunu sezmiş gibiydi. Mustafa Kemal'i rasgele bir erkek sanmanın yada kendisini onun kertesinde güçlü sanmanın yanlışlığı, işte, açığa çıkmıştı. Yanlış hesap üzerine kurulan psikolojik savaşın sonu başarısızlıka gelmişti. Anafartalar'ı, Sakarya'yı Büyük saldırı'yı yapmış bir askerin, her şeyi bu ölçüye vurabileceğini hiçbir zaman usunun kıyıcığından bile geçirmemişti. Şimdiyse Kılıç Ali'nin ellerine sarılmış, bu son tehlikeli uçurumdan da kurtarılması için boşuna yalvarıyordu. O da, Gazi'nin çok iyi yürekli olduğunu, düşüncesini değiştirebileceğini yine eski mutlu günlere dönebileceklerini, boşuna ağlamamasını söyleyerek onu avutmağa çalışıyordu. Latife, Kılıç Ali'nin ellerini sımsıkı kavrayarak şöyle diyordu:

«Bir hiç yüzünden bu hale düştük. Kusurlarım olduğunu biliyorum. Hangi insan kusursuzdur? Mustafa Kemal paşa hazretlerinin hiçbir kusuru yok mu? Araya girin, yuvamızı yıkmayalım. Bağışlasın beni. Kendisine bir daha huysuzluk etmeyeceğime size söz veriyorum.»

«Hiç üzülmeyin, hanımefendi hazretleri. Çok yakın bir zamanda işlerin yoluna gireceğine inanıyorum. Döndüğümde Gazi paşaya konuştuklarımızı anlatacağım. Çok üzüleceğine inanıyorum.»

Kılıç Ali ile Salih, aralarında bir parola kararlaştırarak birbirinden ayrıldılar. Latife, üstüne bu parolayla konuşacaklardı. Kılıç Ali, Erzurum'un kapısı demek olan Ilıcalar'dan geri döndü. Aşktan, gururdan, hırçınlıktan, büyüklenmeden, tutkudan, boş şeylerden güzel bir varlık olan Latife, Erzurum yaylasının bakır issizliklarında batıya doğru ilerleyen otomobilde ufacık bir noktadan başka bir şey değildi. Dağın doruğundan yuvarlanmış görkemli bir kaya, dipte yerini buluncaya dek ufalana ufalana bir toz zerresine döner. Bir kez, doruktan yuvarlanmamış ola!

Kılıç Ali, paşanın yanına döndüğünde gerçekten de yufka yüreklilikle küçük otomobil yolculuğunda olup bitenleri olduğu gibi ona anlattı.

Mustafa Kemal, ona şu kısa yanıtı verdi:

«O, bu abtesle çok namaz kılar.»

Ertesi gün, Kılıç Ali Salih Bozok'tan bir telgraf aldı. Bunda hastanın durumu soruluyordu. Parola işlemeğe başlamıştı. Latife ile Salih hastanın durumunu soracaklar, Mustafa Kemal düşünüşünü değiştirmişse, Kılıç Ali de hastanın iyileştiğinden sözedecekti. Kılıç Ali, bu parola işini de paşaya anlatmıştı. Şimdi, paşa «iyidir» le «ateş yüksek» parolasının ne olduğunu biliyordu. Kılıç Ali, bu telgrafa ne yanıt vereceğini paşaya sorunca o şöyle dedi.

«Ateş yüksek dersin.»

«Kılıç Ali'nin böylece çektiği telgraf öte yandaki aşkı şımarıklık sayan genç kadını bir süre daha ağlattı.

Cumhurbaşkanı, Erzurum'dan Erzincan'a döndü. Kolordu komutanı Asım Gündüz, Kılıç Ali'ye gizlice bir mektup verdi. Bunu, burdan geçerken Latife'nin bıraktığını söyledi. Kılıç Ali, zarfı yırtınca içinden bir zarf daha çıktı. Bu, paşaya yazılmıştı. Kılıç Ali, mektubu paşaya uzattı:

«Latife hanımefendiden bir mektubunuz var, paşam.»

Paşa gülerek ona baktı:

«Açtın mı?»

«Hayır, paşam. Adınıza yazılmış.»

«Aç da oku, bakalım.»

Kılıç Ali, mektubu okumağa başladı. Paşa dikkatle dinliyor, arada bir gülüyordu. Latife, suçlu olduğunu söyleyerek bağışlanmasını istiyordu. Sanki, bütün bu huysuzluklariyle hırçınlıklarını, depreme uğramış Erzurum toprakları vermiş gibi artık bunları o felaketli topraklara gömeceğini söylüyordu.

Mektubu okuyup bitiren Kılıç Ali, paşanın iyimserlik okunan yüzüne gülerek baktı:

«Hasta nasıl, paşam?»

Paşa, bunun üzerine gülmeğe başladı. O korkunç, karanlık fırtına bulutlarından hiçbir iz kalmamış gibiydi:

«Hasta iyidir, dersin. Sonra, Salih'e söyle, Kayseri'de kalsınlar. Orada buluşalım.»

Kılıç Ali'nin Kayseri'ye çektiği telgraf, bu kez de genç kadının sevinç gözyaşları dökmesine yolaçtı.

«Salih bey, neden Kayseri'de oturup bekleyelim? Gelecekleri yol, bizim geçtiğimiz yol değil mi? Dönelim geriye doğru. Nerede rastlarsak orada kavuşalım. Hem Kemal'e de sürpriz olur.»

Salih'in bu işe usu yattıysa da birdenbire bir ürperti duydu. Bu «Kemal» lafı da ne oluyordu? Gazi paşa hazretleri sözünü dilinden düşürmeyen kadın, birdenbire laubalileşmişti. Bu durum, Salih'in midesini bulandırmaktan uzak kalmadı.

Ertesi gün, tanyeri atarken Latife'nin bindiği otomobil bir kez daha umutla, yeni mutsuzlukların tohumlarıyla yüklü olarak Erzincan yönünde yola çıktı. Elli kilometrelik bir yol almışlardı ki yol üstündeki bir handa biraz mola vermek istediler. Biraz sonra, paşanın kafilesi toz bulutları arasında göründü. Latife, hanın kapısında dikilmiş, kocasını bekliyordu. Paşa, otomobilden inerek karısına doğru ilerledi. Son kerte doğal, son kerte içten, sevimli olmağa çalışan bir yüzle onun, içinde şimdi bile bir ürkeklik yüzen iri gözlerine bakarak şöyle dedi:

«Gördünüz mü, hanımefendi? Siz, acele ettinizse de biz yine size yetiştik.»

Sonra, hanın önündeki çardakta oturup birer kahve içtiler. Kılıç Ali ile Salih, bu sırada bir yana çekilmiş, fiskos ediyorlardı. Kılıç Ali'nin bakışları, bir ara Latife'nin bakışla-

riyle karşılaştı. Bu iri, güzel gözlerde minnet sanki bar bar bağırıyordu.

Mustafa Kemal, yolcunun yolunda gerek olduğunu söyleyerek kalktı, arabasına doğru yürüdü. Latife'yi sağına oturttu. İkisinden başka hiç kimsenin arabalarına binmediğini gören Latife, paşaya :

«Kılıç Ali beyle Salih beyi almayacak mısınız, paşam?» diye sordu. Paşa, onun bu düşünüşünü iyi karşıladı :

«İyi düşündün, Latife, dedi. Bu kez bizimle gelmeyi de iyice hakettiler.»

Kılıç Ali ile Salih, bunun üzerine şoförün yanındaki yerlerini aldılar. Mustafa Kemal paşa ile Latife'nin evlilikleri, ikinci yılını oldukça tehlikeli bir uçurumdan atlarken doldurmuştu.

Karı - koca, yine Çankaya'ya dönüdüler. Eski yaşayışlarına benzer günlerini sürdürmeğe başladılar. Ortada değişen hiçbir şey yoktu. Latife, şimdi de eski Latife'ydi. Şimdi de paşayla aşık atılabileceğini sanan eski uslanmamış, şımarık burjuva kızıydı. Şimdi bile kocasını salt bir erkek sanmakla yanılıyordu. Onun Türk tarihinin bir parçası durumuna geldiğini, bu tarihin birçok tabular yarattığını, yarı tanrılığın sınırlarındaki psikolojik zenginliklere bulaştığını anlayacak kıratta değildi. Eski başarısız evlilik günlerinin çıkmaz dönüşüne bir kez daha düşmüş olan Mustafa Kemal, artık, evliliğin kendisi için gerçek bir çıkmaz olduğunu anlamış, bu beladan nasıl kurtulacağını düşünüp duruyordu. Bir gün, bu bağ da, elbette, en ince yerinden kopacaktı. Bundan dolayı da acele davranmıyordu. Bir gün Kılıç Ali'yle bu konuda dertleşirken şöyle dedi :

«Fransız gazetecisi Bertha, Latife hanımı gördüğü gün: «işte, sizin ilk yenilginiz» demişti. Galiba, kadının hakkı, varmış. Bütün çabalarına karşın Latife'ye bir yön veremiyorum. Bu sallanan ocağın bir gün yıkılacağından korkarım.»

Mustafa Kemal, evlilik konağının bir gün çökeceğini biliyor, ancak buna kendisi neden olmak istemiyordu. Sabırla bekliyordu. Nasıl olsa evliliğin tekniğini öğrenmemekte direnen genç kadın en usta karateci gibi hiç beklenmedik bir zamanda bu konağa son vuruşu vuracaktı. Ondan sonra, sen sağ ben selamet. Paşa elden geldiğince Latife'yle karşılaşmamağa çalışıyor, böylece, evliliğin ruhuna doldurduğu ağulu dumandan uzak kalmak istiyordu. Kimi gecelerini de dışarda geçiriyordu. Evlilik cehenneminden uzak kalacağı saatleri iple çekiyordu. Ancak, bir cumhurbaşkanı oluşu, protokol kurallarının çenberinden dışarı pek çıkamayışı, onu döndürüp dolaştırıp Çankaya'ya getiriyor, ona yeni cehennem saatleri hazırlıyordu.

İri yıldızlı bir ağustos gecesiydi. Bozkır yıldızları bütün irilikleri, güzellikleriyle Ankara'nın gecesini haraca kesmişti. Otomobille gecenin sessizliği içinde bu kimsiz, kavgasız, gürültüsüz yıldız yağmurunun altında, biraz da içkili, Çankaya'ya varan paşa, şimdi kenaisini dört gözle bekleyen karısının yanına elden geldiğince geç varmak üzere Çankaya'nın dış kapısı önünde rastladığı genç muhafız subaylar, erlerle söyleşiye daldı. Her zaman yaptığı gibi gerek subaylara, gerekse askerlere şaşırtıcı sorular soruyor, gecenin uğursuz karanlığından birazını daha böylece öldürmeğe çalışıyordu. Bir süre sonra, üst katın balkonunda bir kadın silueti belirdi. Bu, Latife'ydi. Paşa, onu gördüyse de görmezlikten geldi. Askerleri sınavc çekmeyi sürdürdü.

Bu sırada Çankaya'nın sessiz havasında tiz, öfkeli bir kadın sesi çınladı :

«Kemal, buraya gel, Mahalle arkadaşlarınla yarenlik bitti. Şimdi bunlarla mı başladı? Buraya gel, diyorum.»

Oradaki genç subaylar, askerler, şaşkınlıktan küçük dillerini yutayazdılar. Bu, ne biçim işti? Gazi'ye bu biçimde bağırılır mıydı? Yedi düveli yenmiş bir başkomutanı, bir cumhurbaşkanını bir kadın nasıl olur da böyle çağırabilirdi? Mustafa Kemal de onlar gibi şaşkındı. Kadın, onların yanında kendisini beş paralık etmiş, bir mahalle erkeğinin durumuna düşürmüştü. Son sorularının yanıtını aldıktan sonra ağır, kararlı adımlarla köşke doğru yürüdü. Çalışma odasına girdi. Yaver Muzaffer'e, Kılıç Ali'yle Salih Bozok'un hemen bulдurulmasını buyurdu.

Kılıç Ali ile Salih Bozok odaya girdiklerinde onu kanepede upuzun uzanmış buldular. Sarışın yüzü mosmor kesilmişti. Türkçesi, yüzü mosmor bir öfke ateşi gibiydi. İki içten adamının içeri girdiğini gören Mustafa Kemal, yattığı yerden haykırdı :

«Bu evden kaçayım. Yoksa, şimdi gaz döküp evi yakacağım.»

Salih, hemen paşanın boynunu sıkan kravatı çözdü. Gömleğinin yaka düğmesini açtı Böylece onun yüzüne saldıran kanı azaltmak istiyordu. Biraz kendine gelen cumhurbaşkanı, karısının kendisini, polislerin, erlerin, subayların yanında nasıl sıfıra indirdiğini anlattı. Bu yüzden de eve gitmeyerek orta köşke kaçmıştı. İki adamına :

«Şimdi, siz kalınız. Ben, yalnızca şöyle bir kafamı dinlendirmek üzere çıkayım. Biraz otomobille gezip hava alayım» dedi.

Kalktı. Başyaver Rüsuhi'yi yanına alarak otomobiline bindi :

«Asi Yozgat'a doğru» buyruğunu verdi.

Gecenin derin sessizliği içinde bir otomobilin bayıraşağı uzaklaştığı işitildi.

Kılıç Ali ile Salih Bozok üzgün bir durumda konuşarak evlerine gittiler. Kılıç Ali'nin evi, köşke yakındı. Salih'in dayısı Milli Savunma müsteşarı Derviş paşa da evde konuktu. Onu da kaldırdılar. Adamcağız derin uykulardaydı. Üçü başbaşa vererek bu son bunalımın nasıl çözümleneceği üstüne kafa yormağa başladılar. Bu sonuncunun çok tehlikeli tonlar taşıdığını anlıyorlardı. Gazi, görünüşe göre çok kararlıydı. Demek ki bardağı taşıran damlayı, Latife, kaygısızca damlatmıştı.

Asi Yozgat'a buyruğunu vererek köşkten uzaklaşan Mustafa Kemal, şoföre Marmara köşküne çekmesini buyurdu. Orman çiftliğinin tepesindeki hoş görünüşlü bir yerde kurulmuş olan Marmara köşküne tırmanan otomobil, muhafızları, sofracıları uykusundan uyandırdı. Paşa, hepsine sıkıca uyarıda bulundu: Hiç kimse, bu gece onun buraya geldiğini kimseye bildirmeyecekti.

Personel, sıkı buyruk aldığından şurdan burdan gelen soruler, sağır bir duvara çarpıp kırılıyordu. En sonra, bir kez daha kaprislerinin kurbanı olduğunu anlayan Latife de usa gelen, gelmeyen her yana telefon ettikten sonra bir de Marmara köşküne etmişse de orcan da «yok» yanıtını alınca, böylece, kendi eliyle çizdiği yazgısının gözyaşlı karanlığında sabahı etmeğe çalıştı.

Kılıç Ali ile Salih de paşanın nereye gittiğini bilmiyordu. Uslarına geldi, Marmara köşkünde telefonla aradılar. Onlara da herkese verilen yanıt verildi:

«Buraya gelmediler.»

Gazi, o gece gözünü kırpmadan sabahı etti. Güneş, orman çiftliğinin akasya fidanlarının cılız sıralarına vurduğunda kararını vermişti. Bu karar, 26 ağustos saldırısı kararı gibi, kesindi, değişmezdi : Latife'den ayrılacaktı.

Mustafa Kemal, bu kararı daha dün gece vermişti. Başyaver Rüsuhi'yi alarak Asl Yozgat'a gitmek üzere yola çıkar gibi yaparak hemen oracıkta otomobilden inip yaverlerin dairesine girmiş, ordan başbakan İsmet'e Latife'yi boşadığını bildirerek telefon etmişti. Ona gerekli bütün bilgiyi vermiş, yarın Anadolu Ajansına verilecek boşanma haberini bile dikte ettirmişti. Latife, yarın hemen İzmir'e, babasının evine gönderilmeliydi. İsmet paşaya geceyi Yozgat'ta geçireceğini, Latife'nin Ankara'dan ayrılış haberini de orada bekleyeceğini söylemişti.

İşte, boşanma işini bir devlet işi gibi üstüne alan İsmet paşa, o gece davranmış, özel kalem müdürünü hemen Çankaya'ya gönderip hükümetin aldığı kararı Latife'ye bildirmişti.

Latife, bu kararı son kerte soğukkanlılıkla dinlemiş. İsmet paşanın özel kalem müdürünü şaşırtan soğukkanlılığıyle hükümetin buyruğuna uyacağını söylemişti. Sabaha dek son direncini harcayan genç kadın, valizleri arabaya taşınıp da binince yıkılmış dünyasının kapısında kendini artık daha çok tutamayarak boşandı. Gözyaşları yanaklarından aşağı yağmur gibi yağdı. Demek ki kısmet böyleymiş. Çankaya'nın suyu, ekmeği kendisini ancak iki buçuk yıl konuk edecekmiş.

Otomobil, istasyona vardığında İsmet paşanın, genelkurmay başkanı Fevzi paşanın, hükümet üyeleriyle kimi mebusların kendisini uğurlamak üzere orada beklediklerini gördü.

Böyle görkemli bir biçimde uğurlanan kadının, Mustafa Kemal'den sonsuz olarak kopmadığını sananların çokluğu yanında doğruyu bilen iki kişi vardı: Bunlardan birisi başbakan İsmet paşa, öbürü de Kılıç Ali'ydi. Kılıç Ali, trenin kalkmasına birkaç dakika kala, genç kadının kompartımanına girdi. Latife, dünyası yıkılmış bir insan yıkıntısından başka bir şey değildi. Kılıç Ali, ona iyi yolculuklar diledi. Herhangi bir iyimserce söz söylemek ikiyüzlülüğünde de bulunmadı. Şundan ki bu iş artık sonrasız bitmişti. İyimserlik şimşekleri şimdi artık ufukların çok ötelerinde çakıyor, gittikçe de uzaklaşıyordu. Genç kadın, yine de ondan yardım istedi:

«Birkaç ay önce kopan bir ayrılığı önlemiştiniz. Size bunun için yine teşekkür ederim. Son umudum yine sizsiniz. Eğer bu ayrılığı bir kez daha önleyebilirseniz size ömrüm oldukça borçlu kalacağım. Buna çalışacağınıza söz veriyor sunuz, değil mi?»

«Elimden geleni yapacağım, hanımefendi hazretleri.»

Trenin kalkmak üzere olduğunu gören genç kadın kendisini uğurlamağa gelenlerin hepsiyle ayrı ayrı vedalaştı. Tren, uzun düdükler çalarak sağında uzun bir bataklık, solunda yeni kurulmuş Gazi Orman Çiftliği toprakları uzanan demiryolu boyunca batıya doğru uzaklaştı.

— 10 —

FENER PATRİKHANESİNE KARŞI ULUSAL KURTULUŞ SAVAŞI (4)

Bağımsızlık ve özgürlük aşıkı uluslar için acı dönemler, o acının nedenleri, o acının etkenleri ders alıp tetikte durmak üzere her zaman anılmalıdır.

MUSTAFA KEMAL

1925 yılının sonuna doğru, Papa Eftim'in herkesi imrendiren örnek davranışları, tutumu, güzel yemişlerini vermekte gecikmedi. Kimi Fener papazları, bayağı yola gelmişe benziyordu. Birbirlerinden gizli Papa Eftim'in ziyaretine geliyor, türlü yeni entrikaların kapısını açmak üzere yoklamalar yapıyorlardı. Eftim, bütün bunların ne mal olduklarını yakından biliyordu. Ancak, hiçbir şey bilmiyormuş gibi davranarak hepsini ayrı ayrı kabul edip onlarla söyleşiyordu. Onların, şimdiye dek kendisine oynadıkları bütün oyunları unutmuş gibi davranan Eftim, ziyaretçileri büsbütün şaşırtıyor, ne diyeceklerini, bunu nasıl yorumlayacaklarını bilemiyorlardı. Şimdiye dek çok iyi anladıklarını sandıkları bu politikacı, kuvayı Milliyeci papazı hiç de tanımadıklarını sezerek kuşkuya düşüyor, şaşırıyorlardı. Eftim'in bu ziyaretçilerinden kimisi, onun doğru yolun yolcusu olduğunu anlayarak öbür entrikacılara karşı gelmeğe başlıyordu.

F: 20/305

Hemen bu sıralarda Patrik Grigoryos öldü. O, Papa Eftim'in bütün yaşayışı boyunca ölümüne sevindiği bir tek kişi oldu. O, hem Türkiye'nin hem de Eftim'in kanlı düşmanıydı. Onun yürüttüğü insancıl akımın baş düşmanı olan Patriğin ölümü, birçok tutukları bir kez daha ayağa kaldıracaktı. Papa Eftim'e gizli gizli yanaşan papazlar, belki de Grigoryos'un öleceğini sezmişlerdi. Belki de onun kendilerinin patrik seçilmelerine yardımcı olmasını istiyorlardı. Papa Eftim de onların bu tutkularını kullanarak amacına erişeceğinin sevincine kapılmıştı.

Grigoryos'un apansızın ölümü, ortaya yeni bir sorun çıkarmıştı. Bu sırada Papa Eftim'in güttüğü akım, bir ağırlık kazanmakla birlikte yeni Patrik'in seçilmesi işine kralcı, Venizelist diye iki akım daha karışıyordu. Bu her iki akımdan yana olan papazlar, şimdi bile Eftim'le gizli ilişkilerini sürdürüyor, onun desteğini sağlamanın gereğine inanır görünüyorlardı. Patriklik için, Eftim'in daha önce Sen Sinot Meclisine getirdiği Konstantinos üzerinde spekülasyon yapılıyordu. Eftim, söyleşilerde bunu açıkça söylüyorsa da kesin düşünüşünü açığa vurmaktan dikkatle kaçınıyordu. Konstantinos'u açıkça tutmamasının nedeni şuydu: Onun da kendi davasına yar olmayacağını biliyordu. Onun bütün amacı, işlerin, kendi düşüncelerinin doğrultusunda yürümesiydi. Bütün öbür çözümler, oportünistçe davranışlardan başka bir şey değildi. Fener papazlarıyle gizli görüşmeler yapmasının bir tek nedeni de kendi davasının çıkarına olanaklar sağlamak içindi.

Kralcı, Venizelosçu diye ikiye ayrılan Fener papazlarının kralcı yanı, bu sırada daha güçlü gibi görünüyordu. Bunlar, Eftim'in de desteklediğini sanarak Konstantinos üzerinde durduklarını Eftim'e işittiriyorlardı. Bu grup en sonra bir yolunu bulup Konstantinos'u patrik seçtirdi. Yunanistan'da iktidarda bulunan Venizelosçular, bundan hiç hoşnut olma-

dılar. Bunun üzerine davrandılar: Bu sırada Türkiye ile Yunan hükümetleri karşılıklı Türk-Rum halklarını değiştokuş ediyorlardı. Bundan dolayı da İstanbul'da Türk-Yunan mübadele komisyonu diye bir kurul kurulmuştu. İşte Venizelosçular, bu komisyondaki Yunanlı memurlara baskı yaparak bir Anadolu Rumu olan Patrik Konstantinos'un Yunanistan'a göçettirilmesini sağladılar. Konstantinos, patriklik makamından indirilerek apartopar Yunanistan'a gönderildi. Venizelosçuların bu becerikliliğine doğrusu Papa Eftim de şaşakaldı. Eski Bizans entrikalarının tipindeki bu oyun Patriklik makamını bir kez daha boş bırakmıştı. Venizelosçular, Patriği kendi kurdukları mancınıkla Yunanistan'a fırlattıktan sonra da onun Türklerce göçerttirildiği söylentisini çıkarıp Türk devletini suçlayarak kendi entrikalarını örtbas etmek istediler. Bu iş, büyük bir dedikodu çalkantısı doğurmuş, Türk mübadele komisyonu üyeleri aldatılmış olduklarını neden sonra anlamışlardı. En sonra, duruma el koyan Türk hükümeti, aldatılmış olmanın acı yemişlerini ısırıp durmaktan başka yapacak bir iş olmadığını anladı. Yapılan yanlışlığın onarılması olanağını bulamayan Türk hükümeti, o günlerde değiştokuş edilmek üzere bulunan Fener başpapazlarından Erdek Metropoliti Ağatankelos'un göçünü durdurdu. Bunu doğrudan doğruya bakanlar kurulu yaptı, onu İstanbul'da bıraktı. Bu işlem, Fener Patrikhanesinin hemen bütün papazlarını sevindirdi. Böylece, dönüp duran çirkin dedikoduların kökü de kurudu. Bu işlemin Türk hükümetiyle Patrikhane arasında geçişi sırasında baş rolü oynayan Papa Eftim olduğundan, Fener papazlarının çoğunluğu, ona daha çok ısındı, yaklaşma çabası gösterdi.

Bütün papazlar, bir kez daha Eftim'le gizli gizli görüşme olanakları arıyor, boşalan Patrikliğe kimin getirilmesi gerektiği üstüne inceleme yapıyor, bu sırada Eftim de onların bu konudaki en gizli düşünüşlerini kolayca öğreniyordu.

Papa'nın onlara yaptığı biricik salık, Türk hükümetiyle elden geldiğince çabuk bir uzlaşmaya, anlaşmaya varmalarıydı. Türk hükümetini hoşnut etmedikçe hep böyle didişme, kuşku, korku içinde yaşayacaklardı. Papa Eftim, papazlarla söyleşmek uğruna geceyarıları sokağa çıkıyor, onları ayrı ayrı, çok gizli bir biçimde ziyaret ediyordu. Bizans entrikalarının hep karanlıkta döndüğünü bildiğinden onların yöntemlerini kullanarak çalışmanın daha verimli olduğuna da inanıyordu.

Yeni patrik seçimi konusu ortaya çıkınca, Fener papazları arasında yine sert bir didişme, çekişme başgösterm'şti. Bu kez, bütün Sen Sinot papazları, ayrı ayrı Patrik olmak hevesine düşmüştü. Hepsi de el altından birbirine veriştiriyor, birbirini karalıyor, o yere salt kendilerinin yaraştığını kanıtlamağa çalışıyorlardı.

Böylece, bir kez daha Papa Eftim'in gücüne sığınmağa, ondan medet ummağa, kendilerini desteklemesi için, onun düşünüşlerine yakın olduklarını duyurmağa çalışıyorlardı. Papa'nın yüzüne gülüyor, kendilerinin ondan olduğunu anlatmak uğruna bayağı yarışıyorlardı.

Fener papazlarının hemen hemen hepsinin kafasına da su dank etmişti : Papa Eftim'ın desteği, onayı olmadan hiçbiri Patrik olamayacaktı. Bu yüzden onun sevgisini kazanmak uğruna türlü şaklabanlıklar yapıyor, ona utanmazca sırnaşıyorlardı. Papa Eftim'se bunların hiçbirine güvenmiyordu. Bunlar, her zaman olduğu gibi, değişmez eski mallardı, tapon mallardı. Papa Eftim, elinde kemendi, becerikli bir avcı gibi, bunu hepsini boynuna geçirmek üzere fırsat bekliyor, bunun gelmekte olduğunu da görüyordu. Onlara ayrı ayrı, Türk ortodoks kilisesinin gücünü benimsetmeğe çalışıyor, buna katıldıklarında ortodoksluğa yapacakları büyük iyiliği anlatıyordu. Papazlar, onun bu tatlı kandırıcı sözlerine bayılıyor, patrik olacaklarına inanarak mutlu düş-

ler kuruyorlardı. Oysa, Eftim, hepsiyle kedi sıçanla oynar gibi oynuyordu. Ayrıca, Bizans kalıtımının bu kaşarlanmış dökümtülleri de karşılıklı Papa Eftim'i kendirmağa çalışıyor, eğer Patrik seçilmelerine yardım edecek olursa onun idealini gerçekleştirmek uğruna ellerinden geleni yapacaklarına söz veriyorlardı.

En sonra, Yunanlıların dediği oldu. Vasilyos Patrik seçildi. Nevar ki Vasilyos, sabıkalıydı. Herif, barışma, işgal, savaş günlerinde Amerika'da çıkmakta olan Ekselsiyor gazetesinde ulusal Kurtuluş savaşı kahramanlarını, özellikle Mustafa Kemal paşayı aşağılayan birçok yazılar yazmış, Türk kamuoyunda kara listeye geçmişti. Fener papazları olsun, onlara yakın çevreler olsun, Vasilyos'un Patrikliğinin çok uzun sürmeyeceği kanısındaydılar. Onun geçmişini bilen Türk hükümeti, patriklikten atılması için er geç davranacaktı. Vasilyos'un patrik seçilmesine karşı olan papazlar da ortadaki bu sakıncayı yaymakta ön ayak oluyorlar, günün birinde Patrikliğin devletkuşu gibi kendi başlarına konabileceğini umarak Papa Eftim'in doğrultusunda çalışıyorlardı. Vasilyos'un patriklikten uzaklaştırılması uğruna var güçleriyle çalışan bu papazlar, ötekilerin kös dinlediklerini görerek yine Papa Eftim'e yanaşmağa başlıyorlardı. Dini siyasete aygıt etmeyi öteden beri iş edinen Fener'in kaşarlanmış adamlarına söz geçiremeyeceklerini anlayınca da bütün umutlarını Eftim'e bağlıyor, onun çevresinde dört dönüyorlardı. Ancak, Papa Eftim, Fener papazlarının kendisine karşı gösterdikleri bu içtenliğin, yakınlığın bir gösteri, bir Bizans oyunu olabileceğinden kuşkulanmağa başlamıştı. Belki de onu, çokça gürültü çıkarıp ortalığı karıştırmasın diye uyutmağa çalışıyorlardı. Bu adamların her şey yapabilecek kıratta olduklarını yakından biliyordu. Ayrıca, bildiği bir şey daha vardı ki bunların hemen hepsi de ayrı ayrı patrik olmak sevdasındaydı. Hepsi de bulanık suda balık avlamak

istiyordu. Fener papazlarının bu birkaç erekli yaklaşma çabalarının altında türlü entrikanın varlığını sezen Eftim de bu oyundan kendince yararlanmanın hesabı içindeydi. Onun da planı vardı. Fenerlilerin, patrikliği koparmak üzere üstüne çokça düştüklerini gören Eftim, bundan kendi payına yararlanmanın çözümünü şöylece düşündü: Vaktiyle Sen Sinotçularca aforoz cezasına çarptırılarak papazlık kimliği üzerinden alınmıştı. Kilise kanunları gereğince, bu durumda hiçbir kilise yada din işine karışamaz, papazlık, piskoposluk gibi hiçbir din görevinde bulunamazdı. Bu davanın yürümesi içinse, onun bu kimliklere kesinlikle sahip olması gerekiyordu. Patrikhanedekilerin yeni bir patrik seçimi için birbirlerine düştükleri, birçok papazın kendisinden yardım beklediği bir zamanda yitirdiği eski kimliklerini yine elde etmek olanağı ele geçebilirdi. Ancak, bu planı son kerte zekice uygulamak gerekiyordu. Patrikhanelilerin böyle birbirine düştükleri sisli günlerin yemişini toplamak isteyen Eftim, hemen davranarak eski Kayseri metropoliti Amorsiyos ile başbaşa verip temelli bir anlaşma yaptı. Amorsiyos, daha önce Sen Sinotçularca Kayseri metropolitliğinden atılmıştı. O günden beri, Patrikhane çevresine uğratılmıyor, bütün din örgütlerinden dikkatle uzak tutuluyordu. Adam, Fenerlilere diş biliyordu. Her yerde Fenerlilere atıp tutuyor, onların onurunu kıracak biçimde konuşuyordu. Bu arada, Türk ortodokslarının patrikhaneye karşı açtıkları savaşı da övmeyi unutmuyor. Papa Eftim'e durmadan ödün veriyordu. Kişi olarak Papa'yı, onun arkasından gidenleri, ötekileri çileden çıkarırcasına övüp duruyordu. Ancak Amorsiyos'un Papa ile ondan yana olanları övüp durması salt Patrikhaneye karşı olan kızgınlığından değildi. Vaktiyle Papa'dan gördüğü iyiliklere karşı minnet borcunu ödercesine konuşuyordu; Papa, vaktiyle ilk kez görevli olarak Ankara'dan İstanbul'a geldiğinde Fener papazlarının şiddetli karşı durmalarına

boşvererek Amorsiyos'u Patrikhaneye yerleştirmişti. Bu yüzden ikisinin arasında o günden bu yana çok güçlü bir dostluk oluşmuştu.

Amorsiyos, Papa ile uzun uzun görüşüp konuşuyor, onun doğru yolda olduğunu yüzüne karşı da söylüyordu. Papa, bu söyleyişler sırasında bir gün karanlığa bir taş attı: Vasilyos'un seçiminin kaldırılması, onun Patrik seçilmesi uğruna çalışmak istediğini söyleyiverdi. Papa, ayrıca şunu da söyledi : Eğer patrikliğe seçilirse kendi üzerindeki aforoz kaldırılacak, Türk ortodoks kilisesini tanıyacak, episkoposluğa da Papa Eftim'i atayacaktı. Bu söyleşilerde bu koşulları birkaç kez ileri süren Eftim, karşısındakinden de birkaç kez bütün dileklerin yerine getirileceği üstüne söz aldı. Ancak, kağıda geçmeden verilen sözün kum üstüne yazılan yazıdan ne ayrımı vardı? Türk ortodoksları kilisesinin, Patrik seçiminden sonraya bırakılması çok önemli değilse de kendisine verilecek episkoposluk görevi seçimden önce gizlice yapılmalıydı.

Amorsiyos, bu öneriyi de ikircikşiz benimsedi. Bu arada Amorsiyos, vaktiyle Papa Eftim'in Yunanistan'a göçetmekten kurtardığı Erdek Metropoliti Kirillos'la Ağatankelos'un da bu işte yardımlarını sağlayabileceğini söyledi. Böylece bir anlaşmaya vardılar.

Amorsiyos, birkaç gün sonra verdiği sözü tuttuğunu gösterdi. Kirillos ile Ağatankelos'un da katıldığı gizli toplantıda Papa Eftim'in aforoz cezasını kaldırıp ona episkoposluk rütbesini verdi. Sonra onu yöntemine göre kutsadı, papalık kimliğini de geri verdi. Bu kutsanıcyı belgelendirmek, güçlendirmek üzere bir tutanak tutuldu. Papa Eftim'e teslim edilen bu tutanak, kesin bir gereksinim olmadıkça hiç kimseye gösterilmeyecek, Eftim ile öbür üç kişi arasında bir giz olarak kalacaktı.

Eftim, cebine koyduğu bu küçük kağıt parçasiyle dev gibi büyüdüğünü duydu. Artık, bu kimliğe sahip olduklarından dolayı kendilerini birer dev sanan Fenerli cücelerle özdeş olanaklarla boğuşabilecekti.

Eftim, Amorsiyos'a verdiği sözü yerine getirebilmenin sıtmalı çabası içine atıldı. Ancak, bu sırada hükümet, Patrik, Patrikhane sorunlarına karşı garip bir ilgisizlik gösterip hele Amorsiyos'un patrik seçilmesi önerisine karşı omuz silkince Papa Eftim'in ateşli umutları bir kez daha suya düştü. Bunu büyük üzüntüler, bağışlanması dilekleriyle Amorsiyos'a bildirdi. Kendisi de Patrik sorunlariyle uğraşmaktan vazgeçti. Artık, bundan sonra bütün gücüyle Türk ortodoks kilisesinin canlandırılması, güçlendirilmesi uğruna çalışmağa başladı.

— 11 —

İZMİR SUİKASTI

Benim ölümlü gövdem nasıl olsa bir gün toprak olacaktır. Ne var ki, Türkiye Cumhuriyeti sonuna dek yaşayacaktır.

MUSTAFA KEMAL

Açık renk giynekli, ak hasır şapkalı, gürbüz gövdeli genç irisi, çok yakışıklı bir adam, kimseye çaktırmamağa çalışarak arasıra dönüp arkasına bakarak ilerliyordu. Böylece çevresini inceledikten sonra hemen biraz ötedeki bir evin kapısından içeri süzüldü. Burası eski Ankara Valisi Abdülkadir'in eviydi, içeri giren de eski Lazistan mebusu Ziya Hurşit'ti. Ev sahibi onu belli etmemeğe çalıştığı bir heyecanla karşıladı. Perdeleri inik bir odada oturup kahvelerini içerken iş (!) ten konuşmağa başladılar. Birinci Meclisten atıldığı günden beri Mustafa Kemal'i öldürmeyi kafasına koyan Ziya Hurşit, bunun için bir çok nedenler ileri sürüyordu: Mustafa Kemal, Mustafa Suphi ile arkadaşlarını Enver paşanın eski adamı Trabzon Kayıkçılar kahyası, bu kentin sekiz yüz kişilik Kuvayı Milliye müfrezesine sahip Yahya Kahya'ya öldürtmüş, sonra, ilerde ağzından bir şey kaçırmasın diye, bir de Enver paşanın adamı olduğundan onu da Çan-

kaya muhafız komutanı Topal Osman'a öldürtmüştü. Yine, Ziya Hurşit'e göre, Mustafa Kemal, birinci Mecliste hükümet adamlarına nutukları, saldırılarıyla ter döktüren ünlü Trabzon mebusu eski deniz subayı Ali Şükrü'yü de Topal Osman'a öldürtmüş, böylece Topal Osman'ı da belgeleri ortadan kaldırmak üzere Muhafız taburu komutanı İsmail Hakkı Tekçe'ye öldürtmüştü. Ziya Hurşit'in düşüncesine göre ortada hiçbir dişli muhalif yada düşünen adam kalmayıncaya dek bu cinayet serisi sürüp gidecekti. Karadeniz kıyılarının büyük adamlarını kalp para gibi harcayan, hiçbir sorum da taşımayan bu hükümeti, onun başı olan paşayı ortadan kaldırmak artık farzolmuştu. Ateşli, hırslı bir karakter taşıyan eski genç deniz subayı, Halit paşayı Meclisin çatısı altında vurup öldüren Kel Ali'nin, şimdi bile elde silah dolaşıp durmasının, türlü tehlikeler altında yaşayan muhaliflerin başlarının ucunda Damokles'in kılıcı gibi sallandığını görüyor, artık, hükümetin katil olmayan ellere geçmesini eylemce sağlamak istiyordu. Onun kafası çoktan beri bu sularda dolaşmakla birlikte muhalif paşaların partisinin kapatılması üzerine büsbütün ateşlenmiş, biraz daha gecikilirse her şeyin yitirileceği noktasına gelip dayanmıştı. Bütün muhalifler, bütün eski ikinci, üçüncü derecedeki İttihatçılar tehlikedeydi. Bundan dolayı, onlar da henüz ortada bir güç olarak gezip dolaşırken bu aralıktan yararlanarak hükümeti alaşağı etmeli, onların da yardımiyle yapılacak bu işten sonra daha insaflı bir hükümet kurmalıydı. Genç adam, eski İttihatçı Abdülkadir'in evine kafasında bu patlayıcı düşüncelerle gelmişti. Ziya Hurşit, Abdülkadir'le yeni tanışmıyordu. Eskiden beri dostlukları vardı. Ziya Hurşit, Abdülkadir'e randevu vermeden önce, İstanbul'da güvenebileceği birkaç kulağı kesiği dolaşmışsa da bunlardan bir hayır çıkmayacağını anlamıştı. Bunlardan biri eski adliye bakanı Hafız Mehmet, öbürü de Nafiz'di. Bunlar, siyasetten büsbütün

vazgeçmiş görünüyorlardı. Ağızlarını yokladığında hiç kımıldanmamışlardı. Bunun üzerine, Ziya Hurşit, daha az, daha sağlam adamlarla yapılacak bir suikastin yada bir hükümet devirmenin daha sağlam olacağına karar vererek bütün umudunu eski Vali Abdülkadir'e bağlamıştı. İşte, şimdi, odanın loşluğunda başbaşa vermiş, bunun nasıl yapılacağı üstüne uzun uzun düşünüyor, tartışıyorlardı. Bunca az kişiyle bir suikast olabilirse de hükümet devrilebilir miydi? Bu yüzden temelli bir örgüt yapmak, işin içine eski İttihatçılar döneminden kalmış usta komitecileri karıştırmak gerekiyordu. Bu usta siyasetçilerin, komitecilerin yardımı olmaksızın hiçbir girişime geçilemezdi. Ancak, ilkönce teknik ögeleri bulmak gerekiyordu. Tabancayı kullanacak, bombayı atacak gözü pek suikastçıları bulmadan bu işe bulaşmak olacak iş değildi.

O günlük görüşüp konuşma burada bitti. Ziya Hurşit, teknik ögelerin arkasına düştü. Birkaç kiralık katil kesinlikle gerekliydi. Kafasında evirip çevirdiği adlar arasından biri, birdenbire ön plana çıktı: Eskiden beri tanıdığı Laz İsmail. Eski bir yedek subay. Birgün randevu vererek buluştu. Mustafa Kemal'i temizleyip hükümeti ele geçirmeye karar verildiğini, bunda kendisine düşecek önemli görevi anlattı. Pek gözlü bir adam olan Laz İsmail, öneriyi çokça düşünmeden benimsedi. Birer sigara içimi süren bir zaman içinde anlaştılar. Ziya Hurşit, bunun bir kişiyle olamayacağını, bir arkadaş daha bulmasını söyledi. Ayrıldılar.

İkinci görüşmelerinde ikinci adam da bulundu: Gürcü Yusuf.

Ziya Hurşit, iki kiralık katili bulduktan sonra, bir kez daha Abdülkadir'le başbaşa verdi:

«Adamlar bulundu. Hazır. Bunlardan nasıl yararlanacağız?»

«Ankara'ya gitmek gerek.»

«Benim param yok. Ankara'ya nasıl gideyim?»

Aradaki anlaşmaya göre, Mustafa Kemal Ankara'da öldürülecekti. İki komplocu, böylece anlaştıktan sonra, biraz para, biraz da yüreklik gerektiğinin bilinci içinde yeni hazırlıklara başlamak üzere davrandılar.

Ziya Hurşit, Abdülkadir'le İstanbul'da teknik elemanları bulup Ankara'ya doğru yola çıkacakları sırada kocaman bir suikast örgütünün yürekli, gerekli bir parçası olduklarını biliyorlardı. Temel mekanizma, eski İttihat ve Terakkicilerin elindeydi. Muhalefetin içindeki herkes hemen hemen bir komplonun hazırlandığını biliyordu. Ancak, işler henüz ayağa düşmediğinden hükümetin kulağına varmamıştı. Komplonun kurmayları, geri planda yeni hükümet başkanıyle devlet başkanının seçimiyle uğraşmakta, buna oldubitti gözüyle bakmaktaydılar. Demezler mi? Bir şeyi düşünmek, onu yarıyarıya yapmaktır. Ziya Hurşit, ortada bayağı bir teknik ögeden başka bir şey değildi. İstanbul'da ağırlık esas Ankara valisi Abdülkadir'deydi.

Abdülkadir, bu komplo işi ortaya atıldıktan sonra sık sık eski İttihatçıların maarif nazırı Şükrü'den sözediyor, onun Ankara'da eileri ayakları olduğunu anlatmağa çalışıyordu. Terakkiperver parti kapatıldıktan sonra hemen bütün muhalefet az çok bu yeni komplo çözümünden umutlanıyor, bunu sabırsızlık, umut, heyecan, korku, istekle bekliyordu. Hepsi, artık bundan böyle kendilerine Türkiye'de yaşamak hakkı verilmeyeceğine, başlarının üzerinde çok büyük tehlikelerin dolaştığına inanıyorlardı. Doktor Adnun, Halide Edip, Hamidiye kahramanı Rauf, tehlikenin kapıda olduğunu anlayarak İngiltere'ye sığınmışlardı. Komplonun hazırlandığını onlar da yakından biliyordu. Ancak, bunun başarı derecesini kestiremediklerinden sıvışmak zorunda kalmışlar-

dı. Suikast teknisyenleri, bu işi bir kez yüzlerine gözlerine bulaştırırsa pek çok kelle gidebilirdi. Bu kargaşada kimin okkanın altına gidip kimin kurtulabileceği de pek bilinmezdi. Bir olasılığa göre, bütün muhalif başlar, topun ağzındaydı.

Ancak, ok yaydan çıkmış, bütün muhalif başlar, biricik kurtuluşu bu suikasttan bekler olmuştu. Hiçbirisi yarınından güvenli değildi. Onların, Kürt ayaklanışına moral desteği olduklarına inanan Mustafa Kemal, hemen hepsini vicdanında cezalandırmıştı. Bu yüzden karşılıklı korkulu, atak girişimler yaparak birbirinin kökünü kurutmoğa hazırlanıyorlardı.

Abdülkadir, bir gün, Şükrü'yü, Kadıköy iskelesinin güvenli bir köşesinde Ziya Hurşit'le buluşturdu. Şükrü, suikastin Ankara'da yapılmasını daha uygun buluyor, hazırlıklarını da bu yönde sürdürüyordu. Şükrü, eski bir komiteci olduğundan, suikastın hemen arkasından hükümete el konması düşüncesindeydi. Nitekim, vaktiyle İstanbul'da Enver paşanın yönettiği Babıali baskını sonucunda hükümet mekanizması hemen oracıkta ele geçirilmiş, buna herhangi bir serüven karıştırılmasına olanak bırakılmamıştı.

Devlet başkanı Mustafa Kemal'le hükümet başkanı İsmet paşayı bir yana ittikten sonra hemen sıcağı sıcağına hükümeti ele geçirmeliydi. Yoksa, hiç usa gelmeyen sürprizler, bir çuval inciri berbat edebilirdi. Kazım Karabekir paşa, hemen posta oturmak üzere Ankara'da bekliyordu. Ali Fuat paşa, İstanbul'un en yüksek yönetim mekanizmasına el koyarak, bir anda, İstanbul'u Ankara'ya bağlayacaktı. Artık, bu iki yüksek, denenmiş, yurtsever komutana hiç kimse çıkıp da gözünün üstünde kaşın var diyemezdi.

Şükrü, Ziya Hurşıt'le Ankara'da yapılması kararlaştırılan Suikastın tekniği üstüne uzun uzun konuştu. Bu teknik,

inceden inceye bilinmedikçe her zaman başarısızlık tehlikesi vardı. Bu da bütün muhalifler için ölüm demekti. Suikastan kurtulmuş bir Mustafa Kemal, buna karışmış bir karıncayı dahi bağışlamazdı. Bundan dolayı, son kerte uyanık, dikkatli bulunmalıydı. Bütün hesapların doğruluk derecesi birkaç kez gözden geçirilmeliydi. Suikastın başarıya ulaşması uğruna bunun yapılacağı yerin, saatinin, dakikasının bile hesaplanması gerekliydi. *Abdülhamit'e atılan bomba*, padişahı daha zalim yapmaktan başka işe yaramamıştı. Ankara'da atılacak tabanca yada savrulacak bombalar, bir tek dirimin gitmesine karşılık birçok ülke büyüğünün tehlikeden kurtulmasını sağlamalıydı. Bakanlar kurulunun toplandığı konağa kolayca girebilmenin olanağı düşünülmeli, hazırlanmalıydı. Cumhurbaşkanı öldürülünce hemen bütün bakanlar, burunlarının dibindeki tabanca namlularına boyun eğerek ellerindeki kelepçelerle zindanı boylayacak, yeni cumhurbaşkanı hemen Anadolu Ajansiyle bütün yurda, bütün dünyaya bildirilecek, Mustafa Kemal'e bağlı güçlerin sağda solda kımıldamasına olanak verilmeden her şey son kerte hızlı yapılıp bitirilecekti.

Evet, Şükrü, Mustafa Kemal'in bakanlar kurulu toplantısında bulunduğu sırada öldürülmesini istiyordu. Hazır, bütün hükümet, devlet erkanı bir araya gelmişken bombayı savurmak, tabancaları konuşturmak,bu işi bitirmek gerekti. Tilkileri, inlerinde yaptıkları toplantı sırasında bastırıp dumanlamak, çözümü son kerte hızlandırmak demekti. Ancak, son kerte sıkı korunan bu yapıya teknik suikast elemanlariyle bakanlar kurulunu teslim alacak kişilerin hep birden girmesi nasıl sağlanacaktı? İşin en güç noktası da buydu. Bunun üstüne bir karara varamadıklarından Şükrü :

«Bu, işin can alacak noktalarından biri. Benim Ankaraya gidip bunu yakından incelemem gerek. Bu işi çözümleyebilirsek gerisi pek öyle zor olmayacak. Ellerinde attığını

vuran tabancalar, bombalarla Bakanlar kurulunun karşısına dikilen nişancılarımızın elinden onları şeytan bile kurtaramaz.»

Ziya Hurşit, Şükrü'ye :

«Mademki Ankara'ya gidiyorsunuz, adamlarınızı da alıp götürün. Orada incelemeniz olumlu sonuç verirse birdenbire onları gerekseyebilirsiniz. Nişancılarımızdan biri olan Laz İsmail, şimdi, benim fakirhanede bulunmaktadır. Buyurun, oraya gidelim» dedi.

Suikast işinin, Ziya Hurşit'ın yardımiyle bu kerte yaklaştığını anlayan Şükrü, heyecana kapıldı. Eylemin yaklaşması olasılığı da onu olumsuz yolda etkiledi. Gövdesinde bir üşüme duydu. Titriyordu. Yapılacak son kerte tehlikeli, büyük olduğunu sanki yeni anlamışa benziyordu. Kalkıp iskeleden uzaklaştılar. İş, birdenbire öyle büyümüştü ki böyle insan yığınlarının arasında tartışılmak durumundan çıkmıştı. Bunu daha gizli, güvenli bir yerde konuşmalıydı.

Kalkıp bir yaylıya binerek Moda'ya giden caddeye saptılar. Deniz, kirli kurşun rengiyle, gökyüzündeki kirli kış bulutlarına meydan okuyordu. Coşkun bir yıldız karayel, denizi Mudanya'ya doğru sürüyor, uzakta, ak dalgalarla yelkenliler dövüşüyordu. Bu kış görünüşünün, yüzlerine çarpan ıslak rüzgarın, bir de yapılacak korkunç işin verdiği heyecan, onları moda, cevizli, Şifa sokağı 16 numaralı eve girinceye dek ürpertti, titretti. Bu sırada Mustafa Kemal'in asık yüzü, kalın kaşlarının altında mavi hançer uçları gibi parlayan kurt gözleri, gözlerinin önünden hiç gitmiyordu.

Öyle korkuyorlardı ki hemen hepsi de birbirine belli etmemeğe çalışarak birer kez yöreyi göz ucuyle olsun şöyle bir taradı. Sonra, sıcak odanın havasında sinirleri yatıştı. Titremeleri geçti. Eh, bu titremeler, bu korku, birkaç gün ya

da birkaç ay sonra başlarına konacak devlet kuşuna değerdi. Birer yana ilişip de birer kahve, birkaçar çay içtikten sonra, yapılacak suikastı başarıyle bitirmiş gibi rahatladılar. Onlara çay pişirip hizmet eden Laz İsmail'di. Birkaç gündür, burada, Ziya Hurşit'in evinde barınıyordu.

Ziya Hurşit, nişancı başı olarak onu Şükrü'yle tanıştırdı. Şükrü, yeni iktidarın yolunu açacak olan bu zavallı adama uzun uzun araştırıcı gözlerle baktı. Bu zavallı adam, ilk elde harcanabilirdi de Bir zavallı kiralık katil, bir devlet makinasında bir çoban köpeğinden daha iyi bir yer alabilir miydi?

Dört arkadaş, başbaşa verip suikastın, Ankara'da yapı'acağına göre tekniği üstüne uzun uzadıya konuşup tartıştılar.

Şükrü şöyle konuştu :

«Ben, düşüncemi açıkça bir kez daha söyleyeyim: Bu işin Ankara'da yapılması en iyi çözümdür. İkincisi, bakanlar kurulu konağında yapılmalıdır .Ancak, Mustafa Kemal'in bakanlar kurulu toplantısında bulunduğu kesin olarak bilindikten sonra oraya girilip bombalar, tabancalar konuşturulacaktır. En yakın yoldan iktidar, Ankara'yı ele geçirmek, ancak böylece olabilir. Bütün bugünkü düşmanlarımızı orada, tilki ininde kıstırmış olacağız. Bütün bunların başı olan bombalarımızın ilk ereği olacak olan Mustafa Kemal orada, hükümetin başı, diktatör kafalı İsmet paşa orada, bütün öbür sarı gagalı hükümet adamları oradadır. Bu küçük topluluğu, tabancalarımız, bombalarımızla birkaç dakikada sonrasız susturduğumuzda her şey olup bitmiş sayılır. Hemen, yeni iktidarı ülkeye bildirmekten başka yapacak işimiz kalmaz.

«Arkadaşlarım, işin bu yanına hiçbir eleştiriniz var mı? Demek, yok, iyi. Yalnız, işin bu yanını saptadıktan sonra, bunun zamanını düşünmek kalıyor. Şu sırada ülkede kara kış egemen olduğundan bizim çok tehlikeli işimizi aksata-

bilir. Herkesin kapalı kapılar ardına çekildiği bir zamanda yapacağımız iş, çetin bir durum alabilir.

«Benim önerim şu: Biz, bu işi ilkyaza yada yaza bırakalım. İşimizi yapacağımız sırada kesinlikle dikkat edeceğimiz nokta, Cumhurbaşkanının da bakanlar kurulu toplantısında bulunduğu bir zamanı seçmektir.»

Abdülkadir, şöyle dedi :

«Bana kalırsa, girilmesi güç bir yer olan bakanlar kurulu konağını bir yana bırakıp işimizi Büyük Millet Meclisinin çatısı altında bitirmeliyiz. Cumhurbaşkanının locasına aşağıdan yukarıya doğru fırlatılacak bir yada birkaç bomba onu yüzde yüz öbür yana gönderir.»

Abdülkadir'in bu önerisini hiç kimse desteklemedi.

Şükrü, Bakanlar Kurulu konağında yapılması gereken suikast işinde şimdilik salt kendi düşüncesini geçerli görerek kararlı bir biçimde Laz İsmail'e döndü:

«Ben, Ankara'ya gidiyorum. Benimle birlikte gelir; durumu görürsünüz» dedi.

Sonra, Ziya Hurşit'in gözlerine baktı .

«Siz de bizimle birlikte gelmelisiniz» diye diretti. Tekbaşına Ankara'ya gitmekten çekiniyor, korkuyordu :

Ziya Hurşit, kendisini Ankara'da görmek istemeyen ağbisi Ordu mebusu Faik'ten, daha başka olasılıklardan çekindiğinden Ankara'ya gitmek istemiyordu. Şükrü de kiralık katille tekbaşına gitmekten korktuğunu, bunların her zaman ihanet edebileceğini bir kenarda Ziya Hurşit'e çıtlattı :

«Belki, bu adamlar bize ihanet ederler, tanımıyorum. Hiçbirinin huyunu suyunu bilmiyorum.»

Ziya Hurşit, kısaca :

«Bana güvenme, Ankara'ya gitmem» diye kestirip attı.

Yine de oraya gitmek zorunda kalacaktı.

Suikastın bir tek kiralık katille yapılamayacağını anla-

yan tertipçiler, Laz İsmail'e, kendisine bir arkadaş daha bulması gerektiğini söylediler. Onun usuna ilk gelen Gürcü Yusuf olmuştu. Ona bir pastanede randevu vererek görüşmeğe gitti. Gürcü Yusuf, bir cinayet işinden dolayı Batum'dan kaçıp İstanbul'a sığınmıştı. Şimdi, İstanbul'un haraç yeyicilerinden olan Laz İsmail'in adamlarındandı. Laz İsmail, Ankara'ya gideceklerini, zengin bir adamın evinin soyulacağını söyledi. Gürcü Yusuf, Ankara'ya gidebilmek üzere parası, kimlik cüzdanı olmadığını söyledi. Laz İsmail, bunların kolay olduğunu söyleyerek bir iki gün sonra yine burada buluşmak üzere ayrıldı. Laz İsmail, bir iki gün sonra çıkageldiğinde Gürcü Yusuf'a Halim adlı bir kimlik kağıdıyle yirmi beş lira da para getirdi. İstanbul - Ankara trenine Ziya Hurşit, Laz İsmail, Gürcü Yusuf, ayrı ayrı binerek Ankara'ya yollandılar. Bütün yolculuk boyunca Ziya Hurşit'in yüzünü hiç görmediler. Tren, Ankara istasyonunda durunca çıkageldi, her ikisini de alarak Karadeniz oteline götürdü. Onları otele bıraktıktan sonra, yine geleceğini söyleyerek ayrıldı. Gürcü Yusuf, Laz İsmail'e sonuna dek güveniyordu. Onun serüvenlerini yakından biliyordu. Tuttuğunu koparan bu adamla ateşe atılabilirdi. Laz İsmail'in bırakışma döneminde serüvenleri dillerde geziyordu. Yine bırakışma yıllarında Karadenizin ortasında küçük bir motorla Pake Fransız kumpanyasının bir vapuruna yanaşmış, adamlariyle vapuru ele geçirerek milyonlarca Frank alıp kaçmıştı. Sonra, güpegündüz, Kapalıçarşı'da bir arkadaşiyle bir kuyumcu dükkanını basmış, yığınla mücevherat, para alıp götürmüştü. Başkaca, İstanbul'un o zamanki karışık ortamında bin türlü karanlık işe karışmış, daha çok da azınlıkların haracını yemiş bir kabadayıydı. Gürcü Yusuf, sürekli kaçak bir adam olduğundan onun korumasına sığınmıştı. Böylece bir serüven havası içinde günlerini geçirirken hiç usuna gelmeyen korkunç bir işe bulaşacaktı.

Mustafa Kemal'e yapılacak suikast, içerden, dışardan bütün eski İttihatçılar, dargınlar, küskünler, kızgınlarca da destekleniyordu. Batum'da, ulusal kurtuluş savaşı boyunca Enver paşanın yanında Türkiye'ye girip yönetimi ele geçirmek tutkusiyle bekleyip durmuş olan bu eski ittihatçılardan bir grup, eylemci bir komite olarak Suikast işine de el atmış, sonucu sonsuz bir sabırsızlıkla bekliyordu. İçerde, Kara Kemal, İsmail Canbolat, Cavit, Şükrü, Abdülkadir gibi yavuz adamlarının bulunuşuna büyük umut bağlamışlardı. Birinci dönem mebuslarından, ayrıca o meclisin adliye bakanlığını yapmış olan Hafız Mehmet, Batum'daki İttihatçı komiteyle ilişki kurmuş durumdaydı. O, Batum'a gidip dönmüş, bu arada kiralık katil olarak Sürmeneli Keleş Mehmet adlı birini de bulmuştu. Şu sırada Keleş Mehmet'in de Ankara'da bulunması gerekirken ortalarda yoktu. Ziya Hurşit, çok iyi bir nişancı olan Keleş Mehmet'i eldeetmek uğruna çok çalışıp çabalamışsa da bunu başaramamıştı. Keleş Mehmet'i eldeetmek üzere onun üzerinde otoritesi olan Vahap, parayı kıtır kıtır yemiş, Ziya Hurşit'ten bağışlamasını dilemiş, parayı yavaş yavaş ödeyeceğine söz vermişti. Oysa, Ziya Hurşit, bu paracıkları ne güçlükle bulmuştu.

Bu parayı bulmak, Ziya Hurşit için yüz kızartıcı da olmuştu : İstiklal mahkemesinin iki korkunç ögesi, Kel Ali ile Kılıç Ali, İstanbul'da Tokatlıyan Oteli'nde oturuyorlardı. Ziya Hurşit, Keleş Mehmet'in kiralık katil olarak avlanması için dönüp dolaşıyor, bunun için gereken parayı nereden bulacağını bilemiyordu. En sonra usuna Kel Ali ile Kılıç Ali gelmişti. Onlar aracılığiyle İş Bankası'ndan birkaç bin lira alınamaz mıydı? Eğer bu parayı bulabilirlerde suikastten sonra bu iki korkunç herifi astırmamak üzere şefaatte bulunabilirdi. Kılıç Ali, Kel Ali, Ziya Hurşit, birinci Büyük Millet Meclisi'nden arkadaştılar. Mustafa Kemal'in Meclis'ten attığı birçok kişi gibi Ziya Hurşitiin de işleri bozuktu. Savaş

boyunca bütün güçlerini ülke işlerine verdiklerinden dışarda bir iş tutamamışlardı. Bir süre, sonradan ünlü bir eğitimci olacak olan İsmail Hakkı Tonguç'la birlikte Eskişehir lisesinde almanca öğretmenliği yapmış, bu onu doyurmamış, komisyonculuğu andıran ufak tefek ticaret işleri yaparak karnını doyurmağa çalışmıştı. İşte, bu sırada Kılıç Ali ile bir iki arkadaşı, bu genç, acar adama, yitip gitmemesi, Mustafa Kemal'e duyduğu hınç yüzünden zararlı işlere kalkışmaması için, ticaret işlerinde yardımcı olmayı denemişlerdi.

İşte, Ziya Hurşit, haldır haldır suikast örgütü arkasında koşup durduğu günlerden bir gün, Kılıç Ali ile Kel Ali'yi Tokatlıyan'da yakalayarak onlardan bir sıkıntısına yanıt vermelerini istemişti. İş Bankası'nda kendisine bir hesap açılması için aracılıkta bulunmalıydılar. Her ikisi de bu eski arkadaşlarını içinde bulunduğu zorluktan kurtarmak üzere İş Bankası'na ağırlıklarını koydular, onun oradan Keleş Mehmet için harcayacağı parayı almasını, bilmeksizin sağlamış oldular. (Neden sonra iki kafadar, onun bankadan almasına yardım ettikleri paranın cumhurbaşkanını öldürmek uğruna kullanılacağını düşünerek kızacak, üzülecekleredi.)

Ziya Hurşit, iki kiralık katili otele yerleştirdikten sonra bütün muhalif mebusların, ağbisi Ordu mebusu Faik'in bulunduğu kulübe gitti. Kendisini pek de istemeyen ağbisi Faik'in konuğu oldu. Oteldekiler, Ziya Hurşit'in buyruğunda üç sıkıntılı, tehlikeli gün geçirdiler. Üçüncü gün, Laz İsmail, Ziya Hurşit'in kılavuzluğiyle Gürcü Yusuf'u alıp Şükrü'nün Yenimahalle'deki evine götürdü. Laz İsmail'le Gürcü Yusuf, Şükrü'den buyruk aldılar. Şükrü, onlara silahlarla mermilerin hazırlandığını söyledi. Sırası gelince ya Ziya Hurşit yada Laz İsmail, bunları Şükrü'nün evinden alacaktı.

Kiralık katiller, böylece suikastin elebaşısıyle tanıştıktan sonra, yine otellerine döndüler. Ancak, Şükrü'nün salığına uyan Laz Ismail, ertesi gün yine Çankaya yoluna düşerek cumhurbaşkanlığı köşkünün yöresini iyice gözden geçirdi. Paşayı vurabilmek, öldürebilmek üzere nereden en iyi ateş edilebileceğini saptadı. Daha önce verilmiş karara göre Istanbul Salon pastanesine gidip Ziya Hurşit'i beklediler. Ziya Hurşit, onları çok bekletmedi. Onlarla biraz oturduktan sonra :

«Şimdi, ben Meclis'e gidiyorum. İsterseniz size de iki kart çıkartayım. Serbestçe oraya girer, içeriyi bir güzel gözden geçirir, orası üstüne bir düşün edinirsiniz» dedi.

Ziya Hurşit, ivedi çayını içip pastasını yedikten sonra, yine geleceğini söyleyerek çıkıp gitti. Biraz sonra döndüğünde onlara Meclise serbestçe girip çıkabilecekleri iki müsaade kartı getirdi.

Bu kez üçü birden kalkıp pastaneden çıktı. Ziya Hurşit, doğruca Meclis'e gitmelerini salıklayarak onlardan ayrıldı. Iki kafadar, Meclis'e gitti. Konuk localarında ayrı yerlere oturarak çevreyi dikkatle gözden geçirdiler. Orada göreceklerini gereği gibi görüp saptadıktan sonra çıktılar. Sokakta birleştiklerinde, Laz İsmail, ilk kez Gürcü Yusuf'a yapacakları işin türünü açıkladı :

«Arkadaşım, buraya gelmekten amacımız, soygun moygun değil. Gazi'yi öldüreceğiz, Gazi'yi, anladın mı?»

Gürcü Yusuf'un titremeğe başladığını gören Laz Ismail, şu avutucu sözleri söyledi :

«Bize istediğimiz parayı, memuriyeti verecekler. Daha ne istersin? Şükrü bey cumhurbaşkanı olacak. Biz de onun yanına Çankaya'ya yerleşiriz. Ömrümüzün bundan sonrası olsun rahat geçer.»

Laz İsmail, bunları dedikten sonra ayrılırken şunları ekledi :

«Bu akşam, Hurşit beyle birlikte albay Arif beyin evine gideceğiz. Belki orada geceleriz. Sen, otele dönersin. Biz, Gazi'nin köşkünün yöresini gözden geçirip araştırma yapacağız. Orada atış için elverişli pusu yerleri bulmağa çalışacağız.»

Ertesi sabah, otele dönen Laz İsmail, geceyi albay Arif'in evinde geçirdiğini, geceleyin tekbaşına Gazi'nin Çankaya köşküne giden yolları iyice gözden geçirip pusu yerleri aradığını, ne yazık ki bulamadığını söyledi. Bu kez üç kat*adar, başka komplo yerleri aramak zorunda kaldı. Ankara* Kulübünün suikasta daha elverişli olabileceğini düşünerek üçü birden ertesi akşam bunun yöresini dolaşıp inceledi. Laz İsmail'le Gürcü Yusuf'un Ankara'nın içinin bir tuzak olduğu, buradan kaçılamayacağı kanısında olduklarını gören Ziya Hurşit, onları şöylece yüreklendirdi :

«Siz, Gazi'ye ateş edip vurduktan sonra, hemen buyruğunuza bir otomobil, gerekirse bir uçak verilecektir. Uçak, şimdiden kaçmanız için hazırdır.»

Ziya Hurşit, iki yoldaşıyle keşiften dönerken Meclisin yöresinde Kazım Karabekir paşaya rastladı. Selamlaşıp geçtiler. Ziya Hurşit, arkadaşlarını yüreklendirmek üzere şunları söylemek zorunda kaldı :

«İşte, şu gördüğünüz adam, hepimizin çok iyi tanıdığımız büyük komutan Kazım Karabekir paşadır. Ankara'ya gelince onunla da görüştüm. O da bizdendir. Yapacağımız işi yakından bilmektedir. Hiç korkmayın, bütün ülke bizi destekliyor.»

Suikasttan haberi olan ağbisi Faik, bir ayak önce çekip İstanbul'a gitmesi, başlarını belaya sokmaması için onu sıkıştırıp duruyordu. Ziya Hurşit, iki arkadaşını birlikte alıp bir gece albay Arif'i köşküne götürdü. Arif, onları kırk yıl-

lık dostları gibi karşıladı. Ağırladı. Bir kenara itilmişliğin bütün hınçiyle yanıp tutuşan albay, suikastın bir ayak önce olmasını, hakkın yerini bulmasını dört gözle bekliyordu. Karşısındaki iki halk adamını kahramanlar gibi överek alınlarından öptü, sonra, şöyle konuştu :

«Ülkeyi Yunan'dan, padişahtan kurtardık. Şöyle insanca, özgürlük içinde yaşayalım dedik. baktık, başımıza taç ettiğimiz kişi salt kendisini düşünüyor. Çevresine bir sürü haşerat doldurarak onlarla egemenliğini korumağa çalışıyor. Bütün savaş kahramanlarını, eski canciğer dostlarını bir yana fırlatarak Türkiye'yi tekbaşına avucuna almağa çalışıyor. Halkı düşünen kim? Sizin gibi iyi adamlar gerek bize. Herkes pısmış, korkmuş, ne yapacağını, ne diyeceğini bilmeksizin bir kenarda tevekkülle olacakları bekliyor. Siz, halk yiğitleri bu pısırıklığa tükürerek yiğitçe yazgının üstüne yürüyorsunuz. Gazanız kutlu olsun.»

Ziya Hurşit, kafadarlarını alıp, bir kez de Bakanlar Kurulunun toplandıkları konağı keşfe götürdü. Uzun uzadıya inceledikten sonra buraya girilemeyeceğinde, son kerte sıkı bir biçimde korunmakta olduğunda karar kıldılar. Ankara'da suikast yapılamayacağı kanısına varan ekiple daha çok onların buradaki yöneticileri, işi burda kestiler. Ekipin yine İstanbul'a dönüp gözönünden uzaklaşması gerekiyordu. Bu sırada başka olanaklar aranacaktı. Laz İsmail'le Yusuf, Ankara'dan ayrılacakları sırada bir daha Şükrüyle karşılaştılar. Şükrü, onlara ellişer lira harçlıkla birer parabellum tabanca verdi.

Ziya Hurşit'le Şükrü'nün Ankara'ya gelip de etekleri zil çalarak ötede beride dolaşıp durmaları, Gazi'nin, çevresinden püskürttüğü bütün kişileri umutlandırmış yada tedirgin etmişti. Cumhurbaşkanının tabanca kurşunlariyle de-

lik deşik yada bombalarla paramparça yerde yattığını daha şimdiden görür gibi olan bu adamlar, türlü düşünüşler, kaygular içinde bocalamağa başlamışlardı.

Gazi'ye diş bileyen bu kişilerin çoğu, yumurta kapıya gelip de kan dökülеceğini, sonu belirsiz korkunç bir serüvenin başlamak üzere olduğunu anlayınca titremekten, kaygulanmaktan kendilerini alamamışlardı.

Yiğit, gözü pek adamlar olan Rüştü paşayla Sabit bile ürkmüş, hemen ortalarda kocaman bir sağduyu olarak dolaşan Hüseyin Rauf'a koşmuşlardı.

«Rauf bey, Rauf bey, bu Şükrü ile Ziya Hurşit, şimdiye dek peynir gemisi gibi yürüttükleri o korkunç işi eyleme geçirmek üzereler. Vallahi, hepimiz gürültüye gideriz. Ufacık bir el titremesi, Türkiye'nin kırk yılda zorla yetiştirdiği bir yığın aydını ipe gönderir. Gazi, böyle hallerde hiçbirimize acımaz. Şeyh Sait bunağının yaptığı iş, hem Gazi'nin ekmeğine yağ sürdü, hem de Türk demokrasisinin içine etti. Türkiye, Cumhuriyet adı altında sert bir diktatörlüğe kaydı. Şu sırada yapılacak başarısız bir suikast girişimi de bütün geriye kalan aydınlarla birlikte en son özgürlük kırıntılarını da süresiz sürgüne gönderir. Aman gözünü seveyim, Hurşit'in ağbisi Faik'e mi söylersin, yoksa Şükrü'ye mi, bir şey yap da bu işi durdurmağa bak. Yoksa, hepimizin keflesi gider.»

Hüseyin Rauf, iki arkadaşının, partilisinin kaygılarını bütünüyle yerinde görüyordu. Evet, bundan böyle, Türkiye'de hepsinin siyasal yaşayışı bitmişti. Gazi'nin kaptanlığında yol alan gemiye artık hiçbiri tayfa olarak giremezdi. Onlar, kıyıda durup ufuklara doğru kara dumanlar savurarak gitmekte olan geminin arkasından ancak yaşlı gözler, küskün yüreklerle bakıp duracaklardı Bu da insanın yazgısıydı.

Hüseyin Rauf, cinayetin her an yapılmak üzere olduğunu düşünerek bunun arkasından sökün edecek felaketin

büyüklüğünü bir an düşünerek en azdan kendi canını kurtarmanın yolunu bulmak üzere davranmak zorununu duydu. Bununla birlikte hemen Ziya Hurşit'in ağbisi Faik'i bularak bir köşeye çekip kardeşinin, olmayacak bir işin arkasına düştüğünü, hemen onu Ankara'dan kovalamasını, yoksa felaketin göktaşları gibi hepsinin başına yağacağını söyledi. Mustafa Kemal'i öldürmenin öyle sanıldığı gibi kolay olmadığını, onun bu konuda çok şanslı olduğunu, şimdiye dek onun kaç suikasttten kurtulduğunu, bundan da kurtulacağını, ancak, hiçbir muhalifin, onun gazabından kurtulamayacağını söyledi. Hemen kardeşini İstanbul'a defetmeliydi.

Bunun üzerine, Faik, Ziya Hurşit'i karşısına alarak iyice payladı, sıkıştırdı. Ziya Hurşit'in hızını epeyce kırdıysa da onu bütün anlamiyle yola getirdiği söylenemezdi. Hemen bütün partileri dağıtılan muhalifler, kurbanın verilmesini istiyorlarsa da ya ellerindeki bıçak kurbanı kesmez de kurbanın sonra aynı bıçakla üzerlerine yürürse diye düşünüyorlardı. Rauf da aşağı yukarı bu kanıda olmakla birlikte Mustafa Kemal için onlardan daha başka türlü daha insancıl düşündüğü söylenebilirdi. Hüseyin Rauf, Ordu mebusu Faik'i bir güzel haşladıktan sonra Şükrü'yü bulmakta gecikmedi. Onu da yakın mesafeden bombaladı:

«Şükrü bey, olmayacak bir iş arkasında koştuğunuzu, bunu da bugünlerde denemek üzere olduğunuzu bütün arkadaşlar gibi ben de öğrenmiş bulunuyorum. Çok yanlış bir iş arkasındasınız. Eğer ayağınızı denk almayacak olursanız dört savaştan sağ çıkmış olan bütün Türk aydınlarını cellatın ipine vereceksiniz. Kendiniz de en başta olarak. Mustafa Kemal, son kerte atik, atak bir askerdir. Onun kaç kez suikasttan kurtulmuş olduğunu siz de benim gibi bilirsiniz. İttihat ve Terakki zamanında onu Selanik'de Halil paşaya vurdurmak istediler. Onu atlattı. İki

kez Ethem bey öldürmek istedi. Bir kez Direksiyon'daki odasında, hatta yatağında, bir kez de Taşhan'ın önünde. Sonra, Mustafa Sağir denen Hintli İngiliz casusu onu vurmak üzere Ankara'ya, onun burnunun ucunda dek sokuldu, işte can verdi. Bir de Samsun'a ilk çıktığında onu bir Kürd'e tabancayla öldürtmek istediler, ondan da kurtuldu. Kim bilir, daha nice kişi yada örgütçe öldürülmek istendi de kurtuldu, orasını ancak allah bilir. Daha yakın zamanlarda, çifte tabanca taşıyan Halit paşa, kel Ali'nin mermileri altında can vermeseydi, kesinlikle Mustafa Kemal'i vuracaktı. Bunca suikast başarısızlığı insana sağduyuya götüren birtakım ipuçları vermelidir. Ben, Mustafa Kemal'ce tekmelenmiş, siyasal yaşayıştan uzaklaştırılmış bir adamım. Yine de onun vurulup öldürülmesini, buna girişilmesini dahi istemiyorum. Sizin, bütün eski ittihatçıların dirimi tehlikeye girdiği gibi benim de, benim gibi yansız olan birçok kişinin de dirimi tehlikeye girecektir. Şimdilik, bu işin salt söylentisi geldi kulağımıza, eğer bunu gelip bize bütün ayrıntılariyle açıklamazsanız ben kendim durumu Gazi'ye bildirmek zorunda kalacağım. Sizin bu davranışınız, yolunu şaşırmağa başlamış olan dönemi büsbütün yokuşa, yanlış yollara sürecektir. Mustafa Kemal, bundan sonra ülke için çalışacağına, devrimler yapacağına salt kendini savunmak üzere düzen olmak zorunda kalacak, onu uyaracak hiçbir eski görgülü dostunu yanıbaşında bulamamanın bunalımı içinde zor günler geçirecek, bundan bütün ülke zarar görecektir. Gözünüzü seveyim, durdurun bu suikast kepazeliğini.»

Şükrü, zılgıtı yeyince suikast takımını İstanbul'a kovalamağa karar verdi. Burda, suikastın başarısına inan-

mayan birçok irikıyım: kişinin varlığı, bu eyleme karşı direnmesi, işin şansını azaltacak ögelerdi.

Ordu mebusu Faik de Hüseyin Rauf'un tehdidinden sözederek kardeşini bir güzel haşladı. Ankara'da başına bir iş gelmeden hemen takım taklavatını toplayarak geçip gitmeliydi.

Suikastın Şükrü, Ziya Hurşit gibi iki temelli öğesi, Hüseyin Rauf'un uyarması üzerine, Ankara'da yapılamayan suikastı başka bir vilayette yapmak üzere İstanbul'a yollanmak zorunda kaldı.

Hüseyin Rauf, suikast işini hiç olmazsa Ankara'nın göbeğinden uzaklaştırdıktan sonra çenesini ellerinin arasına alarak şöyle bir düşündü: İşler, sağduyunun elinden çıkmış, başını almış gidiyordu. Onun nerde duracağını ancak aydın kıyımına sürüklenmeyi beklemek aptallıktı. Mabütün siyasete bulaşmış başlar, tehlikedeydi. Kara Kemal' le Cavit, sonra eski Maarif Nazırı Şükrü, gemi azıya almıştı. Malta adasında bile örgütlenmiş olarak yaşayan İttihat ve Terakki'nin bu ortalama başları, şimdi, gemi azıya almış harıl harıl 1909 günlerinin coşkun özgürlük romantizmini geri getirmeğe çalışıyorlardı. Böylece hem kendi başlarını yiyecekler hem de bütün aydın birikiminin canına okuyacaklardı. Abdülhamit'i öbür yana göndermek üzere kurulan saatli bomba yada cehennem makinası, şimdi de kıyasıya bir özgürlük, bağımsızlık kahramanı yada şampiyonu için kullanılacaktı. Ne korkunç şey. İktidarı da, böyle özgürlüğü de onların olsundu. Kelleyi boşuna vermeden bu belalı yerden bir cyak önce uzaklaşmalıydı. Bak, Doktor Adnan'la Halide Edip de tehlikeyi sezmiş, Londra'yı boylamışlardı. Türkiye'de pek yakında başlayacak tanrı bilirdi. Mustafa Kemal'in yanında yer almamış

demki gelecek fırtınayı durduramıyorsun, onun seni kökünden koparılmış bir yaşlı çınar gibi sürüklenmesini beklemeden tehlikenin göbeğinden uzaklaşmalısın.

Böyle düşünen Hüseyin Rauf, Avusturya banyolarında tedavi olmak üzere Meclis başkanlığından, başkaca gereken yerlerden izin alarak, üstüne yeni tehlike çanları çalan Türkiye'yi, sevgili yurdunu bir kez daha kim bilir ne zaman dönmek üzere bırakarak Avrupa treninin sıcak bir kompartımanında yazgısının bilinmeyen lacivert ufuklarına doğru yola çıktı.

Hüseyin Rauf, cinayetin Ankara'da yapılmasını önleyerek Avrupa'ya doğru yola çıkacağı sırada, Şükrü, Ziya Hurşit, Laz İsmail, Gürcü Yusuf da elleri boş İstanbul'a döndüler. Şükrü, suikastın kesinlikle yapılmasını kafasına koyduğundan, İstanbul'a varır varmaz yeni bir plan tasarladı. Cumhurbaşkanı, güney illerinden dönüşte Bursaya da uğrayacağından orda vurulmalıydı. Hemen, Ziya Hurşit'le birlikte Laz İsmail'i çağırıp yeni planı ona anlattılar. O da hemen Gürcü Yusuf'u bulup yeni durumu ona anlattıysa da o, Bursa'ya gitmek istemedi. Gürcü Yusuf'un Bursa'ya gitmeyeceği anlaşıldıktan sonra, Laz İsmail, Ziya Hurşit'le Şükrü'nün diretişine dayanamayarak oraya yalnız başına gitmeyi benimsedi. Ancak, iyi tanımadığı, tanışlarının da bulunmadığı bir yer olan Bursa'da kuşkulu bir insan olarak gezip dolaşmamak üzere yanına bir kadın almak istedi. Evet, Bursa'da Mustafa Kemal'i tekbaşına vuracaktı. Şükrü'den aldığı harçlığı cebine atarak eskiden tanıdığı Naciye Nimet adlı kadını da yanına aldı, vapura atladığı gibi Mudanya'ya doğru yola çıktı. Naciye Nimet, daha önce çalıştığı bir yerden tanıdığı Laz İsmail'in Bursa'ya gitme önerisini benimsediği sırada romatizma ağrılarından kurtulmak üzere Bursa kaplıcalarına git-

meğe hazırlanmaktaydı. Laz İsmail'in gizli düşüncelerinden hiç bilgisi olmayan kadıncağız, onunla bu son kerte tehlikeli yolculuğu yaparak Bursa'ya gitti. O, kaplıcalarda cğrılarını dindirmeğe çalışırken Laz İsmail de cumhurbaşkanını vuracağı yerleri ayarlamağa çalıştı. Ancak, paşanın çevresinde öyle sıkı güvenlik düzenleri kurulmuştu ki kendi postunu tuzlatmadan onu vuramayacağını anladı. Özellikle kılavuzsuz oluşu, işi engelliyordu .Böylece Bursa'da bomboş günler geçirip aldığı harçlığı otele, lokantaya, kaplıcalara veren Laz İsmail, elleri boş İstanbul'a dönmek zorunda kaldı.

Bursa'da işlenecek suikastın gürültüsünün bomba gibi gazetelerde patlayacağını uman, bunu dört gözle bekleyen İstanbul'daki Şükrü, Ziya Hurşit, Abdülkadir, veteriner emeklisi albay Rasim, İsmail'in ellerini kollarını sallayarak İstanbul'a dönüşünü düşkırıklığiyle karşıladılar. Laz İsmail, bu işin kılavuzsuz Bursa'da yapılamayacağını söyleyerek işin içinden çıktı.

Suikastçı grupu, işin Bursa'da bitirilemeyişini çok büyük üzüntüyle karşılayarak bunu kesinlikle sona erdirebilmek üzere Şükrü'nün evinde toplandı. Gazi'nin İzmir'e gitmesi gün sorunuydu. İşi orada bitirmeliydi. Son kerte gizli tutulması gereken iş, öyle dal budak salmıştı ki Mustafa Kemal'le arkadaşlarının bunu işitmemiş olması, bir mucize sayılabilirdi. Rize'de «dindar paşalar» için yapılan gösteri, Mustafa Kemal'in vurulmuş olması söylentisi, işin zıvanadan çıktığını göstermiyor muydu? Evet, artık, lamı cimi yok, bu işi İzmir'de bitirmeli, ülkeyi bir ayak önce gerçek sahiplerinin ellerine vermeliydi. Şükrü'nün evinde yapılan toplantı, salt bir suikastla ilgili olmayıp hükümetin değişimi, yeni iktidarın sorunuyla da ilgiliydi. Yeni hükümetin nasıl kurulacağı, kimlerin nerelere atanacağı işi, pek tat-

lı düşlere bulanarak, toplantının yapıldığı odayı dolduran sigara dumanları arasında yineleniyordu.

Birinci toplantıda bütün sorunlar çözümlenemediğinden Şükrü'nün evinde birkaç toplantı daha yapıldı. İşin, bir sorun durumuna sokulması, sınırlarının çok geniş tutulması yüzünden bir karara varılamıyordu. Daha şimdiden nimet koltukları üzerinde tartışmalar başlamıştı. Eski Ankara valisi Abdülkadir, işe kestirmeden gidilmesini önerdi. İlkönce yapılması gereken iş, suikasttı. Ondan sonra öteki işler düşünülebilirdi. En kısa yoldan, en az gürültüyle suikast hemen yapılmalıydı. Böyle tartışmalarla zaman yitirilecek olursa tehlike çok az zamanda başlarının üzerinde demir kanatlarıyle dolaşmağa başlayabilirdi. Ondan sonra, tut kelin perçeminden.

Abdülkadir'in düşüncesi ağır bastığından, Ziya Hurşit, Şükrü'den aldığı yeni paralarla yine tabonca, bomba satın aldı, İzmir yolculuğuna hazırlandı. Laz İsmail'le Gürcü Yusuf'u da yanına katarak İzmir'e yollandı.

İzmir'de Gaffarzade otel'ne inen Ziya Hurşit, otel müdürü Abdullah efendinin odasında otururken Ulusal kurtuluş savaşı kahramanlarından Sarı Efe Edip içeri girdi. Müdür, onu Ziya Hurşit'le tanıştırdı. Ziya Hurşit, hemen paro'yı sarı Efe'ye söyledi:

«Size arkadaşlarınızdan selam getirdim. Özel olarak görüşmek isterim.»

O gece, iki yeni tanış, Ziya Hurşit'in odasında görüştü. Ziya Hurşit, İstanbul'daki suikast elebaşılarının imzalarını taşıyan mektubu çıkarıp Sarı Efe Edip'e uzattı. Efe baktı. Mektubun altında eski Maarif Nazırı Şükrü ile veteriner albay Rasim'in imzaları vardı. Mektupta bir tütün işinden sözediliyordu. Albay Edip, bu tütün işinin ne olduğunu Ziya Hurşit'e sordu.

«Bu, tütün işi değildir.»

Edip, mektubu okuyup bitirince, Ziya Hurşit bunu onun elinden alarak yırtıp attı. Sarı Efe, işin aslını astarını öğrenmek isteyince Ziya Hurşit, Gazi'nin öldürülmesini üstüne alarak İzmir'e geldiğini söyledi. Bunu tekbaşına yapmayacaktı. Yanında güvenilir kişiler vardı. Suikast genel kurulca karar altına alınmıştı. Salt birkaç kişinin işi değildi. Genel kurul, bu işin yapılmasını kendisiyle arkadaşlarına vermişti.

«Genel kuruldan amacınız nedir?»

«Terakkiperverlerin hepsi.»

«Bu işi burada yapabilecek misiniz? Yapacaksanız, ne biçimde yapacaksınız, arkadaşlarınız kimlerdir?»

«Arkadaşlarım, suikastı yapabilecek güçte, denenmiş, sağlam kişilerdir.»

Sarı Efe Edip, suikast işinin yolunc girdiğini anladıktan sonra bu başarılsın başarılmasın, kaçmanın gerektiğini anlayarak ortaya hızlı bir motor sorunu attı. Böyle bir motora sahip olan kişiyi kendisi tanıyordu. Bunu bulmak üzere davrandı. Kaçakçı Kirtikoz Şevki denen Giritli Şevki'yi buldu. Bu kez suikast işine bir yabancı daha karışmış oldu. Kirtikoz Şevki, yürekli bir kaçakçı olarak tanınmakla birlikte böyle bir işe elverişli olup olmadığı hiç düşünülmeden benimsenmişti. Suikast işinin kesinleştiğini anlayan Sarı Efe, canını kurtarmak kaygusuna düşmüştü. Eski görgülü bir askerdi. Her tehlikeli atılımın bir başarısızlık payı taşıdığını biliyordu. Bundan dolayı, silahlar patlar patlamaz, İzmir'den sıvışmalıydı. Suikast başarılı olsa da olmasa da Yunan adalarına doğru kaçmak gerekliydi. Başarısız bir suikastın kötü sonucundan kurtulmak, böylece, eldebir olduğu gibi, başarılı bir suikastın ilk dakikalardaki hışmından sakınmak da gerekiyordu.

Sarı Efe Şevki'yi bulup onun da suikast işine katılmasını sağladıktan sonra, motorun nerde olduğunu sordu. Motor sakız adasında haciz altındaydı. Altı yüz lira verilerek kurtarılabilirdi. Sarı Efe Edip, motor işini sağlama bağlamadan bir adım daha ileri atmamağa kararlıydı. Ziya Hurşit'e altı yüz lira bulup motoru hacizden kurtarmasını söyledi. Onda da bu para yoktu. Sarı Efe bunun üzerine Saruhan mebusu Abidin'den istedi. Onun üzerinde de istenen ölçekte para bulunamadı. Ancak, Abidın, akşama bu parayı bulabileceğini söyleyerek onları sevindirdi. Nevarki, akşamüstü, Abidin, elleri boş döndü. Bunun üzerine Sarı Efe, bir kez daha Ziya Hurşit'i bularak buna bir çözüm bulunmasını istedi. Ertesi gece, Sarı Efe Edip, Ziya Hurşit Edip'le kâhyası Çopur Hilmi, Kirtikoz Şevki İdris'in bahçesi denen yerde toplandılar. Burda suikast için en elverişli yerin neresi olabileceği üstüne düşünüp konuştular. İleri geri birçok tartıştıktan sonra en uygun yerin Kemeraltı olduğunda karar kıldılar. Bu çözümü ortaya atan Salt Efe Edip'ti. Bu da karara bağlandıktan sonra, ayrıldılar. Sarı Efe, daha önce Giritli Şevki'ye verdiği iki bombayı ondan alarak Çopur Hilmi'yle Ziya Hurşit'e gönderdi. Motorla kaçış işi suya düşünce, Sarı Efe'yi bir korkudur almıştı. Şevki'nin artık bu tehlikeli işte rolü kalmadığından bombaları da ondan almıştı.

Artık, İzmir de son kerte tehlikeli bir durum aldığından ertesi gün rıhtımda kalkmak üzere bulunan Mahmut Şevket paşa vapuruna atladığı gibi İstanbul'a kaçtı. Ancak, arkasında Giritli Kirtikoz Şevki diye bir saatli bombayı suikastçıların ayakları dibine bırakarak gittiğini de unutmuştu. Bunun patlamasiyle kendi canını da tehlikeye atabileceğini şaşkınlıktan düşünememişti. Sarı Efe, İstanbul'a Abidin'le birlikte kaçmıştı. İstanbul'a vardıklarında Abidin, tepebaşı'ndaki Bristol otelıne indi. Sarı Efe de

Kayınbiraderi Diş doktoru Mustafa Şevket'in evine konuk oldu. O geceyi karadüşlü saatlerle boğuşarak geçiren Sarı Efe ertesi sabah erkenden yatağından fırladığı gibi Eristol oteline koştu:

«İzmir'den ne haber, Abidin?»

«Sabah gazetelerinde hiçbir şey yok. Bakalım, akşam gazetelerini bekleyelim.»

Meraktan patlayacaklardı. Ne oluyordu? Veteriner albay Yasin'i de alarak Şükrü'nün evine koştular. Onu da büyük heyecan, kaygı içinde buldular. Şükrü, kızıp köpürerek, yanıp yakılarak Ankara suikast girişiminin öyküsünü anlattı:

«Korkak, beceriksiz herifler! Ankara'daki dört başı bayındır suikast işini İzmir'e götürmek zorunda kaldık. Suikastçıların iyi bilmedikleri bir çevre. Kim bilir, belki de işi yüzlerine gözlerine bulaştırmışlardır. Kim bilir belki de şu dakikada hepimiz tehlikedeyiz. Arif beyin köşkünde gecelediğimiz gece, ne güzel bir pozisyon yakalamıştık. Çok elverişli bir yerde, iyisu mevkiinde, mezarlığın yanında bir pusu yeri bulmuştum. Atıcılara beğendiremedim. Neden mi? Canlarından korkuyorlar da ondan. Yoksa, çoktan bu iş olup bitmişti. Ankara'da iktidarı tehlikesiz bir elma, dikensiz bir gül gibi ellerine geçirmek isteyen bir sürü hain ervah var. İş, zora gelince hemen gözleri büyüyor, yürekleri çarpmağa başlıyor. Azraili yanıbaşlarında görmeğe başlıyorlar. Kalıplarına bakarsanız kendilerini bir adam sanırsınız: Örneğin, Rüştü paşa ile Sabit, bir gün korkudan gözleri dönmüş olarak gelip beni buldular. Korkudan soluyorlardı. Böyle bir iş olup olmadığını sordular. Kim bilir, belki de kendilerine danışılmadan işe girişildiğinden dolayı, iktidarı tekbaşımıza ele geçirmemiz olasılığından dolayı kaygıya kapılmışlardı. Hemen Rauf beye koşarak durumu anlatmışlar. Bu kez Rauf bey heyecan içinde beni buldu·

«Gelip durumu açıklamazsanız işi Gazi'ye bildirmek zorunda kalacağım» dedi. Hüseyin Rauf beyin bu direnişi üzerine Ankara suikast planı suya düştü. Bombalarımız, tabancalarımız, şaha kalkmış umutlarımızla yine İstanbul'a döndük.»

Şükrü, suikast işinin kesinlikle bir sonuca vardırılacağını, ülkede asker diktatörlüğünün kurulmasının önleneceğini her neye mal olursa olsun bunu yapılacağını, bu işin İzmir'de olmazsa başka bir yerde yapılması gerektiğini söyleyerek onları aydınlatmağa çalıştı.

Şükrü, yeni usuna gelmiş gibi Sarı Efe'ye şöyle sordu:

«Yahu, seferberlikte asılarak öldürülen Serezli Çerkez Ahmet'in oğlu ile arkadaşları, işittiğime göre İzmir'deymişler. Bunları soruşturup öğrenmeli. Bunlar, bizim iş için biçilmiş kaftandır. Bunları bulup bu işe yanaşıp yanaşmayacaklarını öğrenmeli.»

Sarı Efe Edip, bu son görüşmede çok şey öğrenmişti: Demek'ki bütün birinci Meclisten atılan mebuslarla Terakkiperver Cumhuriyet partisinin kurucuları, uzaktan yakından bu işin içindeydi. Hemen hepsi, suikast örgütünün içinde görünüyordu. Ancak, Terakkiperver partinin suikastla eylemce ilgilenenleri arasında eski maarif Nazırı Şükrü, Rüştü paşa, Halet, Halis Turgut, Necati, Abidin'le askerlerden albay Arif, Kazım Karabekir paşa, Ali Fuat paşa, Cafer Tayyar paşa, Rauf bey bulunmaktaydı. Birinci Meclisin ikinci grup denen muhaliflerinden albay Kara Vasıf, eski Ankara valisi Abdülkadir, eski Ardahan mebusu Hilmi de geniş suikast eyleminin içinde yer almış gibi görünmekteydi. Yine, Sarı Efe'nin anladığına göre, bütün bu suikast işinin kurmay başkanlığını en geri planda eski işçe nazırı Kara Kemal yapıyordu. Veteriner albay Rasim de Terakkiperverlerle onun arasında kuryelik yapmaktaydı. Ayrıca, Kara Vasıf, Abdülkadir, birçok girgin kişilerle şirket-

lerden para yardımı sağlayarak örgütü yaşatmağa çalışıyorlardı. Bu arada zengin bir adam olan eski Maliye Nazırı Cavit'ten de para sızdırarak örgüte veriyorlardı.

Sarı Efe Edip, bunları zamanla şundan bundan edindiği bilgilerle öğrenmiş, bütünlemişti.

17 haziran 1926 çarşamba günü saat on bire doğru, İzmir hükümet konağının basamaklarını tırmanan Kirtikoz Şevki, üzerine kar yağıyormuşçasına heyecandan titriyordu. Vali Kazım (Dirik), bütün görgü kurallarını çiğneyerek odaya giren genç adamı şöyle azarladı:

«Ne var? Bu, nasıl giriş?»

Şevki, belki heyecandan söyleyemem diye söyleyeceklerini kurşun kalemle bir kağıda yazmıştı. Bunu valiye uzattı:

«Vali bey, bunu kendi el yazımla yazdım. Gazi paşaya...»

Kazım Dirik, bunda bir bit yeniği olduğunu anlamış, onun heyecanının dinmesini bekliyordu.

«Gazi paşaya mı yazdın?» diye yumuşak bir sesle sordu.

Şevki, çok karışık duyguların, düşüncelerin etkisi altında bunalmış bir durumdaydı. Kesik kesik şöyle konuştu:

Emir verin. Gazi'ye bildirin. Hepsini yakalayın. Daha vakit var. Vuracaklar Gazi paşayı. bomba atacaklar. Gazi'yi öldürecekler. Otomobili Kemeraltı caddesinden geçerken yapacaklar bu işi. Saldırıya geçecekler. Aman, vakit yitirmeyin. Hepsini yakalayın. Size haber veriyorum. Gazi'ye karşı bir suikast hazırlanmıştır.»

Vali Kazım Dirik, az zaman içinde genç adamın anlatmak istediği korkunç gerçeği anladı.

Vali Kazım Dirik, karşısındaki adamın deli olmayıp korkunç bir gizi açıkladığını anlar anlamaz hükümetin altındaki polis müdürlüğünü alarma geçirdi. Bütün ulusal kurtuluş savaşı boyunca Antalya bölgesinde casuslara karşı korkunç bir savaş açmış olan, şimdi, İzmir polis müdüriyetinde görevli olan Mehmet Ali, iri gövdesiyle sokağa fırladı. Arkasından ellerinde kelepçeler taşıyan sekiz on sivil memur koşuyordu.

Gafferzade otelinin çevresi sarıldı. Mehmet Ali, yanındaki tabancalarını çekmiş polislerle otelin merdivenlerini tırmanmağa başladı. Otelin en üst katında merdiven başındaki odanın kapısına tilki adımlariyle vardılar. Kapının içerden kilitli olduğunu sanarak bütün güçleriyle kocaman bir kaya gibi kapıya yüklendiler. Kilitli olmayan kapı ardına dek açıldı. Kapıya yüklenen memurlar, birdenbire kendilerini odanın ortasında buldular. Birisi elektriği yaktı. Ziya Hurşit, elleri yastığının altındaki çifte tabancada, uzanmış durumdaydı. İri, güzel gözleri korkuyla açılmışsa da sonra çabucak kendine geldi. Yüzü, bir gülümseyişle aydınlandı. Mehmet Ali, tabancasını onun burnuna dayayarak:

«Davranma, teslim ol, ayağa kalk» diye gürledi.

Ziya Hurşit, uzandığı yatağından yere atladı. İki polis getirdikleri kelepçelerden birini onun bileklerine geçirdi. Ziya Hurşit'in gülümseyen yüzü, soğukkanlılığı Mehmet Ali ile birlikte öbür polisleri de şaşırtmıştı. Onlara yastığının altındaki dolu tabancaların, yatağının altındaki İngiliz bombalarının yerini gösterdi. Sonra, giyindi. Otelden çıktılar. Polis Müdürlüğüne yollandılar. Polis müdürlüğü o yüredeydi. Ancak, oraya gitmeden önce yolun sağında ki Ragıppaşa oteline de küçük bir baskın yaparak Çopur Hilmi'yi, Laz İsmail'i, Gürcü Yusuf'u yataklarından kaldırdılar. Dört kişilik suikastçı grupu, elleri kelepçeli, Polis

müdürlüğüne götürüldüğünde saat gecenin bir buçuğuydu. Bütün memurlar yataklarından kaldırılıp oraya getirilmişti. Koridorlar tabancalı, asık, öfkeli suratlı insanlarla doluydu. Ordan oraya eşyalar taşınıyor, bir kaynaşmadır gidiyordu. Vali Kazım Dirik de etekleri zil çalarak öteye beriye koşup duruyordu. Mobilyaları, eşyaları boşaltılmış, tamtakır odalardan koridorun dibindeki birincisine Ziya Hurşit tıkıldı. Öbür üç suikastçı da o bölümdeki ayrı ayrı odalara kondu. Dört kapıya da ayrı nöbetçiler dikildi.

Geceyarısı tatlı uykularından kaldırılan iki savcı, Hasan, Ekmel, sanıkları birer birer sorguya çekmeğe başladılar.

Ancak, bu saatte gerek İstanbul'da gerekse Ankara'da tutuklamalar sürdüğünden Vali ile Polis müdürü onlar için de burda yer hazırlamak zorunda olduklarını düşünerek hanıl hanıl çalışmalarını sürdürdüler.

17 haziran 1926 çarşamba günüydü. Ankara İstiklal Mahkemesi üyeleri, o gün çok çalışmış, kan ter içinde kararlar vermişler, kapalı bir salonun baskısı altında iyice bunalmış, kendilerini dışarı attıklarında bu sıcak günün hıncını almak üzere bir karara varmış bulunuyorlardı. Candan arkadaşları Maraş mebusu Nurettin'in Çankaya yöresindeki evinde serinlemek üzere kendilerini bir akşam yemeğine çağırtmışlardı. İki otomobil dolusu son derte korkulu insan, Çankaya sırtlarına doğru yollandı. Bir ayak önce bir serinliğe ulaşmağa can atıyorlardı. İlk arabaya Afyon mebusu Ali Çetinkaya, Gaziantep mebusu Kılıç Ali, ikinci arabaya da Necip Ali Küçüka, doktor Reşit Galip, Rize mebusu Ali binmişti. Kavaklıdere'den geçerken eski bir dostu çiğneyip geçmemek üzere bir karara vardılar: Albay Ayıcı Arif'in köşkü oracıktaydı. Kılıç Ali, Kel Ali'ye oraya da biraz uğramalarını önerdi.

«İyi olur, biraz laf atarız.»

Ancak, oraya uğramak üzere karar verinceye dek otomobiller köşkü bir hayli geçmişti. Arkadan gelen arkadaşları işaretle durdurdular. Daracık yolda dönemediğinden her iki araba da geri geri giderek albayın köşkünün önüne vardı. Her iki arabadan inen korkunç mahkeme kurulu, ağır ağır köşke doğru ilerledi.

Öbür yandan eksiksiz bir mahkeme kurulu olarak köşküne doğru ilerleyen bu astığı astık kestiği kestik korkunç heriflerin gelişini gören albay Arif'te şaşkınlık oldu. Albay, bu gelişin olağanüstü bir şey olduğuna inanarak onları soğukkanlıca karşıladı. Bu, neyin nesiydi? Gösterdiği soğukkanlılığı ancak, cephelerde çok dövüşmüş bir asker gösterebilirdi. İzmir'de yapılmasına kesin olarak karar verilen suikast saatlerinde bu celllatların onun evinde ne işi vardı? Albay Arif, soğukkanlı görünmek üzere kendini pek çok zorlamışsa da yüzünün rengi atmış, gözlerinin mavisi, su katılmış rakı gibi bulanmıştı. Yine de işi şakaya vurarak şöyle dedi:

«Hayrihi ve şerrihi minallahi teala!» (İyilik de kötülük de allahtandır.)

Yargıçlar, köşke girmeyerek evin önündeki serince bahçede oturdular.

Kılıç Ali, albay Arif'in şakasına şu şakayla yanıt verdi:

«Ey Arif bey, şimdi doğruyu söyle bize, bakalım. Son toplantınızda kimler vardı? Ne gibi konularda karara vardınız?»

Albay Arif, bu soruyu büsbütün doğruya olarak büyük bir korku geçirdi. Demek ki Ziya Hurşit'le Şükrü'yle filan yapılan toplantı açığa çıkmıştı. Demek ki suikast örgütüne katılan o cahil bıçkınlardan biri baklayı ağzından çıkarmıştı. Şimdi, ne olacaktı? Yargıçlar kalkmış evine dek gelmişti. Demek ki sorgusu burda yapılacaktı. Albayın gös-

terdiği büyük korku, Kel Ali'nin de gözünden kaçmamıştı Adamcağızın korkmasına acıdı, bu pis şakanın etkisini silmek üzere şöyle konuştu:

«Arif Bey, Kılıç Ali sana müziplik yapıyor. Aldırma.»

Albay, Kel Ali'nin doğruyu söylemesine sevineceği sırada Kılıç Ali, şakasını sürdürdü. Hizmetçi kadın kahveleri getirdiği sırada albaya şöyle dedi:

«Sen, hele şu kahveyi bir yana bırak da toplantıda kimler vardı onları söyle.»

Albay, bir süre daha yıkıcı, gizli heyecanının, korkusunun pençesinde kıvrandıktan sonra, bu işin doğrunun üstüne basan son kerte tehlikeli, bilinçsiz bir şaka olduğu kanısına vararak kendine geldi.

Albay Arif'e soğuk ölüm terleri döktüren Kılıç Ali ile öbür yargıçlar, akşama doğru hep birlikte kalkıp daha yukardaki Maraş mebusu Nurettin'in evine yollandıklarında İzmir bölgesinde suikast ihbarı yapılmış, vilayette, polis müdürlüğünde, İstanbul güvenlik güçlerinde kıyamet kopuyordu. Kaçakçı Giritli Şevki, birçok etkenin etkisi altında, suikast işini İzmir Valisi Kazım (Dirik) paşaya korku, heyecan içinde aktarıvermişti.

7 Mayıs 1926 cuma günü, Cumhurbaşkanı Guzi Mustafa Kemal, Ankara istasyonunda trene bindi. İstasyon bomboştu. Kalabalık tören uğurlayıcıları yoktu. Öyle istemişti. Sessiz, dinlendirici bir gidişti. Tropik iklimlere kardeş sıcak, bol yemişli, zengin bir iklime sahip olan Türkiye'nin akdeniz kıyılarında şöyle birkaç gün kafasını dinlendirmek istiyordu. Akşamın saat yedi buçuğunda tren kalkarken, cumhurbaşkanının sarışın başı, açık kompartımanın penceresinden dışarı sarkmış, kendisine karşı çılgınca gösteri yapan halkı selamlıyordu. Güneye doğru bu ikinci gidişiydi. Birincisini Latife'yle yapmıştı. Şimdi, tekbaşınaydı. Bu yüzden biraz üzgünse de, kendisini alkışlayan şu kalaba-

lık karşısında bulundukça hiçbir zaman kendisini yalnız duymayacağını anlıyordu. Bu yüzden de yaşayışının en mutlu günlerinde olduğunu duyuyordu.

Tren, bozkırın karanlığında dumanlar saçarak uzaklaşırken, paşa, içki sofrasının başında, tren tekerleklerinin birdiziyle tıkırtısına kendini verdi. Eskişehir, Afyon, Konya duraklarında trenden inmeyerek, buralarda biraz çok, biraz az mola vererek Tarsus'a vardı. Orda güneyin tropik havası, çiçek kokularıyle yüklü olarak yüzüne çarptı. Ordan Mersin'e, sonra, Silifke'ye uzandı. Silifke'de kurmağa başladığı çiftliğini gezdi dolaştı, bilgi aldı. Birkaç gün orda kaldı. Güneyin sıcak, verimli topraklarına bayılıyordu. Hele böyle bir yerde kendine özgü bir çiftliği olması, ona mutlu düşünceler veriyordu. Bir çiftlik, biraz da eski romantik duygularla karışık olarak ona gerçekten sonsuz mut veriyordu. Öyle sanıyordu ki bütün Türkiye az zamanda böyle örnek çiftlikler gibi işlenip güzelleşecekti. Paşa, bu mutlu düşüncelerle sarmaş dolaş, orda bir süre daha eğlendikten sonra yine trenle geri döndü. Ceyhan'a Adana'ya uğradı. Ondan sonra, yollarda hiçbir yana uğramadan Bursa'ya doğru yol aldı. Bursa'nın da sıcak, yeşil, günleri gelip çatmıştı. Bu, yeşil camiler, türbeler, sıcak kaynar sular kentini de çok seviyordu. Kaplıcalara girip gençliğinden beri böbreklerini biçaklayıp duran ağrılardan arınmağa çalıştı. Sonra, denizin can veren kokusuna kavuşmak üzere Mudanya'ya gitti. Orda da birkaç gün kaldı. Hele, paşanın İstanbul'un yanıbaşına sokulması, bu kentin halkını gıcıklamağa, Mudanya'ya üstüste dostluk bildirici kurullar gelmeğe başlamıştı. Bu dinleniş sırasında bu protokol kurallarını paşayı çok yoruyorsa da canının çok çektiği bu güzel kentin kendisini seven insanlarını sık sık karşısında gördükçe ayrı bir mut duyuyordu. Kurtuluş savaşı biteli çok olduğu halde oraya gidememiş,

gençlik yada felaket günlerinin bu çok güzel kentinin güzelliğiyle yakından sarmaş dolaş olamamıştı. Oradan, uğramaksızın Hamidiye ile geçmiş, Trabzon'a gitmiş, Erzurum'da oluşan deprem yüzünden bu zevk de çarçur olmuştu. İşleri birtürlü yoluna koyamıyordu. Doğudaki ayaklanış da onu Anadolu'da bir süre daha tutmağa zorlamıştı. Muhalifler, daha çok İstanbul'u merkez edinmiş, orda harıl harıl Cumhuriyeti yıkmak uğruna çalışıp duruyorlardı. Bütün bu muhalif, zararlı öğeleri temizlemeden İstanbul'a gönül rahatlığiyle nasıl giderdi? Bütün İstanbul gazeteci-leri, orda hergün kamuoyunu karıştırıcı, kuşkuya düşürücü bir yayın yaylımateşi yapmaktaydı. Bu haşeratın sonu alınmadıkça oraya girmeyi hiç de canı istemiyordu.

Cumhurbaşkanı, bir süre Mudanya'nın hem yeşil hem mavi ilkyaz güzellikleri içinde biraz kafasını dinlendirmek istediyse de bunu başaramadı. Onun Mudanya'da bulunduğunu öğrenen İstanbullular, daha başka kentler birçok kuruluşlar adına kurullar göndererek ona saygılarını sunuyor, onu yine protokollara zorluyordu. O da bunları sevgiyle karşılıyordu. Halkla yada onun delegeleriyle karşılaştıkça kendi egemenliğinin gerçek anlamını anlar gibi oluyor, yalnızlıktan kurtulduğunu duyuyordu. Ulusal kurtuluş savaşını birlikte yaptığı bütün kavga arkadaşlariyle birbirlerinden kopmuş durumdaydılar. Hangi nedenle olursa olsun, bu onu yalnızlığa düşen egemenlerin korkunç yalnızlığına itiyordu. Halkın kendisine gösterdiği bu yakınlık, onun egemenlere özgü derin yalnızlığını avutuyordu. Mudanya'nın önünde demirleyen Gülcemal vapuru bir gezici sergi haline etirilmişti. Onu gezdi, inceledi. Sonra, Bursa'ya yollandı. Ordan da bir otomobil konvoyu ile İzmir'e yollanmak üzereyken İzmir valisi Kazım Dirik'ten son kerte önemli bir yıldırım telgrafı aldı. Bunda şöyle diyordu:

«Şahsı devletlerine karşı düzenlediği anlaşılan melunca bir suikast girişimi meydana çıkarılmış olduğundan Lütfen yolculuklarının geri bırakılması.»

Mustafa Kemal, makina başında durumu yakından öğrenmek istedi. Telgraf telleri, İzmir'le Balıkesir arasında çok cansıkıcı laflar taşıdı durdu. O zaman, paşa, bir zaman önce İzmir'deki yeşil-kırmızı orduların manevraları sırasında fılısdanan suikast söylentisinden çok daha geniş, doğruya benzer bir suikast işinin karşısında bulunduğunu anladı.

Ancak, bir rastlayışla açığa çıkan bir suikast işinin dallandırılıp budaklandırılmaması için düzen alındı. Ankara'daki birkaç hükümet adamıyle İzmir'deki teknik kişilerden başka hiç kimse durumu bilmemeliydi.

Cumhurbaşkanı, Balıkesir'den hiçbir yana kıpırdanmayarak Ankara ile İzmir arasında bir haberleşme trafiği açtı. Haziranın on altıncı, on yedinci günleri boyunca bunlarla uğraştı. Kendisine suikast yapması olasılığı olan bütün iri ufaklı kuşkulular tutuklanıp sıkı bir gözaltına alındıktan sonra İzmir yolculuğunu yapmağa karar'ıydı.

17 haziran 1926 günü biraz serinlemek üzere Nuret-tin'in Çankaya'daki köşküne giderken yol üstündeki Ayıcı Arif'i de çiğneyerek geçmemek üzere onun köşküne de uğrayıp söyleşen İstsiklal Mahkemesi yargıçları, geç vakit geri döndüklerinde Kılıç Ali, annesinin kendisini dört gözle beklediğini gördü. Tedirgin edilmemeleri için Nuret-tin'in köşküne gittiklerini hiç kimseye söylememişlerdi, Annesi, Kılıç Ali'yi daha dış kapıda karşıladı. Kadıncağız, çok heyecanlıydı. Bekar oğluyla evde yalnız oturan kadıncağız'ın yüzünden heyecanlı olduğu anlaşılıyordu.

«İsmet paşa seni arıyor, oğlum, nerdesin?»

«Gece yarısı İsmet paşa beni ne yapacak?»

«Bilmem. İçişleri Bakanlığında seni bekliyormuş. Gelince kendisine hemen haber veriniz, dedi.»

Kılıç Ali, geceyarısı; başbakanın İçişleri Bakanlığında kendisini beklediğini çok garip buldu. İçine bir kurt düşmüştü. Bu bir kuşku değil, bayağı bir kaygıydı. Son kerte önemli bir iş olmasa başbakan onu böyle yatağından kaldırırcasına çağırır mıydı?

Hemen İçişleri Bakanlığına koştu. İsmet paşa, oturmuş asık kaygulu yüzüyle bekliyordu. Ali Çetinkaya, Necip Ali Küçüka, Doktor Reşit Galip de aradan çok geçmeden geldiler.

İsmet paşa, bir zamandan beri elinde tuttuğu telgrafı onlara verdi: Korkunç durumu böylece öğrendiler. Cumhurbaşkanına çok geniş bir suikast örgütünce suikast yapılacaktı. Hükümet, İstiklal Mahkemesinin hiç vakit geçirmeden İzmir'e yollanmasını istiyordu. Bu sırada İsmet paşaya İzmir'den gelen ikinci bir telgraf ta o gün İzmir'e varacak olan Mustafa Kemal'le bombalar, tabancalarla saldıracak olan Ziya Hurşit'le kiralık katillerin yakalandığını bildiriyordu.

İsmet paşa, İstiklal Mahkemesinin İzmir'e elden geldiğince hızlı gitmesi için özel bir tren hazırlattı. Trenin yola çıkmasından önce yargıçlar, kompartımanda toplanarak durumu görüştüler. Ziya Hurşit, yapılacak, suikastı en ince ayrıntılarına dek anlatmış olmakla birlikte bunun genişliği üstüne bilgi vermemişti. Acaba Terakkiperverler bir örgüt olarak bu işin içinde yok muydu? Suikasttan sonra hükümeti değiştirecek, teslim alacak kişiler nerdeydi? Salt birkaç zibidinin suikast yapması, neyi gösterirdi ki? Terakkiperver partinin üyeleri kesinlikle bu işin içinde, yöneticileri durumundaydılar. Hemen hepsinin ayrasız tutuklanması gerekti. Yargıçlar, bu karara vardıktan sonra

bütün Terakkiperverlerin bulundukları yerlerde aynı saatte tutuklanmaları için hükümeti uyardılar. Tutuklanan herkesin evi de inceden inceye aranacak ele geçecek bütün belgelerle kağıtlar İzmir'e gönderilecekti.

İstiklal Mahkemesi üyeleri, vakit geçirmeden yola çıktı. İzmir'e varınca polisin daha önce yaptığı koğuşturma, soruşturma dosyalarına el koydular. Düşündüklerine göre, başta Kara Kemal olarak bütün eski İttihatçılarla Terakkiperver partinin üyeleri bu işin içindeydi.

Bütün kuşkulu kişiler tutuklanıp kilit altına alındıktan sonra cumhurbaşkanı, artık, İzmir'e doğru yola çıkmakta bir sakınca görmedi.

Cumhurbaşkanı İzmir'e yollandığı sırada hükümet şöyle bir bildiri yayımladı:

«Cumhurbaşkanı hazretlerinin yolculukları sırasında İzmir'de yapılmak üzere bir suikast düzenlendiği meydana çıkmıştır. Düzenleyiciler, silahları, bombaları, hazırlıklarıyle cumhurbaşkanı hazretlerinin İzmir'e varmalarından birgün önce tutuklanmışlar tutuklular suikast girişimlerini açıkça söylemişlerdir. Sorun, İstiklal Mahkemesine verilmiş. Mahkeme kurulu davayı yerinde izlemek, görmek üzere İzmir'e yollanmıştır.»

Ertesi gün de cumhurbaşkanı, kendisi ulusa şu bildiriyi yayımladı:

«Türk ulusuna: yapılmasına engel olunmuş olan suikast girişimi dolayısiyle derneklerden, kuruluşlardan, memurlardan, komutanlardan, subaylardan, mebuslardan, bütün arkadaşlarla yurttaşlardan aldığım içten üzgünlüklerini içeren mektuplarla telgraflardan dolayı pek duygulu ve minnettarım. Girişimlerinin benim kişiliğimden çok kutsal cumhuriyetimize ve onun dayandığı yüksek ilkelerimize doğrul-

tulmuş olduğuna kuşku yoktur. Bu nedenle genel olarak gösterilen duyarlıkla cumhuriyet ilkelerimize olan büyük bağlılığın ne kerte sarsılmaz olduğuna bir kez daha inandım. Temeli büyük Türk ulusunun ve onun kahraman çocuklarından oluşan büyük ordumuzun vicdanında us ve bilincinden kurulmuş olan Cumhuriyetimizin ve ulusun ruhundan esinlenmiş ilkelerimizin, bir gövdenin ortadan kaldırılmasiyle yıkılabileceği sanısında bulunanlar çok zayıf beyinli mutsuzlardır. Bu gibi zavallıların, Cumhuriyetin adalet ve kudret pençesinde hakettikleri işleme uğramaktan başka nasipleri olamaz.

«Benim Naçiz gövdem bir gün elbet toprak olacaktır. Ancak, Türkiye Cumhuriyeti sonrasız yaşayacaktır ve Türk ulusu güvenlik ve mutunu koruyan ilkelerle uygarlık yolunda ikircikşiz yürümeyi sürdürecektir.

Cumhurbaşkanı
Gazi Mustafa Kemal»

Cumhurbaşkanının bildirisi yayımlandıktan sonra yurdun her yanından ona bağlılık telgrafları yağmağa başladı. Ona bağlı kalınacağına ant içiliyor, suikast düzenleyiciler lanetleniyordu. İzmir kentinin seçtiği bir kurul da Cumhurbaşkanına geçmiş olsuna gitti. Paşa onlara şöyle ünledi:

«Yüksek kurulunuzu saygıyla selamlarım. Sayın İzmirlilerle yöre halkının, soylu hemşerilerimin, bana karşı düzenlenen suikasttan dolayı gösterdikleri derin duygulanmaları, yüksek heyecanı minnettarca öğreniyorum. Çok duygulandım. Soylu ulusumuzun beni ne kerte sevdiğini biliyorum. Bu gösteriler bana olan sevginin, şefkatin, özellikle, ortak ülkümüze olan bağlılığın yüksek derecesini gösteren yeni bir kanıttır. Teşekkür ederim. Mutluyum.

«Beni öldürürlerse, yurttaşlarımın benim öcümü alacaklarına inanıyorum. Ben ölürsem soylu ulusumuzun, birlikte yürüdüğümüz yoldan hiçbir zaman ayrılmayacağına inanıyorum. bundan dolayı içim rahattır.

«Hasımlarımız, düşünebildikleri iğrenç çözümlere istediklerince başvursunlar. Onların çılgınca davranışları bizim devrim ateşimizi söndüremez. Onların kendilerini felakete, zaman zaman ulusu acıya uğratan akılsızlıklarına acıyorum. Cumhuriyet hükümetimizin demir pençesi ve yüksek İstiklal Mahkemesinin adaletli eli duruma bütünüyle egemen bulunuyor. Sayın halka, onların adaletli çalışmaları sonuçlarını beklemelerini salıklarım.

«Yaşasın ulss! yaşasın devrimimiz.»

Naim palas otelinin yöresi çok sıkı bir güvenlik kordonu altına alınmıştı. Kapıda bombalı erler, sivil, resmi polisler nöbet bekliyordu. Otelin arka kapıların da polisler, nöbetçiler konmuştu. Başyaver Rüsuhi, etekleri zil çalarak bu güvenlik düzenini denetliyor, nöbetçilerle polislere sert buyruklar veriyordu:

«Buraya dışardan hiç kimse girmeyecek. Mebus da olsa, paşa da bana haber vermeden içeri kimseyi almayacaksınız. Yalnız Vali Kazım, komutan Fahrettin (Altay) başbakan İsmet, mareşal Fevzi paşalar başka. Onlar, girebilirler.»

Oysa, bunu kim dinliyordu? Cumhurbaşkanına geçmiş olsuna gelenlerin haddi hesabı yoktu. Bu sırada pek çok kişi de kapıdan dönmek zorunda kalıyordu. Ancak, kapıdan dönenler, kızmıyor, durumun önemini düşünerek anlayışlı davranıyorlardı. Naim Palas'a en çok girip çıkan da vali Kazım Dirik'ti. Bir ara, Samsun valisi Fahri geldi. İçeri alındı Arkasından gelen birkaç mebus içeri alınmadı.

Cumhurbaşkanının çok iyi olduğundan, başını kaşıyacak zamanı bulunmadığından sözedilerek gelenlerin geriye çevrildiği bu sırada kapıda bir otomobil durdu. Halk, şoförün yanından bir polisin, arkadan da başmemur Mehmet Ali ile hasır şapkalı yakışıklı, boylu boslu, elleri kelepçeli genç bir adamının indiğini gördü. Elleri kelepçeli adam, Mehmet Ali'nin yardımiyle inmişti. Elleri kelepçeli adamın eski Lazistan mebusu Ziya Hurşit olduğunu anlayan kapıdaki memurlarla çevredeki halk, onun buraya neden getirildiğini birbirlerine sorarak meraka kapıldılar.

Oysa, Cumhurbaşkanı daha önce:

«Getirin göreyim» diye buyurmuştu.

Ziya Hurşit, kollarından sıkıca tutan, arkasından caketini yakalamış olan polislerin itip kakmasiyle yukarı kata, Cumhurbaşkanının karşısına çıkarıldı. Memurlar geri çekilerek onu Mustafa Kemal'in karşısında yalnız bıraktılar. Bir koltukta oturan paşa, biraz öne eğilerek, birinci meclisin bu genç, yakışıklı, yırtıcı, kavgacı üyesini, eski deniz subayını ilgiyle, yumuşak bakışlarla süzdü. Elden geldiğince kinsiz, öfkesiz, rüzgarsız bir durum takınarak onun iri, güzel gözlerine babaca baktı. Bu soğukkanlı bakış, kinsiz yüz karşısında, Ziya Hurşit'in bocaladığı görüldü. Gözlerini yere indirdi. Paşa, şöylece söze başladı:

«Ziya Hurşit bey, uzun bir zaman iş ortaklığı yapmış değil miydik? Bir amaç uğruna çalışmamış mıydık?»

«Evet, paşam.»

«Nedir bu suikast? Hem de örgütün elebaşısı, ruhu imişsiniz, öyle mi?»

«Öyle... Doğrudur. Suikast yapmağa geldim. Ancak kuvvede kaldı. Eyleme çıkmadı.»

«Sizden bunu beklemezdim.»

«Dünya beklenmedik şeylerle doludur, paşam. Ne yapayım ki karşınızda bu durumda suçlu olarak bulunuyorum. Ne diyebilirim?»

Artık, konuşulacak bir şey kalmadığını gören paşa, gizli bir işaretle Ziya Hurşit'i alıp götürmelerini buyurdu.

Ziya Hurşit, paşanın yanından döndükten sonra tedirgin saatler geçirmeğe başladı. Bütün gece odada volta vurarak düşündü. Öldürmek üzere olduğu adamda kendisine karşı hiçbir düşmanlık görmeyince şaşırıp kalmış, bundan bir takım önemli yemişler toplayabilmenin umudu na bile kapılmıştı. Acaba, durumu mertce, bütün ayrıntılariyle anlatmasa, kendisine yardımcı olamaz mıydı? Acaba, Mustafa Kemal, kendisine neden böyle yumuşak, şöyle katlı davranmıştı? Kendisinden af dilemesini mi istemişti yoksa? Ne yapmalıydı? Evet, bir kez daha paşayı görecek, durumu olduğu gibi, bir çocuk saflığiyle ona da anlatacaktı. Kim bilir bir umuttu. Bu genç yaşta ölmek de kötü bir şeydi. Paşayı neden öldürmek istediğini düşününce, temelde, paşanın karadenizlilerin büyüklerine karşı açmış gibi göründüğü ölüm kampanyasını andı: On beş Türk soyunu sunu Trabzon'un tek egemeni Yahya Kahya'ya öldürtmüş, sonra, tehlikeli bir tanık olan Yahya Kahya'yı Trabzon kışlasının önünden geçen yolda Topal Osman'a öldürtmüş, eski deniz subayı gazeteci Ali Şükrü'yü öldürtmüş, Ve sonra, Topal Osman'ı da kendi asker arkadaşlarından İsmail Hakkı Tekçe'ye öldürtmüştü. Ziya Hurşit'in bu düşünceleri, belgelere, kanıtlara dayanmıyorsa da o bunlara inanıyordu. Trabzon bölgesinde şimdi bile egemen olan Vendetta, (kan davası) geleneğine uyarak o da bunların, bu ölülerin öcünü alacaktı. Devlet katlarında hiçbir yüksek memurluk istemiyordu.

Ziya Hurşit'in böyle durmadan aşağı yukarı dolaşmasını kötü yorumlayan polisler, güvenlik düzenini artırdılar. Adamın kendisini öldürmesinden korkuyorlardı. Dar ağacına gidinceye dek onu sıkı bir kontrol altında bulundur-

makla görevli değiler miydi? Sabahleyin, Ziya Hurşit, kendisini bir kez daha paşanın karşısına çıkarmalarını isteyince işin düşündükleri kertede kötü olmadığını anladılar. Onun kendisiyle konuşmak istediğini öğrenen paşa, getirmelerini buyurdu.

Ziya Hurşit, hücresinde nasıl bütün gece bir aşağı bir yukarı uykusuz dolaşıp durmuşsa Mustafa Kemal de yatak odasında gözünü kırpmamıştı. Bütün bu eski ideal arkadaşlarının elbirliğiyle canına kıymağa hazırlanmaları, onu derin derin düşündürmüştü. Ulusu uygarlığa götürecek devrimlerin yapılmakta olduğu bir sırada hepsinin kendisine düşman oluşunu birtürlü anlayamıyordu. Bunların hepsi de uslarını peynir ekmekle mi yemişlerdi? Bunların hiçbiri de mi ulusunu, yurdunu sevmiyordu? Ziya Hurşit'e varıncaya dek bunların hepsi cumhurbaşkanı, başbakan olmağa kalkarsa ufak memurluklara kim bakacaktı? Kendisi için cumhurbaşkanlığı hiç de sorun değildi. Bütün sorun, Türk ulusunun kurtuluşuydu, batı uygarlığı düzeyine yükselmesiydi. Bütün bu kendisine diş bileyen, canını almak isteyen irili ufaklı kişilerin, paşaların hepsi de belki Türkiye'de cumhurbaşkanlığı yapabilirdi. Ne var ki bunların batı uygarlığı kavramı üstüne hiçbir temelli düşünceleri yoktu. Aradan çok geçmeden, Halifeliği yada padişahlığı geri getirebilirlerdi. Hepsinin de gıyneklerinin altında ortaçağ kalıntıları yaşıyordu. Ülkeyi bu adamlara nasıl bırakabilirdi? Ne korkunç dönemlerden geçerek kurtardıkları bu güzel yurdu nasıl olur da bir kez daha iç-dış düşmanların ellerine bırakabilirdi? Hayır, bu olacak iş değildi Bu sırada bu suikast işinin, kendisini zalim, kaygusuz yapmasından da korkuyordu. Kazım Karabekir neyse ne de Ali Fuat paşa, o candan eski sınıf, ideal, mapusane arkadaşı, nasıl olur da bu işlerin içinde bulunabilirdi? Evet, bu eski, yiğit, kahraman arkadaşı, İstanbul'un yönetimini ele almak üzere orada beklemekteymiş!

Paşa, sabaha dek bu çeşit düşünüşler altında iyice bunalmıştı. Ziya Hurşit'in kendisiyle bir kez daha konuşmak istediğini hiç düşünmeden benimsedi. Ziya Hurşit, bir kez daha onun karşısında dikilip durunca iki yorgun, uykusuz insanın bakışları karşılaştı. Ziya Hurşit, paşanın dünkü canlılığının, insancıllığının üstünde olmadığını gördü. İki iri, şehla mavi göz, yorgun, bıkkın kendisine bakıyordu .Paşanın geceyi uykusuz geçirdiğini anlayan Ziya Hurşit, onun bir şey sormasını beklemeden şöyle konuştu:

«Paşam, dün gece hakkımda gösterdiğiniz lütufkorluktan son kerte duygulandım, sonra da üzüldüm. Şaşkınlıkla konuşamadım. Kimi sorularınıza istediğim gibi yanıt veremedim. Ancak, her şeye karşın elverişli davranışınız bana güven ve yüreklilik verdi. Size karşı bir suykast örgütü bulunduğunu, yapılmasının da salt bence benimsenmiş olduğunu bir kez daha açıkladım. Nedenler sizce bilinmektedir. Epey zamandan beri aramızda şiddetini arttıra arttıra sürüp giden anlaşmazlıklardır. Örgüt, yeni değildir. Coktan beri gizlice çalışmaktadır. Suykast daha önce Ankara'da yapılacaktı. Ancak, biraderim Ordu mebusu Faik sonuçtan korkarak yada kişice kaygulanarak uygulanmanın geri bırakılmasını bize salıkladı. O zaman onu dinledik. Bu kez hiç kimseyi dinlemedik. Uygulama kararımız kesinai.»

Ziya Hurşit, bütün gece kurduğu «paşaya sığınarak kurtulmak» düşüncesini paşaya duyurur gibi yapınca o, şöyle dedi:

«Ben kendim öç almaktan hoşlanan bir adam değilim. İş, mahkemeye kalmıştır. Bunun sonucunu beklemelidir. Bu işe karışmağa hakkım yoktur.»

Ziya Hurşit, böylece içini döktükten sonra yine hücresine götürüldü. Cumhurbaşkanı bu kez Gürcü Yusuf'u görmek istedi. Gürcü Yusuf, zavallı bir halk adamıydı. Laz İs-

mail'in kurbanı sayılabilirdi. Mustafa Kemal'in karşısında elleri kelepçeli, süklüm püklüm dikiliyor, onun yüzüne bakmak yüreklliliğini bile gösteremiyordu. Paşa, sordu:

«Bana bomba atabilecek miydin?»

«Seni gördükten sonra atamazdım, paşam.»

Mustafa Kemal, akşam sofrasını, Naim Palasın altındaki holde kurdurmuştu. Burdan halka görünmek istiyordu. Kendisini yalnız bırakmış olan bütün ideal, savaş arkadaşlarının bıraktığı boşluğu halkın kendisine gösterdiği içtenlikle doldurmak istiyordu. Şu sıradu sarayı başkaldırdığı günden beri kendisini en çok yalnız duyduğu saatleri yaşıyordu. Kalın duvarlar arkasına çekilip bir Abdülhamit gibi korkudan titrer görünmek, gücüne gidiyordu. Şundan ki o, bir Abdülhamit değildi. Yaptığına inandığı iş de bütün Abdülhamit'lere, Vahidettin'lere karşıydı. Birçok cumhurbaşkanı olmayı kurmuş rakiplerinden uzak kalışının gerekliliğini, yapmayı düşündüğü devrimlerin ulusçul niteliğinde buluyor, o ulusun içtenliğine sığınarak anlayışsızlığa bir kez daha meydan okumak istiyordu. Hükümetin yayımladığı bildirinin, halkı nasıl coşturduğunu görerek haklı olduğuna daha çok inanıyordu. İşte, halkın gözünde bir efsane kahramanı gibi büyüyüp gitmiş olan Kazım Karabekir'le Ali Fuat paşa, yeni haber aldığına göre, kendisini öldürmekten sanık olarak İzmir'e getirilmek üzereydiler Kendisine inanan İzmir halkı da onları linç etmeğe hazırlanıyordu. Bunu güvenlik güçlerinden öğrenmiş, hemen buna şiddetle engel olunmasını istemişti. Her şey adil mahkemeye bırakılmalıydı.

Gazi, Naim Palas'ın önünü dolduran halkın karşısında yemeğini yer, rakısını içerken aldığı bu linç haberiyle birdenbire ürpermişti.

Bir ara otelin önündeki halkın dost bakışlarından yoksun kalan paşa, kapıların, pencerelerin sımsıkı kapa-

tıldığını görerek şaşırmıştı. Bunun neden yapıldığını sorunca içki içildiğini halkın görmemesi için yapıldığını söylediler. Buna bayağı öfkelendi. Canı sıkılmıştı. Eski padişahlar gibi onu da halktan gizlemek mi istiyorlardı? Şöyle bağırarak hemen kapıların, pencerelerin açılmasını buyurdu:

«Ulusumdan gizli yaptığım hiçbir işim yoktur. Her şeyi ulusumun gözü önünde yaparım. Hemen kapıları açınız!»

Kapılar, pencereler açılır açılmaz halk, bir coşkunluk gibi uğuldadı. Hele, Gazi, kalkıp kapının önüne çıkıp da bilinçli olarak kendini gösterince, bunu anlayan halkın ona gösterdiği sevgi gösterisi gerçekten görülecek şeydi. Bu, halkın onu kurtarıcı olarak iyice benimsediğini gösteriyordu. Halk, sevinçten durduğu yerde zıpzıp zıplıyor, sıçrıyor, yaşasınlarla ortalığı çınlatıyordu. Mustafa Kemal, halkı selamladıktan sonra birkaç söz de söylemek istediyse de gösteri birtürlü bitmiyordu. Bu aralık onun konuşmak istediğini anlayan halk, birden bire sustu. Şimdi, gittikçe artan kalabalığa egemen olan onun sesiydi:

«Beni öldürürlerse öcümü yurttaşlarımın alacağına inanıyorum. Ben, ölürsem soylu ulusumuzun, birlikte yürümekte olduğumuz yoldan hiçbir zaman ayrılmayacağına inanıyorum. Bununla içim rahattır. Hasımlarımız başvurdukları iğrenç çözümlere istediklerince başvursunlar, onların boğazlanan hayvanların çırpınışından ayrımsız davranışları, bizim devrim ateşimizi söndüremez. Onların kendilerini hüsrana uğratan ussuzluklarına acıyorum. Cumhuriyet hükümetimizin demir pençesi, yüksek İstiklal Mahkemesinin adil eli duruma egemen bulunmaktadır. Onun adilce icraatının sonucuna dek sayın halkın soğukkanlıca beklemesini kendilerine salıklarım.»

★

Bütün gazeteler, korkunç suykast haberleriyle çalkalanmağa başlayınca, özellikle, bütün Terakkiperver partililerin de tutuklananlar arasında bulunduğunu gören Ali Fuat paşa, Kuzguncuk'taki anasının evinden ayrılıp Büyükdere'ye gitti. Orda iki gün saklanarak gelmekte olan felaketin ne renk alacağını anlamak istedi. 17-20 haziran günleri arasında yapılan tutuklamalar, bunun çok geniş tutulduğunu gösteriyordu. Ali Fuat paşa, sıranın kendisine de geleceğini biliyordu. Doktor Adnan'la Halide Edip'in, özellikle, Hüseyin Rauf'un, suykast işinin er geç sarpa saracağını bilerek birer bahaneyle Avrupa'ya kaçıp gitmiş olmasının ne kerte yerinde olduğunu anlıyordu. Onlar da kesinlikle tutuklanabilirdi. Eski Maarif Nazırı Şükrü, Abdülkadir, Ziya Hurşit, işi yüzlerine gözlerine bulaştırmışlardı. İş, o kerte dalbudak salmıştı ki Erzurum'la Rize'de bile dindar paşaların hükümeti ellerine geçirdikleri söylentisi yayılmış, bundan yüreklenen bütün gerici, dinci, hoşnut olmayan gruplar, ayaklanma yüreklilığı göstermişlerdi. Mustafa Kemal, başta olarak, ne İsmet paşa, ne Fethi, ne de militanlar cehennem kazanının fokurtularını işitmemişlerdi. Ne var ki halk işitmişti. Demek ki büyük boşboğazlıklar yapılmıştı.

Büyükdere'deki evde ayın on dokuzuna dek sinerek durumu kollayan Ali Fuat paşa, bu işten kurtuluş olmadığını anlayarak kalkıp anasının Kuzguncuk'taki evine gitti. Ankara'da, İzmir'de bulunan bütün Terakkiperverler tutuklandığına göre hiç kimsenin bunun dışında bırakılmayacağı anlaşılıyordu. Nitekim, paşa, eve varıp da kapıdan içeri adımını atar atmaz anneciği ona polisin kendisini aradığı haberini vermekte gecikmedi.

Paşa, tuhaf bir tedirginlik içindeydi. Abdülhamit döneminde, kurmay subay çıktıkları günlerde provokatör bir arkadaşlarının ihbariyle nasıl iş üzerinde kısıtlanıp tu-

tukiandıklarını düşündü. O, ne pis ruh tedirginliğiydi. İğrenç suratlariyle zulmün polisleri, ellerine kelepçeleri vurup götürmüşlerdi. Şu sırada, denizin lacivert güzelliğini seyrederek anneciğiyle yanyana pencerenin önünde oturmuş, bunlardan sözeden paşa yine, o günkü pis, yıpratıcı heyecana benzer bir tedirginliğin bataklığına düşmüş gibiydi. Evet, gelecekler, onu da ötekiler gibi götüreceklerdi. Tarihte egemenlerin tavuğuna kışı dedin mi sonuç hep böyleydi. Rahmetli babasının, annesinin, kendisinin başından geçen destanlar gibi serüveni, anneciğiyle başbaşa bir kez daha andılar. Tarihte egemenler sık sık değişiyorsa da toplum çok yavaş değişiyordu. Annesi, ilk gençliğinden beri ailenin başından geçenleri sıcak, şefkatli sesiyle bir bir anlatarak sözlerini şöylece bitirdi:

«Oğlum, ailemizin başından geçen siyasal serüvenlerin tarihi pek eskidir. Ben, henüz evlenmemiştim. 1877 de Yakova'da şehit edilen büyükbabanız mareşal Mehmet Ali paşanın zamanında başlar. Türk yurduna ve ulusuna hizmet edenlerin başından bu serüvenler ayrasız geçer. Yeter ki yurt bizim ve bağımsız olsun. Harbiye sınıflarından beri kendisini tanıdığım arkadaşın Mustafa Kemal'den sana hiçbir zaman kötülük gelmeyecektir. Dingin ol. Haydi, yatalım. Seni de sabahleyin erkenden kaldırıp götürecekler-dir.»

Ana-oğul, geceyarısı horozları öterken yataklarına girdikten sonra da uyuyamadılar. Her ikisi de uyur gibi yaparak polislerin kapıyı yumruklayacakları dakikayı yürek çarpıntısiyle bekledi. Polis, genellikle gece gelirdi. Baskın biciminde gelir, uykunun içine ok gibi girer, alır götürürdü,

Sabah horozları Kuzguncuk'un yeşillikleri içinde güzel sesleriyle tanyerini kızartırken kapıda duran bir otomobilin

nomurtusu anayla oğulu yataklarından fırlattı. Bu saatte burda bir otomobil, bir kara haberciden başka ne olabilirdi? Ancak, bir iki saat dalmış olan paşa, giyinmek üzere kalkıp bir de aynaya uğradığı sırada, aksi gibi insan da hep bu sıralarda sıkışırdı, aşağıdaki kapı güm güm ötmeğe başladı. Ana, soğukkanlıca gidip kapıyı açtı. Üç sivil polis ok gibi içeri daldı. Paşa eski bir savaşçının bütün soğukkanlılığını takınarak polislerin önünde aşağı indi. Polislerden biri, öne şoförün yanına öbür ikisi de paşayı ortalarına alarak arkaya bindi. Otomobil, sabahın sessizliğini yararak doğruca Üsküdar Emniyet amirliğine gitti. Paşayı caddeye bakan bir odaya koydular. Tutuklu bulunduğu sürece kendisine gerekli eşyasının listesini yazarak bunların getirilmesini ilgililerden istedi. Biraz sonra, portatif karyolası, yatağı, battaniyesi, giyecekleriyle çamaşırları getirilip kendisine verildi. Karyolasını, bu caddeye bakan odaya kuran paşa, haziranın yirmisinden yirmi üçüne dek burda kaldı. Burda, Ali Fuat paşaya çok iyi davranıldı. Üçüncü gün, öğleden sonra birbuçuk vapuriyle karşıya geçip köprüde bekleyen bir otomobile bindirilerek Babıali'ye götürüleceğini öğrendi. Bu küçük yolculuk da paşanın onurunu kırmadan yapıldı.

Bu nazik davranış, Babıali'de Vali Süleyman Sami'nin odasına girinceye dek sürdü. Vali de ona saygılı davranmakta kusur etmediyse de polis müdürü kurmay yarbay Ekrem (Baydar), ateş gibi düştüğü yeri yakmağa başladı. Vali Süleyman Sami'nin odasında, onun yanıbaşında, polis müdürünün paşaya yaptığı sert işlem, kabalık, aşağılamalar, yenilir yutulur, unutulur türden değildi.

Ulusal Kurtuluş savaşında İstanbul'da Mustafa Kemal'in gizli servislerinden birinin başkanlığını yapmış, birçok başarı da sağlamış olan kurmay yarbay Ekrem Baydar'ın kendisine neden böyle kabalıklar yaptığını, Ali Fuat

paşa, elbette anlayamazdı. Şundan ki tutuklamalardan sonra, suykast işinin nerelere dek genişlediğini bilmiyordu. Ziya Hurşit'le iki kiralık katilinin becermeğe çalıştığı suykast işinin arkasından koskoca bir hükümet değişimi, (Taklîbi hükümet) işi de açığa çıkmıştı. Kimin cumhurbaşkanı, kimin başbakan yada bakan olacağı ortaya serilmişti. Ali Fuat paşanın, İstanbul polis müdürünü olaşağı ederek güvenlik güçlerini eline geçirip İstanbul'u teslim alacağı artık hükümetçe biliniyordu. Ali Fuat paşanın, polis müdürlüğünün yöresinde birkaç kez göründüğü de saptanmış, bu gezip dolaşmaları, yeni raporlara bağlanarak böyle ce büyük suç kanıtı saptanmış bulunuyordu. Yarbay Ekrem, şimdi karşısında, Ulusal Kurtuluş savaşının üç büyük başından biri olan Ali Fuat paşayı değil de bir rakibini görüyor gibiydi. Şundan ki hükümet değişikliği yapılmış olsaydı şu sırada yarbay Ekrem, karşı yanın önemli adamlarından biri olarak Ali Fuat paşanın elinde tutsak bulunacaktı. Yarbay Ekrem, İstanbul gizli haber örgütlerinden birini yıllarca yönetmiş çok görgülü bir memur olarak Ali Fuat paşayı beş altı saat çok ince yöntemlerle sorguya çekti. Bütün bu soruşturmanın temelini, sabit'in işitip de Hüseyin Rauf'a söylediği suykast işi oluşturuyordu. Paşa, suikast söylentisini olduğu gibi anlattıysa da yarbay Ekrem bu kerte az bilgiyle kanmıyordu. O, İstanbul'u ele geçirmek üzere hazırlanmış Ali Fuat paşayı söyletmeğe çalışıyordu. Vali, Süleyman Sami, bu sıkı soruşturmadan sıkıldıysa da polis müdürünün tek sorumlu durumunda görünmesi, onu durduruyordu. Paşaya öyle geliyordu ki polis müdürü Ekrem, bir yandan İstiklal Mahkemesinin bir üyesi gibi davranmak görevini almış, bir yandan da İsmet paşayla Gazi'nin en yetkili İstanbul görevlisi olarak bulunuyordu. Yada böyle görünmekle abartmalı bir görevseverlik içinde bulunduğunu göstermek istiyordu. Ankara'nın,

İstiklal Mahkemesi'nin koruduğu bir sorumlu olarak görünüp gösterdiği sertliğin, şiddetin, bir görevlinin olağan davranışı olarak görünmesini de göstermeğe çalışıyordu. Ali Fuat paşa, zaten sinirli olan tabiatının etkisiyle kıpkırmızı kesilmiş yüzüyle karşısındakine yanıtlar bulup vermeğe çalışırken ateş alacağa benziyordu.

En sonra, vali, soruşturmanın yeterli olduğunu paşayı rahat bırakmasını söyledi. Vakit de çok geçtiğinden en sonra bir işkenceyi andıran soruşturmaya son verildi. Saat akşamın sekizini gösteriyordu.

Ali Fuat paşa, polis müdürü yardımcı Ekrem Baydar'ın sıcak kerte sıkıntılı odasından alınıp da Gülcemal vapuruna götürülürken sonsuz bir iç rahatlığı duydu. Her tutuklunun en zor saatlerinin polisin elinde geçtiğini o da her devrimci gibi biliyordu. Abdülhamit'in polisiyle karşı karşıya geldiklerinde bunu öğrenmişti. Mapusane, polisteki günlerin yanında cennet gibi kalıyordu. Kamarada tekbaşınaydı. Bütün dünyayla ilişkisi kesilmişti. Yalnız, makinaların gürültüsüyle denizin hışırtısını işitiyordu. Geminin üstünden geçen martıların ince çığlıkları da bu iki gürültüye bir renk katıyordu. İzmir'e gittiğini biliyorsa da başka bir şey bilmiyordu. Gazete okuması yasaktı. Vapurda kendisiyle birlikte tutuklu olarak kimlerin bulunduğunu da bilmiyordu. Paşa, yatağına uzanarak, yanına almasına ses çıkarmadıkları Charles Gide'in «İktisat siyaseti» adlı iki ciltlik kitabı okuyor, böylece kendisini gözetleyen gizli gözlere karşı direnerek soğukkanlı görünmeğe çalışıyordu. Yoksa, kalbinin ortasına bir kaygu kazığının çakıldığını duyuyor, bir karşı devrimci olarak tutuklanmanın verdiği üzücü düşünceler, duygular, bilincinin olacakaranlığında cirit oynuyordu. O da Mustafa Kemal gibi bütün ittihatçı döküntüleriyle Terakkiperverlerin, iktidar tutkusiyle şaha

kalkmış olduklarını biliyordu. Araya bir de komplo girince, hükümeti devirmek düşüncesi, daha yırtıcı, tehlikeli bir renk alıyordu. Gide'in satırları üzerinden engelleri aşmağa çalışan bir yarış atı gibi atlayan bakışları, tehlikenin nerden patlak vereceğini anlamağa çalışan kafasının buyruğunda türlü suykastçı arkadaş yada bildik tiplerinin, şu sırada türlü işkenceli duygular, düşüncelerle karışıp duran kaygulu yüzleri üzerinde geziniyordu. Zorlu gün gelip çatmıştı. Mustafa Kemal gibi bir adama, bir eski arkadaşa suykast yapmak isteyenlerin listesine girerek tutuklanmaktan daha tehlikeli, daha korkunç bir olay olamazdı. İşte, yaşayışının en bunaltılı saati gelip çatmıştı. Bu, batı cephesi komutanlığından alınıp Moskova'nın karlı ufkuna sürülmekten çok daha korkunçtu. Kel Ali, Kılıç Ali, Necip Ali gibi çok ufak çaplı teknik adamların elinde çarçur olmak işten bile değildi. Subaylıkları boyunca ikinip sıkınarak ancak bir arpa boyu süren bu adamların hepsi de paşa düşmanıydı. İşe, Halit paşadan başlamışlardı. Şimdi de bütün paşalar, ellerindeydi. Artık, bütün komplekslerini doyurabilecek fırsat ellerindeydi. Hele pek derinlerde yatan birtakım pek ince ipuçlarını da eline geçirme zekasını gösterebilirlerse bütün paşalar kolayca öbür yanı boylayabilirdi. Bir Kel Ali'nın elinde gitmek de az buz bir talihsizlik sayılamazdı.

Polis müdürü Yarbay Ekrem, onu istediği tehlikeli, yasak bölgelerden geçirmeğe çalışmış, terletmişti. Engelli yarışın birinci hendeği yada duvarı aşılmıştı. Şimdi, daha küçük işkencelerin eline gidiyordu. Bunların yükselteceği engel, eğer, Çankaya'dan bir şefaat edici buyruk gelmezse kolay kolay aşılmazdı. Bunlar, Guliver'in cüceler ülkesinde gördüğü ufacık askerler de olsalar, incecik iplerle onu öyle bir bağlarlardı ki belki de bu tuzaktan kurtulması çok güç olur, belki de hiç olamazdı.

Çanakkale boğazına girileceği sırada, ona öğle yemeği getirdiler. Anasının evinden alındığından beri ağzına bir lokma bir şey koymamıştı. Ağzının ağu gibi acılığı da ancak bir iki saat önce geçmişti. Yemekleri görünce çok acıktığını anladı. Umutsuz insanların çok yemek yiyerek umutsuzluğu unutmak, boğmak istemeleri türünden önüne konulan bütün yemekleri iştahla yeyip bitirdi. Bunları salt açlıkla değil de ölüme, yokluğa meydan okumak istercesine silip süpürmüştü. Karyolasının pencerenin önünde bulunuşu, onu alıp uzak maviliklere doğru götürüyor, ona bütün mahpusların o engin özgürlüğü içinde aldatıcı yolculuklar yaptırıyordu. Ancak, maviliklerin romantik özgürlüğü, onda yaşamak sevincine doğru kanatlanma tutkuları uyandırıyordu. Paşa, pencerenin önündeki karyolasında sırtüstü uzanarak, bir yandan da ara sıra gözlerini mavi göklerin derinliklerine daldırarak düşlere daldığı saatler içinde ruh durumunu gözetleme buyruğunu almış olan memurlar, hiçbir şey anlamadan Gülcemal, Çanakkale Boğazını geçiyordu. Kendisini gözetlemeğe atanmış memurlara en suçsuz insanın kaygusuzluğu içinde görünmenin çok önemli olduğunu bilen paşa, bunu eksiksiz yapıyordu. Vapurdaki öbür tutukluların kimler olduklarını bilmemekle birlikte bütün İstanbul'daki İttihatçılarla Terakiperverlerin bu arada bulunduğunu anlıyordu. Vapurdaki kalabalık polislerin, güvenlik memurlarının varlığı, kalabalık bir tutuklu grupunun varlığına, kuşku bırakmıyordu. Ne iyi etmişlerdi de Rauf, Adnan, Halide Edip, atık davranıp bu tuzaktan sıyrılmasını bilmiş, Paris'i boylamışlardı. Yoksa, bu karışık zamanda birkaç ufacık, hırslı yargıç taslağının elinde insan kimvurduya giderdi. Paşa, ara sıra bastıran karamsar ruh durumunun etkisi altında böyle düşünmek zorunda kalıyordu. Gülcemal vapuru paşayı sıkıntılı, kötümser düşüncelerle saila-

ya sarsa kısa süren yaz gecesinden çıkarıp 26 haziran cumartesi sabahı, İzmir körfezinin çivit rengi, biraz kirli sularına ulaştırdı. İzmir'de kellesini almak üzere bekleyen ufacık cellatlarının ellerinden kurtulabilmek uğruna zekasının, görgüsünün, soğukkanlılığının bütün cephaneliklerini kullanmağa kararlı olmakla birlikte yine de kayguluydu. Gazi, kendisini affetse bile bütün Türkiye'nin gözünde o bir suikastçı olarak kalacaktı. Böylece ülkenin damgalanmış, lanetlenmiş insanları arasına girecekti. Çerkes Ethem'in durumundan daha parlağını bekleyemezdi. O da kardeşleriyle lanetle damgalanarak Türkiye'nin sınırlarından dışarı kaçmıştı. O da kardeşleriyle birlikte Mustafa Kemal'e birkaç kez suykast yapmak istemiş, başaramamıştı.

İstanbul'dan beri kendisiyle bir tek sözcük konuşmayan polislerin, İzmir'in panoraması karşısında dilleri çözülmüştü. Hemen hepsi, paşanın çevresinde fır dönüyor, ona tuhaf usa gelmez sorular soruyor, sözbirliği etmişçesine ondan bir şeyler sızdırmağa çalışıyorlardı. Sanki, İzmir'de ağını kurmuş bekleyen Kel Ali'ye varmadan paşadaki bütün gizleri ele geçirmek ister gibiydiler. Karakterinden, ruh durumundan başlayarak ona suykast üstüne neler düşündüğünü bile sormaktaydılar. Özellikle, paşanın kafasına verleştirmek istedikleri şuydu: İstiklal Mahkemesi, güvenilir bir mahkemeydi. Hele Kel Ali, gerçek bir babaydı. Orda bütün tutuklulara iyi davranılıyordu. Bunlar, türlü memurlarca paşaya birçok kez yinelendi. Hiç korkmamalıydı. Nasıl olsa ortada bir yanlışlık vardı. Mahkemede hemen şıp diye anlaşılıverecekti. Paşa, bütün bunları, bu ufak görevlilerin ağzından dinlerken, politikanın insanı ne korkunç bataklıklara sürüklediğini düşünüyor, Ulusal Kurtuluş Savaşı bitince hemen bir köşeye çekilip kaygusuz bir yaşayışa başlamadığına bin kez pişman oluyordu.

Paşa kendisiyle böyle dost maskesi altında konuşan memurların hiç de içten olmadıklarını, aldıkları buyruğa göre konuştuklarını anlıyor, kendisini bu küçük durumlara düşüren yazgısına bin kez sövüp sayıyordu.

Gülcemal, öğleye doğru İzmir rıhtımına yanaştı. Rıhtım, insanla hıncahınçtı. Bu kaynaşmanın nedenini anlamak zor değildi. Hepsi de vapurdan çıkacak siyasal tutukluları görmek üzere bekleşiyordu.

Vapur rıhtıma yanaşalı saatler geçtiği halde onları birtürlü dışarı çıkarmıyorlardı. En sonra, güneş, körfezi kızıla boyayarak Tuzla'nın ardındaki mavi dağların arkasına çekilip de kentin ışıkları köfezin sularına yansıyınca onları rıhtıma çıkarmağa davrandılar. Sabahtan beri merakla bekleyen halktan ancak pek azı onların siluetini görebildi. İlkin, şimdi bile cansıkıntısını yoketmek üzere «İktisat siyaseti» ni okuyup duran Ali Fuat paşayla eşyasını rıhtıma çıkardılar. Sonra, bütün İstanbul tutukluları, rıhtıma çıkarılarak orda bekleyen arabalara bindirildi. Biraz sonra vilayetin alt katındaki Polis müdürlüğündeydiler. Ali Fut paşayı en başta bahçeye bakan odaya yerleştirdiler. Paşa, kendisiyle İstanbul'dan beri yolculuk eden tutuklu arkadaşlarının kimler olduğunu ancak bu odaya yerleştikten sonra öğrenebildi. Bunlar, Refet, Cafer Tayyar, Rüştü paşalarla İsmail Canbolat, Sabit, Necati, Halis Turgut, eski Maliye Nazırı Cavit, eski Ardahan mebusu Hilmi'ydi. Bütün tutuklular, İstanbul'dan beri birbirleriyle hiç görüştürülmedikleri gibi rıhtıma çıkarılırken de yanyana gelmeleri, fısıldaşmaları önlenmiş, hepsi, ayrı ayrı otomobillerle polis müdürlüğüne götürülmüştü. Buna yıldırım hızıyle götürüldüler demek daha doğru olurdu. Saat gecenin doku-

zu olduğundan, meraklı halkın çoğu umudunu kesmiş, çoktan evinin yolunu tutmuştu. Tutuklular, ikiye on kala İzmir'e gelmişler, vapurda yedi saat bekletilmişlerdi.

Ali Fuat paşanın öğrendiğine göre, Ankara'da tutuklanan bütün sanıklar, buraya onlardan önce getirilmişti. Bunların arasında Kazım Karabekir, Münir Hüsrev, Eski Erzurum mebusu Hüseyin Avni, Trabzon mebusu, eski adliye bakanı Hafız Mehmet, Ordu mebusu Faik, Saruhan mebusu Abidin, Eskişehir mebusu Albay Arif, Ergani mebusu İhsan, İstanbul mebusu Şükrü, Mersin mebusu Çolak Selahattin, Amasya mebusu Bekir Sami, emekli veteriner Albay Rasim, eski Mersin mebusu Mersin'li Cemal paşa vardı.

Ali Fuat paşa, vilayetin bahçesine bakan yeni hücresinde yatağına uzanarak, kulakları kirişte, ellerini başının altına alarak bir tavşan uykusu kestirmeye çalıştı. Her ayak sesinden, her fısıltıdan yeni bir şeyden yeni bir haber almağa, bu korkunç durumu aydınlatmağa yarayacak mini mini ipuçları elde etmeğe çalışıyordu.

26 haziran 1926 cumartesi günü öğleden sonra, Milli Kütüphane'nin büyük salonunda kurulan İstiklal Mahkemesinin ilk oturumu çok kalabalık bir dinleyici yığını karşısında açılıyordu. Bütün dinleyiciler, güvenilir yurttaşlar olarak çağrılı geldikleri halde yine de her iki üç çağrılının yanıbaşında bir sivil polis dikiliyordu. Tutuklular, cezaevinden kelepçeli olarak getirildi. Süngülü jandarmaların arasında salona alındılar. Parmaklıklarla çevrili özel yere sokularak sırayla oturtuldular. Biraz sonra, İstiklal Mahkemesinin yargıçları, başta Kel Ali, onun arkasından Kılıç Ali, onun arkasından doktor Reşit Galip, onun arkasından

da savcı Necip Ali salona girerek yerlerini aldılar. Başkan Kel Ali, sorguya suykast olayının kara yıldızı Ziya Hurşit' le başladı: Eski deniz subayı, eski mebus, eski Almanca öğretmeni Ziya Hurşit, Rize'nin Hemşin bucağındandı. 1308 doğumluydu. Doğduğu yerin Molla Reis ailesindendi. Almanya'da deniz inşaatiyle telsiz telgraf ihtisası yapmış bir deniz subayıydı. Birinci Büyük Millet Meclisinde Lazistan mebusuydu. Bekardı.

Başkan, Ziya Hurşit'ten sonra sırasıyla öbür sanıkların kimliklerini de saptadı. Sonra, sanıklara şöyle dedi:

«Savcı, olayın bütün aşamalarını bütün ayrıntılariyle açıklayacaktır. Dinledikten sonra ayrı ayrı yargılanacaksınız.»

Sözü savcı Necip Ali Küçüka alarak iddianameyi şöylece okumağa başladı:

«Türkiye Kamuoyundan aldığı güç ve esinle.... egemen olduğu alan içinde ülkenin toplumsal, ekonimik, uygar gelişimine çalışmaktan bir an uzak durmayan Cumhuriyet ve devrim hükümetiyle demokrasi yönetimi yönteminin egemen olduğu her ülkede kullanılan siyasal ve uygar çekişme, her zaman olağan ve hiçbir kanun kısıtlamasiyle kapalı değilken adları aşağıda söylenen kişiler iğrenç ve karanlık bir ruh taşıyan zümreden aldıkları telkin çevresinde dünya tarihinde oluşturdukları çok iğrenç ve kanlı, dolayısiyle her zaman insanlığın lanet ve tiksintisiyle karşılanan kanunsuz ve canice girişimlerle hükümeti yıkmak ve iğrenç amaçlarına ulaşabilmek uğruna Türk Cumhuriyet ve devriminin hakkiyle temsilcisi bulunan cumhurbaşkanı hazretlerine suykast yaparak ülkede bugün korkunçluğunun anlaşılması olanaksız olan bir felaket hazırlamak girişiminde bulunmuşlardır. Çok kızıl, alçakça düşünüşlerin çevresinde birleşen, Türk devrim tarihinde sonuna dek uğursuz bir kara leke gibi

yaşayacağı su götürmeyen bu zümrenin örgütleyip oluşturduğu alçakça girişimleri ayrıntılarıyle açıklayacağım»

Bu ayın 17 nci çarşamba günü İzmir'e varacak olan cumhurbaşkanı hazretlerine suykast yapılacağından sözedilerek verilen bilgi ve haberler üzerine bu tarihten iki-üç gün önce Gülcemal vapuriyle İzmir'e gelmiş olan eski Lazistan mebusu Ziya Hurşit ve Laz İsmail ve Gürcü Yusuf ve üsteğmenlikten emekli Çopur Hilmi adındaki kişiler, ayrı ayrı bulundukları yerlerde polisçe tutuklanmışlardır. Bunların üzerlerindeki iki İngiliz bombası yeni dört, kullanılmış iki Belçika polis tabancası ile kurşunları bulunmuştur. Yöntemiyle uzunuzadıya yapılan soruşturma ve yüzleştirmeler sonucunda bunlardan Ziya Hurşit, 1925 yılı ortalarından beri cumhurbaşkanının öldürülmesi uğruna suykast örgütüyle ilgili bulunduğunu ve daha önce eski Ankara valisi Abdülkadir beyle ve onun aracılığı ile de eski İzmit mebusu Şükrü beyle anlaştıklarını, toplanıp görüşmeler yaptıklarını ve amaca varılması uğruna adları geçen Laz İsmail ve daha sonra Gürcü Yusuf'u bularak Şükrü beyle tanıştırdıklarını ve geçen yıl aralık ayında Şükrü beyin Ankara'da bulunan suykastçı adamlariyle birlikte işbu suykast edimini işleyebilmek üzere Laz İsmail'le Gürcü Yusuf'u alıp Ankara'ya gittiğini ve Terakkiperver partisinde konuk kaldığını ve Laz Ismail'le Gürcü Yusuf'un Ankara'daki evine giderek Şükrü beyin salık ve kılavuzluğiyle Eskişehir mebusu Arif beyin Çankaya yolu üzerinde bulunan köşküne götürdüklerini, Çankaya yolu üzerinde suykast yapmağa elverişli yerlerin incelendiğini ve bundan başka yine birlikte Büyük Millet Meclisine gitiklerini, akşamdan sonra Bakanlar Kurulunun toplandığı konağın durumunu ve Ankara kulübünün yöresini incelediklerini ve her nasılsa suykast yapımını o sırada uygun görmeyen Ziya Hurşit'in kardeşi Faki ve öbür Te-

rakkiperver başlarının karşı koymasiyle tasarıdan edime çıkarmayı başaramadıklarını ve İstanbul'a döndüklerini ve Şükrü beyin İstanbul'dan Ankara'ya dek gidiş-dönüş vb. gereksinimlerini karşılamak üzere gereken parayı sağlayarak verdiğini, daha sonra, bu yıl içinde cumhurbaşkanı hazretlerinin, Bursa gezisi dolayısiyle yine davranarak Laz İsmail, Nimet adlı bir kadını yanına katarak incelemelerde bulunmak üzere Bursa'ya göndermiş olduklerini ve Laz İsmail'in yapmış olduğu incelemelerin olumlu olmamasından dolayı İzmir'e yapılacak gezi sırasında suykast yapmayı tasarlayıp kararlaştırdıklarını ve bu gezi için dahi Şükrü beyce yeterince para verildiğini, cumhurbaşkanı hazretlerinin İzmir'e yolculuğunun kararlaştırıldığının anlaşılması üzerine yeniden Şükrü beyin durumu incelemesi ve düşünmesinden ve Laz İsmail'le Gürcü Yusuf'un da ayrıca Şükrü beyle görüşmesinden sonra İzmir'e yollanmalarını saptadıklarını ve İzmir'de daha önce, Şükrü beyle anlaşmış olan Sarı Efe Edip'e Ziya Hurşit'e güvenilmesini ve birlikte kararlaştırılmış suykastın yapılmasını anlatmak üzere en yakın ve içten arkadaşı olan emekli veteriner albay Rasim beyin imzasiyle bir mektup ve önemli ölçekte parayla yeterince revolver ve cephanesini Şükrü beyden alarak İzmir'e yollandıklarını ve varışlarında Ziya Hurşit beyin Gaffarzade otelinde öbürlerinin de de Ragıp paşa otelinde dikkati çekmemek üzere ayrı ayrı kaldıklarını ve hemen Sarı Efe Edip'i bularak otelde sözügeçen mektubu birlikte okuyup üstlerine aldıkları görevin yapılması çevresinde konuştuklarını ve Edip beyin kendi adamlariyle birlikte Karşıyaka'da İdris'in bahçesinde görüşmek üzere hazırlıkta bulunacaklarını, ve gerçekten o günün ertesi akşamı Edip beyin müdür olarak kullandığı Çopur Hilmi adlı kişiyle birlikte bahçede toplanıp suykastın biçimi, yeri ve yapılış biçimi

üzerinde uzunuzadıya konuşulduktan sonra suykastin Gafforzade Oteli yöresinde dar sokağın dönemeç noktasında yapılmasını kararlaştırdıklarını ve Ziya Hurşit'in, arkadaşları İsmail ve Gürcü Yusuf'la birlikte, ertesi gece Giritli Şevki'nin evinde toplanarak danışmak ve suykastın yapılmasından sonraki anlarda her birisinin üstüne düşen görevlerin düzenlenerek bölüştürülmesi için toplanmaya karar verdiklerini ve nitekim, ertesi gün Edip'ten başka olarak Hurşit ve arkadaşlarının Şevki'nin evinde toplanıp konuştuklarını, son biçim üzerinde, Yani Gaffarzade oteli yöresinde Laz İsmail ve Gürcü Yusuf'la Ziya Hurşit'çe ilkönce rovelverle ve gerekirse bombalarla yapılması ve ordan kaçmalariyle Şevki ve Çopur Hilmi'nin geride hazır bulunduracakları otomobile binip karşı yana geçtikten sonra Şevki'nin motoriyle Sakız adasına geçilmesi konusunun karar altına alındığı ve ayrıldıktan sonra oturdukları yerlerde suç eşyalariyle birer birer yakalandıkları ve suykast davranış ve ediminin kişisel değil, Şükür ve Abdülkadir beylerin de içinde bulundukları siyasal örgütün nam ve hesabına olduğunu anlatmıştır. Sanıkların, gerek İzmir suykastına değgin kerte-kerte verdikleri anlatımlar pek dikkate değer görünmesi ve bunlardan Gürcü Yusuf'un anlatımına göre, yedi sekiz ay önce postanede otururlarken Laz İsmail gelerek bir arkadaşının kendisini Ankara'ya, zengin bir kişinin evini soymağa götürmek istediğini ve pek yağlı olan bu işe girmesini önermesi üzerine, para ve kimlik kağıdı bulunmadığını ileri sürmesine karşı bu engellerin kolayca çözümlenebileceğini anlatmış ve birkaç gün sonra da yirmi beş liraylo Halim adlı bir başkasına özgü bir kimlik kağıdiyle gelerek ertesi gün her ikisinin Haydarpaşa'dan Ankara'ya yollandığını ve varıncaya dek Ziya Hurşit'le trende görüşmediğini ve trenden indikleri sırada yanlarına Ziya

Hurşit'in geldiğini ve Ankara'da her üçünün de birlikte Karadeniz oteline gittiklerini, üçüncü günü de İsmail aracılığıyle Şükrü beyin: «silahlar hazırdır, gerektiğinde Ziya Hurşit'e vereceğim. O, gelmezse İsmail'e veririm.» dediğini, bu konuşmadan sonra da evden çıkıp İstanbul pastanesine gittiklerinde Ziya Hurşit'in kendilerine ünleyerek: «Buraya gelmekten amacımız cumhurbaşkanını öldürmektir. Bize istediğimiz para ve memurluğu verecekterdir. Şükrü bey cumhurbaşkanı olacaktır.» dediğini ve ertesi gece Arif beyin evinde konuk kalarak, Çankaya daki Gazi'nin köşkü yöresinde incelemeler ve keşiflerde bulunduğunu, ancak buraları suykasta elverişli görmediğini, Ankara kulübünün bu işe daha elverişli olduğunu ve kulübün çevresini Ziya Hurşit'le birlikte keşfettiklerini ve kaçışlarını sağlamak üzere otomobil yada uçak hazırlandığını Ziya Hurşit'ten işiterek söylediğini ve yolda giderlerken orta boylu şişmanca bir kişiyle görüşen Ziya Hurşit'in: «Bu, Kazım Karabekir paşadır. Çok güçlü ve nüfuzludur. Bizim düzenimizden de haberi vardır dediğini ve ertesi gün İsmail'in gelerek Ziya Hurşit beyi göreüğünü, ancak kardeşi Faik beyin düzenden haberi olduğundan hemen Istanbul'a yollanacaklarını söylemesi üzerine ertesi gün trenle yollanmadan önce, Şükrü beyin kendilerine ellişer lira para ile birer tabanca verdiğini Laz İsmail'in ise, Gürcü Yusuf'un bu dediklerini bütüniyle onayladıktan başka, bir gece Ziya Hurşit'le Eskişehir mebusu Arif beyin evine gittiğini ve Arif beyin suykastı anlatır biçimde ülkede haksızlıklar, yolsuzluklar yapıldığından sözederek, bundan sonra Laz İsmail'e ünleyerek: «Sizin gibi iyi adamlara gereksinim vardır.» gibi sözler ederek suykastı kışkırtıp yüreklendirmek istediğini ve ertesi gün Arif beyin evine gittiğini ve Gürcü Yusuf'la birlikte Ziya Hurşit de içinde olmak üzere Bakanlar ku-

rulunun toplandığı konağı keşfettiklerini ve ancak kendi kanısına göre ,korunma düzeninin eksikliğine göre burada hiçbir şey yapılamayacağını anladıklarını ve bu aşamaya özgü olan, Ziya Hurşit'in yukarda sayılan anlatımından başka Arif beyin evine Laz İsmail'i götürmediğini direterek söylemesiyle Arif beyi koruyacak bir durum göstermek istemiş ve her üçü İstanbul'a dönmüşlerdir.

«Ankara'da böylece birtakım nedenler, engeller yüzünden kısır kalan suykastı, Cumhurbaşkanı hazretlerinin Bursa'ya yaptığı son gezisinde uygulamak ve yapmak üzere Ziya Hurşit, Laz İsmail ve Gürcü Yusuf'u bularak Bursa'ya suykast amacı üzere gideceklerinin kararlaştırılmış bulunduğunu söylemiş, ancak, Yusuf bu öneriyi benimsemediğinden, Laz İsmail yine Şükrü ve Ziya Hurşit beylerin kışkırtmasiyle amacını uygulamak üzere Şükrü beyden aldığı parayla Naciye adlı kadını da karısı gibi yanına katarak Bursa'ya yollanmışsa da, yukarda da söylendiği gibi cinayet isteklerinde başarı sağlayamayarak yine İstanbul'a dönmüşlerdir.»

Savcı, bunları sayıp döktükten sonra bütün sanıkların suça katıldıklarını, hepsinin cezalandırılmasını istedi. Sonra, Mahkeme başkanı söz alarak jandarmalara şu buyruğu verdi:

«Sanıkların hepsini sırayla dışarı çıkarınız. Yalnız, Ziya Hurşit bey kalsın. Sonra, Z ya Hurşit'e buyurdu:

«Ziya Hurşit bey, ayağa kalk!»

Ziya Hurşit ayağa kalkınca başkana şöyle dedi:

«Müsaade ederseniz, bir şey söyleyeceğim. Burda sanık olarak ve ellerim kelepçeli olarak bulunuyorum. Yanımdaki subay efendi, biraz önce, çok sert bir davranışla bana: «Şuraya geç» diyerek yiğitlik taslad ı. Bunu subaylık onuru ile uzlaşır bulmadım, başkan bey.»

Başkan, onun yakınmalarını işitmezlikten gelerek sorguya başladı:

«Kanunca yaşta olmadığınız halde, eskiden Büyük Millet Meclisine üye olduğunuz anlaşılıyor. Ayrıca, Millet Meclisinin son evrelerinde ikinci grupta, yani muhalefet yanındaydınız, değil mi?»

«Evet, öyledir.»

«İkinci seçim evresinden sonra, Terakkiperver partiye sizin grubunuz katıldı mı?»

«Bizim grupun çoğunluğu katıldıysa da aynı tarihte Meclis dağılmış olduğundan, elbette, grup da yok demekti. Ancak önce gruptan olanlar, Terakkiperver partiye katıldılar.»

«Bu katılma işini görüşmek üzere bir kongre yapıp yapmamak konusunda bir karar verildiğini biliyor musunuz?»

«O zamanki yönetim kurulunda ben de vardım. Ancak, sözünü ettiğiniz biçimde bir karar vermedik.»

«Ya ne yaptınız?»

«Kara Vasıf, Hüseyin Avni, Nafiz, Çolak Selahattin beylerle Cemal paşa bana: «Biz, Terakkiperverle çalışacağız, sen de gel dediler.»

«İkinci grupun tüzüğü var mıdır?»

«Hayır, yoktur.»

«Grupun izlediği tutumun, Terakkiperverlerin benimsedikleri ilkeler arasında bir benzerlik, uyarlık var mıydı? Bir partinin maddelerini benimseyerek o partiye girildiğine göre, siz Terakkiperver partiden misiniz?»

«Evet, Samsun şubesini açmak üzere bana yetki verilmişti.

«Orda eylemde bulundunuz mu?

«Vakit kalmadı. Elbette, bulunacaktık. Olmadı.»

«Üye yazdınız mı?»

«Evet, başvuranlar çoktu.»

«Şu halde kapatılıncaya dek o partinin üyelerinden sayıyordunuz kendinizi?»

«Pek öyle değil. Şundan ki ben uğraşamayacağımı kendilerine bildirmiştim.»

«Kağıtlarınız arasındaysa, Terakkiperver partideki çalışmanızdan dolayı övüldüğünüzü gösteren belgeler görüyoruz.

«Samsun Belediye seçimi vardı. Bu belge o zamana ilişkin olmalı. Şundan ki bu Belediye seçiminde çaba gösterdik. Adaylarımızı kazandırdık.»

«Size oradaki göreviniz dolayısiyle tahsisat vereceklerdi miydi?»

«Böyle bir şey sözkonusu değildi. Hiçbir para almadım. İstemedim de.»

«Eylem bölgeleriniz nereleriydi?»

«Amasya'da örgüt olmadığından orada da çalışacaktım.»

«Oradaki görevinizi ne zamandan beri bırakmış bulunuyorsunuz?»

«10 şubat 1925 den beri asker olmuştum.»

«Memleketinizle süren ne gibi ilişkiniz var?»

«Evim var, toprağım var, amcalarım, akrabalarım var. Arasıra hava değişimine giderim. 1924 yılı yaz aylarını memlekette geçirmiştim.»

«Rize'de kimlerle haberleşip ilişkide bulunuyorsunuz?»

«Hiç kimseyle.»

«Seçim bölgeniz olduğu halde. Nasıl olur?»

«Rizey'le öteden beri haberleşmem.»

«Ya Samsun'da kimlerle?»

«Ticaretle, alışverişle.»

«Ne gibi?»

«Yemiş'de, liman iskelesinde komisyon üzerine iş yaparım.»

«Nerelerle?»

«Orduya, Atina'ya mal gönderirim.»

«Sermayeniz?»

«Yoktur.»

«Siyasetle uğraşmayı sürdürdüğünüzü söylüyorsunuz. Son yolculuğunuzun ne amaca dayandığını söyler misiniz? Yani, İzmir'e, Laz İsmail ve Gürcü Yusuf'la ne amaçla geldiniz?»

«Sarı Efe Edip beyle ilişki kurmak üzere geldik. Amacımız suykasttı.»

«Edip beyle ilişki kurdunuz mu?»

«Evet, İzmir'e geldiğimizde onu buldum.»

«Ve başbaşa vererek suykast için düzenler kurdunuz, değil mi?»

«Evet, görüştük, tartıştık. Ve buyurduğunuz gibi düzenler aldık.»

«16 haziran gecesi, Girit'li Şevki'nin evinde toplandıktan sonra odanıza geldiniz, yattınız. Sonra, birer birer tutuklandınız, değil mi?»

«Öyledir, doğru.»

«Açık olarak suikasta niyetle geldiğinizi söylüyorsunuz. Doğruyu söylüyorsunuz.»

«Evet, gizlenecek bir şey yok. Dosdoğru, apaçık söylüyorum.»

«Peki, suikastı siyasal amaçla yaptığınızı da benimseyelim mi?»

«Elbette, benimseyiniz. Suykast başka ne amaçla yapılır ki.»

«Ancak, siyasal amacınız neydi? yani ne gibi bir siyasal amaçla yapacaktınız?»

«Geçen yıl bu sıralar, İstanbul'da Ankara valisi Ab-

dülkadir beyle görüştüm. O zaman Terakkiperver parti örgütü yoktu. Abdülkadir'i eskiden tanırdım. İlişki kurdum. Başka arkadaşlar da vardı. Ancak durumlarını beğenmedim. Durumlarını olumsuz gördüm. Örneğin, Hafız Mehmet bey, Nafiz bey büsbütün vazgeçmişlerdi. Ötekiler de öyle gibiydiler. Kımıltısız görünüyorlardı. Bu nedenle düşündüm ve hükümeti devirmeğe Abdülkadir'le birlikte karar verdik. Hayli kafa yorduk. Yalnız olur mu? Hayır. Bu iş için kesinlikle gerektiğince öge bulmalı, dedik. İlkönce Laz İsmail'i buldum. Bir arkadaş daha bul dedim. Gürcü Yusuf'u buldu. Ondan sonra Abdülkadir'e söyledim: «Adamlar bulundu. Hazır. Bunlardan nasıl yararlanacağız?» «Ankara'ya gitmeli.» «Benim param yok. Ankara'ya nasıl gideyim?» Abdülkadir'le böyle konuştuk.»

«Abdülkadir'le bu biçimde anlaşmış oluyorsunuz. Ancak, amaç, hükümeti devirmek değil mi?»

«Evet.»

«Peki! ama, bu kerte büyük bir iş iki kişiyle yapılamaz. Herhalde bir siyasal örgütün katılması, düşüncesi alınmak gerekmez mi?»

«Ben, onu düşünmedim. Her şeyden önce suykastı en kolay yoldan yapmayı düşünüyordum.»

«Bu konuda birbirinize ant içerek söz verdiniz mi?»

«Hayır, salt karşılıklı güven ve inanış.»

«Şükrü beyle nasıl tanıştınız?»

«Kadıköy iskelesinde tanıştık. Abdülkadir tanıştırdı: «Ankara'da Bakanlar Kurulu konağına nasıl girebileceğimiz sorununu konuştuk. O: «gidip durumu bir göreyim» dedi. Ben de: «adamlarınızı da al, birlikte götür» dedim. Benimsedi. Sonra, Kadıköy'deki evime geldi. Laz İsmail de oradaydı. Şükrü beye tanıttım.»

«Evet, sürdürünüz. Bakanlar Kurulunu düşürmekle işe başlamak kararını verdiniz. Ankara'ya gidiyorsunuz, sonra?«

«Şükrü bey o sırada mevsim kış olduğundan zamanı elverişli bulmadı. Cumhurbaşkanının da Bakanlar Kurulunda bulunduğu bir zamanda yapılmasını uygun buluyordu. Abdülkadir ise:« Bombayı Meclise atalım, cumhurbaşkanı da ordayken..« diyordu. Locaya fırlatılacak bomba, yukarı doğru etki yapacak ve hiç kurtulmayacaktı. Ancak, bu düşünüş tartışmada kaldı. Ben bundan yana değildim. Şükrü beyle Laz İsmail ve ben üç saat birlikte oturduk.»

«Nerede?»

«Moda'da Cevizlik'te Şifa sokağı 16 numaralı evde. Bu görüşmeler orda yapıldı. Şükrü beyle: «İşte, Ankara için bulduğum adam» diye Laz İsmail'i gösterdim.. O da.» Ben, Ankara'ya gidiyorum. Benimle birlikte gelir, durumu görürsünüz, dedi. Laz İsmail de benimsedi. Ne varki benim de birlikte gelmemi istiyordu. Bir çekingenliği vardı: «Belki bu adamlar bize ihanet ederler, tanımıyorum. Sen de gel!» diyordu. Ben: «Gitmem dedim. Ayrıldık çıktık. Şükrü bey ertesi gün Ankara'ya gitti. Birkaç gün sonra da ben gittim.»

»Hatırlıyor musunuz, hangi ayda idi? Erzurum'da Rize'de ayaklanışlar olduğu zamana mı rastlıyordu?»

«Evet, o zamana rastlıyordu. Rize'de:» Cumhurbaşkanı yaralı İsmet paşa vuruldu. Dindar paşalar hükümeti ele almışlar» söylentileri işitildiği günlerdi.»

«Şuhalde, yolculuğumuzla bu söylentiler arasında bir ilişki olması düşünülebilir, değil mi?»

«Hayır. Ben, Rizelilerden hiç kimseye güvenmem. Trabzon'a bile bir şey yazmadım. Zaten, Abdülkadir'le bu işi kararlaştırdıktan sonra hiçbir mecliste, toplantıda bulunmadık. Sanki, siyasal yaşayıştan büsbütün çekilmiş gibi bir durum aldık. Dikkati çekmemek istiyorduk.»

«Peki Ankara'da ne yaptınız?»

«Laz İsmail yöreyi inceledikten sonra bana geldi: «Burada hiç bir şey yapılacağı yok» dedi. Şükrü bey de: Ben iyi bir plan hazırladım. Vakti gelince size anlatırım» diyordu. Bir sabah bana Laz İsmailin, iyi denen yeri beğenmediğini söyledi. Bu yeri bilmiyordum. Neresidir, dedim. Mezarlığın kenarı. Hele gece geçilirse, suykast için en elverişli yerdir» dedi, şunları ekledi: «Siz, artık burada kalmayın. Belki iş çakılır. Hemen gidiniz.»

«Ve İstanbul'a yollandınız. Ayrılırken Şükrü beyden para aldınız mı?»

«Evet dört yüz lira aldık.»

«Kime verdiniz?»

«Laz İsmail'le Yusufa, Revolverleri Ankaraya götürmüştük. Şükrü bey üç revolver almıştı. Bombaya güvenemiyorduk. Revolverle yapmayı uygun bulduk. Biz ayrılırken, Şükrü bey de yakında İstanbul'a geleceğini söyledi.»

«Şükrü bey Ankarada kimlerle birlikte oturuyordu?»

«Mebus arkadaşlarından Bekir Sami ve Sabit beylerle.»

«Siz Ankara'da nerde kaldınız?»

«Terakkiperver kulübünde konuktum.»

«Başka kim vardı orada?»

«Halis Turgut, Hilmi, Faki, Feridun Fikri beylerle Cafer Tayyar ve Kazım Karabekır paşalardan başka bütün Terakkiperver parti üyesi mebuslar. Meclisten çıkınca hep oraya gelirlerdi. İçlerinde en dingin ve sessizi Şükrü beydi.»

«Rauf beyle o günlerde kulüpte görüştünüz mü?»

«Görüştüm.»

«Bu işe dokundunuz mu?»

«Hayır.»

«Ali Fuat paşayla?»

«Hayır. Esasen suykast işine karar verdikten sonra bütün Terakkiperverlerle ilişkiyi kesmiştim. Şundan ki hepsi korkak, çekingen adamlardı. İçlerinde suykast yapacak karakterde insan bulamıyordum.»

«Biraz önce okunan iddianamede gördünüz, Ankara'da Laz İsmail'le giderken yolda şişmanca birisine rastgelmiş, konuşmuş: «bu adam Kazım Karabekir paşadır.» demişsiniz.»

«Evet. Meclise girerken selamlaşmıştık. Durup konuşmadım.»

«Ankara kararını uygulamak üzere oraya giderken Abdülkadir'le görüştünüz mü?»

«Zaten hergün görüşürdük. Öğle yemeklerini Sirkeci'de, Konyalı Lokantasında yerdik.»

«Peki, Ankara'dan İstanbul'a dönünce, ne yaptınız, anlat, bakalım?»

«İlkönce Abdülkadir'le buluştum. Abdülkadir Ankara'da işin kısır kalışına çok üzüldü. Eskişehir mebusu Arif'e bu işi söyleyişimizi de doğru bulmadı. Sonra, Şükrü geldi, Arif bey için: «Merak etmeyin, en güvenilir adamımızdır» dedi. O sırada cumhurbaşkanı geziye çıktı. Biz, doğru İzmir'e gidecek sandık. Adana'ya, Silifke'ye gitti. Sonra, ansızın Bursa'ya gitti. Şükrü bey de: «Bu iş için Bursa iyidir» deyince Laz İsmail'i çağırdık: «Bursa'ya gezi vapurları var. Onlardan birine bin, git. Ancak, dikkati çekmemek üzere tedbirli bulun» dedik. O da tedbir olarak yanına Naciye adlı kadını almış, verdiğimiz seksen lirayla gitti. Birkaç gün sonra da: «Bursa silah

kullanmağa elverişli değil, kılavuzluk yapacak kimse yok. Kendi kendimi bile-bile ateşe atamam» diye döndü geldi. Şükrü ve Abdülkadir'le bunu konuştuk. «İsmail'e bir arkadaş bulalım.» dedik. Abdülkadir, aradı, bulamadı. İsmail'e: «Sen bul» dedik. Gürcü Yusuf'u buldu.»

«Sonra?»

«Bursa işi bu biçimde kısır kalınca İzmir için girişime geçtik. Bulgar çarşısında bir yerde Şükrü ve Abdülkadir'le buluştuk, görüştük. Sonra, Şükrü beyin evinde toplandık. Şükrü: «İzmir, bu iş için biçilmiş kaftandır Fırsatı kaçırmayalım» diyordu. Bense İzmir'i tanımıyordum: «Bizim orada adamımız var, Sarı Efe Edip. Çiftlik sahibi, zengindir, Filan, dediler. Bir salık mektubu verecekleriní söylediler. Şükrü: «Bir tütün işinden sözedersin, o anlar» diye mektubu yazdı. Rasim bey de gelmişti: «İzmir'de Gaffarzade otel'ne inersin, orda Sarı Efe'yi bulursun» diye bir kroki de yaptılar, verdiler. Rasim beye: «sen de birlikte gel» dedim. istemedi. Yalnız bana: «Çok tehlikeli bir işe giriyorsun. Dikkat et.» dedi. «Ne tehlikesi var? Allahaısmarladık» dedim. Ondan sonra, tabancaları buldum. Dört tabanca. Yüz elli de fişek. Hepsini Şükrü beyin evine bıraktım.»

«Parasını kim verdi tabancaların?»

«Şükrü bey verdi. Biletleri aldık. Sekiz yüz lira da para. En sonra İzmir'e geldik.

«Sarı Efe Edip beyi buldum. İstanbul'dan salık mektubunu kendisine verdim: «Sen bunu üstlenmişsin, söz vermişsin. Haydi, bakalım, vakit geldi. Ne yapacaksak yapalım, dedim. O da: «yalnız başıma bu işi nasıl yaparım? Birkaç adamım vardı ama, şimdi burada değiller. Bu iş de adamsız olamaz. Düşünelim, bir yola koyalım» dedi. Kaç adam gereksediğini sordum, İki adam, dedi. Ben bulurum., merak etme, dedim. Bunun üzerine ertesi ak-

şam Karşıyaka'da başka arkadaşlarla buluşma kararı verildi. Gittik. Çopur Hilmi ile buluştuk. Suykast için Çeşme yolunu daha elverişli buluyorlardı. Ben, o yanları bilmem. Motor işini de konuştuk. Giritli Şevki'nin motoru hacizliymiş. Kurtarmak için beş yüz lira gerekliymiş. Bu parayı kim verecek derken hükümetten sızdırılan bir haber geldi. Çeşme'ye beş yüz jandarma gönderilmişti. Artık bu iş orada olmaz. Çeşme yolundan vazgeçmeli. İşi İzmir'de bitirmeli. En sonra, Kemer altında, Karakolun, Gafferzade otelinin köşesinde yapılmasını kararlaştırdık. Karakol olması dolayısiyle burası kuşkuyu ve dikkati çekmeyeceğinden en iyi ve uygun yerdir, dedik. Sonra Şevki ve Hilmi bombaları getirdi. Yapacak başka bir şey kalmamıştı. Çopur Hilmi, Edip, ben, otomobile bindik, ayrıldık. Ertesi gün, Gazi gelecekti. Edip, o gün öğleden sonra saat birde beni bulacak tertibat alacaktık. Gelmedi, Şevki gelmiş. Hilmi'yi aramış. Edip'i bulamamıştı. Gece sekiz buçuk vapuru ile Karşıyaka'ya geçtik. Şevki'nin evine gittik. Cumhurbaşkanının henüz gelmediğini, beklendiğini söyledi ve: «Size daha elverişli bir biçim göstereceğim dedi ve anlattı: «Gazi'nin otomobili tam Gafferzade otelinin önünden geçerken ilkönce Hilmi tabancasına davranıp ateş edecek, onu izleyerek ötekiler atacak. Tütüncü dükkanında saklanmış olarak durumu izleyen Şevki de otomobilin hareketini düzenleyecek ve yerini gösterecek. Edip de gelecekti. Ayrıntılariyle saptanan bu kararlardan sonra yatmıştık ki, tutuklanmıştık.»

Köşede Hilmi'den başka kimler silah atacaktı? Nasıl atılacaktı? Kim komuta edecekti?»

«Bu işlerde komuta sökmez. İşi karıştırır. Bu, zaten bir anlık iş.»

«Peki, ama, karakol önünde diyorsunuz. Orada polis bulunmaz mı?»

«Bulunsun ne olur?»

«Tutuklandığın zaman üzerinde ne vardı?»

«Tabancamla yüz otuz beş lira.»

«Abidin beyi Gaffarzade otelinde gördünüz mü?»

«Bir aralık gelmiş, gitmiş. Sonra, Salih beyin bahçesinde gördüm. Abidin beyle geçen yıl, Ankara'da Cafer Tayyar paşanın evinde tanışmıştık. Ancak, İzmir'de görünce beni tanımadı.»

«Abidin bey, bu iş üstüne acaba Edip beyle görüşmüş mü?»

«Ben, bilmiyorum. Abidin beyin bu işten bilgisi var mı, yok mu? bilmiyorum.»

«Ziya Hurşit Bey, şimdilik yargılanmanız yeter. Gerektiğinde çağırırız.»

Mahkeme başkanının bu son sözüyle Ziya Hurşit yerine oturdu. Bütün salondaki dinleyiciler, onun soğukkanlılığına şaşıp kalmıştı. Hiçbir soruda ikircikle düşmeden, duraksamadan, saklayıp gizlemeğe çalışmadan bütün doğruları apaçık söylemesi, gerçekten de şaşırtıcıydı. Ziya Hurşit, iktidara rest çekmiş ya hep ya hiç yanlısı bir politikacı olarak düşünülürse onun bu şaşırtıcı davranışı olağan sayılırdı. Onun yürekli, olağanüstü bir suykastçı olması için birçok gerekli kompleksler taşıdığını bildiğimizden onun bu olağanüstü soğukkanlılığını yadırgamıyoruz. Ziya Hurşit'in Ali Şükrü'yle birlikte birinci Mecliste egemenlik nitelikleri görünmeğe başlamış kişilere karşı yürüttüğü parlamento savaşı sırasında bu kompleksleri yaratan ögeler üzerinde ufaktefek ipuçları vermiştik. Karadeniz Kuvayı Milliyecilerini birbirlerine kırdırarak temizleyen iktidara karşı duyduğu güçlü hınç, onu, bu talihsiz, olumsuz serüvende başlıca rolü oynamağa sürüklenmişti. Bu yüzden, kenaisini hiç de bir kiralık katil gibi değil kana kan isteyen bir

kan davası (Vendetta) arkasında yürüyen geleneklere bağlı bir karadenizli kan davası izleyicisi gibi duyuyor, sonra, tek kişinin egemenliğine giden bir rejime karşı duyduğu iç aydınlanışı da bunu destekliyordu. 1920-21 kışı içinde Mustafa Kemal'in kayıkçılar kahyası Yahya'ya öldürttüğü Mustafa Suphi ile on dört arkadaşının ölüleri üstüne bir süre sonra yine aynı egemen gücün buyruğuyla Yahya Kahya'nın ölüsü de atılmıştı. Bu kez, Trabzon kışlası yöresinde hemen de biraz ötesinde öldürülen Yahya Kahya'nın gövdesine bir yığın mermiyi dolduran kişi de Giresun Kahramanı Topal Osman'dı. Sonra, Meclis'te gizli direktifle Trabzon'un dillere destan hatibi Ali Şükrü'yü de ipte boğarak öldüren Topal Osman, temizleme sırasının kendisine geleceğini hiç düşünmemişti. En sonra, o da öldürülerek, düzenli ordunun dışında sivrilmiş bütün kişiler temizlenmişti.

İşte, bu Karadenizli kahramanların ortadan kaldırılması sırasında çokça sesi çıkmış olan Ziya Hurşit, kendisini de tehdit altında duyuyordu. Günün birinde bir köşede ölüsünün bir sıçan ölüsü gibi uzanıp yatacağını bile düşlemeğe başlamıştı. Büyük Millet Meclisinden bütün diri üyeleri pireler gibi silkeleyerek ikinci Meclisi yarattıktan sonra son kerte güçlenen egemen, esir arkadaşlarını hep unutmuş gibiydi.

İşte, kısaca anlatmak istediğimiz bu komplekslerden birkaçı, Ziya Hurşit'i azgın bir suykastçı olarak ortaya çıkarmıştı. Kendisini tepeden tırnağa haklı duyması, bütün gücünü yaratan tek etkendi. Gazi öldürülürse onun yerine geçecek kişilerin de neler yapacaklarını bildiği halde yine de suykast düşüncesinin kılıcını elinde tutması onun izlediği davada hiçbir iktidar tutkusu taşımadığını da gösteriyordu. Ancak, Ziya Hurşit, gözleri bağlı, elinde tabanca ile üstüne yürüdüğü ereğin bu

sırada gerek yeryüzünde gerekse Türkiye'de ne anlama geldiğini düşünemeyecek kerte sağduyunun dışında kalmıştı.

Ziya Hurşit'in arkasından Laz İsmail'le Gürcü Yusuf sorguya çekildi. Ziya Hurşit'in anlattığından başka ilginç bir şeyler söyleyemediler. Kandırılmış bilgisiz kişiler olduklarını söyleyerek mahkemenin şevkatine sığınmakla bir kurtuluş olanağı aradı.

Sarı Efe Edip, Ziya Hurşit'le birlikte suykastın yapılması işine evet demekle birlikte sonradan düşünmek olanağı bulunca bu işten caydığını şu sözlerle anlattı:

«Akşam olunca düşünmeğe başladım. Bu durum karşısında ne yapacaktım? Hemen karar verdim. İstanbul'a gideyim, Celal beyle (Bayar) görüşeyim. İşi ona anlatayım. Her şeyi haber vereyim, dedim, vapura atlayınca gittim.»

Buraya dek bir şeyler yakıştıran Sarı Efe, sonra neden haber vermediği sorusu karşısında tökezledi.

Veteriner emeklisi albay Rasim'le Abidin de kemküm ederek saplandıkları bataklıktan kurtulmağa çalıştılarsa da başaramadılar. Ziya Hurşit'in ağbisi Ordu mebusu Faik, dişe dokunur şeyler söyledi.

Mahkeme başkanının:

«Büyük Millet Meclisinde hangi partidendiniz?» diye başlayan sorularına aşağıdaki gibi yanıt verdi:

«Terakkiperver partiden.»

«Bu partinin nasıl ve kimlerce kurulduğunu söyler misiniz?»

«Bilindiği gibi, geçen yıl Mecliste kimi arkadaşlar Halk Partisinden çekilerek toplanmışlar, yeni bir parti programı yapmışlardı.»

«Sözünü ettiğiniz programın müsveddesini kimler hazırladı?»

«Şükrü, İsmail Canbolat beylerle, kimi arkadaşları.»

«Kardeşiniz Ziya Hurşit bey Ankara'ya geldiğinde nerde kalmıştı?»

«Bizim kulüpte. Halis Turgut ve Feridun Fikri beylerle birlikte bir odada. Ben, Halit beyle ayrı bir odadaydım. Kardeşim konuktu.»

«Kimin konuğu?»

«Elbette, benim ve dolayısiyle arkadaşlarının da konuğu sayılırdı.»

«Neden? Ankara'ya geldiğini biliyor muydunuz? Lütfen açık konuşun.»

«İlk anlatımım var. Okunursa anlaşılır.»

«Yurt davasının aydınlanması uğruna ulus karşısında söyleyiniz. Daha yararlı olur.»

«Peki, söyleyeyim: Kardeşime Ankara'ya neden geldiğini sordum: «Milli Savunma'da işim var. İş Bankası'nda da.» dedi. İki gün sonra Rauf bey geldi. Beni yataktan kaldırdı: «Sen uyuyorsun. Senin kardeşinle Şükrü suykast düzenlemişler. Bugün yapacaklarmış. Sabit bey haber verdi. Hemen bunun önüne geçeceksin» dedi. Ben de: «Şimdi, Şükrü beyin evinde bekle. Ben de Rüştü paşaya gideyim. Mademki suykast Arif beyin evinin yöresinde yapılacakmış, Rüştü paşayı göreyim, araştıralım» dedim. Rauf bey çok üzgün, tedirgindi: «Maazallah, böyle bir şey yapılacak olursa mahvoluruz.» diyordu. Karaoğlan çarşısına yaklaştığımız sırada Ziya Hurşit'e rastladık. Bir kenara çekip sordum. Son kerte soğukkanlı ve kesin konuştu: «Ne münasebet! Nereden çıkardınız bunu? Yoktur böyle bir şey. Varsa git hükümete bildir.» dedi. Suçlu bir adam bu kerte cüretkar olamazdı. İnandım, ancak, daha çok inanmak için ağızlarını aramak üzere Arif beyin evine gittim. Şükrü bey de ordaydı. «Ne yapıyorsunuz, çıldırdınız mı, kuzum? Felakettir» dedim. Şük-

rü bey çıktı, gitti. Arif bey, durgunca, böyle bir şeyin söz konusu olmadığını söyledi.

«Demek, yadsıyorlarmış. Nitekim, Sabit beye de böyle demiştim. Rauf beye bunu söyledim: «Yadsıyorlar bunlar» dedim. Ancak, ne yapılabilirdi? Elde olumlu bir kanıt yoktu.

«Kazım Karabekir paşanın da haberi oldu mu?»

«Evet, Rauf bey söyledi. Birlikte oturduklarından Refet paşa da özdeş biçimde işitti. O sırada Sabit bey bana demişti ki: «Bir iki gündür kuşkulanıyordum. Ancak, bugün artık kuşkularım yokoldu. Baksana ne diyorlar. Yokmuş aslı bu işin. Ben de Sabit beyin bu anlatımını Rauf beye söyledim. Hiç sesini çıkarmadı.»

«Sizce, Faik bey, üzerinde durulan bu suykastın nedeni neydi? onları bu davranışa götüren etken ne olabilirdi?»

«Vallahi, ne diyeyim, bilmem ki. Ben, o günden beri kardeşimle ilişkiyi kesmiştim. Meclisin sonuna dek Ankara'da kaldım. Ne olmuş, ne bitmiş farkında değilim.»

«Ziya Hurşit'in İzmir'e geldiğini nasıl öğrendiniz?»

«Gazetelerden.»

«Daha önce böyle bir şey yapması olasılığını düşünerek bir girişimde bulundunuz mu?»

«Söylediğim gibi, ilişkiyi kesmiştim. Böyle bir şey yapmak olasılığı da yok gibiydi. Ankara'daki sözlerine göre.»

«Ziya Hurşit, bu suykastı kendi hesabına mı yapacaktı, ne dersiniz?»

«Sanmam. Nasıl olur? Olasılık veremem. Kendi hesabına böyle bir şey yapılır mı? Salt kardeşim için değil, ötekiler için de böyle bir şey usa gelmez. Şükrü beyde de, öbürlerinde de beş para yoktu. Parasız yapılır mı? Herhalde sorunun açıklanması güç yanları var. İnce nok-

takar, sonunun nereye varacağını allah bilir. Elimde bu konuda bir kanıya vardıracak araç ve belgeler yok.»

«Peki, teşrif buyurunuz.»

«Ordu mebusu Faik, başının üzerinde deminden beri demir kanatlarıyle hışırdayarak dolaşan azrailin birdenbire kendisini bırakarak uzaklaştığını anladı. Sırat köprüsünü geçmiş gibiydi. Şimdi, kardeşinin korkunç yazgısı her yanından kan damlayan delik deşik bir yürek gibi gözlerinin önünde umutsuzca çarpıp duruyordu. Bu arada kardeşi Ziya Hurşit'i de saf kan bir katil olarak düşünemiyordu. Buna birtürlü dili varmıyordu. Kardeşini bu korkunç serüvene sürükleyen nedenleri Büyük Millet Meclisinin içinde, dışında işlenmiş siyasal cinayetlerdi. Karadenizli hemşerilerinin öldürülmesi yada öldürtülmesi, onu ayaklandırmış, başarısız bir komplocu olarak darağacının altına dek getirmişti.

Kurtuluş sevinciyle kardeşinin ölüm kompleksi, ruhunda bir yumak gibi birbirine dolanırken, Faik, şimdi, İttihat ve Terakki'nin ünlü maarif nazırı Şükrü'nün, yargıçların karşısında pehlivanı andıran gövdesiyle dikilişine büyülenir gibi daimış, bu iri gövdenin bir lokomotif gibi bütün kılıç artığı İttihatçılarla birlikte birçok ordu adamını nasıl darağacının altına sürükleyeceğini düşünüyordu.

İzmit mebusu Şükrü, dev gibi gövdesiyle ayağa kalktığında bu iri varlığın içinde suyu çekilmiş buruşuk bir limona benzeyen bir ruh kalıntısı soluk almaktaydı. Şükrü, serüvenin başlamasiyle bittiğini anlamıştı. Devrimin acımasız mantığı, bütün sivri, keskin yanlariyle karşısındaydı. Yargıç olarak, devrimin kocaman kılıcına dayanmış mini mini bürokratlar vardı. Şimdi, bütün muhaliflerin başlariyle bin bir beladan artakalmış en son İttihatçıların başları da tehlikedeydi. Nasıl etmişti de bu fırsatı on-

ların ellerine vermişti? İşte, Kel Ali, küçük, kara gözlerine devrimin kılıcından daha keskin bir anlam vermeye çalışarak onun yüksek kalıbını hiçe sayarak ilk soruyu şöylece sordu:

«Sizin geçmişteki birtakım ilişkilerinizi anlamak zorundayız. Lozan konferansı sona ererken yada o sırada İttihat ve Terakki adına özel bir toplantı yaptınız mı?»

«Hayır. Buna toplantı denmez. Yaptığımız, salt arkadaşça bir toplantıydı. Söyleşi için.»

«Kimlerle?»

«Aradan zaman geçti. Pek usumda yok. Herhalde, Rahmi, Kara Kemal, İsmail Canbolat beyler vardı.»

«Ne konuştunuz?»

«Seçim başlamıştı. Biz de katılalım mı, katılmayalım mı sorununu konuştuk. En sonra, isteyen adaylığını koysun, istemeyen koymasın, diye karar verdik.»

«Biz de diyorsunuz. Siz kimsiniz? Niteliğiniz ne? Yani İttihat ve Terakki adına davranıyordunuz, değil mi?»

«Hayır, ben o zaman İzmit Müdafaayı Hukuk Derneği başkanı bulunuyordum. Benim için o sorun düşünülemez.»

İzmit mebusu Şükrü; sorular karşısında bunalmıştı. Şöyle dedi:

«Olayla ilgili olmayan sorular yöneltiyorsunuz...»

«Yargıçlar kurulu aydınlanmak uğruna ne isterse onu sorar.»

«Ancak, sorarken azarlıyorsunuz.»

«Sen, cinayet yaptın. Sana en yüksek müsaadeleri yapıyoruz.»

«Yargıçlar yansız olur.»

«Biz de yansızız. Yurdun varlığına dirimlerini adamış insanlarız. Vicdana, kanuna karşı bir görev aldık. Şimdi, soruyorum sana: Ziya Hurşit'le ilişkin?»

«Onu dört yıl önce Ankara'da tanımıştım. İki buçuk yıldır hiç görmedim, Terakkiperver partiye girip Samsun şubesini açtıktan sonra gördüm. Arasıra da bana gelir giderdi.»

«Bu ilişkilerinizde özel bir davranış yani parti yada kişileriniz hesabına? Suykastla bir anlaşmaya vardınız mı?»

«Ne münasebet. Böyle bir şey sözkonusu olmadı.»

«Şükrü bey, şimdi bile yadsıyor musunuz?»

«Sizi namusumla inandırırım.»

«Bırak şimdi, namusu, inanı karıştırma bu işe. Artık sorun çırılçıplak, apaçık ortada, saptanmış. Sizden resmen ve kendim adına rica ediyorum, namusu bırak, doğru söyle.»

«Ben de öyle söylüyorum.»

«Eskişehir mebusu Arif beyin evinde Ziya Hurşit'le Laz İsmail'i gördünüz mü?»

«Hayır. Laz İsmail'i tanımam. Onu burada, mahkemede siz gösterdiniz.»

«Ziya Hurşit'le suykast için konuşmadınız mı?»

«Hayır.»

«Abdülkadir'le?»

«Hayır. Hiçbiriyle, hiç kimseyle böyle bir iş sözkonusu olmadı.»

İyi düşün. Sarı Efe Edip, veteriner Rasim beylerle de mi öyle?»

«Onlarla da konuşmadım. Evet.»

«İyi düşünün, Edip ve Rasım beyler şimdi gelip yüzünüze karşı söylerlerse ne diyeceksiniz?»

«Çıldırmışlar, derim. Olmayan bir şey vardır denirse, başka ne yapılır?»

«Bu savunmadan vazgeçiniz. Elimizde kanıtlar var. Ben sanıyordum ki siz pişman olarak her şeyi açıkça söyleyeceksiniz.»

«Başkan beyefendi, siz şimdiye dek mahkemelerinizde

herhalde görmüşsünüzdür, ne entrikalar çevriliyor. Gizli polis memurları ne işler uyduruyor. Ben, adımın çevresinde beceriklice kurulmuş ve ustalıkla işletilen bir tuzak görüyorum. Abdülkadir'in bu işte büyük bir rol oynadığını sanıyorum. Abdülkadir, partiyi yokedecek bir yol tutmuştur. Ziya Hurşit'i de kendine aygıt etmiştir. Benim adımı bu işe karıştıran da odur. Bu adamlar, lekeliyorlar, yalan söylüyorlar.»

«Kim? Abdülkadir mi, Ziya Hurşit mi?»

«Evet.»

«Tuhaf şey. Ya Sarı Efe Edip'le Rasim beylerin anlatımlarına ne dersin?»

«Dinlemedim ki?»

«Getireceğiz, göstereceğiz. Ziya Hurşit'e bir mektup verdiniz mi?»

«Evet. Bir salık mektubu vermiştim. Tütün işi yapacakmış. Edip beyin çiftliği var. Kendisine yardım etsin diye bir salık mektubu verdim.»

«Neden Rasim beye de imzalattınız?»

«Şundan ki Rasim bey Edip'in daha içten arkadaşıdır.»

«Ancak, onların hiçbiri böyle söylemiyor.»

«Vallahi, onların ne dediklerini bilmiyorum. Benim bildiğim bu.»

Mahkeme başkanı Kel Ali, jandarmalara şöyle buyurdu:

«Sarı Efe Edip ve Rasim beyleri getiriniz.»

İki sanık, elleri kelepçeli olarak jandarmaların ortasında salona getirildi. Başkan Şükrü'nün yüzüne ince alaylı bir bakışla bakarak şöyle dedi:

«Şükrü bey, Edip ve Rasim beyler işte geldiler. Şimdi, sorunu aydınlatacaklardır. Neler konuştuğunuzu, salık mektubunun nasıl yazıldığını vb. söyleyecekler. İyi dinleyiniz.

Edip bey, İlkönce siz anlatın. Üçünüz nasıl toplandınız, açıkça anlatın. Şükrü bey de dinlesin.»

Sarı Efe Edip, anlatmağa başladı:

«Ankara'dan dönüşte İstanbul'da Rasim ile birlikte Şükrü beyi bulduk. Şükrü bey, bütün arkadaşlariyle birlikte suykastı tasarlamakta olduklarını anlattı. Benim de çalışmaklığımı önerdi. Yanıt olarak beni karıştırmamalarını söyledim. Ayrıldıktan sonra Rasim'e de söyledim, rica ettim. Şükrü düşüncesinden vazgeçsin, başımızı belaya sokmasın, dedim. Sonra, Ziya Hurşit İzmir'de Şükrü ile Rasim'in imzaları bulunan mektubu bana verdi. Ziya Hurşit'i tanımam. İlk o gün görüyordum. Mektupta tütünden sözediliyor, tütün işi kolaydır, yaparız, dedim. Zira Hurşit, tütünün suykastı anlattığını söyledi. Bu, Şükrü'nün kendi kanısıdır, demek, şimdi bile vazgeçmemiş. Hepsinin anlamı yoktur, dedimse de Ziya Hurşit: «Bu karar artık geneldir. Uygulanacaktır. Arkadaşlar, anlaşmıştır. Biz de bunun uğruna buraya geldik. Burası olmazsa başka bir yer olacak, kesinlikle yapılacaktır. Olup bitince de hemen meclis toplanacak, Fevzi paşa cumhurbaşkanı olacak, o olmazsa Kazım Karabekir paşa olacak, diye diretti. Ondan sonrasını biliyorsunuz.»

Mahkeme başkanı, sözü veteriner Rasim'e verdi:

«Rasim bey, şimdi siz de anlatınız.»

Veteriner Rasim, şunları söyledi:

«Efendim, on altı yıllık bir arkadaşımla böyle bir suikast işinde ulusun önünde yüzleşmek, gerçekten çok acı bir felaket. Ancak, ne çare. Yazgı. Söyleyeceğim: Şükrü, Ziya Hurşit'le Laz İsmail'i Edip'e göndermek istediğinde: «Gönderme, Edip suykast yanlısı değildir, demiştim. Salık mektubunu da bu yüzden onaylamamıştım. Diretti ve mektubu bira içerken diretişi üzerine, sarhoşlukla imza ettim.»

Şükrü, ona şöyle sordu:

«Aramızda konuşurken bir parola filan kullanır mıydık?»

Edip:

«Hayır, parola filan yoktu» dedi.

«O halde benim salık mektubumda yazdığım tütün işini neden suykasta mal ediyorlar başkan bey?»

Başkan, Rasim'e sordu:

«Siz, söyleyiniz, Rasim bey, imzaladığınız mektuptaki tütün işinin anlamı neydi?»

«Evet, öyle, efendim, suykast işiydi.»

«Rica ederim, böyle önemli bir iş için salık, bira içilirken yazılır mı?»

Şükrü'nün bu sorusunu başkan Rasim'e aktardı:

«Yanıt ver, Rasim bey?»

«Lokantada yazdık, efendim, bira içerken.»

Başkan, Şükrü'ye şöyle sordu:

«Bu söylenenlere ne dersiniz, Şükrü bey?»

«Yalandır, yalandır, efendim.»

Başkan, jandarmalara buyurdu:

«Ziya Hurşit, Faik, Laz İsmail, Gürcü Yusuf'u getiriniz. Yüzleştirelim.»

Biraz sonra, denilenler getirildiler.

Başkan ilkin Ziya Hurşit'e ünledi:

«Sizi Şükrü beyle yüzleştirmek zorunu doğdu. Temelde olayın aşamaları anlaşılmıştır. Ancak, bir daha yüzleştirmek gerek. Şükrü bey sizinle suykast çevresindeki ilişkileri, girişimleri, konuşmaları yadsıyor ve bütün düzenlerin Abdülkadir beyce yapılmış olduğunu söylüyor. Şimdi, siz açıklayınız.»

«Siz sorunuz ben anlatayım.»

Başkan:

«Şükrü bey, suykastla ilgim yok, diyor. Yok mu? siz, ne diyorsunuz?»

«Var, efendim. Açıklayayım. Önceki anlatımımda da belirttiğim gibi ben, ilkin Abdülkadir'le ilişki kurdum. O da bana bu suykast işi için Ankara'da eli olduğunu söyledi. Kimdir? dedim. Şükrü beydir, dedi. Ondan sonra gittik, Fikri beyle görüştük.

Şükrü:

«Bu işte Abdülkadir'in pek önemli bir rol oynadığı anlaşılıyor. Açıklayacağım. Bir avukat tutacağım.»

Başkan:

«İstiklal Mahkemeleri avukatların cambazlığına gelmez. Mahkememizin derecesi yoktur. Halis yargıyı bekliyor. Ne söyleyeceksenız sordukça söyleyiniz. Avukatlarla filan geçiştirilecek vaktimiz yok. Ziya Hurşit beyin anlatımına yanıt ver.»

Şükrü:

«Ziya Hurşit bey Abdülkadir'in tuzağına düşmüştür. Onun kurbanı olmuştur.»

Başkan:

«Ziya Hurşit bey, bak, Şükrü bey ne diyor?»

«Hayır efendim. Laz İsmail'i Şükrü beye ben tanıttım, hem de kendi evinde. Suykast işini görüştük. Silah paralarını ve öbür silahları da Şükrü beyden aldık.»

Başkan:

«Sen, söyle Yusuf, silahları kimden aldın?»

«Şükrü beyden, efendim, Şükrü beyden.»

«İsmail, sen de söyle: kimden aldın silahları?»

«Şükrü beyden. Şişli'deki evinden, Yusuf'la birlikte dört tüfek aldım.»

Başkan:

«Ne diyorsunuz, Şükrü bey, bunlara?»

«Bunlar, öğretilmiş papağanlar gibi konuşuyorlar, başkan bey.»

Salonda, bu söz üzerine kahkahalar patladı. Şükrü,

halkın durumu yakından bildiğini anlayarak umutsuz düştü. Başkan, kara-kara düşünmeğe başlayan Şükrü'ye şu soruyu yöneltti:

«Ankara'da suykast işi üzerinde Ordu mebusu Faik beyle aranızda bir şey geçti mi?»

«Hayır.»

«Faik bey size: Bu işten vazgeçin, felakettir, demedi mi?»

«Hayır.»

Başkan, bunun üzerine Faik'e ünledi:

«O halde, siz söyleyiniz, Faik bey, ne görüşmüştünüz?»

«Demiştim ki, Şükrü bey, bu yaptığınız felakettir. Ancak, yadsırmıştı.»

Başkan:

«Laz İsmail, kalk! Söyle bakayım, Şükrü bey evinde seni nereye sakladı?»

«Alt kattaki odaya. Sonra, çıktık, sokakta buluştuk.»

Başkan:

«Ama, bak, ne diyor, Şükrü bey, papağan gibi söylüyorlar diyor.»

Laz İsmail, karadeniz diyeleğiyle şöyle yanıtladı

«O zaman papogan degildük de ha şimdi olduk.»

Yüzleştirme bitmişti.

Cumhurbaşkanının bırakışma yıllarında olduğu gibi ulusal Kurtuluş Savaşı yıllarında da en iyi, en içten arkadaşı olan Eskişehir mebusu kurmay albaylıktan emekli Ayıcı Arif, jandarmaların ortasında mahkeme salonuna getirilirken sert bir asker yürüyüşüyle geldi. Kendisinde camide namaz kılarken yakalanıp getirilmiş bir adam hali vardı. Yargıçlara, aşağılayıcı, küçümseyici bakışlarla bakıyordu. Bütün varlığından bir direnme, karşıkoyma taşıyordu. Başkan Kel Ali'nin sorusunu şöylece yüksekten bir tonla yanıtlamağa başladı:

«Ziya Hurşit'i nerede, nasıl mı tanıdım, anlatayım: Bir akşam, Ankara'da bizim Kulüp'de oturuyordum. Ali Fuat paşa geldi, yanındaki genci «Eski Lazistan mebusu Ziya Hurşit» diye tanıttı. Başla selamlaştık. El bile sıkışmadık. Bundan sonra, bir kez daha yine Kulüp'te kendisiyle karşılaşmış, görüşmüştüm. Bir akşam Kulüp'de alt kattaki odada oturuyorduk. Şükrü geldi:

«Vaktiyle komutanızda bulunmuş bir adam var, sizi görmek istiyor, dedi. Beklesin, dedim. Akşam ezanından bir hayli sonra Kulüpten ayrıldım. Kapıdan çıkarken karşıma dikildi: «Ulusal Kurtuluş Savaşında sizin komutanızda bulundum. Bir ticaret işi için geldim. Param da tükendi. Bana bir memurluk bulmanız için aracılıkta bulunmanızı dilerim; komutanım» dedi. Ben de: «Muhalif mebusum. Hükümet katında yapacağım girişim bir yarar vermez» diye yürüdüm. Otomobilime bindim, evime gittim. İşte, Laz İsmail'le de ilişkim budur. Başka bir şey bilmiyorum.»

Başkan:

«Yanılıyorsunuz. Laz İsmail'le ilişkinizin salt bu olmadığı, tersine onu otomobilinize bindirip evinize götürdüğünüze değgin arkadaşlarınızın anlatımları var.»

«Benimsemem. Yalandır. Ben, Laz İsmail'i ne otomobilime bindirdim ne de evime aldım.»

Başkan:

«Yadsıyorsunuz. Şimdi gelir de yüzünüze karşı derlerse ne diyeceksiniz?»

«Söyleyemezler. Şundan ki böyle bir şeyin aslı yok.»

Başkanın verdiği buyruk üzerine jandarmalar Laz İsmail'i getirdiler. Başkan, ona şöyle ünledi:

«Anlat bakalım, şu gördüğün Arif beyin evine nasıl gittin?»

«Beni kulüpten çıkınca otomobiline bindirdi. Evine götürdü. Sabaha dek de alıkoydu. O gece Arif beyin evinde yattım.»

Başkan, Arif'e ünledi:

«Arif bey, ne dersin bu anlatıma?»

«Aslı yok, olsa olsa belki para vererek, benim haberim olmadan şoförü kandırıp yanına oturtmuşlardır. Evin alt katına da karışmam. Olabilir ki benden habersiz orada yatırmışlardır.»

«Demek ki bu anlatımı da benimsemiyorsunuz?»

Başkan Kel Ali, jandarmalara buyurarak şoförle birlikte hizmetçi Ayşe kadını getirtti. Albay Arif, onları görünce biraz sarsıldı. Yine de eski askerliği yardımına koştu. Bir kale, sonuna dek savunulmalıydı. Umutsuzca da olsa bu iş yapılmalıydı. Binde bir kurtuluş umudunun bile savunulması gerekliydi. Ayşe kadınla şoförünün salona girdiğini gösünce onlara şöyle önemsiz bir göz atar gibi yaparak olduğu yerde mapusane voltası vurmağa başladı. Sanki çalışma odasındaymışçasına öteye beriye gidip gelerek geziyor tekbaşına bir şeyler düşünüyor gibiydi. Çevresindeki korkunç ölüm makinası İstiklal Mahkemesiyle yüzlerce seyircinin varlığından habersizmiş gibi davranıyordu.

Başkan, şoförle Ayşe kadına Kuran'a el basturarak Laz İsmail'i Arif'in yanında görüp görmediklerini sordu. Gördüklerini söylediler. Böylece, Albayın, Laz İsmail'i Kulüpten otomobille alıp eve getirdiği açığa çıktı. Gerek Ayşe kadın gerekse şoför, efendilerinin Laz İsmail'i karşısına alıp uzun uzadıya söyleştiğini söyledi. Albay Arif, bütün bu yeminli anlatımlara karşı da şöyle söyleyerek direnmesini sürdürdü:

«Yalandır. Bütün bunları baskı sonucunda söylüyorlar. Kesinlikle yalandır.»

O, yalandır dedikçe de hem şoför hem de Ayşe kadın, iki gözleri iki çeşme ağlayıp duruyorlardı:

«Kurana el bastık. Yalan yere yemin edilir mi?» diye yüksek sesle hıçkırıyorlardı.

Başkan, bu son tanıklıklarından sonra her iki tanığı da serbest bıraktı:

«Buyurun, istediğiniz yere gidebilirsiniz, artık» dedi.

Albay Arif'in bu iki emektar adamı son kez albaya bakarak gözyaşlarını sile sile mahkeme salonundan çıktılar. Bundan sonra, nerde, kimin yanında barınacaklardır? Albayın ipte can vereceğini anlamışlardı. Yine de azrailin, yakalarından el çekmesine öyle çok sevindiler ki mutluluk yaşlariyle umutsuzluk yaşları bir ara birbirlerine karışır gibi oldu.

Haziranın 28 nci pazartesi günü Elhamra sinema salonu, türlü duygularla dolu meraklı yığınlariyle kaynaşıyordu. Fısıltılarla konuşulan salon, bir dev arı kovanı gibi uğulduyordu. Bugün burda Ulusal Kurtuluş savaşının en büyük başlarından birkaçı yargılanacaktı. Sinemanın içi, dışı son kerte sıkı bir güvenlik düzeniyle korunmaktaydı. Ancak, bütün bu sıkı düzeni hiçe sayan Kazım Karabekir'in eski subayları, törensel yada sivil kara giynekleri içinde mahkeme salonuyle, mahkemenin dışını sıkı bir denetim altına almışlardı. Paşanın eski silah arkadaşları, sivil kılıklariyle sinemanın önüne iki sıra olarak dizilmiş, eski komutanları, kapkara bir yas giyneği, bir yas şapkasiyle aralarından geçerken onu sonsuz bir yüreklilikle, sevgiyle selamlamak üzere bekliyorlardı. İçerde meraklı sıralarını doldurunların büyük bir bölümü, üniformalarını çıkarmış eski doğu ordusu subaylarıydı. Mahkemenin çevresinde görev gören bütün subaylar da doğudaki Ermenistan fethinden artakalmış subaylardı. Kazım Karabekir'le Ali Fuat paşanın ölüme mahkum edilmeleri olasılığı başgösterince başlarında Kel Ali'nin bulunduğu bütün öbür ailelerin de dirimi tehlikeye girebilirdi. Mahkeme salonunu çevreleyen yöredeki asker birliklerindeki subaylar da heyecanla beklemektey-

diler.: Hayır, Kazım Karabekir'le Ali Fuat paşanın kelleleri-ni vermeyeceklerdi. Ali Çetinkaya ile Kılıç Ali, hemen tehlikeyi sezerek başa bildirmişlerse de bu sırada yapacak çokça bir şey yoktu.

Dışarda sanıkları getiren otomobillerin homurtuları işitilince hıncahınç dolu salon, sanki bir tek kişi gibi göğüs geçirdi. Sivil giyneklerine bakmadan subay oldukları sert yüz anlatımlarından, yağsız, biçimli, çevik gövdelerinden anlaşılan kişiler bakışlarından tiksinti, acıma, öfke, umutsuzluk saçarak kapıdan yana başlarını çevirdiler.

Kazım Karabekir, arabadan inerek sinemanın kapısına doğru yürürken yolun her iki yanında yükselen insan duvarının tuhaflığını sezmekte gecikmedi. Kapkara sivil giynekler içindeki bu adamların yüzlerine dikkatlice bakınca hepsinin de kendi tanıdık subayları olduğunu gördü. Teftişe gelmiş gibi onlarca selamlanarak salona girerken gözlerinin yaşardığını duydu. Demek ki ordu, onunla öbür paşa arkadaşlarını ipe vermeyecekti. Mustafa Kemal İzmir'de bulunduğu bu sırada ordunun sivil giyinerek kendilerini karşılamağa gelişi, çok önemli bir şeylerin döndüğünü gösteriyordu. Paşalar, sinema salonuna girmişlerdi ki bir polis amiri, Kazım Karabekir paşayı iterek merdivenin altına sokmak istedi. Kapıda bekleyen Acar yüzbaşı da Kazım Karabekir'in subaylarındandı. Bir saat önce, bu görevi bir başka subaydan devralmıştı. Kazım Karabekir, polis amirinin kendisini böyle itekleyerek merdivenin altına sürmesine dayanamadı. Bütün gücüyle adamın yüzüne bir tokat patlattı. Sonra, paşaları sinema salonunun en ön sandalyelerine oturttular. Sandalyelere arkadan bir ip çektiler. Bütün çevre silahlı, süngülü jandarmalarla kordon altına alınmıştı. Sanıkların arkasına çekilen ipten sonra dinleyici sıraları başlıyordu. Fısıltıyla konuşan halkın çıkardığı uğultu, İstiklal Mahkemesi üyelerinin birer birer görünme-

siyle yavaş yavaş azaldı, en sonra dindi. Yargıçlar, sahnedeki sandalyelerine tüneyerek sanıklarla halka yukardan bakmağa başlamışlardı. Başkn Ali Çetinkaya olsun, savcı Necip Ali yada üye Kılıç Ali olsun, ancak ölüm cezaları veren bir mahkemenin hoşgörüsüz havasını yansıtan sert, acımasız yüzleriyle birer büst olarak görünüyorlardı.

Savcı Necip Ali (Küçüka) yeni sanık grupunun suçlarını açıklamak ister gibi şöyle bir iddianameyle ortaya çıktı:

«Cumhurbaşkanı hazretlerine suykast yapılmasiyle bakanlar kurulunu düşürmek ve hükümeti devirmeyi amaç edinerek topluca suç işlemek üzere davranan ve silahları, bombaları yakalanan Ziya Hurşit ve arkadaşları gibi vaki cinayetlerin yapılmalarını buyrukları altında uğursuz olaylara götüren ve cinayetin yapılmasını sağlamak üzere, silah ve başka eşya hazırlamış olan dağıtılmış Terakkiperver partisinden olan mebuslarla bu uğurdaki amacın elde edilmesinde bütün bir birlikle birleşmiş olan vaktiyle yurdun yazgısında keyfince har vurup harman savuran inşecilerin elebaşısı Kara Kemal ve Cavit beyler gibi bilinen kişilerin suçun tasarlanmasına hazırlanması gibi başlangıçlardı parmakları ve yapılmasında bilgileri bulunduğu araştırmayla anlaşılan suikastın hemen yapılacağı sıra bütün kanıtları ve araçlariyle elde edilmesi nedeni kanunca meşhut suçlardan sayıldığından konulmuş yöntem içinde tutuklanmış olan Büyük Millet Meclisi üyelerinden K. Karabekir, Cafer Tayyar, Ali Fuat, Refet, Rüştü paşalar ve Sabit, Halis Turgut, İhsan, İsmail Canbolat, Münir Hüsrev ve Faik beylerle eski Maliye Nazırlarından Cavit, eski Ardahan mebusu Hilmi ve bugün ortadan yitmiş bulunan Kara Kemal beylerin» yargılanarak cezalandırılmaları gerekiyordu.

Sonra, yargılama başladı. İlkönce, muhbir olarak bili-

nen Erzincan mebusu Sabit sorguya çekildi. Suykast girişimini nasıl işitmiş olduğunu anlattı. Başkan, onun arkasından Rüştü paşaya:

«Suykast üstüne bilginizi söyleyiniz» dedi.

«Bilgim yok. Ancak, Erzincan mebusu Sabit bey, bir gün: «Şükrü bir suykast işiyle uğraşıyor, önüne geçelim» demişti. Arkadaşlarla konuştuk. Şükrü'ye sormuşlar. «Böyle bir şey yoktur» demiş. En sonra, bu bir kuruntudur, Sabit beyin kuruntusudur, dendi. İnanılmadı ve öyle kaldı.»

«Mebus arkadaşlarınız Abidin beyle olan ilişkinizi söyleyiniz.»

«Abidin'i Ramazanda İstanbul'da gördüm. İzmir'den yeni gelmişti. Laf arasında: «Sarı Efe İzmir'de dolaşıyor» deyince: «bana ne? tanımam ki. Kimdir bu adam?» dedim.»

«Ancak, ilk anlatımınızda böyle anlatmıyorsunuz.»

«Olduğu gibi söylüyorum.»

«Yurt seni paşalık rütbesine yükseltmiş, mebus yapmış. Böyle bir işte doğruyu söylemiyorsun. Bak, anlatımını okuyoruz. Gör, ne diyorsun: Abidin bana sordu: «Suykast işinden partinin bilgisi var mı?» dedi. Bunu söyleyen kim, sen değil misin?»

«Yanlış tutulmuş. Ben, böyle demedim.. Benim suykast işinden haberim yok. Abidin'in bana rastlayışı kötü bir rastlayıştır. Önüme bela gibi çıkmış.»

«Nerde rastlamıştı?»

«Şule kahvesinde. Sabit bey de vardı. O gün Şükrü bey tutuklanmıştı. Meclis başkanından sorsanız, dedi. Başka bir şey görüşülmedi.»

«O gün Refet paşanın evinde toplanmışsınız.»

Evet, Şükrü'nün tutuklanması işini görüşmek üzere toplanmıştık.»

«Demek Şükrü'nün tutuklanışıyle bu kerte ilgiliydiniz?»

«Elbette. Bir mebus arkadaşımızdı.»

General Rüştü'nün sorgusu böylece bitmiş oldu.

Sorgu sırası Kazım Karabekir paşaya gelmişti. Salonu dolduran sivil subaylarla halkın kaçamak bakışlarla süzüp durduğu Kazım Karabekir, kapkara yas giyneği içinde kendisine yönelmiş bütün bu bakışlardan habersiz, dalgın, düşünceli, umutsuz, üzgün oturuyor, elinde tuttuğu kapkara şapkasını arasıra evirip çevirerek kafasından geçen üzgün düşünce kervanlarını yelpazeliyordu. Rüştü paşanın sorgusunu bitirerek dinlenmeye çekilen mahkeme kurulunun dönüşünü dört gözle bekleyen dinleyiciler, onların salona girişini görünce fısıltıyı kesti. Kazım Karabekir paşa, kurulun döndüğünü gördüyse de önemsemedi. Ancak, mahkeme kurulunun bayağı düşünceli olduğunu ayırt etti. Kurul, bir şeyden ürkmüşe benziyordu. İşin doğrusu şuydu ki Kazım Karabekir'in doğu ordusunun bütün subayları, verilecek ölüm kararına karşı gelmeğe hazırlanmıştı. Bütün yöre, mahkemenin vereceği ölüm kararını belki de silahla protesto etmek üzere örgütlenmiş durumdaydı. Mahkeme kuruluyla birlikte sorumlular, bunu sezmiş, daha büyük sorumlulara bildirmişlerdi.

Daha önce, Kazım Karabekir üstüne ilk kozunu İsmet paşa oynamış; Terakkiperver partinin başkanı olarak tutuklanmış olan paşayı Ankara polis müdürüne buyruk vererek salıverdirmiş, bu kez İstiklal Mahkemesinin, Büyük Millet Meclisinin bütün yetkisini taşıyan Mahkeme kurulu direterek paşayı yine polisin eline verdirmişti. İstiklal Mahkemesi daha da ileri gitmiş, Büyük Millet Meclisinin yetkisine karşı geldiğinden İsmet paşanın tutuklanarak sorguya çekilmesi üstüne diretmişti. Ancak, Mustafa Kemal, onların diretişini kırmış, İsmet paşanın tükürdüğünü yalayarak yargılanmadan kurtulmasını sağlamıştı. İsmet paşa, İzmir'e gelerek Mahkeme kurulunun ayak toprağına yüz sürmek zorunda kalmıştı. Cumhurbaşkanı, bu işin Mahke-

meden geçerek adaletin çarkından çıkmasını doğru bulmuştu. Şimdiyse, İzmir İstiklal Mahkemesi gücenik subay ordu kişileriyle çevrilmiş, kuşatılmıştı.

Başkan Kel Ali, sert, keskin çizgilerle süslü ablak yüzünün ortasındaki kapkara gözlerini tatlı, yumuşak bir şeylerle doldurmağa çalışarak Kazım Karabekir paşaya ünledi, çok nazik bir dille ayağa kalkmasını söyledi. Sonra, ona şöyle bir soru yöneltti:

«Zatıaliniz Ulusal Kurtuluş savaşı sırasında birçok büyük hizmetler görmüş ve yararlıklar göstermiş olduğunuz halde neden daha sonra muhalefete geçtiniz? Terakkiperver partinin kuruluşundaki özel, genel girişimler üstüne bilgilerinizin açıklanmasını rica ederim.»

Kazım Karabekir paşa, biraz düşündükten sonra ağır, inanışlı, biraz üzgün bir tonla şöyle yanıt verdi:

«Lozan barış konferansı sırasında Rauf beyle başdelegemiz İsmet paşa arasında tehlikeli bir anlaşmazlık başlamıştı. Ben, o sırada doğu cephesi komutanı olarak Ankara'da izinli bulunuyordum. Bu durumu öğrenince kesin yengimizin daha başlangıcında Rauf bey, İsmet paşa gibi Kurtuluş savaşımızın temeltaşını oluşturan iki devlet adamının arasındaki anlaşmazlığı gidermek uğruna ilkönce Rauf bey, dönüşlerinde İsmet paşayla Gazi paşa katlarında durmaksızın uğraştım. Ne yazık ki olumlu bir sonuç eldeetmeyi başaramadım.

«Kurtuluş savaşımızın başlarında bugünkü devlet adamlarımız arasındaki daha ağır olan güvensizlikleri gidermeyi başaran ben, şimdi, daha kolay olan bu durumda bir şey yapamayışımdan çok üzgündüm. Bu durumda ben yine umutsuzluğa düşmeyerek, arkadaşlarla daha yakın, aynı çevrede bulunmayı yararlı sayarak birinci ordu müfettişliğine atanmamı istedim ve atanmamın sözünü alarak doğuya döndüm.

«Cumhuriyetin ilanını doğudan dönüşümde Trabzon'da öğrendim. Ancak, bu konuda bana hiçbir şey bildirilmemişti. Milli Savunma Bakanlığı, Trabzon Deniz komutanlığına top attırılması için buyruk vermişti. Bu durumu genelkurmaya yazarak, henüz doğu cephesi komutanı bulunduğum halde ne bana ne de başka askeri ve mülki makamlara (Cumhuriyet) in bildirilmemesinin kimi yanlı düşüncelere yolaçabileceğini bildirdim ve durumun gerçek kendiliğini ancak iki gün sonra öğrenebildim. Bu arada, birinci ordu müfettişlik buyruğum da geldiğinden İstanbul'a yollandım.

«Yollanmadan önce gerek cumhurbaşkanı Gazi Paşa hazretlerine Cumhuriyetin ilk başbakanı İsmet paşa hazretlerine de içten kutlamalarımı bildirmiştim. İstanbul'a varışımda Cumhuriyetin apansız bir biçimde ilan edilişinden dolayı gazetelerde korkunç tartışmalar ve bu arada Rauf beyle de Ankara arasında çekişmelerin sürdüğünü gördüm. Ne yazık çok açık olarak görülüyordu ki, büyük devrimlerin hepsinde olduğu gibi, bizde de bütün varlıkları, can ve başlariyle elele verip çalışmış olan kişiler arasına birtakım parazitler girmiştir ve bunlar, büyük yengiyle ereğe varılarak tehlikelerin ortadan kalktığını görür görmez iktidar mevkiindekilere sokulup yaranmak için, tıpkı bir kamanın bir cismi ikiye bölüşü gibi bizi birbirimizden ayırmağa çalışmışlardır. Asker görevinde bulunduğum halde, benden de söz çakıştırarak sözetmeğe yeltenenleri görmekle pek üzülüyordum.

«En büyük üzüntüm, İstanbul'da ordu müfettişi bulunduğum sırada oraya Topçu İhsan bey başkanlığında bir İstiklal Mahkemesinin gönderilmesinden haberdar edilmemiş oluşumdur. İstanbul, benim ordu müfettişliğim sınırı içinde ve ordu müfettişleri de bölgelerindeki her türlü islerle ilgili bulunduğundan bir İstiklal Mahkemesi-

nin gönderilmesinden haberdar edilmemiş oluşumdur. İstanbul, benim ordu müfettişliğim sınırı içinde ve ordu müfettişleri de bölgelerindeki her türlü işlerle ilgili bulunduğundan bir İstiklal Mahkemesinin İstanbul'a gönderilmesi kesinlikle bana bildirilmek gerekiyordu. Hemen Ankara'ya geldim, başbakan İsmet paşaya bunu yakınmakla birlikte Rauf beyle aralarını bulup eski içtenlikle dostluğu sürdürmeğe çok çalıştım. Bu çalışmaların, elbette, büyük kişiler arasında soğukluk yaratmak uğruna sokulan kimi parazit yaratıkların yollarını kesmek içindi. Fırsat buldukça, bu konuda Gazi paşa hazretleri katında elimden geleni yaptım. Büyük devrimlerden sonra devlet adamlarının birbirine düşerek ülkelerinin birçok kötülüklere uğramalarına yolaçtıklarını tarihçe bildiğim gibi kendi yurdumuzun tarihinde dahi bu ayrılıkların oluşturduğu kötülükleri kaç kez görmüştük.

«Ara bulmak ve soğuklukları gidermek uğruna uğraşmalarımdan bir sonuç alamadığıma ve tersine Rauf beyin bir muhalif parti kurması için yayın yapılıp kışkırtmalarda bulunduğunu görmekle üzgündüm. İsmet paşa, hiç anlamaya yanaşmıyordu. Öyle ki, eğer Rauf bey Gazi paşayla anlaşır da hükümet kurarsa İsmet paşa hemen Halk partisinden ayrılıp muhalif bir parti kurmaya dek gidecekti.

«Gerçi ortada birtakım düşünüş ayrılıkları varsa da daha çok Lozan konferansı sırasında nasılsa başlayan yanlış anlama ile kimi fırsat düşkünlerinin durumu bu düzeye düşürdüklerini gördüm. Rauf bey katında da çok çalıştım. Cumhuriyetin ilanında her arkadaşla danışacak kerte zamana sahip olunamayacak önemli bir durum oluştuğunu Gazi paşa hazretlerinden öğrendiğimi, eğer bu konuda güceniklikleri varsa artık bunu unutmaları gerektiğini söyledim. Uygun buldular. Eğer suç bendeyse, tarziye veririm

demek iyiyürekliliğini dahi gösterdiler. Ancak, yazık ki bu da olmadı. Halk partisinin tutumu ve durmaksızın yapılan saldırılar bu arkadaşları birbirlerinden daha çok ayırdı.

«İsmet paşa hazretlerinin Rauf beye, açıkça muhalif parti kurmasını önerdiğini gazetelerde büyük üzüntü duyarak okuduk. Benim için artık yapılacak bir tek iş kalmıştı ki bunu yapmayı yurt için pek gerekli sayıyordum. Bu, hem mebus hem asker olmak sorununun çözümüydü. Benim gibi daha başka arkadaşlar işte böyle, hem asker, yani komutan, hem mebus bulunuyorduk. Bu, doğru değildi. Ben, meşrutiyetin ilanında, yani, yıllarca önce dahi bu düşünüşümü ileri sürerek bizlerin mebusluktan affımızı Meclis başkanlığına önermiştim. O zaman başkan olan Ali Fethi beyden aldığım kanıttan Millet Meclisince onaylanmadığımı anlamıştım. Buna bakmadan ben, askerin artık kesin olarak siyasetle uğraşmaması zamanı geldiğine inanıyordum.

«Ben kendim hem asker hem mebus nitelikleri üstümde olduğu halde ordu müfettişliği görevimi görürken, pek güç ve beni gerçekten çok üzen birtakım durumlar karşısında kalıyordum. Asker ve komutan olarak da çalışamaz duruma geliyordum.

«Örneğin, orduda daha 1924 de kararlaştırılan (ilim ve bilgi komisyonu) benim başkanlığım altında kurulmuşken şimdi yine bu konuda verdiğim önergeler hiç dikkate alınmıyordu. Bu durumu birçok kez Milli Savunma Bakanlığına yakındım. Avrupa ordularında asker yönetim işleri durmadan düzeltilerek değişirken bizde de hiç olmazsa görgülü komutanların belli zamanlarda asker şurası halinde toplanıp demiryolları vb. kuruluşlarla asker kuruluşları konusunda incelemeler ve yenilikler yapması gerektiğini önerdim. Ankarada ordu müfettişi olarak bulunduğum zamanlar dahi örneğin demiryollarının stratejik yönleri konusunda düşünce-

min sorulması şöyle dursun, hiçbir şeyden haberim bile olmuyordu. Bu durumları Gazi paşa hazretlerine de, İsmet paşa hazretlerine de vakit vakit yakındım.

«Özellikle asker okullarımızın düzeltilmesi üstüne görgülü arkadaşlarla komisyonda hazırlamış olduğumuz önerge de hiç önemsenmemiş ve toy bir eğitim bakanının ras gele bir vuruşiyle bir kenara atılmıştı. Bunu da çok üzülerek dedim. Bir ordunun temeli subaylarıdır. Genel savaş deneyleri üzerine her devlet asker okullarını iyice düzelterek çoğaltırken bizim görüşümüzce kararlarla var olanı dahi sarsıntıya uğratmamızın tehlikesini büyüklerimize anlatmağa çalıştım. Bu konuda askerlikten çekilerek düşüncelerimi Meclis kürsüsünden savunmaya dek gideceğimi genel kurmay başkanı Fevzi paşa hazretlerine söyledim.

«Üzerimde İstanbul mebusluğu sıfatı da vardı. Bir aralık her iki görevi de omuzumdan atarak bir köşeye çekilmeyi düşündüm.

«Bağımsızlık savaşının ilk günlerindeki o büyük karşılıklı sevgi ve güven ne duruma gelmişti? Düşününüz, ordu müfettişiyim, mektuplarım açılıyor, çalınıyor, astlarıma karşı küçük düşecek durumlara sokuluyordum. Bunları, Milli Savunma Bakanlığına yakındım ve protesto ettim.

«Durmaksızın kötü durumlara düşürülüyordum.»

«Bana en üzücü gelen vuruş, bir gün Gazi paşa hazretlerinin beni belli bir saatte kabul edeceklerken bir saatten çok bekletmiş olmalarıdır. Bundan sonra, artık birtakım ahlaksız parazitlerin kışkırtmalariyle eski içtenlikten iz kalmadığına inandım.

«Gazetelerde benim bağımsızlık savaşındaki hizmetlerim de yokedilmek isteniyordu. Buna önem vermedim.

«Ancak, denetim harcırahlarımızın kesilmesi ve arkasından «Düstur» un bilmem kaçıncı maddesi gereğince:

«denetime çıkmadan önce Milli Savunma Bakanlığı ve Genelkurmay başkanlığından izin alınması» buyrukları beni üzdü.

«Önergelerim ve sağlıktan dileklerimle gösterdiğim iyi niyet tersine üzerime baskıyı artırıyordu.

«Son bir ödev olmak üzere ne yapabileceğimi düşündüm. Meclisteki görevime gitmek ve orada her iki yan arkadaşlarımla, Ulusal Savaşın başından, Sivas kongresini izleyerek yaptığım gibi bir içtenlik bağı olmak kararını verdim.

«Ancak, Gazi paşa hazretlerine gitmeğe artık hiç yürekliliğim yoktu. Bana karşı eski içtenlik ve güvenin kesinlikle kalmadığını görüyordum. Sert bir davranışla ve gönlümü kıracak sözlerle karşılaşmaktan çekindim. Ordu müfettişliğimden çekilmemi doğrudan duğruya Genelkurmay başkanı Fevzi paşa hazretlerine gönderdim. Meclise gelmekle birlikte İsmet paşa hazretlerini de ziyaret ettim. Cumhuriyetin yıldönümü bayramı günü, Gazi paşa hazretlerini Meclisteki makamlarında ziyaretle kutladım. Benimle ve durumumla ilgilenmediklerini ve Ordu müfettişliğinden çekilmiş olmamın iyi karşılanmış olduğunu ve bana karşı davranışlarından «gerektiğince küçümsendiğimi ve askerlik görevimden çekilmem için itildiğimi duymakta haklı olduğumu» bir daha anladım.

«Gazi paşa hazretlerinin isteklerine aykırı bir şey yazamayacaklarını bildiğim Hakimiyeti Milliye ve Cumhuriyet gazeteleri, Rauf beyle kimi arkadaşlarımın kesinlikle bir muhalif parti kurmaları için diretiyorlardı.

«Eğer Gazi paşa hazretleri eski içtenliği yinelemek isteğinde bulunsalardı, ben Meclise geldikten sonra bütün dünyaya karşı dostça anlaşıp birleşmek yada herhangi bir «düşün ayrılığı doldyısiyle belli bir muhalefet partisi kurulmasını» gerçekleştirmek, siyasi tarihimiz için büyük bir

başarı ve Gazi paşa hazretleri için de daha büyük bir onur sağlamış olurdu. O zaman Gazi paşa: «ben, ulus babasıyım» deyip o makamda dünyaya karşı içtenlikle hepimizi büyülerdi.

«Ben, Meclise gelince Rauf beyin yanına oturmuştum. Bu, bana korkunç saldırışlara yolaçtı. Ve «henüz yerine atanan ordu müfettişi, görevi devrü teslim almamıştır» diye benim bir süre Meclis görüşmelerine katılmam önlendi. Durmadan, muhalif parti kurulsun, denilip duruluyordu. O sırada gerçekten Halk Partisinden çekilmelerle muhalefet partisi kurma girişimleri de başladı. Ancak, ben, bu durumda ne olup bittiğini bilmiyordum. Yerine atanan vekilin bir ayak önce gelmesini bekliyordum. En sonra, geldi. Görevi kendisine devredip Meclise döndüğümde, muhalefet partisi kurulmuş olduğu halde ben Halk partisinden çekilmedim. Ancak, bilinen halkçı gazeteler birtakım çakıştırmalarla benim gibi «çıkamayanların zorla çıkarılacaklarını» yazıp duruyorlardı. Bu durum karşısında bence yapılacak şey belli olmuştu: Halk partisinden çekildim. Terakkiperver partiye girdim. İlk seçimde de bu partinin başkanlığına seçildim. Bence, bu durumda da anlaşmazlıkların yine karşılıklı içtenlikle çözümüne olanak vardı.

«Gazi paşa hazretlerinin «Halk Partisinin başkanıyım» diye ilanda bulunduğu o günlerde muhalefet partisinin kurulmasına pekala engel olunabilirdi. Oysa, hükümet, «Cumhuriyet yönetiminin verimli oluşumlarındandır» diye bu partiyi bayağı kutluyor ve yüreklendiriyordu. Parti, işte bu biçimde çalışmaya başladı. Bilinen bağnaz halkçı gazeteler de bana karşı olan yayımlarını şiddetlendirdiler. Artık, açıkça anlaşılıyordu ki pek kısa bir zaman önce, ortak dava uğrunda dirimlerimizi birlikte feda ettiğimiz kimi arkadaşlar ve özellikle Gazi paşa hazretleri, bana karşı bütünüyle sevgilerini yitirmişler ve kötü sanıda bulunuyorlar, sözüge-

çen gazetelerden biri «maskaralık» başlıklı yazısında benim padihşahçı, halifeci, bağnaz ve geri düşünüşlü bir insan olduğumu açıkça yazıyordu.

«Geçen yıl İsmet paşa hazretlerine yazdığım bir mektupla bu durumlardan yakınmış ve demiştim ki: «Bu gibi adamların şimdiye dekki lekelemeleriyle işte bu duruma geldik. Bu parazitlerin üzerimize bu biçimle saldırmaları sizler için acı bir talihsizliktir. Bunlara yüz vermeyiniz. Vaktiyle Dergah dergisinde, müslümanları beş vakitte camilere sokan, tekkelere, dervişlere saygı öğreten mavi rengi kutsayarak ulusal rengimizle bir tutan ve Sakarya çekilişi günlerinde bağımsızlık savaşçılarını Rum garsonlariyle Bulgar komitacılarına benzeten bu gibi yeniliksever insanlar aramızdan çıkarıldıktan sonra kendimiz karşı karşıya gelip görüşülerek eski içtenlik geri getirilebilir.»

«Bu mektubu yazıp gönderdikten sonra, toplantı yılının başında Ali Fuat paşa ile birlikte İsmet paşaya gittik. Yurtta birçok yeniliklere girişildiği bu sırada birçok dış sorunlar da varken, Mecliste hala partimizin kapatılması gibi konularla çelişmekliğimizin doğru olmayacağını ve yurt işleriyle bizim de ayrı gayrı tutulamayacağımız Meclis kürsüsünden açıkça anlatılmış olduğu halde sözügeçen iki gazetenin partimizi hala suykastçılıkla suçlamakta oluşlarını önlemek gerektiğini söyleyerek: «bunları açıkça yalanlayınız» dedik, İsmet paşayla bu görüşmemizi bir ikincisi izledi. Her iki görüşme de içten oldu. Biz, bu durumda Gazi paşa hazretlerinin bizimle görüşmek isteğini belirtmelerini beklerken, ertesi günkü gazetelerde yayınlanan «muhalefet partisi bize sığındı» diye hepimizi inciten birtakım bildiriler karşısında kalarak üzüldük. İşte, söyleyeceklerim bunlardır.»

Mahkeme başkaniyle Terakkiperver parti üstüne ileri geri ufak tefek çatışmalar olduysa da bunlar konuyu suy-

kast işine getirmek üzere bir basamaktı. Ali Çetinkaya en sonra buna şöylece değindi:

«Biliyorsunuz, Ziya Hurşit Şükrü beyle anlaşarak cumhurbaşkanı hazretlerine karşı bir suykast düzenlemişler. Hükümeti de devireceklermiş. Bu konudaki bilginizi lütfen söyleyiniz, asıl davamız budur.»

«Şükrü beyin bu girişiminden hiçbir bilgim yoktur. Bana kimse bir şey söylemedi. Sabit beyin de bilgisi varmış. Varsa, öyle bir durumda partiyi hemen silah başına çağırarak hükümete de bilgi vermek ödeviydi. Sabit beyin böyle yapmamış oluşuna şaşarım. Bana gelip bilgi vermeyişi de şaşılası şeydir.»

«Size de bilgi vermedi mi?»

«Hiçbir biçimde. Ne o, ne de başka bir kimse bana bu konuda hiçbir şey söylememiştir. Haber verdim diyen varsa, gelsin yüzüme karşı söylesin.»

«Sabit bey, anlatımında, Rauf bey bilgi verdi, diyor.»

«Hayır, Rauf bey bana bir şey söylemedi.»

«Ancak, Faik beyin alınmış anlatımında bir nokta var. Zatıalinize bilgi verilmiş olduğuna değgin.»

«Olamaz. Gelsinler, yüzüme karşı söylesinler. Hiç kimse bu savda bulunamaz. Söylemiş olsalardı gizliyecek değildim. Belki bilgi vermek istemişler de işitince partiyi dağıtma girişimine geçerim diye korkmuşlar, yine saklamış olabilirler.»

«O halde bu anlatımınızla arkadaşlarınız suçlama altında kalıyorlar.»

«Orasını bilmem. Ben, doğruyu söylüyorum. Başka bir şey düşünmem. Kan dökerek bir iktidar mevkiini eldeetmek üstüne düşünceyi hayretle karşılarım. Allah etmesin, Gazi paşa hazretlerine karşı bir suykast yapılsaydı iktidar mevkine kim geçecekti anlamadım. Ziya Hurşit'in Terak-

kiperver parti üyelerinden birinin kardeşi ve onun Ankara'da Terakkiperverlerle ilişki kurmuş olması, suykastın aynı zamanda Gazi paşa hazretleriyle Terakkiperverlere yönetilmiş olduğunu gösteriyor. Yani, aynı zamanda hepimiz yokolacaktık. Baştan sona dek pek kaygıca bir biçimde resmolunmak istenilen bu melun olayın hangi iğrenç yerden geldiğinin açıklanması bütün dünyaya ve özellikle Türk Cumhuriyetinin onunla başlayan tarihine karşı gerçekten borçtu.»

«Buyurunuz, yargılama bugünlük yeter.»

kâzım Karabekir paşa geçip yerine oturduktan sonra, başkan, Ali Fuat paşayı kaldırarak uzun uzadıya kırıntı sorularla bombaladı. Sonra, temel soruna geldi. Suykast işi üstüne bildiklerini anlatmasını istedi. Paşa, şöyle konuştu:

«Hayır, suykast işini gazeteler yazıncaya dek hiç kimseden işitmedim. Böyle bir işten küçücük bir bilgim olsaydı bu yurdun namuslu bir çocuğu olarak hemen hükümete bildirirdim.»

«Ancak Sabit bey size bilgi verdiğini söylemiş.»

«Hiçbir biçimde, Sabit bir gün Şükrü beyle aralarında sarhoşluk haliyle geçen bir kavga sırasında ileri geri birtakım şeyler söylediklerini ve bu arada vurmak falan gibi laflar ettiklerini, yani bir içki sofrası biçiminde anlatmıştı.»

«Ordu mebusu Faik beyin anlatımında da size bilgi verildiğine değgin bir fıkra var.»

«Hatırlayamıyorum. Belki laf arasında çoğu kez yapıldığı gibi şöyle böyle demişler falan biçiminde bir şeyler söylenmiş olabilir, önem vermemişlerdir. Ancak, hiçbir biçimde suykast olduğu üstüne hiçbir şey söylenmemiştir.»

Ali Fuat paşanın sorgusundan sonra, sıra Refet paşaya geldi. Başkan, herhangi bir giriş yapmadan doğrudan doğruya suykast işine girdi:

«Ziya Hurşit'le, Şükrü bey, geçen yıl bir suykast düzenleyerek Ankara'ya geliyorlar. Bu düzeni işiten Sabit bey de Rauf beye bildiriyor. O zaman siz de Rauf beyin yanında aynı evde bulunduğunuza göre bu konudaki bilgi ve ilginiz nedir? Bu şebekenin, bu kez de aynı suykast işi için İzmir'e gittiklerinde yakalanmış olduklarını da elbette biliyorsunuzdur.»

«Bu iş üstüne hiçbir bilgim yoktur. Belleğimde bir şey bulamıyorum. Yalnız, bir akşam, Ankara'da Kulüp dediğimiz yerde oyun oynuyordum. Rauf bey geldi, elimden tuttu, gidelim, dedi. Kalktım. Avludan geçerken «Dikkatli bulun» diye çevresine bakındı. Ve bu kuşkunun nedenini şöyle anlattı: «Oraya gelirken iki üç kişi kapıya yaklaştığı sırada: odur gibi bir ses çıkarmışlar. Kimi istiyorsunuz diye sormuş. Hayır, bir şey yok yanıtını vermişler. Bunu konuştuk. Ne olabilir, kimdi bunlar? Dedik. Herhalde iyi bir şey değildi. Konuşa konuşa yürüyorduk. Kişisel bir düşmanımız yok.. Ancak hükümet mevkilerinde çalışmalarımız var. Belki kırdıklarımız olmuştur. Bilinmez ki.»

«Herhangi bir bekleyen bulunabilirdi. Kulüp kapısı bu. Kuşkuyu kendi üzerinize çekiş neden?»

«Kendimize de olmasa gidip geldiğimiz bir Kulüp ve arkadaşlar vardı. Ben, hükümete bildirmekten yanaydım. Rauf bey, neden göstermek gerek. Ortada bir kuşkudan başka bir şey yok, dedi. Sonra, bir gün, bu Kulüp'te Ziya Hurşit'i gördük. Rauf beyin usuna geldi: «Sakın bunu aramasınlar?» dedi. Bütün bunlar, en sonra, temelli hiçbir şey anlatmayan kuşkulardır. Başka bir şey yok.»

«Şükrü beyin tutuklanışı üzerine arkadaşlarınızla apartımanınızda ne amaçla toplandınız?»

«Ben, evimdeydim. Şükrü beyin tutuklanmış olduğunu biliyordum. Tokatlıyandan telefon ettiler. Rüştü paşa, Be-

kir Sami, Feridun Fikri beyler, hep birlikte sizi ziyarete geleceğiz, dediler. Buyurun, dedim. Geldiler. Şükrü beyin tutuklandığını, polis müdürlüğüne götürüldüğünü işitmişler: Meclis başkanına bavşuralım, dokunulmazlık sorunu var, meşhut suç olmadıkça mebus tutuklanabilir mi? Soralım» dediler. Ben de dedim ki: «Böyle bir başvursak kuşkulanarak, kendimizi dokunulmazlık perdesi arkasına gizlemek kaygusunda olduğumuzu sanirlar. Yine de telefonla meclis başkanı Kazım paşayı aradım, bulamadım. Arkadaşlar gittiler.»

«Şükrü beyin tutuklanışı sizi neden bu kerte ilgilendiriyordu?»

«Bir mebus arkadaş diye. Yoksa dokunulmazlık sorununa önem vermedim.»

Mahkeme başkanı, Refet paşayı bırakarak Cafer Tayyar paşaya geçti. Önemsiz kimi sorulardan sonra ansızın şu tehlikeli soruya geçti:

«Ziya Hurşit'i tanır mısınız?»

«Ankara'ya gelmişti. Ağbisi Faik beyin yanında gördüm. Çok iyi piket oynadığını söylediler. Bir kez birlikte oynadık. Başka hiçbir ilişkim yoktur.»

«Ya Eskşehir mebusu Arif bey?»

«Onunla askerlik dolayısiyle eskiden tanışırdık. Ankara'da iki kez evine gitmiştim. Şükrü beyle şöyle böyle tanışırım. Bir kez evine gittik, poker oynadıktı.»

«Şükrü'nün ruh durumu üstüne kanınız?»

«Çok içer. İçtiği zaman da çenesi durmaz, gevezelik eder. Atak adamdır.»

«Cumhuriyet hükümetine karşı ne gibi düşünceleri vardı? Ne derdi?»

«Temelde her şeyi eleştirirdi. Göreneği böyleydi. Ben, bir şey sormazdım. Bu biçimde kendisini içkiye vermiş kişilerle tartışmayı sevmem. O da bana pek açılmazdı.»

«Sizin, ülkenin siyasal yönetimi üstüne bugünkü yönetime değgin kanınız nedir?»

«Hükümetin başarısına duacıyım.»

«O halde muhalifliğin nerde kaldı?»

«Takriri Sükun kanunundan sonra muhalefet susmak zorunda kalmıştır.»

«Demek ki Takriri Sükun kanunu olmasaydı, bombayı koyacaktınız, değil mi?»

«Hiçbir biçimde. Ben, bomba kullanmış bir adam değilim.»

«Senin koymayacağını bilirim, ama, partin koydu.»

«Ant içerim ki...»

«Sanığa ant içmek düşmez. Siz, yalnız arkadaşlarınızın yapmayı düşündüğü suykast üstüne ne biliyorsunuz, onları söyleyiniz.»

«Bu konuda kesinlikle hiçbir şey bilmiyorum. Bana hiç kimse bu konuda bir şey söylememiştir.»

Muhalif paşaların sorgusu da böylece bitmişti.

Sonra, Sivas mebusu Halis Turgut'unkine geçildi. Başkan, şöyle sordu:

«Şükrü beyle Arif beyin Gazi paşa üstüne düzenledikleri suykasta değgin bir şey işittiniz mi?»

«Hayır, işitmedim.»

«Oysa, Faik bey size bildirdiğini söylüyor.»

«Ulusun önünde ve tarih karşısında bulunuyorum. Hiçbir doğruyu saklamağa ahlakım elverişli değildir.»

«Tersine, salt işitmiş olduğunuzu değil bunu düzenleyenler arasında bulunduğunuzu kanıtlarsak?»

«Cezama razıyım.»

«Suykast üstüne Şükrü beyle birlik olduğunuzu benimsemiyorsunuz, demek?»

«Hayır.»

«Bu gelişinde Ziya Hurşit sizden tabanca istedi mi?»

«Hayır, ne münasebet? Temelde onunla bu biçimde ilişkim yoktur.»

«Peki, öyleyse, Ziya Hurşit'in anlatımını okuyacağım şimdi, dinleyiniz .Bakınız, ne diyor: «Halis Turgut bey İstanbul'dayken Abdülkadir'e yardım olmak üzere bir polis tabancası vermeye söz vermişse de sonra istedim, vermedi.»

Halis Turgut, bu anlatımı dinlerken renkten renge girdi, kızardı, bozardı, yüzünde umutsuzluğun izleri, kurumları uçuşur gibi oldu. Sonra, bir çabayla kurtuluş çığlığı biçiminde şöyle bağırdı:

«Baştanbaşa yalandır bu, yalan.»

Başkan onun sözünü şu sözlerle kesti:

«Durun, kaygulanmayın. Mademki yalandır, kendisini çağıralım, yüzününe karşı söylesin.»

«Hay hay, benimsiyorum, gelsin.»

«Suykastta siz de eylemce silah kullanacak, bombalarla Bakanlar Kuruluna saldıracak, suykastı yapacaklara katılacak, onlarla birlikte bulunacakmışsınız?»

«Haşa, hiçbir zaman. Lekelemedir.»

«Ben söylemiyorum, arkadaşlarınız söylüyorlar.»

«Baştanbaşa lekeleme ve yalandır.»

«Ziya Hurşit'i getireceğiz öyleyse. Yüzünüze karşı söylesin.»

«Hay hay. Söyleyebilirse. Olmamış bir şeyi nasıl söyler?»

Başkan, buyurdu. Ziya Hurşit getirildi. Bir yığın süngülünün arasında elleri kelepçeli salona giren Ziya Hurşit, yakışıklılığından, neşesinden hiçbir şey yitirmemiş, güleç yüzüyle bütün seyircilerle birlikte yargıçları, sanıkları, Halis Turgut'u da bir kez daha şaşırtarak mahkeme başkanının karşısına dikildi.

Başkanın, suykast işini yinelemesi buyruğunu son kerte dingin davranışlarla sık sık gülümseyerek bir tavla partisini anlatıyormuşçasına şöyle kısaca anlattı:

«Efendim, İstanbul'da Trabzon mebusu Hafız Mehmet bey bana Şükrü beyin benimle görüşmek istediğini söylemiş, ben de bunun üzerine gidip görüşmüştüm. Ondan sonra da Erzurum mebusu Rüştü paşayla, Sivas mebusu Halis Tugut beyle görüştüm. Bütün bu görüşmeler, elbette, suykast işine değgindi. Şükrü bey: «Silahınız eksikse Halis Turgut bey size silah verecek, ancak, Rüştü paşadan yararlanamayacağız.» demişti. Halis Turgut beyle birlikte kaldığımızda kendisine: «Hani vereceğin tabanca nerde?» dedimse de birtürlü vermedi. Bulamadığını söyledi. Halis Turgut bey nedense çekingen bir durum almıştı.»

Başkan, Halis Turgut'a ünledi:

«Halis Turgut bey, kalk, yanıt ver.»

«Yalandır, başkan beyefendi. Yalandır. Zaten kendisi de benimle suikast işi üstüne bir şey konuşmadığını söylüyor. Temel üstüne benimle bir şey konuşmayan, benden tabanca ister mi?»

«Sizinle konuşmamış olabilir. Siz, işin temelini Şükrü bey ve Abdülkadir'le görüşmüşsünüz ya... Ziya Hurşit de onların eli kolu.»

«Ben, Şükrü beyle de görüşmedim. Abdülkadir'le de. Kişice ilişkim yok. Doğru, Şükrü arkadaşımdır. Ancak Meclis arkadaşı, parti arkadaşı. İşte, hepsi bu. Bu iş üstüne aramızda hiçbir şey geçmemiştir. Zaten yaşlarımız arasındaki ayrım da büyüktür.»

Başkan, Ziya Hurşit'e sordu:

«Ne dersin, Ziya Hurşit bey?»

«Dediğim doğrudur. Hiçbir yanlışlığım yok. Yaş maş, işini bilmem. Benim bildiğim gördüklerimdir. Suykast işini Halis Turgut beyle konuştuk, anlaştık, tartıştık ve ta-

banca vereceğine sözverdi. Ancak, sonra, istedimse de vermedi. Bildiğim budur?»

Başkan, Halis Turgut'a ünledi:

«Ne dersin, Halis bey?»

«Ne benden tabanca istedi, ne de ben böyle söz verdim. Hepsi hayal ürünüdür. Hiçbirisinin aslı yok.»

Salona girdiğinden beri neşesini korumağa kararlı görünen Ziya Hurşit, Halis Turgut'un şiddetli yadsıması karşısında onu ezici, acı, vurucu, küçümseyici gülümşeyişiyle süzmeğe başladı. Ölümün kapısına bu kerte yaklaşmışken erkekçe konuşmaktan kaçmanın ne anlamı var demek istiyordu. Her suykast girişimi, iple iktidar koltuğu arasında bir sarkaç davranışı değil miydi? Bütün bu işe burnunu sokanlar, kurtuluşu olmayan ölüm yürüyüşüne çıkmış değil miydi ?

Başkanın buyruğu üzerine jandarmalar, Ziya Hurşit'i alıp götürdüler. Başkan, sonra, Halis Turgut'a ünledi:

«Ziya Hurşit'in dedikleri sizin için ağır değildir. Ancak, yadsırsanız, daha kötü olur. Durum, bütün çıplaklığiyle apaçık ortadadır. Bu doğru karşısında yadsımanın ne yararı olabilir?»

İttihat ve Terakki'nin ünlü Maliye Nazırı Cavit, uzun boyu, yarı dazlak başı, entellektüel yüzüyle, arkasında sürükleyip getirdiği efsanesiyle İstiklal Mahkemesinin yargıçları karşısına dikildiğinde salonda çıt çıkmaz olmuştu. Dinleyiciler arasında, İstiklal Mahkemesinin, boyundan büyük işlere el attığı kanısında olanlar çoğunluktaydı denebilirdi. Demek ki burjuva devrimini, Voltaire özgürlüğünü Türkiye'ye getirmiş olan bütün İttihat ve Terakki'nin son kalıntıları sahneden silinmek üzereydi. Kel Ali, süngülüler arasında karşısında dikilen adama bir suç ya-

kıştırmak uğruna kafasının içini boşuna kazıyıp durmaktaydı. Nerden başlamalıydı? En iyisi, ona İttihat ve Terakki evresinin olaylarını kurcalatmalı, bunların arasında onu kıstıracak ipuçları yakalamalıydı? Eski maliyecinin güçlü mantığı altında çökertilmek tehlikesi de vardı. Dur hele şöyle şatafatlı sözlerle bir başlangıç yapıp işe girişmeli. Ya bismillah:

«Tarih, bir bilmecedir. Anlaşılmış olsun artık. Talat paşa kabinesinin çekilmesine yolaçan durumları açıklayınız. Genel durumu değil, parti bakımından, içyüzünü anlatınız.»

«Bu çekilmenin bir içyüzü yoktur. Talat paşa, vekilleri toplayıp: «bu durumda biz hükümette kalamayız, gidip padişaha istifamı vereceğim» diye iktidar mevkiinden çekilmiştir.»

«Sonra, ortadan yittiniz, değil mi?»

«Yüz seksen gün saklandım, sonra kaçtım.»

«Talat, Enver, Cemal paşaların kaçışlarından bilginiz yok muydu?»

«Hayır. Kesinlikle bilgimiz yoktu.»

«İşte, o zaman birtakımlarınız yurdu felakete sürükledikten sonra kaçtı. Birtakımlarınızsa kaçamayarak İngilizlere teslim oldunuz. Daha sonra da bir ulus caniyle, maliyle fedakarlıklar ederek sizin Anadolu'ya gelmenize olanak sağladı. Dehalet ettiniz.»

«Evet, o sayede geldik.»

«Geldinizse de rahat durmadınız. İttihat ve Terakki ilerigelenleriyle bir toplantı yaptınız. Açıklayınız, bakalım.»

«Bizim evde on beş arkadaş toplanmış, hükümeti kurtaranlara nice hizmet edeceğimiz konusunu konuşmuştuk. Bundan başka bir şey konuşulmadı. Bu konuşma sonucunu Kara Kemal bey, İzmit'e giderek Gazi paşa hazretlerine bildirdi.»

«Bu görüşmeyi kim yönetti?»

«Ev sahibi olduğumdan ben.»

Başkan, dişe dokunur sorular bulup soramayınca, sorgunun geri kalan bölümünü Savcı Necip Ali Küçüka' ya bıraktı. Necip Ali, şu biçimde konuştu:

«Şimdiye dek geçen yargılamalar, sorunun genel görünüşüyle iki bölüme ayrıldığını gösteriyor:

«Birisi, cumhurbaşkanı hazretlerine burada, İzmir'de suykast girişiminde bulunanlar, öbürü de yurtta suykast yapmak ve hükümet devirmek amaciyle bir kara çete vardır ki eski İttihat ve Terakki ilerigelenlerinden oluşmaktadır. Bu nedenle Cavit, Ardahan mebusu Hilmi, Ergani mebusu İhsan beylerin davanın görülüş ve gelişimi bakımından davalarının ayrılmasiyle ikinci aşamanın Ankara'da görülmesi kararlaştırıldığından dolayı bunların da İttihatçılarla Ankara'da yargılanmalarına yüksek kurulumuzca karar verilmesini ister ve rica ederim.»

Mahkeme kurulu, savcının istemini yerinde buldu. Eski Maliye Nazırı Cavit, sorgudan alıkonuldu. Böylece daha geniş kapsamlı bir davaya sokulmak istenen İttihatçıların tasfiyesi işinin görülmesi, Ankara'da göz altında görülecek, bu sırada mahkeme daha çok güven altında çalışmış olacaktı.

Cavit, yargılanması Ankara'da yapılmak üzere süngülüler arasında alınıp götürüldükten sonra yerine İsmail Canbolat getirildi. Kel Ali, ona şu soruyu yöneltti:

«Kurtuluştan sonra ulusal yönetim İstanbula yerleşince siz de geldiniz ve İttihat ve Terakki ilerigelenleri sayılanlarla toplantılar yaptınız. Bu konuda bilgi veriniz.»

«Bu toplantı, Kara Kemal beyin İzmit'de Mustafa Kemal paşayla görüştüğü şeyleri konuşmak üzere yapılmıştı.»

«Peki, ama, mademki İttihat ve Terakki yoktu. Öyleyse bu toplantılarda başka bir özellik aramalı değil miyiz?»

«Başka bir özellik yoktur.»

«Vardır. Bugünkü suykastın ilk adımı o toplantıdır.»

«Hiç ilişkisi yok. Biz, orada salt İzmit'de Mustafa Kemal paşayla konuşulan şeyleri öğrenmek üzere toplandık. Suykastla ne ilişkisi var?»

«İşte, baksana, Rahmi bey, mebusluk için Sarı Efe'ye mektup yazmış, yardım istiyor. O Sarı Efe ki, bugün suykast içinde birinci derecede eylemci durumundadır.»

«Efendim, Edip beyin o toplantılarla bir ilişkisi yoktu. Temelde Edip bey sözünü ettiğiniz tarihlerde en büyük kişilerin de yakın, içten dostu durumunda, nüfuz ve itibar sahibi bir kişiydi.»

«Şu halde siz, Halk partisinin adayı olarak Büyük Millet Meclisine geldiniz, değil mi?»

«Evet.»

«Ondan sonra da Terakkiperver parti. Değil mi? Bu partiyi kimler kurmuştu? Kim istemişti?»

«Yunus Nadi böylece istendi. Mecliste çıkmış, bizim için «Ben onlarla çalışmam. Ayrı oturmalıyız» demiş. Partinin o zaman değerli üyesi olan Yunus Nadi beyin bu sözüne parti yanıt vermedi. Siz de parti üyelerindendiniz. Nadi beyin saldırışlarına ses çıkarmadınız. Parti genel kurulu da susmuştu. Demek ki bu sözleri partice onanıyordu.»

«Hayır, siz, bu sözlerden üzülerek değil, çok daha önce Terakkiperver partiyi kurmaya girişmiş, karar vermiştiniz.»

«Hiçbir zaman.»

«Şimdi, temel işe gelelim: Şükrü beyin İstanbul'dan getirdiği Ziya Hurşit ve öbür adamlarla Ankara'da bu suykast girşiminde bulunduğu üstüne bilginizi anlatın.»

«Böyle bir şeyden bilgim yok. Yalnız, Sabit bey, bir şeyler söylemişti. Yani, Sabit beyle Şükrü bey arasında bir dedikodu olmuştu, benim bildiğim.»

«Dedikodu nedir demediniz mi?»

«Sormuştum, Sabit bey de doğru dürüst bir şey bilmiyordu.»

«Şükrü beye sormadınız mı?»

«Ona da sordum. Sabit beyden aldığım bilgiyi Şükrü'ye söyledim. Boş laflar, hiçbir şey yok, dedikodu, dedi.»

«Oysa, Şükrü beyden açıkça kuşkulandıklarını söylüyorlar.»

«Olabilir, ben kuşkulanmadım. Onlar, belki bir şey biliyorlardı. kuşkulanmışlardır. Ben, bir şey bilmiyordum.»

«Sizin de bilmeniz gerekir.»

«Ben, o sırada onlar gibi Ankara'da değildim. Sorun kapanmış, bitmişti. Ben İstanbul'dan Ankara'ya gittiğimde.»

«Ziya Hurşit'i tanır mısınız?»

«Hayır tanışıklığım yoktur.»

«Yine o kişiler bu kez de İzmir'de suykast yapmak istemişler, bunun üstüne bilginiz?»

«Hiçbir bilgim yok. Şükrü'nün tutuklandığını gazetelerde okudum.»

«Görülüyor ki birtakım işlerde belleğiniz çok güçlü, birtakımında da çok zayıf.»

«Ne gibi hangi sorunlar?»

«Örneğin, Şükrü'nün tutuklanışını gazetelerden önce öğrenerek Refet paşaya gidişiniz.»

«Evet, doğru. Refet paşaya gitmiş olduğumuzu dalgın lıkla unutmuşum. Ancak, bu bir suç mudur? Bu unutkanlıkla günaha mı girmiş oluyorum?»

İsmail Canbolat, süngülüler arasında hücresine giderken yazgısının vıcık vıcık bir katran denizine dalmakta olduğunu sezer gibi olmuştu.

İzmir'deki sinema salonu, bugün yine yeni bir sanık kalabalığının ipe yollanması işleminin yargılama adıyla geçtiği bir tarih sahnesi olmuştu. İçlerinde Avrupa'ya sıvışmış birkaç kişinin okkalı adlarında bulunan sanık listesini elinde tutan savcı Necip Ali, iddianamesini uzunuzadıya okuduktan sonra şöyle bir özet yaptı:

«Suykast suçunun hemen bir yıldan beri düzenlenme ve hazırlanmasında elleri ve ortaklıkları ve yapımından da bilgileri bulunduğu anlaşılmakla birlikte suykastın kısır kalması ve İzmit mebusu Şükrü beyin tutuklanması üzerine adları aşağıda belirtilen kişilerden birtakımının durumu incelemek üzere Refet paşanın evinde ve daha sonra Beyoğlu'nda toplanmaları gibi konular ve en sonra Mahkememizde açığa çıkmış olan doğrular ile de saptanmıştır. Bundan dolayı suçun başlangıcını hazırlayarak Avrupa'ya gitmiş olan Rauf, doktor Adnan ve eski İzmir valisi Rahmi, arkalarında, Bekir Sami, Halit, Kamil, Feridun Fikri, Çolak Selahattin, Hüseyin Avni, Mersin mebusu Besim, Erzurum mebusu Necati, Hafız Mehmet, Kara Vasıf beylerle Mersinli Cemal paşanın yargılanmalarının yapılması.. »

Mahkeme kurulu, Savcının isteğine uyarak hemen yargılamaya girişti. Eski valilerden Bekir Sami'yi ayağa kaldırdı. Dev gövdeli, ak saçlı, mavi gözlü, entellektüel bir anlam taşıyan kocaman başıyle Bekir Sami, bu eski Kuvayi Milliyeci, süngülülerin arasında biraz umutsuz, üzgün, dikiliyordu. Başkan Kel Ali, koca adamı birçok soruyla bir limon sıkar gibi sıktıysa da umduğu suyu çıkaramadı. Bütün bu sonuçsuz çabalama sonunda Bekir Sami, bıkkın, karamsar bir sesle şöyle dedi:

«Altmış iki yaşında bir ihtiyarım. Bundan sonra benim için devrim yok, durgunluk var. Bugüne dek yurduma, ulusuma namusumla çalıştım. Rica ederim, haysiyetim,

onurum ve namusumla oynamayın. Çetecilik, komitecilik benden uzaktır. Bütün kutsallıklarım üstüne ant içerim ki hiçbir örgütle bir kırıntı ilgim yoktur.»

Bekir Sami'nin ağlayışlı bir sesle söylediği bu sözler, salondaki dinleyicilerin birçoğunu ağlattı. Ancak, bir suykast sanığı için ağlamanın suç olabileceğini bildikierinden bu gözyaşlarını içlerinden döktüler.

Başkan, Bekir Sami'den sonra, ünlü muhalif gazeteci Feridun Fikri'yi kaldırdı. Onda da dişe dokunur bir şeyler bulamadı. Mersinli Cemal paşayı kaldırdı. Onda da bir şey yoktu. Adamcağızın en son sözü şu oldu:

«Bendenizin böyle bir şeyden haberim yoktur.»

Mersinli Cemal paşanın arkasından eski Büyük Millet Meclisi üyelerinden Kamil, Halit, Besim, Zeki, Nafiz Çolak Selahattin sorguya çekildi. Onlar da suykast üstüne hiçbir şey bilmediklerini söylediler.

Başkan, ilk Erzurumlu Müdafaayı Hukukçulardan Hüseyin Avni'yi kaldırdı:

«Ziya Hurşit sizinle arkadaşlık etmiş. Bir suykast hazırlama yolunda çalışmış. Rauf bey bile bu işten haber almış iken sizin bilginiz olmaması olağan olabilir mi?»

Diye sorunca, Hüseyin Avni, ona ağu gibi acı bir sesle şöyle yanıt verdi.

«İyi bilirsiniz ki namuslu ve mert bir insanım. Tanrıdan başka hiç kimseden korkum yok. Ben komiteci değilim. Bilim adamıyım. Suikast işlerinden de bir kırıntı bilgim yok.»

Başkan, elindeki avların çokluğuna bir yandan sevinirken öbür yanden da hiçbirine diş geçirememeyişinden umarsız düşmüşe benziyordu. Neredeydi o Ziya Hurşit'in bir çağlayan gibi gürül gürül akan olumlu yanıtları? Bir suykastçı bundan daha namuslu konuşamazdı. Demek ki Ziya Hurşit olmasaydı bunca sanığı konuşturmak uğruna türlü polis işkenceleri uygulamak zorunu doğacaktı. Bu son

sanıklar ne hasis heriflerdi. Hepsi de suykasta bal gibi ellerini soktukları halde durmadan yadsıyorlardı. Bunlar, Ziya Hurşit'in onda biri kertesinde namuslu, doğru kişiler olsalardı şimdi sorgu işi çoktan bitmiş, darağaçları ziyareti çoktan başlamış olacaktı. O zavallı üç ayaklılar da bek lemekten sıkılmağa başlamışlardı. İpler rüzgarda boşuna sallanıp duruyordu. Başkan, bu pinti herifleri sanık diye kendisine veren hükümete bayağı kızmağa başlamıştı. Pintiler paralarını saklar, bunlarsa, adaletin mutunu sağlayacak bilgiyi, gizi saklıyorlardı. Oysa, devrimi yurda yerleştirmek uğruna sayısız darağacını doyurmak gerekti. Bunun ayrıca bir güzelliği vardı. Şiiri vardı. Sonra daha çok hükümlü durumuna getirmek de adalet makinesiyle yargıçların başarısı sayılmaz mıydı?

Başkan Kel Ali, bunları düşünürken gözlerini gizlice ufarak, fare bıyıklı, cin bakışlı, iyi insan görünüşlü Kara Vasıf'ın üzerinde gezdiriyordu. Ah, onu bir tongaya bastırabilse, bu eski mondacıyı bir darağacına yolcu edebilse Mustafa Kemal paşa hazretlerini kim bilir ne kerte hoşnut ederdi. En sonra, kuncasını Kara Vasıf'a attıysa da kendisinden on kez daha zeki, görgülü olan av, onun ellerinden sıyrılmasını bildi. Bütün köşeye sıkıştırmak üzere çalışmalar, sorgular boşa gitti. Kara Vasıf gibi okkalı bir avı elinden kaçıran Kel Ali, o hırsla ondan sonra gelen eski adalet bakanı, Trabzon mebusu Hafız Mehmet'e saldırdı. Kendisinden oldum olası tiksinen, bunu da açığa vurmaktan çekinmeyen bu adama haddini bildirmenin zamanı gelmişti. Küçük, kara gözlerinden ateşler saçarak bu yeni avın üstüne atıldı. Anlaşılan suykastta da parmağı bulunan Hafız Mehmet, bu eski düşmanının elinde çarçur olup gideceğini anladığından çok üzgün, umarsız, umut suz bir durumda büzülmüş, küçülmüş, sandalyesinde oturuyor, göz uciyle ara sıra düşmanının kendisiyle ilgilenip

ilgilenmediğine bakıyordu. Evet, anlamakta da gecikmedi. Kel Ali, uzaktan bir felaketli kara fırtına bulutu gibi onun üstüne gelmekteydi. Öteki sanıkların sırasını bir ayak önce savıp kendisine gelmek üzere bayağı sabırsızlanır gibiydi. Kara Vasıf'ı da bir sıçan ölüsü gibi çiğneyip bir yana atan başkan, en sonra, parlayan hırslı gözleriyle eski adalet bakanının üstüne atıldı:

«Anlat bakalım, Hafız bey, Ziya Hurşit'i Suikast işine nasıl kışkırttınız?»

Şaşılası şey! Ziya Hurşit'in hemşerisi Hafız Mehmet de doğrucu bir insanmış. Tereyağından kıl çeker gibi kendisini onun ellerine teslim etti. Şöyle ki:

«O, bana bir gün geldi: «Ben Rüştü paşa, Halis Turgut, Sabit, Ankara'da bir hükümet darbesi yapacağız. Cumhurbaşkanlığının karışmasından kurtulmuş bir cumhuriyet kuracağız» diyerek benden yardım istedi.»

«Adliye bakanlığı yapan bir Hafız Mehmet'in bu istem karşısında susması mı gerekirdi?»

«Susmadım ki. Yardım ederim, dedim. Sonra, Şükrü beye rastladım. O da bana işi açtı. «O halde Ziya Hurşit'le görüşünüz» dedim. Şükrü bey bana ilk suykasttan sözediyordu. İlkönce salt yurt durumundan, baştakilerden yakınırdı. İki gün sonra, yeğenim Vahap'ı Ziya Hurşit'e gönderdim. Vahap Ziya Hurşit'le görüşmüş, uyuşmuşlar. Ancak, bu sırada suykast işinin kötüye varacağını düşünerek vazgeçtim. Ziya Hurşit'e köprüde rastgeldim. Ankara'dan henüz gelmişti. Sordum: «Sabit, Rauf ve Halis Turgut bize yardım ettiler, biz de bıraktık, geldik» dedi. Ondan sonraki çalışmalarını bilmiyorum. Yalnız, bir aralık, Ziya Hurşit, yanındaki adamları Mısır'a gönderdiğini söylemişti.»

«Hafız bey, Vahap'ı filan vermekle kalmamış, düşünle de hayli yardımda bulunmuşsunuz.»

«Vallahi billahi yoktur.»

«Ant içmenin de ne gereği var?»

Kel Ali'nin bu son sözü üzerine Hafız Mehmet, kellenin gittiğini anladı. artık onu ant içmek değil, hiçbir şey hiçbir mucize Kel Ali'nin elinden kurtaramazdı. Bunu anlamıştı. Kırçıl sakallarını eline alarak uzun uzun sıvazladı. Yağlı ilmiğin sakallarının altında yılan gibi kıvrıldığını duyar gibi oldu.

İstiklal Mahkemesinin korkunç yargıçları, yavaş yavaş yerlerinden doğrulup salondan çıkarken, süngülü jandarmalar da korkudan kireç gibi ağarmış umutsuz yüzleriyle suykastçıları hücrelerine götürmeğe hazırlanıyorlardı

İddianame okunacaktı. Bir kez daha bütün sanıklar dizilmiş, yargıçların donuk, taş gibi katı yüzlerine bakarak yazgılarının ne olacağı üstüne bir şeyler sezinlemeğe çalışıyorlardı. Hepsinin yüzünde umutsuzluğun güneş tutulmasını andıran alacakaranlığı egemendi. Denizli mebusu Necip Ali, davranışlarına görkemli bir anlatım vermeğe çalışarak kahredici bir ses toniyle iddianameyi şöylece okumağa başladı:

«Sayın yargıçlar! Hükümet amacıyle cumhurbaşkanı hazretlerinin İzmir'e yapılan 17 haziran 1926 tarihindeki gezileri sırasında aziz varlıklarına yöneltilecek suykast girişimi üstüne yargılamanın geçişini baştan aşağı dinleyerek derin derin inceledim. Suçun düzen ve hazırlanışı biçimini ve ne gibi bir amaç ve ereğe yöneltildiğini ve suçun yüksek katınızda sanık olarak yeralmış olan şu kişilerle ilgili ve ilişki derecelerini birer birer açıklayarak ayrıntılarla anlatacağım. İlkönce, sorunu güçlü bir analiz ve incelemeden geçirebilmek üzere işlemin genel kendiliğini bir panorama biçiminde gözden geçirelim.»

Bu başlangıçtan sonra bütün olayı ayrıntılariyle bir kez daha anlatan, sanıklara yeni nitelikler yakıştıran savcı, şöyle okudu:

«(...) Ankara'da bir hükümet darbesiyle hükümeti devirmek üzere muhalif parti ilerigelenleri arasında bir akım vardı. Bunlardan bir bölüğü de orduya başvurarak bir asker ayaklanışıyle ereğe varmak ve bir başka bölüğü ise bu sorunun zamanla çözümlenmesini istediklerini anlatmış tı. Edip'in bu anlatımı koğuşturma evrakı arasındadır.

«Temel olaydan Ali Fuat paşayla öbür kişilerin derece derece bilgileri vardır.

«Olay çok önemlidir. Parti ve parlamento yaşayışı yaşayan herkes bilir ki, böyle suykast dedikoduları hemen işitilir. Böyle bir sorun olur da Kazım Karabekir paşa bilmez mi? Evet, Refet paşa da biliyor, Rauf bey de biliyor. Ali Fuat, Cafer Tayyar paşalar da biliyorlardı. Vicdan kanıma göre kesin biçimde hepsi olayı biliyordu. Ancak bu işte onayları yoktur.

«Erzincan mebusu Sabit beyi doğrudan doğruya Ankara'daki suykast işinin önünü alan biricik etken olarak bilir ve kendisini kutlarım. Abidin bey, Gaffarzade otelinde ilkin Sarı Efe Edip'le bu işi konuşmuştur ve ona para yardımı için sözvermiştir. Rüştü paşa, Abidin beyin durumunu kesinlikle belgeleyen bir anlatımda bulunmuştur. Buna göre Abidin bey üç ay önce Rüştü paşaya böyle bir olay olacaktır, demiştir. Bundan dolayı, bu işte doğrudan doğruya Abidin beyin yakından suçla ilişki kurmakta olduğunu benimsemeyi vicdan zorunu bilmekteyim.

«Gürcü Yusuf, olayı en sade, en doğru, en temiz anlatan adamdır. Ancak işlediği canice edim çok önemlidir. Çopur Hilmi, Gazi'ye kurşun atmayı üstüne alan adamdır.

«Abdülkadir'le bütün bu tragedyaların yapılışını tasarlayan aktörlerin dizginini tutan Kara Kemal'in de aynı biçimde üstlerinde ceza tehdidini isterim.

«Laz İsmail, canice olayın en kanlı adamıdır. Bir takım suçlar vardır ki bunlara hukuk dilinde bayağı suçlar denir. Bu gibi suçlular, ruhlarında suç alışkanlığı duyarlar. Nasıl sigara içmek, alkol kullanmak kimi insanlar için bir gereksinim ve zorun ise, bu mutsuz insanlar içinde, ne yazık ki adam öldürmek bir gereksinim ve zorundur. Şükrü beyin bana güçlü bir biçimde saldıracağını bilmekle birlikte, bir tarih doğrusunu şu büyük ve tarihcil yargılama katında açığa vurmaklığıma müsaade ediniz:

«Meşrutiyetin ilk zamanlarında, Serez mutasarrıfı bulunduğu sıralarda Halil İbrahim adlı adamın albay emeklisi Mustafa Kemal beyin öldürülmesinde biricik etken Şükrü beydir.

«Nevarki zaman aşımına uğramış ve aflar görmüş ve suç niteliklerini yitirmiş olan bu sorunlardan kendisine bir soru sorulamamasını dilerim.

«Şükrü bey kendisine yüklenen şeyleri baştan aşağı yadsımaktadır. Oysa, Ziya Hurşit, Laz İsmail ve Gürcü Yusuf'un anlatımları kendisine okunmuş ve yüzleştirmişlerdir. Acaba kendisiyle hiçbir ilişkileri ve elbette düşmanlıkları da bulunmayan Şükrü beyi lekeliyorlar mı? Ve lekelemekle ne kazanacaklardır? Bunlar leke atıyorlarsa kendisinin bunca yıllık eski arkadaşları olan Edip, Rasim, Faik, Sabit beylerin sözlerine ne diyelim? Ziya Hurşit beyden başka, en sonra, dün dinlediğiniz Hafız Mehmet beyin sözleri de mi yalan? Bundan dolayı, Şükrü beyi de, Ziya Hurşit bey gibi, aynı biçimde suçluyorum.

«Sarı Efe Edip, jandarma komutanı iken komitecilik etmiş bir adamdır, doğruyu da bölük pörçük söylemiştir. Onu da öbürleri gibi suçluyorum, Arif bey bölük pörçük ve kanıtlayarak olayı doğruluyor. Laz Ismail'in geldiğini söylüyor. Şoförü de Laz İsmail'i Arif beyle götürdüğünü hizmetçisi Ayşe kadın da eve gelip yattığını ve birlikte çıktık-

larını söylemektedirler. Laz İsmail, kendi anlatımında ise Arif beyle birlikte pusu kurulacak yeri görmüş, keşfetmek üzere birlikte çıktıklarını söylemektedir.

«Halis Turgut bey, namuslu bir adam olarak bütün hesaplarını vereceğini söylediyse de vermek istememiştir. Onun da suykast yapmak amaciyle örgütlenen (onbaşı) komitesinde Rüştü paşanın da bulunduğuna ve yakından ilgili olduklarına bütün vicdanımla inanıyorum.

«Şükrü beyle Hafız Mehmet, Ziya Hurşit ve Halis Turgut beyle Rüştü paşanın bu işle yakından ilgili olduğunu ancak korkaklık gösterdiğini şaşarak anlatmıştı. Bundan dolayı, bunların da doğrudan doğruya ilgili bulunduklarına vicdanımca inanıyorum.

«İsmail Canbolat, Kara Kemal, parti içinde Şükrü beyle birlikte en eylemci, en önemli üyedir. Cavit beyin evindeki toplantıda mebusluğu ayırdetilmiştir. Ülkede yapılması tasarlanan suykast olaylarında Canbolat beyi Şükrü beyden ayırmak olanak ve olasılığı yoktur. Bundan dolayı Canbolat beyi de aynı biçimde olayla ilgili ve ilişkinin güçlü kişilerinden olarak suçluyorum. Rauf ve doktor Adnan beylere gelince, saptanan durumlarına göre, suç olan olayda ilgileri bulunduğu kesindir. Kendilerine bildirildiyse de Avrupa'dan gelmemişlerdir. Dönüşlerinde yine yargılamaları yapılmak üzere, bunları da aynı biçimde suçluyorum.

«Necati, Çolak Selahattin, Hüseyin Avni, Nafiz, Kara Vasıf beylerin doğrudan doğruya ilgileri olmadığına vicdanca inanmaktayım. Ancak, kendilerinin Kara Kemal ve Kara kuvvet çetesiyle pek karmaşık ilgileri bulunduğuna inanmaktayım. Bundan dolayı, davalarının Ankara'da görülmesini isterim.

«Temel makinayı işleten ve temel beyin durumunda bulunan bir güç vardır ki o da Kara Kemal'in çevresinde

toplanmış olan uğursuz güçtür. Bu kez yakalanıp tutuklanan Azmi beyin evinin aranması sırasında bulunan bir mektubun yeri ve konusu son derte ilginçtir. Azmi beyin bundan daha dört beş yıl önce, ülkenin savaşta bulunduğu zamanda, mektubunda, şimdi bununla, yani Mustafa Kemal'le didişmenin sırası değildir. Ancak, savaş biter bitmez bununla didişme durumuna geçmeli ve kesinlikle yoketmeli demiştir.

«Kuşkusuz ki Azmi beyin düşünceleri ve niyetleriyle Kara Kemal'inkiler arasında derin bir uygunluk vardır.

«Kara Kemal de, Azmi bey gibi, Terakkiperver partiye girmek istememiş, geride Terakkiperver parti içinde gizlenerek örgütledikleri gizli parti ile Babıali olayı gibi bir olay hazırlamak istemişlerdir.

«Şu halde, bugün bu bilgileri özetleyerek sonucu düşünürsek, bu suykast olayı salt cumhurbaşkanının kendilerine herhangi bir kin ve garazın etkisiyle yapılmak istenen bir cinayet suçu değil, bununla doğrudan doğruya bütün bir siyasal amaç güdüldüğüne inanıyorum.

«Eğer bu canice girişimler başariyle sonuçlanmış olsaydı ne olacaktı?

«Kuşkusuz ki, cumhurbaşkanı hazretlerinin yanlıları, sevenleri bunu hiçbir zaman sindiremeyecekler, misillemeye geçecekler, derken yurt çocukları arasında genel bir boğuşma ve vuruşma başlayacak ve belki gericilik ifriti başkaldırmış olacaktı. Ülke içinde böyle bir çatışma başladığında hiç kuşku yok ki sosyal varlığımız derin ve büyük yaralar alacak, direncimiz azalacaktı. Acaba, direncimizin azaldığı bir sırada, ülkemize hırslı ve kinci gözlerini dikmiş olan düşmanlarımız bu duruma karşı yabancı ve seyirci durumunda mı kalacaklardı?

«Vaktiyle Lord Dikensfilit'in İtalyan elçisine söylediği: «O büsbütün hizaya geldiğinde tetiği çekmelidir.»

sözünü gerçekten uygulamak isteyenler bulunmayacak mıydı?

«Bir yüzyıl geri gidecek ve belki kutsal ideallerimiz sonrasız topraklara gömülmüş olacaktı. Suykastın ruhudur. Bunu yüksek kurulumuza kısaca açıklayayım. Bilirsiniz ki particiler olumlu düşünüşler çevresinde toplanan, ideali uğrunda az çok kişiliklerinden veren, fedakarlık eden kişilerdir. Her yerden önce şunu söyleyeyim: ki Türkiye devletinin kanunlarında particiliğe karşı bir kanun maddesi yoktur. Devlet, Büyük Millet Meclisi gerisinden yapılacak düşün eleştirileriyle tartışmalarını her zaman iyi karşılar. Ancak, partilerin tarihi çok kanlı ve acıklı görünüşler gösterir.

«Kendi ulus tarihimizi gözönüne alacak olursak görürüz ki yüzyıllarca koruduğumuz sevgili Rumeli, on beş gün içinde düşman çizmeleri altında kaldı ve ordularımız bir an içinde dağıldı. Bu sonuç doğrudan doğruya nedeni ülkede bulunan partiler rekabetinden başka bir şey anlatmaz. Devrim sıralarında ve ülke dış tehlike geçirdiği günlerde ülkenin birlik olması artık bir mütearife biçiminde bir doğrudur.

«Böyle olduğu halde, ülke büyük bunalım ve devrim geçirirken, ülkede Terakkiperverler denilen bir zümre oluşmuştur. Bu parti kurulduğu sırada birtakım kişiler, tarihten örnek getirerek kendilerini uyarmak istemişlerdir. Ancak ,her nedense, dertlerini anlatamamışlardır.

«Ancak, zamanla saptandığına göre, doğuda patlak veren ayaklanışlarda, Trabzon'da, Rize'de, Erzurum'da, Giresun'da şapka sorunu dolayısiyle çıkan olayların hepsinin içinde Terakkiperver zümresinin hortlağı görülmüştür.

«Şurasını her şeyden önce açıklayayım ki: Şeyh Sait ayaklanışiyle ne Kazım Karabekir paşanın ne de Ali Fuat

paşanın ve ne de öbür kişilerin ilgisi vardır ve kuşkusuzdur ki damarlarında Türk kanı akan bu kişiler, doğrudan doğruya buna tenezzül etmezler.

«Ancak, yurtta kesinlikle bir ayaklanışa geçmek isteyenler bu kişilerin varlıklarını dayanak edinmişler. İşte, buyüzdendir ki büyük görüntüsünü (heyula) gördüğümüz Rize'deki Butamıza deresindeki toplantıda «bizim paşalarımız var, onlar falan filan paşalardır, biz, onlara dayanırız» diyen bir köy hatibi halkı kışkırtmak üzere nutuklar atmıştı. Elbette, paşaların bunlardan bilgisi yoktu. Ancak, onlar, bu muhaliflik durumundan yüreklenerek ayaklanmışlardır.

«İşte, bundan dolayıdır ki özellikle devrim sıralarında yurt bir tek kütle göstermelidir. Bu mahkemede, ne yazık öğrenmiş olduğumuza göre, Terakkiperver partinin içinde doğrudan doğruya komplo ile ilgili ve komplonun başlıca elebaşılarından bulunan kişiler, Terakkiperver partinin yönetim kurulunda üye bulunan kişilerdir.

«Şuna göre, particilik tutkusu da, yazık ki, komployа dönmüş ve herkesin herzaman tiksindiği particilikten doğan görünüşlerin yurdumuzda da, tanrı saklasın, doğmasına kıl payı kalmıştır.

«Yukarda açıkladığım gibi, bu sorunların içinde bir de İttihat ve Terakki parmağı olduğu anlaşılmaktadır. Hepinizin bildiğiniz gibi, İttihat ve Terakki partisi, bütün iyilikler ve kötülükleriyle tarihe geçen bir dernektir. İttihat ve Terakki, ülkeyi monarşiden meşrutiyete geçirerek hayli hizmetlerde bulunmuştur. İttihat ve Terakkiden olup da bugün yurtta yurtseverce işler gören pek çok kişi vardır.

«Düşman ve Ermeni kurşunlariyle aramızdan ayrılmış olan kişileri saygı ve rahmetle anarım. Ancak, İtti-

hat ve Terakki hükümetiyle ve kendi kararıyle tarihe geçmiştir.

«Kendi kararıyle dağılmış olan bir parti adına doğrudan doğruya söz söylemek hak ve yetkisini Şükrü, Kemal, Canbolat beyler nereden buluyorlar?

«Bunu ulusun önünde kendilerinden soruyorum: Hem İttihat ve Terakki öyle bir yönetim biçimiydi ki şimdi ülkeye bu sistemin uygulama yeteneği yoktur.

«İttihat ve Terakki'yi ülkeye yine geri getirmek isteyenler bu partinin tarihini bilmeyenlerdir. Sayın yargıçlar! İttihat ve Terakki, ülkeyi teslim aldığında ülkenin sınırları Saray-Bosna'dan Hint Denizine dek uzuyordu. İttihat ve Terakkinin elinden düşürdüğü altın anahtarı biz aldığımızda hükümet merkezi bile işgal edilmiş, ülkenin en güzel yerleri yine öylece işgale uğramış ve düşman süngüleri altında kalmış durumdaydı. Acaba, İttihat ve Terakkinin bu genel görünüşü tarih bakımından nice yargılanır?

«İttihat ve Terakki, kuşkusuz ki, tarih bakımından sorumludur. Bu pek büyük olan sorum, şimdi de elebaşılarının omuzlarındadır.

«Genel savaşın sürdüğü sürece yurdun geçirdiği büyük dramlar, kuşkusuz ki yazgı işiydi. Ancak, Almanların yenilgisi gerçekleştikten sonra savaşın durumu, genel çizgileriyle belirmiş ve açığa çıkmıştı. Mademki savaşa girmiştik, kesinlikle yenilmiş olacaktık. Ancak, daha az zararla, daha az yitikle ve binlerce yurt çocuğunun canlarını düşman kurşunlarından koruyarak.

«Bu savaştan kurtuluşun bir çıkaryolu yok muydu? İttihat ve Terakki bu yenilgiyle tarih katında övünebilir mi?

«Sayın yargıçlar! Sakarya'da, Dumlupınar'da, İnönü'nde yurdun sevgili gençlerinin kemikleri üstünde yükse-

ien kutsal Cumhuriyet yönetiminde artık böyle hükümet darbeleriyle iktidarı devirmek olanak ve olasılığı yoktur. Artık bu biçim haince davranışları Cumhuriyet devletinin kanunları her zaman bu sonuca uğratacaktır. Yurdun şu yüksek kürsüsünden bütün yeryüzü kamuoyuna ünlerim ki: İktidar mevkiine geçmek üzere artık bundan sonra tabanca, bomba değil, Meclis gücü, mantık gücü gerekir!»

Savcının iddianamesi burda bitmişti. Bitmişti ya lafların arkasından salona çağırdığı azrail, elinde şimşek çakan eski kılıcı, şu mutsuz başların üzerinde demir kanatlarını birbirine çarparak dolaşmağa başlamıştı: Eski maarif nazırı Şükrü, albay Arif, Abidin, veteriner Rasim, Ziya Hurşit, Laz İsmail, Gürcü Yusuf Çopur Hilmi, Nafiz, Mehmet, Kara Kemal, Abdülkadir.

Şimdilik Azrailin egemenliğinden uzakça bir yerde kalanlar da şunlardı: Halis Turgut, İsmail Canbolat, Eski İzmir valisi Rahmi, İdris, Vahap, doktor Adnan, Hüseyin Rauf, Rüştü paşa. Bunlar, kürek cezasına çarptırılmışlardı. Bu, herhalde ölüm cezasından yüz kat daha iyiydi. Çıkmayan canda umut vardı. Ancak, bakalım, azrail, bu sevgili kullarını umuda bağışlayacak mıydı?

Ordunun içindeki gizli kükremenin azraili ürküttüğü sırada yeryüzünde birkaç gün daha kör topal da olsa yaşamalarına müsaade edilen, yargıçların oy birliğiyle beraetlerini istediği kişiler de şunlardı: Kazım Karabekir, Cafer Tayyar, Ali Fuat, Refet, Mersinli Cemal paşalarla Sabit, Münir Hüsrev, Faik, Bekir Sami, Kamil, Zeki, Besim; Feridun Fikri, Halit, Necati.

Kel Ali, hükümlülere ertesi gün için savunmalarını hazırlamalarını söyleyerek duruşmayı bitirdi. Ancak, azrail, bütün çerden çöpten savunmaları demir kanatlariyle kırıp dökmek üzere Mahkeme salonunda yer almıştı.

O eski bıçkın, eski cellat, mahkeme başkanının kaş göz işaretlerinden hükümlülerin yazgılarını çoktan öğrenmişti.

On biri on ikiye bağlayan temmuz gecesi, İzmir mapusanesinin bütün ferhanelerinde geç vakitlere dek o gün ölüm hükmü giymiş suykastçıların yazgılarından konuşuldu. Bayağı suçluların ferhanelerinde bu konuşmalar bittiyse de ölüm hükmü giyenlerin ferhanesinde sabaha dek sürdü. İstiklal Mahkemesinin acımazlığı bilinmekle birlikte yine de hemen bütün bu kader kurbanları, yaptıkları işin kendilerini ölüme dek sürükleyebileceğini sanmıyorlardı. Yapılan iş, sözde kalmış edime geçmemişti. Bundan dolayı da Türk kanunları bir kişiyi ölüme götüremezdi. Herkesten önce Ziya Hurşit, böyle düşünüyordu. Komplonun sözde kalıp edime geçmediğini cumhurbaşkanının karşısında bile söylemişti. Oysa, dışarda bütün gazeteler onun üstüne «kanlı katil» diye kocaman manşetler atıyordu. Bunu bilseydi, soğukkanlılığı böyle herkesi çaşırtacak bir nitelik taşıyamazdı.

1926'nın 12/13 temmuz gecesinin sıcaklığı da soluğu kesecek güçteydi. Basık, kuytu koğuşların havasında sivrisinekler, duvarlarında tahtakuruları, yerlerinde pireler kaynaşıyordu. Ölüm hükmü giymiş olanlar, mucize etkisi yapacak güçte savunmalar hazırlamağa çalışırken kapıldıkları iktidar hırsı yüzünden sonsuz pişmanlıklar duydukları gibi yeni çağın egemenine karşı da umutsuzların yaptıkları biçimde diş biliyor, sövüp sayıyorlardı. İttihat ve Terakki komiteciliği, en talihsiz bir zamanda şahlanmış, yazgısının korkunç gayyasına düşmüştü. Bir kez daha da ordan çıkamayacağı belliydi. Çağının geçtiğini bilip de bir köşeye çekilmek bilgeliğini gösteremeyenlerin başına gelecekler hep bu tür felaketler değil miydi?

Eski maarif Nazırı Şükrü, iri gövdesinin içinde suyu çekilmiş bir limon gibi büzülmüş ruhiyle bir köşede oturuyor, artık bu kez kurtuluş olmadığını anlıyordu. Komitecilik hastalığı çok ters bir zamanda depreşmiş, güzel yeryüzü cennetini kaşla göz arasında ellerinden almıştı. Türkiye'ye özgürlüğü getirmiş olan bir yığın insan, şimdi bu yüzden özgürlük düşmanı olarak asılacaktı. Hemen bütün ölüm hükmü giymiş olanlar, ölümü durduracak olan mucizeyi bekler yada yaratmak ister gibi çırpınıp dururlarken beraetleri istenen paşalarla birkaç sivil arkadaşları da kapıyı çalmakta olan özgürlüğün, kurtuluşun burnu dibinden bir kez daha alınıp götürülmemeleri için içlerinden dualar ediyor, sabahı iple çekiyorlardı.

En sonra, hiç geçmeyecekmiş gibi görünen boğucu temmuz gecesi de geçti. Hepsi, bir kez daha ünlü Aliler mahkemesinin asık suratlı yargıçları karşısında boy gösterdi. İlk savunmayı, «kanlı katil» Ziya Hurşit yaptı:

«Bir şey yazmadım, dedi. Ağızdan söyleyeceğim. Doğruyu ortaya koyarak kanunun müsaadelerinden yararlanmaya çalışarak kendimi savunacağım. Savcı bey, bir yıldan beri suykast düşüncesini kafama yerleştirdiğimi ileri sürüyor. Bunu yadsımıyorum. Doğrudur. Ancak, yine o savcı bey, bu suykast düşkünlüğümü, bir saplantı haline getirmiş olduğumu ileri sürüyor. İşte, benim savunmam da bu noktadadır:

«Ben, Teşkilatı Esasiye kanununu değiştirmeye ve değiştirgemeye girişmedim. Büyük Millet Meclisini görevlerini yapmaktan alıkoymak dc usumdan geçmemiştir. Sait suikast yapacaktım. Yargılanmam sırasında da bunun saptandığını gördünüz. Buna göre, savcı beyin hakkımda uygulanmasını istediği madde beni ilgilendirmez. Bu madde, bana uygulanamaz.. Şundan ki, yineleyeyim: Ben, ne icra vekilleri kurulunu devirmeyi, ne de Teşkilatı

Esasiyle kanununun değiştirgenmesini filan istedim. Kimseyi silahlı ayaklanışa kışkırtmadım. Bundan dolayı beni, ancak, tutuklandığım sırada geçerli olan 46. maddeye göre cezalandırabilirsiniz. O da şudur: «Suykast düşünüşü gerçekleşmemişse, kanunun açıklığı olmayan yerlerde cinayet sayılacak suç, bir yıldan eksik olmamak üzere kalebentliğe değiştirilir. Ben, suykastı, yani suçu işledikten sonra hükümeti devirmek, Meclisi görevden alıkoymak isteseydim yurttan bir yana ayrılmaz, burda kalırdım. Oysa, siz de anladınız: Ben, Sakız'a kaçacaktım. Kısaca: Kanunun açıkça cezalandırdığı edimlerden başka hiçbir biçimde ceza verilemez.»

Sarı Efe Edip, kendini şöyle savundu:

Benim suikasta katılışım bütün değildir. İzmir'de yapılmış bir düzen ve örgütün girişimcisi değilim. Onları bırakıp İstanbul'a gittim. Tam Bristol otelinde Celal (Bayar) beye bildirecektim ki kapıda sivil memurlarca tutuklandım. Böylece haber vermedim. Bundan dolayı bu işin temel yapıcısı olamam. Cezamın da ona göre verilmesi gerekir.»

Gürcü Yusuf, kısaca şöyle dedi:

«Cahilim. Doğru dürüst Türkçe bile bilmiyorum. Aldatıldım. Bize: Bu silahları İzmir'e götürüp döneceksiniz. adamlarımız var, sizi gereksemiyoruz, demişlerdi. Amaçları başkaymış. Aldattılar. İşin temelini ancak buraya gelince öğrendik. Beni affediniz. Gazi paşaya doğrusunu söylediğimden dolayı beni affedeceğine söz verdi.»

Savcı onu şöyle tersledi:

«Gazi paşa kendisi affedebilirse de kanun affetmez.»

Başkan Kel Ali de Gürcü Yusuf'un af isteğine sinirlenmişti. Jandarmalara ters bir suratla:

«Alın götürün» diye buyurdu. Jandarmalar, kelepçeli odamı apartopar dışarı çıkardılar. Gürcü Yusuf'un arka-

sından Laz İsmail de «Gazi paşa»ya sığındığını yana yakıla anlattıysa da hiçbir karşılık görmedi. Azrail, onları çoktan listeye almıştı. Günlerdir, kılıcını bileyip duruyor, iplerini yağlıyordu.

Eski yedek subay Çopur Hilmi de heyecanlı, dokunaklı bir sesle şöyle konuştu:

«Türkoğlu Türküm. Şimdiye dek askerlik görevimden başka bir şey yapmadım. Bu kez Ziya Hurşit'in önerileri karşısında yine yurtçul duygulara kapılarak davrandığımı sanıyordum. Ben, bunlara aygıt olacak adam değilim. Haber vermeğe karar vermiştim. Giritli Şevki'ye bile söylemiştim. O, benden önce davrandı. Bana ihanet etti. Birlikte haber verseydik ne yitirirdi?

«Şevki, mahkemede sabıkası olmadığını söylüyor. Yalandır. Küçük bir araştırma onun korkunç bir şerir olduğunu gösterir. Bana karşı olan isnatlarını itelerim.»

Şükrü de pısırık, acıklı bir durum takınmıştı:

«İddianamenin ancak genel çizgilerini belleğimde tutabildim. Benim üstüme olan bütün isnatlar temelsizdir. Komitecilik isnadı da böyledir. Tersine, maarif nazırlığım sırasında darülfünunu ben düzelttim. Ülkeyi adalet ve hak, bilim dağıtan bir kuruluşu yükselten adamda hiç kan dökmek isteği olur mu?» diye dokunaklı bir sesle sözlerini bitirdi.

Mustafa Kemal'in eski, çok içten arkadaşı albay Arif de şunları dedi:

«Bendeniz, ortadaki kanıtlara göre iddia ediyorum ki, bu suykastın karar ve yapım aşamasiyle kesinlikle ilgili değilim. Suykastın düşünüldüğü toplantılardan bir kırıntı bilgim yoktur. Ne kimseye silah verdim. Ne kimseyle pusu yeri aradım. Sabit beyin davranışı, ne yazık, beni bu kötü sanı altına sokmuştur. Ancak, söylediklerinin değeri yoktur. Temelde Ankara suikastı yapılmamıştır. İzmir

suykastinden ise hiçbir bilgim yoktur. Tanıklar da yalan söylüyorlar. Yüksek mahkeme kurulunun adalet ve acımasına sığırım.»

Abidin de kendini kısaca şöyle savundu:

«Suçsuzum. Hiçbir şeye karışmadım. Para istediler, vermedim. Oysa, verebilecek durumda olduğumu siz de özellikle başkan bey de, bilirsiniz. Neden vermedim? Şundan ki, bu davranışı doğru bulmadım. Almadıklarını da kendileri söylüyorlar. Rüştü paşaya böyle bir şeyden sözedişime gelince, o zaman hastaydım, ne dediğini bilmiyorum. Benim ahlakım, namusum sizce de bilinir. Ancak, bildiriyorum ki ben, vicdanıma karşı temizim.»

Hafız Mehmet, öyle konuştu:

«(...) ben, ilkin bu girişime katıldığımı söylerim. Ancak, sonradan vazgeçtim.»

Veteriner Rasim de eski adalet bakanı Hafız Mehmet gibi bitkin, umutsuz, acıma dilenir bir durumdaydı. Kısaca şöyle dedi:

«Ne diyeyim? her şeyi söyledim. Yargılama sırasındaki dediklerimden başka bir şey söylemeyeceğim.»

Vahap, kendini şöyle savundu:

«Yoksul bir adamım, amacım Hafız Mehmet'e başvurarak bana bir iş bulmasını rica etmekti. Beni Ziya Hurşit'e gönderdi. O da işte, buraya getirdi. Hiçbir şeyden haberim yok. Zaten Ziya Hurşit'ten de ayrılmış, memlekete gitmiştim. Benim bir günahım yok.»

Bahçesinde toplantı yapılan İdris de şöyle savundu:

«Bütün suçum, Karşıyaka'daki bahçemde bu uğursuz adamların toplanmalarına müsaade etmiş olmamdır. Ancak, bunların neden toplandıklarını bilmiyordum. Başka bir suçum yok.»

İsmail Canbolat, uzun bir savunma yazmıştı. Onu okuyarak şöylece bitirdi:

«(...) Her zaman kanunu saymış, kanunsuz girişimlere girişmekten çekinmiş bir adamım. Son yıllarda da siyasete karşı bir bezginlik duyuyordum. Bu suykast işiyle de kesinlikle hiçbir ilgim yoktur.»

Rüştü paşa, yanıp yakılarak şöylece çığlık atarcasına konuştu:

«Mahvoldum, mahvoluyorum. Bunca yıl askerlik ettim, kendimi yurda adadım. Başka hiçbir şey düşünmedim. Bu işte hiçbir suçum yok. Talih, suykastla beni böyle adamlarla arkadaş etti. Etmez olaydı. Adımın bu işe karışışı da bu yüzdendir. Suçsuzum. Vicdanınıza, adaletinize, acımanıza başvuruyorum.»

Halis Turgut da kısaca şunları söyledi:

«Bu cinayette ne sözce ne de eylemce hiçbir ilgim yoktur.»

Sıra ünlü paşalara gelince başkan Kel Ali, Kâzım Karabekir paşaya ünledi:

«Savunma yapacak mısınız?»

Kara fötr şapkasını tombul ellerinde şiddetle sıkan paşa, bu soruya şu sözcükle yanıt verdi:

«Hayır!»

Ali Fuat paşa, Refet paşa, Cafer Tayyar paşa, Bekir Sami ile öbür arkadaşları da Kâzım Karabekir paşayı öykünerek:

«Hayır» dediler.

Bunun üzerine başkan, şöyle konuştu:

«Yarın saat dörtte yargı bildirilecektir.»

Sonra, kalkıp salondan çıktı, ötekiler de onu izledi.

İstiklal Mahkemesinin bu korkunç adamları, odalarına çekildiler, gecenin yirmi birine dek sözüm ona bu savunmaları göz önüne alarak sanıklar üstüne bir karara varmağa çalıştılar. Oysa, kararlar, çok önceden verilmişti. Bu saatlerde salt, bunları birer formüle yerleştirmeğe, daha usturuplu bir adalet belgesi, bir tarih belgesi

yaratmağa çalıştılar. Karşılarındaki kişilerin canlariyle değil de bu canların alınış yöntemi üzerinde düşünüş birliğine varmağa çabaladılar. Yalnız, ordunun eski şampiyonları olan paşalar için kararı veren onlar değil, İzmir'i doldurmakta olan sivil giyinmiş, her an patlamağa hazır subay yığınlarıydı. Bugünkü subay kadrosu, Mustafa Kemal'den çok bu paşaların adamlarıydı. Onlarla siperlerde daha yakın, daha içten ilişki kurmuş durumdaydılar. «Kel Ali'ye, Halit paşanın bu acımasız katiline yurdun en büyük kurtarıcılarından birkaçını daha yedirmeyeceklerdi.» Bu paşalar, bugün dahi bağımsız, özgür yurdun birer kopmaz, ayrılmaz parçasından başka bir şey miydiler ki? Bu düşünceler, bütün ordu subaylarınca paylaşılıyordu. Bundan dolayı, bu iri lokmalar, İstiklal Mahkemesinin ufacık üyelerinin boğazından aşağı inmeyecekti. Karar, son biçimini aldığında, paşalar, karar listesinden çıkarılmıştı. Artık, İstiklal Mahkemesi, biftek, pirzola için İttihat ve Terakki'nin son kalıntılarından yararlanmağa çalışacaktı.

1926 yılı temmuzunun on üçüncü salı günü, İstiklal Mahkemesi salonu ana baba günü yaşıyordu. Saat onbeşte sinema salonunun içi gibi dışı da insan yığınlariyle kaynaşmağa başlamıştı. İğne atsan yere düşmez deyimi, bu kalabalığı anlatmak üzere biçilmiş kaftandı. Sinemanın önünden başlayan kalabalık, yolu kapadığı gibi karşı kaldırımlara taşmış, trafiği durdurmuştu. İki sıra jandarmanın güçlükle açtığı incecik bir koridordan ünlü suçluların başı göründü. Kafilenin en önünde umutsuzluğunu hiç belli etmeyen büyükçe burunlu, elmacık kemikleri daha çok çıkmış, zayıf gövdesi bir sivil giynek içinde gizlenmiş olan Refet paşa vardı. Onun arkasından iriyarı

gövdesi, göbeği, esmer tombul yüzüyle Mersinli Cemal paşa, sonra yine tombul gövdeli, dolgun, kahraman yüzlü, kara giynekli, kara fötr şapkalı Kazım Karabekir paşa, onun arkasından, iri yarı Cafer Tayyar paşa, onun arkasından da uzun boyu, kırmızı yüzü, sarı saçları, mavi gözleriyle yakışıklı bir adam olan Ali Fuat paşa geliyor, onları da eski valilerden Bekir Sami, Sait, Münir Hüsrev, Necati, Halit, Besim, Faik, Feridun Fikri, Kamil gibi siviller izliyordu.

Onların salondaki parmaklıkla ayrılmış sanık sandalyelerine oturabilmeleri uğruna jandarmalar epeyce güçlük çektiler. Salonu dolduran korkunç kalabalık, boğucu temmuz sıcağından buram buram terliyor, herkes elindeki mendille habire yüzünü, ensesini siliyordu. En öndeki sandalyelere oturan paşalarla birkaç sivil, böyle yalnız kalışlarına bir anlam veremeyerek sağa sola bakınırlarken beş dakika sonra yeni bir kafile, jandarmaların parıldayan süngüleri arasında sökün etti. Bunlar, ikinci sıraya oturtuldular. Kamuoyuna birer kanlı katil, ejderha gibi gösterilen Ziya Hurşit'le arkadaşları nerdeydi? Sanıklar da, seyirciler de merak içinde kapıyı gözlüyorlardı. Bekleyiş uzunca sürdü, merak da gittikçe arttı. Salona getirilmeyenler, iki oturum önce ölümleri istenenlerdi. Seyirciler, onları görmek için çırpınıyordu.

Gerek gelmiş olan sanıklar, gerekse dinleyiciler, ağır suçluların gelmesini beklerken başkan Kel Ali'nin başını çektiği Ali'lerden oluşan mahkeme üyelerinin salonun sessizliğini çiğneyerek içeri girdikleri görüldü. Hepsi, yerini aldıktan sonra, başkan, son kerte önemli bir iş yapan kişilere özgü bir durum takınarak bütün sanıkları, salonu gözden geçirdikten sonra pek yüksek, pek otoriter çıkmasını istediği eski asker sesiyle şöyle konuştu:

«Mahkemenin kararı okunacaktır, dinleyiniz!»

Salon, birdenbire koyu bir sessizliğe gömüldü. Herkes, bu sırada yüreğinin çarpışını işitebilirdi. Katip, elindeki kağıttan kararı şöylece okumağa başladı:

«Şeyh Sait ayaklanışının bastırılmasından sonra yurtta başlayan doğal suskunluk ve güvenin etkisi altında umutsuzluğa düşen şu gizli zümrenin (İttihatçıların) en sonra yurdun bağımsızlık simgesi olan cumhurbaşkanı hazretlerinin dirimlerini yokederek hükümeti düşürme ve değiştirme işine karar vererek ve böylece nasıl bir akibete uğranılacağını düşünmeyerek yurdun yönetimini ellerine geçirmek sevdasına kapılmışlar ve bu niyetleri, giriştikleri kötü girişimle saptama aşamasına varmıştır.

«Bundan dolayı, sanıklardan İzmit mebusu Şükrü, Saruhan mebusu Halis Turgut, İstanbul mebusu İsmail Canbolat, Erzurum mebusu Rüştü, eski Lazistan mebusu Ziya Hurşit ve eski Trabzon mebusu Hafız Mehmet, Sarı Efe adiyle tanınan Edip, üsteğmenlikten emekli Çopur Hilmi, veteriner albaylıktan emekli Rasim, Laz İsmail, Gürcü Yusuf, eski Ankara valisi Abdülkadir ve Kara Kemal'in vaki davranışları ceza kanununun (Türkiye Cumhuriyetinin Teşkilatı Esasiye kanununu büsbütün yada bir bölük olarak değiştirmeye, değiştirgemeye ve sözügeçen kanuna uyularak kurulan Büyük Millet Meclisini düşürmeye yada görevden alıkoymaya cüret edenler ölüm cezasına çarpılır. Sözü geçen edimleri yapmaya eylemce kışkırtanlar fesat maddesi edime çıkarsa ölümle cezalandırılırlar. Ve fesadın yapımına başlanmış olursa yedi yıldan az olmamak üzere küreğe konulur. Büyük Millet Meclisi icra vekilleri kurulunu zorla düşürme yada görevden alıkoyma yada işbu suçu yapan ve eylemce kışkırtanlar sonrasız yada on beş yıldan aşağı olmamak üzere geçici olarak küreğe konulur) diye yazılı olan işbu fıkrası kılağuzluğiyle, sözügeçen kanunun 57. maddesinin: (yukarda yazılı elli beşinci

ve elli altıncı maddelerde bildirilen fesatlardan birini, birtakım kişiler topluca yapar, yada yapmağa kalkışırsa o derneğe girmiş olanlardan asıl bozgunculuğun başı ve kışkırtıcılar her nerede tutulurlarsa öldürülürler) diye yazılı olan ilk fıkrasına uyularak adları yukarda yazılmış olan on beş kişiden Abdülkadir ve Kara Kemal'in giyaplarında ve on üçünün dahi yüzlerine karşı olmak üzere idamlarına ve Sürmeneli Vahap'ın dahi geçmiş davranışı sözügeçen kanunun 58. maddesine göre on yıl kalebentliğe ve yürürlüğe giren yeni kanunun özel maddesine göre de bu kalebentliğinin geçici sürgüne değiştirilmesiyle sürgün yerinin Konya olmak üzere belirtilmesine ve Erzincan mebusu İhsan, eski Ardahan mebusu Hilmi, eski Maliye Nazırı Cavit, eski Sivas mebusu Selahattin, eski İzmir valisi Rahmi, İstanbul mebusu Rauf, eski İstanbul mebusu Adnan beylerin işbu davanın bütünleyici bir aşaması olmak üzere, bu davadan ayrılması ve vaki suçlarda hiçbir ilişki ve ortaklıkları anlaşılmayan Ordu mebusu Faik, Halet, Feridun Fikri, Kamil, Zeki, Bekir Sami, Besim, Necati; Münir Hüsrev beylerle Kazım Karabekir, Ali Fuat, Cafer Tayyar, Refet ve Mersinli Cemal paşalarla Eski Erzurum mebusu Necati ve mebus Ahmet Nafiz beyler ve Torbalı'lı Emin, Trabzon'lu Naciye Nimet, Sürmene'li Keleş Mehmet, Bahçıvan İdris, Mustafa oğlu Şakir çavuş ve yedek subaylardan Bahaettin ile Girit'li Hüseyin oğlu Mustafa'nın beraetlerine oybirliğiyle karar verildi.»

Bir karadüş korkunçluğiyle beklenen karar okununca bütün dinleyicilerden sürekli bir alkış koptu. Bu alkış, daha çok sonuçları son kerte merakla, kayguyla beklenen paşalar içindi. Bütün dinleyicilerde olduğu gibi halkta da paşaların ortadan kaldırılması için yapılacak bir işlemin türlü karışıklıklara yol açabileceği kuşkusu vardı. Kazım Karabekir, Ali Fuat, Refet gibi ulusun kanına, canına

işlemiş kahramanların asılması olasılığı, halkın kafasını karıştırıyor, onu karanlık düşüncelere itiyordu. Ordunun, bu ulusal savaş kahramanlarını kurtarmak uğruna ayaklanıp onları ipten alacağını yayan söylentilerse ortalığa bir güvensizlik yayıyordu. Ulus, iç boğuşmalardan öyle yılmıştı ki bunun bir iç savaşa dönüşmemesi için bayağı dua ediyordu. İşte, salonda, paşaların kurtuluşunu kutlayan sürekli çıkışlar, bu karadüşten kurtuluşun da kutlanmasıydı. Dinleyicilerin sevinci, çılgıncaydı. Mahkemede, hem de her sözcüğü ölümle biten korkunç bir mahkemede bulunduklarını dahi unutan umutsuzluğun zincirinden boşanan halk, sevincin en yüksek katlarında uçuyordu. Bu sırada sinemanın dışını, bütün caddeyi dolduran, trafiği aksatan kalabalık da içerde geçenleri çabucak öğrenmiş, içerdeki dinleyicilerin sevincine coşkun haykırışlar, nağralarla ortak oluyordu:

«Yaşasın paşalarımız!»

Hemen hemen bütün bu kalabalık, Kazım Karabekir'le arkadaşlarının yokedilmek üzere tutuklandığı kanısındaydı. Şimdi, böyle birdenbire beraet ettirildiklerini görünce hem sevinmiş hem de şaşkına dönmüştü. Paşalarla öbür beraet edenler, mahkeme salonundan çıkarlarken çevrelerini yoğun bir dinleyici kalabalığı aldı. Bu kalabalık, bunları hep bir ipin ucunda sallanır görmeğe kendisini öyle alıştırmıştı ki şimdi, onların yanıbaşlarında kendileri gibi özgür, sağ yürüdüklerini gördükçe coşkun duygulara kapılıyor, onların kurtuluşunda kendi kurtuluşunu da kutlar gibi oluyor, bunu derinden duyuyordu. Aliler mahkemesinin, bu irikıyım avlarını ellerinden kaçırışını türlü biçimde yorumlayanlar varsa da bunların başlıcasının, onları tutan kalabalık ordu subaylarının dayanışması sonucu kurtuldukları açıktı. Aliler, halkın paşaların beraatini, böyle doğal olmayan bir biçimde coşkunlukla kutlayışı karşısın-

da şaşırmıştı. İlkin, bunu kendilerinin, bilinenin tersine adil kişiler olduklarının değerlendirilmesi olarak aldılarsa da sonradan doğrusunu anladılar: Halk, zulmün elinden kıl payı kurtulan paşalarını, onlarla birlikte, ipten kıl payı kurtulan, bir rastlayışla kurtulan adaleti alkışlıyordu. Bunun kurtuluşunda Alilerin hiçbir payı yoktu. Aliler mahkemesi, bir Fransız Giyotini gibi kullandığı adaletin böyle elinden kaçarak halka sığınışını çok büyük üzüntüyle karşıladı. Paşaların ağır gövdelerinin ipte sallandığını görememek gerçekten de büyük bir talihsizlikti. Böyle büyük, onurlu avları asmakla insan büyük bir iş yapmış olabilirdi. Şimdiye dek hep dişe dokunmaz avları tüy gibi darağaçlarına yükletmişlerdi.

Aliler, içerde, dışarda sevinçten kıyametler koparken, yenikliklerini derinden duyarak, yerlerinden doğrulup salondan çıktılar, otomobillerine binerek ordan uzaklaştılar. Sonra, ölüme çarptırılmış olan on üç kişi, şaşkın, korkmuş, bitmiş, umutsuzluğun çamuruna gömülmüş gibi bir yığın jandarmanın ortasında alınıp genel cezaevine götürüldü. Beraet etmiş olanlar da hemen salıverilmeyerek sinemanın yanıbaşındaki bir anbara götürüldüler. Orda, başlarına yeni bir bela gelmesin diye korkarak beklemeğe başladılar. Sokağa salıverilmek yerine neden burdya getirildiklerini bir birlerine soruyorlardı. Beraetin kendilerini çarpan sevinci yerine şimdi genel bir şaşkınlığa tutulmuşlardı. Beraet ettikten sonra yine yargılanmağa mı götürüleceklerdi? Başlarına yeni bir iş mi açılacaktı? Aliler, onlar için yeni bir hınzırlık mı düşünüyorlardı? Zaten mahkeme onları dudağının uciyle beraet ettirmemiş miydi? Aliler, onları beraet ettirirken, suçlu olduklarını bilerek beraet ettirdiğini duyurmak yolunu tutmuştu. Mahkeme, siz de ötekiler gibi suçlusunuz, ancak, sizi salıvermek zorunda olduğumuzdan kurtuluyorsunuz. Yoksa bize kalsa, en aşağı on beşer, yir-

mişler yılla küreğe konulurdunuz demek istemişti. Yoksa, Aliler, yeni bir suç yükleyerek onları bu kez ipe mi yollayacaktı? Kim bilir, içerde, dışarda halkın paşalara gösterdiği sevgi, Alilerin düşüncesini değiştirmiş de olabilirdi. Onlar, İstiklal Mahkemesinin elinde kasaplık iri baş hayvanlardan başka neydi ki? Belki de, Aliler onları, bu zoraki beraetin acısını çıkarmak üzere bu karanlık anbara tıktırmıştı. Hepsi anbarda oturulacak birer yer bulup dertleşmeğe başlamıştı. Ali Fuat paşa, Mersinli Cemal paşayla Kazım Karabekir paşanın arasında bir çuval yığınının üstüne oturmuştu. İçlerinden korkunç, karanlık düşünceler geçip duruyorsa da ağızlarını bıçak açmıyordu. Kim bilir belki de kendilerini hiç uslarına getiremeyecekleri bir felaket bekliyordu. Hemen hepsi, bu felaketin önsezilerini duyuyor gibiydi. Eski birer eşya gibi tıkıldıkları bu hangar, ne anlam taşıyordu? Bir ulusun kahramanlarını bu kerte aşağılamak yetkisini bu adamlara kim yada kimler vermişti? Evet, bir yeni felaket başlarının üzerinde dolaşıp duruyor, geniş kara kanatlarından onların ruhlarına karanlık gölgeler döküyordu.

Mersinli Cemal paşa, fısıldayarak Ali Fuat paşaya şöyle sordu:

«Paşa, beraet ettiğimize inanalım mı?»

Ali Fuat paşa da onun gibi düşünüyorsa da daha iyimserce düşünmek gerektiğine de inanıyordu:

«İnanmayıp da ne yapacağız?»

Onların fısıltılarına kulak kabartan Kazım Karabekir paşa, Ali Fuat paşanın yanıtını olduğu gibi yineledi:

«İnanmayıp da ne yapacağız?»

Bir aydan beridir ölümün korkunç baskısı altında ezilen paşalar, artık yeryüzünde iyi bir şeylerin bulunduğuna da inanmaz olmuşlardı. Haksızlık, adaletsizlik, zulüm, dizboyu bir çamur gibi her yana sıvanmıştı. İnsan, gittikçe

derinleşen bu bataklık içinde soluk alamıyor, iyi bir şeyler düşünebilmek üzere kendinde güç bulamıyordu. Onurlu paşalık rütbeleri, geçmişteki paha biçilmez hizmetler, ulusun kendilerine duyduğu sevgi, sanki düş olup uçmuş, onları çırılçıplak, savunmasız, örtüsüz bırakmıştı. Artık, her yapılan işlem, onların başlarına bir eski zaman gürzü gibi iniyor, son kalan varlıklarını da biraz daha yıkıyor, tuzbuz ediyordu. Artık, ölümden kurtulsalar bile eski onurlu insan, yurttaş, yurt kahramanı durumuna yine dönebilecekler miydi? Zalim bir rüzgar, bunların hepsini bir daha geri gelmemek üzere süpürüp götürmemiş miydi? Gelecek üstüne artık en küçük bir umutları bile kalmamıştı. Ulusun ayakları dibine düşürülmüş birer paçavradan başka neydiler ki? Mahkeme, onları baştan sona dek suçlamanın ağır yükü altında bulundurmuş, beraet ettirirken dahi bu suçlamayı kirli, eski bir tutsaklık paçavrası gibi sırtlarında bırakmıştı. Onları, onursuz, bayağı bir duruma düşürmek uğruna ellerinden geleni artlarına koymamıştı. Onları, süpürüp bu onurlu çağın dışına atmak uğruna neler yapmamışlardı?

Ali Fuat paşa, eski çuvalların üzerinde oturmuş, başını iki elinin arasına almış, gerçekten çok acı düşüncelere dalmıştı. Mustafa Kemal'le ortak anılarının filmi, kafasının ateşli karanlığında hızla oynuyordu. Harbiye okulundaki idealist yurtseverce çırpınışları, birlikte geçirdikleri tatil günleri, onu annesine, babasına tanıştırışı, birbirlerine olan romantik, sıkı arkadaşlık bağlılıkları, şimdi içinden sıralanmış ışıklı gözyaşları gibi geçiyordu. Evet, herbir anı, ışıklı bir gözyaşı olmuş, içinin bir yerlerini yakarak geçiyordu. Gençliğinin bu güzel, tatlı, idealist günlerinden sonra başlayan kocaman kavgacı, yurtsever, kahraman eylem yılları geliyordu. Mustafa Kemal'in liderliğinde en umutsuz yılların karanlıklarında birer kahraman olarak ateşten, ışıktan birer heykel gibi parlayarak bağımsızlık, özgürlük sa-

vaşına girişlerinin ölümsüz destanı unutulacak şeyler miydi? Bir şeyler, şimdi, kendisini bu onurlu günlerin kucağından koparıp atmış, onursuzlukların, çamurların, katranların içine atıyor, Mustafa Kemal, oracıkta durmuş, elini uzatıp kendisini kurtarmak uğruna ufacık bir çaba dahi göstermekten çekiniyordu. Sanki, yedi başlı bir ejderhaya benzeyen İstiklal Mahkemesi, onun mahkemesi olduğu halde onu da korkutmuş gibiydi. Hayır, böyle bir şey olamazdı. Mustafa Kemal denen yiğit gerçek, onları kurtarmak üzere bir şeyler yapmak zorundaydı.

Böyle acı acı düşünüp duran Ali Fuat paşa, geçmişin dumanları arasında yitip gitmişti. Birden karşısında koyu bir gölgenin dikildiğini görünce irkildi. Başını kaldırınca gözleri Erzurum mebusu Halet'in kaygulu bakışlarıyle karşılaştı. Halet, yakın tehlikenin üzerinden bir aşırtma yaparak çok uzaklarda önemini ister istemez yitirmiş olan bir şeyi sordu:

«Meclisteki parti grupumuzun tutumu ne olacaktır?»

«Bunca büyük bir felaketten sonra grup kendi kendini feshetmiş sayılmaz mı, Halet bey?»

Hangarda salt beraet edenler değil, sürgün cezalarına çarptırılmış olanlar da bulunuyordu. Bundan dolayı, havası oldukça ağırdı. İttihatçıların en iyi adamlarından biri olan İstanbul mebusu ünlü İsmail Canbolat da bunlardan biriydi. Herkesin işiteceği bir sesle şöyle bağırdı:

«Ben, yine mahkemeye çıkacağım. Bana haksızlık ettiler. Kendimi savunacağım. Ben, on yıl sürgün cezasını haketmiş değilim. Hakkımı arayacağım.»

Ondan sonra, Sivas mebusu Halis Turgut da İsmail Canbolat gibi bağırarak karara karşı duracağını kendisini savunacağını söyledi. Herkes bu yürekliliği tehlikeli görerek pustu. Bu, gerçekten de yürekliilikti. Heriflerin kafası kızınca on yıllık sürgün cezasını ölüme çevirmekte hiç ikir-

ciklenmezlerdi. Bu arkadaşlar ne günlerde yaşandığını bilmiyorlar mıydı? Arkadaşlarının yanlış yol tuttuklarını gören Ali Fuat paşa onlara şu öğüdü verdi :

«Siyasal mahkumiyetler zamanla çözümlenir. İvedi karar verip hemen davranmayınız.»

«Suç altında yaşayamayız, kendimizi savunacağız.» diye direttiler.

Biraz sonra mübaşir hangarın kapısından içeri seslendi :

«Kendilerini savunacaklar buyursunlar.»

Her ikisi de çılgın gibiydi. Ölümden kurtulduklarına şükredeceklerine devi uyandırmağa çalışacaklardı. Şu sırada suspus olmaktan başka yapılacak akıllıca bir iş var mıydı? Onlardan başka hemen bütün hangar konukları böyle düşünüyordu. Mahkemeye çıkacaklarını bildirdiler. Süngülü jandarmalar arasında götürüldüler. Biraz sonra da muhbir Sabit alınıp götürüldü. İsmail Canbolat'la Halis Turgut, pek az zaman sonra darağaçlarında cenverenlerin arasındaki yerlerini alacak, tanyerinin umutlu aydınlığında on yıllık sürgünün tatlı düşünü yaşayarak, boyunlarını yağlı iplere uzatacaklardı. İstiklal Mahkemesinin verdiği yargıya karşı duranların cezası işte buydu.

İsmail Canbolat'la Halis Turgut'un dönmeyişleri, hangardakileri kaygulandırdıysa da yapacak bir şey yoktu .Hangardakiler, bir süre daha orda bekletildiler. Bir ara hangarın kapısında otomobil gürültüleri işitildi. Açılan kapılardan sün gülü jandarmalar göründü. Hepsini alıp tutukevi olarak kullanılan polis müdürlüğüne götürdüler. Hepsi ayrı odalara kapatıldı. Ancak, burda içlerini sevinçle dolduran bir haber aldılar: Ertesi sabah serbest bırakılacaklardı. Bir aydır duydukları boğucu, kahredici korku, birdenbire buğulaşarak uçup gitti. İzmir'in sıcağı, Ali Fuat paşanın bahçeye bakan odasını bir cehennem hücresi gibi dolduruyordu. Ce-

hennemde en son hücre cezası olarak yaşadığı bu günü arkada bırakacak saatlerin yaklaşmakta oluşu, onu yine diriltmeğe başlamıştı.

Kendisini buram buram terleten giyneklerini sırtından çıkararak gönül rahatlığiyle bir ter banyosu yaptı. Özgürlüğün yaklaştığını bilerek onu beklemek ne korkunç bir umut duygusu yaratıyordu. Bunun tadı hiçbir şeyde yoktu. Saatler çok yavaş ilerliyordu. Yine de akşam oldu, ortalık karardı. Akşam karanlığı bile havanın serinlemesine yardım etmedi. Hücrenin açık kapısının önünde iki sivil polis dikiliyor, onlar da durmadan elleriyle, mendilleriyle yüzlerinin terlerini siliyorlardı. Paşa, bir yandan sıcak la boğuşurken bir yandan da Halis Turgut'la İsmoil Canbolat'ı düşünüp duruyordu. Kafasına fena takılmışlardı. Geri gelmediklerine göre acaba Aliler bu iki adamcağızı da öbür yana gideceklerin arasına mı katmışlardı. Genel cezaevine gönderilmişlerse kesinlikle ölüm cezasına çarptırılmışlardı. Bunu düşünmek, paşayı, ruhunun temellerine dek sarstı. Demek ki hakkını arayan ipe gidiyordu. Bu düşünce den ne kerte uzaklaşmak istese dönüp dolaşıp hep buna geliyordu: Acaba, hakkını aramak üzere Hişim gibi hangardan fırlayıp giden bu iki Türk aydını şimdi ne olmuştu?

İsmail Canbolat'la Halis Turgut fena halde Ali Fuat paşanın kafasına takılmıştı. Savunmalarının sonucu ne olmuştu? Korkunç bir bekleyiş, ateşten saatleri yalayıp yuttu. Hayır, iki aydın kendisini ateşe atmıştı. Bir rastlayış sonucu kurtuluşlarını, hiç olmazsa şimdilik ölümden kurtuluşlarını az görüp ya hep ya hiç diyerek tehlikenin üstüne yürümüş, anlaşılan, ölümün kurduğu tuzağa düşmüşlerdi. Dönmeyişlerinden anlaşılan buydu.

İttihat ve Terakkicilerin kendi aralarından ayrılarak başka bir yere götürüldüklerini öğrenen paşalarla arkadaşları, İsmail Canbolat'la Halis Turgut'un genel cezaevine,

ölüme çarptırılanların yanına gönderildiklerini de öğrenmekten uzak kalmadılar. Aliler mahkemesi, on yıl sürgün cezasını beğenmeyen iki arkadaşı ahiret yolcuları arasına katarak bir kez daha kendilerine kafa tutmak yürekliliğini göstermemelerini istemişti.

Ölüm cezasına çarptırılan arkadaşlarının hemen o gece asılacaklarını öğrenen beraetçiler, bütün geceyi uykusuz geçirmek zorunda kaldılar. Kafaları öyle bozulmuştu ki Alilerden herhangi birinin usuna eser de geceyarısı kendisini yatağından kaldırıp darağacına gönderir düşüncesiyle kaygular içinde beklediler.

1926 yılının on üçünü on dördüne bağlayan temmuz gecesi, İzmir mapusanesi, uyanıktı. İçerde, dışarda büyük güvenlik düzeni alınmıştı. Bütün jandarmalar, memurlar, gardiyanlar, hizmetliler ayaktaydı. İstiklal Mahkemesi hukuk danışmanı Nail'le savcı Necip Ali de mapusanede bulunmaktaydı. Ölüm hükümlülerinin son ziyaretçileri olacak olan bir imam da bir köşede yerini almıştı. Geceyarısı horozları, uzak mahallelerden birbirleriyle yarışırcasına seslerini işittirmeğe başlayınca savcı Necip Ali, müdür Nuri'nin gözlerine baktı. Sonra, saatini uzun uzun gözden geçirdi. Eh, vakit gelmiş sayılabilirdi. Yavaş yavaş kalkıp bu belalı işi de bir ayak önce bitirmeliydi. Müdür, başgardiyanı, gardiyanları yanına alarak aşağı indi. Bahçede hazır bekleyen bir manga jandarmayı da arkasına takarak hükümlülerin hücrelerine doğru ilerledi. İçinde çoğu zaman cezalıların barındığı kapıdan başka girip çıkacak deliği bulunmayan hücrelere vardığında ilk hücrenin kapısında durdu. İçerde uykusuz bir gece geçirmiş olan Gürcü Yusuf, bir apartıman dairesiyle ölümüne dek gidecek bir aylık para uğruna başına sardıkları bu belalı işin en son öldürücü kayguları içinde buram buram terleyerek yerinden fırladı. Evet, kapıdaki kalabalık ayak sesleri, son yolculuğa çıkma saa-

tinin geldiğini gösteriyordu. Titreyerek ayakta dikilmiş bekledi. Kilitte dönen kocaman anahtarın paslı gıcırtısı, korkunç balyoz vuruşları gibi kafasına indi. Yarı ölü, beklerken kapının açıldığını, iriyarı başgardiyanın içeri süzüldüğünü gördü. Hele süngü takmış jandarmaların, canını alırcasına üzerine gelişine daha çok dayanamadı. Kolundan tutan başgardiyanın kollarına düştü. Adamcağızı müdürlüğe götürebilmek uğruna sürüklemek zorunda kaldılar. Ölüm karşısında gövdesi pelteleşmişti. Yarı baygın müdürün odasına sokulunca gardiyanlar her iki yandan kollarına girerek onu ayakta tutmağa çalıştılar. Bu sırada başgardiyan, şöyle bağırdı:

«Dinle, mahkemenin senin üstüne verdiği karar okunacak.»

Bunun üzerine biraz ayılır gibi oldu. Acaba, mahkemenin kararında bir kurtuluş umudu var mıydı?

Karar yüksek sesle okundu. Asılarak öldürüleceğini anlayan adam:

«Asılacak yalnız ben miyim?» diye sordu.

«Arkadaşlarınla birlikte» diye yanıtladılar.

Bunun üzerine genç adam, bir avunç duydu. Herkesle gelen düğün bayramdı. Ona, tekbaşına öbür yana gitmek çok acı gelmişti. Şimdiyse ortada bir dayanışma vardı:

«Yaa, demek hep birlikte. Öyleyse, şu kırk lirayı size vereyim, Batum'daki çocuklarıma gönderin. Okuyorlar, fakirler. İşlerine yarar.»

Cebinden çıkardığı kırk kağıt lirayı müdüre verdi. Sonra, hocanın önünde eğildi, kelimei şahadet getirdi. Tövbe edip tanrıdan af diledi. Ondan sonra, veteriner Rasim getirildi. Okunan kararı sessizce dinledi:

«Ne diyeyim? Yazgı, Memleket kurtulsun.» dedi.

Ayıcı albay Arif, bir elini arkasına atarak sigarasını tüttürmeğe çalıştı. Okunan korkunç kararı böylece dinledi.

Ancak kararın okunmasından sonra elleri kelepçelenmeğe başlarken birdenbire kükreyip silkindi :

«Ben, Gazi'nin yirmi yıllık arkadaşıyım. O, beni bağışlar. Verin şurdan bir kağıt kalem, kendisine bir mektup yazacağım.» diye bağırdı.

Ona bir kağıt kalem verdiler. Masanın başına çöküp titreyen eliyle Mustafa Kemal'e şöyle bir mektup yazdı : «Yirmi yıllık arkadaşınızım. Birçok meydan savaşlarında size fedakarca çalıştım. Ölüme yaklaştığım şu dakikalarda beni boğışlayacağınıza inanıyorum.»

Mektubu müdür Nuri'ye uzattı :

«Bu mektubu hemen kendisine ulaştırın.»

Müdür, yumuşak bir sesle :

«Peki, şimdi» dedi.

Sonra, ilgililerin işareti üzerine, tanrıdan af dilemesi için köşede bekleyen hocanın yanına götürülmek istendi. Hoca, ona kelimei şahadet getirmesini söyleyince öfkelendi :

«Ders verecek sen mi kaldın? Ben, bilirim yapacağım işi. Çekil, sen kendi işine bak» dedi.

Albay Arif'den sonra odaya getirilen İsmail Canbolat, okunan kararı çok dingin bir yüzle dinledi. Salt şunları söyledi:

«Hay hay!»

Sonra, cebindeki paraları çıkarıp mapusane personeline bıraktı. Öbür yana yaklaşan yolculuğun kaygusunu hiç duymazmış gibi görünmeğe çabaladığı anlaşılıyordu.

Halis Turgut da kararı dingin bir yüzle dinledi. Taş kesilmiş gibiydi. İnsan zekasının ölümü yenemeyeceği bir noktaya gelindiğini anlamışa benziyordu.

«Bir diyeceğiniz, bir vasiyetiniz var mı?» sorusuna şöyle yanıt verdi :

«Çocuklarıma söyleyin, sakın siyasetle uğraşmasınlar. Okusunlar, çalışsınlar, düşün adamı olsunlar. Yaşasın ül-

küm. Yaşasın Türklük! Bir Türk, Türklüğe nasıl kötülük yapar?»

Rüştü paşa, ölümün ağır yükünü sırtında duyuyormuş gibi omuzları çökmüş, bitkin bir durumdaydı. Ağlamaklı bir sesle şunları söyledi:

«Elli dört yaşındayım. Küreğe konulmuş olsaydım çok acı çekerdim. Bu biçimde kurtuluyorum. Ancak, bu cezayı haketmiş değilim. Suçsuzum. Bir gün bu elbette anlaşılacaktır. Ancak o zaman ruhum sevinir. Son dakikasında insan yalan söyleyebilir mi? Vallahi İzmir suykastinden haberim yok. Ankara'dakinden haberim vardı. Ancak o zaman da haber alınca Şükrü'ye: «Bütün muhalif mebusların dirimi ile oynuyorsun, muhalefete kastediyorsun, diye engel olmak istemiştim. Suçum bu mu? Böyle bir adam asılır mı?»

Abidin, müdürün odasına adımını atar atmaz şunları söyledi:

«Buraya bu durumda gelecek adam değilim. Yatağımdan palaspandıras kaldırıp getirdiler. Kıyafetim perişan. Giyneğimi giyeyim.»

Gerçekten de vakit geçiyor diye adamcağızı yatağından kaldırıp apartopar getirmişlerdi. Giynekleri her yanından salkımsaçak sarkıyordu.

«Söyleyecek başka bir şeyiniz var mı?» diye sordular.

Bunu soranı ters bir suratla azarladı:

«Hayır, söyleyecek şeylerin hepsini söyledim. Anlatamadım. Şimdi, ne isterseniz yapın. Güç sizde.»

Eski bir muhbirliğinden dolayı kendisini kurtaracakla rına söz veren mahkeme üyelerinin sözlerinde durmamış olmalarına son kerte içerleyen Sarı Efe Edip, politika bıçağının, ensesini kaşıyıp duran keskin ağzından kurtuluş olmadığını anladığından eski bir askerin filozofluğuna büründü. Ne anlama geldiğini bile anlamadan birkaç mırıltı salıverdi.

Gardiyanlarla jandarmalar hücresine gittiklerinde Ziya

Hurşit son uykulardaydı. Son gecesinin gelmiş olduğunu hiç umursamadan rahatça uyuduğu görülüyordu. Ancak, bu görünüşteydi. Genç adamın öbür yanda kendisine saldırıp karadüşleri boğmak üzere çırpınıp durduğunu elbette hiç kimse bilemezdi. Uyandırılınca, yine her zamanki gibi korkusuz, sağlam görünmeğe çalışarak neşeli bir sesle şöyle konuştu:

«Anladım. Kaygulanmayın. Hele bir hazırlanayım.»

Giyinirken bir yandan da baştanberi yineleyip durduğu şarkının son dizesini söylemeğe başladı:

«Bu rüzgarı bimedetin inkilabı var.»

Ellerine kolonya dökerek yüzüne gözüne sürdü. Ensesini, sarı saçlarını bununla ovaladı. Saçlarını taradı. Giyneğinin mendil cebinden dışarı fırlayan ipek mendilini şöyle bir düzeltti. Önemli bir kişiyle buluşmağa gidiyormuşçasına kendisine çekidüzen verdi. Sonra:

«Buyurun, gidelim» diye gardiyanlarla jandarmalara buyurdu. Memurların beklediği odaya girince gitti, bir koltuğa oturdu, bacak bacak üstüne attı. Okunan hükmü güler yüzle dinledi. Bitince:

«Hepsi bu mu? Başka bir şey yok mu?» diye sordu. Ona, hepsinin bu olduğunu söylediler. Ziya Hurşit'in merak ettiği öbür arkadaşlarının durumlarıydı. Bunu sordu.

«Onlar da aynı cezaya çarptırıldı» diye yanıtladılar. O zaman dalgın, düşünceli bir durum alan Ziya Hurşit, kendi kendine konuşur gibi şunları söyledi:

«Galiba kimileri ölümü haketmiş değildi. Herhalde bir yanlışlık olmalı!»

Sonra, ayağa kalktı. Cebinden çıkardığı iki yüz lirayı cezaevi müdürüne uzatarak:

«Bunu ağabeyim Faik'e verin. Mezarıma onuruma uygun bir mezartaşı diktirin. Vasiyetim bu. Nuri bey, vasiyetimi yerine getirmezsen, bak karışmam, yarın öbür dünya-

da iki elim yakandadır. Sana da orada suykast yaparım. Hem de elimden kurtulamazsın!»

Sonra, hocanın karşısında saygılı, güleç bir yüz takınarak onun telkinini dinledi.

O da sırasını savınca eski Trabzon mebusu, adalet bakanı Hafız Mehmet geldi. Adamcağız, yarıyarıya ölmüş bir durumdaydı. Ufacık tefecik gövdesi biraz daha erimiş, küçülmüş gibiydi. Elindeki tesbihi çekerek, anlaşılmaz şeyler mırıldanarak gelmişti. Onu bir koltuğa oturtarak ölüm kararını okuduklarında adamcağız büsbütün ölür gibi oldu. Ölüme çarptırılacağını şöyle böyle seziyorsa da yine de mucizevi bir kurtuluş payı bekliyordu. Bunun da yitip gittiğini öğrenince:

«Eyvah» diye haykırdı. Kendine gelsin diye eline bir bardak su tutuşturdular. Bir yandan, oradakilerin yardımiyle döke saça suyu yudumlamağa çalışıyor, bir yandan da:

«Tıkanıyorum» diyordu. En sonra, kendi bulduğu bir güç kırıntısiyle hocaya sokuldu. Ona anlaşılmaz bir şeyler söyledi. Sonra, bitkin bir durumda bir iskemleye çöktü.

Odaya en sonra getirilen eski maarif Nazırı Şükrü, oradaki kişilerin, sonra ölümün karşısında bir taş duygusuzluğiyle dikildi. Bütün söylenenlere, sorulanlara karşı sağır kaldı.

Bütün hükümlüler, elleri bağlanmış, ölüm gömlekleri giydirilmiş, göğüslerine yaftaları asılmış olarak Mapusanede bir süre bekletildi. İlkönce Şükrü, elleri kelepçeli olarak siyaset meydanına doğru yayan yola çıkarıldı. Bütün öbür suçlular, sonradan hükümet meydanına araba ile götürüle cekleri halde Şükrü'yü zulüm olsun diye kentin göbeğinde yayan yürüttüler. Sırtında ak bir gömlek, göğsünde yaftası, elleri kelepçeli darağacına dek götürülen Şükrü, orada da garip bir olayla karşılaşacaktı.

Selanik çingenelerinden cellat Ali, Hükümet konağının Kemeraltı yanındaki büyük kapısı önünde kurulmuş olan

darağacında sallanan ipe ünlü düğümünü attıktan sonra, yatakta kadın, sofrada yemek bekleyen bir kişi gibi sabırsız, yollara bakınarak bekliyordu. En sonra, bir süngülü kalabalığın ortasında iriyarı bir adam olan başsuykastçi Şükrü'nün geldiğini görerek ellerini oğuşturdu. Şükrü, darağacının yanına varıncaya dek darağacını görememişti. Birden ayırt edince irkildi. Sanki çarpmamak için başını geriye atarak irkildiğini gösterdi. Bu sırada ağzından üç kez yinelenen şu söz çıktı :

«Vah, vah, vah!»

Bunu söylerken iri gövdesi korkudan titriyordu. Bunu önleyecek güce sahip olmadığı da anlaşılıyordu. Meraklı gözlerin önünde başını eğerek Cellat Ali'nin işini kolaylaştırır gibi yaptı. Bundan yararlanan Ali, elinde patlamağa hazır bir bomba gibi tuttuğu ilmiği çabucak onun boynuna geçirdi. Sonra, birçok kişinin yardımiyle kurbanını sandalyeye çıkaran cellat, onun herhangi bir karşı koymasına meydan vermeden ayağının altındaki sandalyeyi devirirken darağacı şöyle bir gıcırdadı, ağır gövdenin hışmına uğrayan ip koptu, adam boydan boya yere yuvarlandı. Ancak, ağır gövdenin ilk tartışında Şükrü yarıyarıya boğulmuştu. Eskiden beri herkesin kafasında şöyle bir inanış vardı: Bir adam asılırken ip koparsa onu artık bağışlarlar, bir daha asmazlardı. Bütün oradaki sorumluların kafasından o sırada bu düşünce geçmekle birlikte hemen yerde kımıltısız uzanan gövdeye doğru koştular : Mustafa Kemal'in düşmanının asılması gerekliydi. Kaşla göz arasında anlaştılar, Cellat Ali'ye yardım ederek ellerinin altında hiçbir direniş göstermeyen yumuşak gövdeyi kaldırıp öbür yandaki darağacına götürdüler, dili yarı dışarı düşmüş başı bir kez daha ilmiğe geçirdiler. Cellat, adamı son olarak boşluğa salıverdi. Şükrü'nün boğazından boğuk bir hırıltı çıktı. Artık, bütün iktidar tutkularıyle ölüm korkusu arkada kalmıştı.

Daha Şükrü'nün ölüsü soğumadan eski adliye bakanı

Hafız Mehmet bir otomobille getirilip hükümet avlusuna bırakıldı. Hiç olmazsa cezaevinden buraya dek yayan yürütülmemişti. Hafız Mehmet'in ayakları tutmuyor, bacakları bükülüyordu. Gözlerini kapamış, jandarmaların yardımıyle yürüyordu. İkide bir dizleri bükülüyor, düşecek gibi oluyor, kollarından tutup kaldırarak yere düşmesini önlüyorlardı. Onu, demin ipi kopan darağacına götürdüler. Hafız Mehmet bir ara gözlerini açıp çevresine bakarken Şükrü'nün, uzamış boynuyle ötede sallandığını gördü. Cellat, onu sandalyeye çıkarmağa çalışırken sanki bir şölene çağırır gibi:

«Şöyle buyurun, Hafız bey» dedi.

Cellatın yardımiyle sandalyeye çıkan Hafız'ın gözleri ipiri açılmıştı. Ağlarcasına:

«Zulüm, zulüm» diye inledi.

Ali, ilmiği boynuna geçirince biraz daha kendine gelen kurban, şöyle bağırıp çağırmağa başladı:

«Zulüm ile yapılan yapı yaşamaz.»

Bu sırada kaşla göz arasında ayaklarının altından sandalyesi çekilen adamcağız kuş gibi havada sallanmağa başladı.

Onun ölüsü orada titreyedursun, Erzurum mebusu Rüstü paşa otomobille getirilerek hızla darağacının altına götürüldü. Bu sırada gözlerinden yaşlar akan paşa, şöyle konuşuyordu:

«Korkumdan değil, savaş meydanlarında bin kez ölüme göğüs gerdim. Gözlerimi bile kırpmadım. Ölümün böylesi kahrediyor insan. Ne olur, beni kurşuna dizin. Bu son dileğimi olsun yapın. Ve bilin ki suçsuzum. Bir yanlışlığın kurbanıyım. Beni boşu boşuna suçluyorlar. Suykast girişimini işitince kaç kez: Yapmayın, hem kendinizi, hem de muhalefeti yokedeceksiniz, dedim. Bi'ir miydim dinlenmeyeceğimi?»

Bu sırada, seyirciler arasında bulunan İstiklal Mahkemesi üyelerinden biri, ona şu soruyu sordu:

«Yalnız muhalefeti mi, paşa?»

Rüştü paşa, ona dönerek yanıt verdi:

«Muhalefet dolayısıyle hepimizi, memleketi.»

Sonra, gözyaşlarını silmek üzere ellerini kullanmak istediyse de başaramadı. İlmiği geçirmesine yardım etmek istediğini anlatmak üzere Çingene Ali'ye şöyle dedi:

«Ellerim kelepçeli, size yardım edemiyorum. Gözyaşlarımı bile silemiyorum. Silin, kuzum, hah şöyle.»

Cellat, bu sırada adamcağızın ayaklarının altından sandalyeyi çekti. Paşanın ağzından son kez bir:

«Ah!» çıktı.

Bu sırada Mustafa Kemal'in bırakışma yıllarından beri en içten arkadaşı, suykastın da şampiyonlarından olan Ayıcı albay Arif'i otomobilden indirmeğe çalışıyorlardı. Hükümet konağı meydanının alacakaranlığını bir asker komutunu andıran şu sesler doldurdu:

«Çıkarın şu kelepçeleri. Kaçacak değiliz ya. Başım çok ağrıyor. Nedir bu eza cefa?»

Otomobilden indikten sonra koluna girmek isteyenleri de iteleyerek şöyle tersledi:

«Bırakın, ben kendim giderim. Size ne oluyor? Çekilin.»

Darağacının altına kendisi gitti. Orada durakladı. Usundaki uzak imdat zilini bir daha çaldı:

«Hani, paşadan yanıt yok mu? Verir mutlaka. Beş dakika bekleyelim.»

Albayı çokça bekletmeğe hiç kimsenin vakti yoktu. Hemen kollarına girerek onu sandalyeye çıkardılar, Ali, hızla ilmiği boynuna geçirdi.

Albayın titreyerek can verdiği sırada Abidin'i getiren otomobil, hükümetin önünde durdu. Arabadan soğukkanlılı-

ğını koruyarak inen eski mebus, ağlamanın, inlemenin, korkunun ölüme yararı olmadığını yakından bilen bir kimsenin sağlam adımlarıyle darağacına doğru ilerledi. Ancak, yanıbaşında yürüyen görevlilere dingin sesiyle şöyle dedi :

«Bırakın, kendi kendimi öldüreyim. Ölümümü istemiyor musunuz? Bırakın, ben kendim yapayım. Böyle ölmek istemem.»

Darağacına dek böyle söyleyerek ilerledi. Sandalyeye çıkarılınca da Cellat Ali'ye şöyle dedi :

«Bari ipi kendim geçireyim. Sana zahmet olmasın. Ver şunu bana.»

Cellat, bu sırada ustalıkla ipi onun boynuna geçirmişti bile. Kurban, bu sırada yapılacak işleri düşünebiliyorsa da hem kelepçeli olduğunu, hem kelepçesiz bile olsa bunu yapmak gücüne sahip olamayacağını bilmiyordu.

Darağaçlarından birkaçı da kışla meydanında kurulmuştu.

İsmail Canbolat, oradaki darağaçlarından birine götürüldü. Çingene Ali, ipi boynuna geçirirken onun gözlüğünü çıkarmak isteyince bağırarak bunu önledi :

«Bırak gözlüğümü, görevine bak.»

İttihat ve Terakkicilerin bu son Dahiliye Nazırı, ölümün karşısında direnerek soğuk ecel terleri döktüğü sırada jandarma subaylarından biri koşarak oraya geldi.

«İsmail Canbolat bu mu?»

«Bu.»

Bunun üzerine sandalyede son saniyelerini yaşayan kurbana sokulan jandarma subayı suratına tükürürcesine şöyle bağırdı:

«Nasıl? Erenköy'de zavallı suçsuz inzibat çavuşunu vurur musun? İşte, öcü alınıyor.»

Sandalyenin üzerinden jandarma subayına hiçbir yanıt vermeden bakan Canbolat'ın boynuna ilmik geçmişti bile.

Sarı Efe Edip de öteki suykastçılardan ayrı bir yerde asılacaktı. Suikastın yapılması düşünülen İkinci Beyler sokağı başındaki darağacına hiç sesini çıkarmadan kuzu kuzu ilerledi. Ancak, cellat Ali'ye yavşaca şöyle dediği işitildi:

«Beni çokça eziyete sokma. Elini çabuk tut.»

Cellat Ali de ona şunları dedi:

«Haydi, haydi, merak etme. Bir anlık iş. Sık dişini biraz.»

Biraz sonra, Sarı Efe de ipte sallanıyordu.

Ziya Hurşit, suykast yapmağa karar verdiği Kemeraltı camiinin köşesinde asılacaktı. Darağacına ilerlerken yanındakilere şunları sordu:

«En sonra gelir bezme ekabir, derler ya. Ben de en sonuncu asılan mıyım?»

Bu soruya hiç kimse yanıt vermeyince daha yüksek sesle konuştu:

«Ben, zaten başka bir şey beklemiyordum. Sizin elinizden yalnız bu gelir. Ama, bu da bir zevk. Özgürlüksüz bir ülkede yaşamaktansa namusiyle ölmek daha hayırlıdır. Zahmet buyurmayın. Ben, işimi kendim görürüm.»

Sonra, güler yüzle darağacına bakarak alaycı bir biçimde şunları söyledi:

«Ne güzel şey! Salıncağa da benziyor. Yüksekliğine de diyecek yok. Yerde kalan insanlara yukardan bakacağım. İstediğim de buydu.»

Bunları söylerken bir yandan da seyircileri gözden geçiriyordu. Bu sırada gözleri Kılıç Ali'ye ilişti.

«Kılıç Ali mi? Nerede bakayım?»

Bütün gözlerin kendi üzerine dikildiğini gören Kılıç Ali olduğu yerde sinerek Ziya Hurşit'in gözünden saklandı.

Cellat Ali, ilmiği onun boynuna geçirmek için sabırsızlanıyordu:

«Aman, beyim, vakit geçiyor, çabuk ol» diye onu uyardı.

Ziya Hurşit, kızılası uyarıya da güleç, alaycı bir yüzle şöyle yanıt verdi:

«Acelen ne, be kuzum? Ölecek olan ben değil miyim? Gidiyorum işte. Dünya sana kalacak. Merak etme. Beş dakika sonra öbür yanda, soyuna sopuna kavuşacağım. Mektubun falan varsa ver de götüreyim. Haydi, allahaısmarladık.»

Polis müdürü Azmi:

«Uğurlar olsun.» dedi.

Ziya Hurşit, polis müdürünün bu sözüne gülümseyerek ipte dönmeğe başladı.

Halis Turgut, hükümet meydanının denize yakın tramvay durağı yöresinde kurulmuş olan darağacının önünde otomobilden indirildi. Darağacıyle karşılaşınca kafasını birçok kez sallayarak şöyle söylendi:

«Hey Allahım! Hey Allahım!»

Sonra hiç karşı koymadan uslu uslu boynunu cellada uzattı:

«Ben ölüyorum ama, düşüncem ölmez. Yaşasın Türklük!»

Veteriner Rasim'e de kışla kapısının önündeki darağacında asılmak düşmüştü.

Otomobilden indirilerek ona doğru götürülürken şöyle dedi:

«Akşam düşümde görmüştüm. Buyur bakalım. İşte şimdi, karşımda. Her zaman düşüm böyle çıksaydı ya.»

Böyle kendi kendine bir iki dakika konuşan Rasim, son olarak şunları söyledi:

«Yolcu yolunda gerek. Haklı haksız gidiyoruz işte.»

Çopur Hilmi ile Gürcü Yusuf'un yolculukları çok zavallıca oldu. Sehpaya yarı ölü çıktılar, komada gibi gittiler. Laz İsmail, mapusaneden getirildiği sırada darağacında ne biçim can verileceğini sordu durdu.

Otomobilden indirildikten sonra darağaciyle karşılaşınca başını kaldırıp bu acımasız rakibini korkuyla süzdü:

«Vay anasını. Bu ha? Ben de başka bir şey sanıyordum. Bunu çok seyrettik. Haydi, öyleyse. Çaba bizden güç sizden. Ama, tez olsun. Canımı çok acıtmayın. İpimi boğazıma iyi geçirin. Ne olacaksa olsun bitsin. Allah taksiratımı affetsin.»

İzmir kentinin saat kulesi üçü vururken en son hükümlü olan Laz İsmail'in ölüsü de denizden gelen ıslak bir inbat rüzgariyle havada hafifçe dönüp durmaktaydı. İsmail'in göğsünde görülen şu yaftayı ilk meraklı seyirci şöylece okudu:

«Türk yurt ve namusunu kurtaran sevgili cumhurbaşkanı hazretlerine suykast yaparak ve bakanlar kurulunu düşürerek hükümeti değiştirecekleri bir sırada tutukianıp yargılanarak suçu saptanan ve ceza kanununun 55. maddesi kılavuzluğiyle 57. özel maddesi uyarınca asılarak öldürülmesine karar verilen...»

Kentin türlü yerlerinde asılan suçluların göğüslerinde hep bu yafta vardı.

Ölüler saat ona dek darağaçlarında bırakılarak halka gösterildi. Sonra, hepsini indirip arabalara yüklediler. Karantina'daki Memleket hastanesine götürülen ölüler, soyularak üstlerinde başlarındakiler alındı. Sonra, götürülüp Kadifekale yöresindeki Kozluca mezarlığına gömüldüler.

BEŞİNCİ BÖLÜMÜN SONU

bırakmadı. Yarım saat oyunları seyreden cumhurbaşkanı özellikle «Sepetçioğlu» oyunundan çok hoşlandı. Dört delikanlının çıplak olarak oynadıkları oyun, onun övgülü sözleriyle bitti. Oynayan gençleri övdü.

Cumhurbaşkanı, geceyi dinlenerek geçirdi. 25 ağustos sabahı, Kastomonu mebuslarından Mehmet Fuat, Ali Rıza Çankırı mebusu Talat, Ziya, Kütahya mebusu Nuri Conker, Rize mebusu Fuat Bulca'yla kışlaya gitti. Sırtında parlak mareşal üniforması vardı. Göğsünde İstiklal madalyası parlıyordu. Askeri uzun uzun denetledi. Her birinin önünde durarak başlıklarını çıkartıp bakıyordu. Sonra, bölüklere türlü biçimlerde eğitim yaptırdı. Savaş durumları verdi. Mustafa Kemal'in hoşuna gitmek uğruna ağustos sıcağında baştanbaşa ter kesilen erlerle subayların candan çabaları, onun gözünden kaçmadı. Komutanlara:

«Gördüklerimden hoşnudum. İyi çalışmışsınız. Subaylar da çalışmış. Hepinize teşekkür ederim» dedi.

Sonra, kışlanın koğuşlarını, erzak anbarını, debboyu gezdi. Koğuşta gözüne bir tank, bir de uçak modeli ilişti. İki askeri yanına çağırdı.

«Serbest durun, konuşalım» dedi Uçak, tank üstüne sorular sordu.

Koğuştan ayrılırken duvarda bir levha gördü. Bunda *«bir Türk on düşmana bedeldir»* yazıyordu. Bölük subayına sordu :

«Öyle mi?»

«Evet, paşam.»

Mustafa Kemal, başını yukarı kaldırdı :

«Hayır, bence öyle değildir» dedi. «Bir Türk dünyaya bedeldir.»

Biraz dinlenip subaylarla konuştuktan sonra kışladan ayrıldı. *Memleket hastanesine gitti. Hastaların sağlıklarını* sordu. Memleket kitaplığına uğradı. Raflarda çok az kitap

vardı. Buna çok üzüldü. Sorumlulara beş yüz lira vererek :

«Kitap alınız» dedi.

Bu sırada sarık sorunu geçtiğinden şöyle konuştu :

«Sarığı yetkili olmayana sardırmamalı. Bir de görevlerini yaparken sardırmalıdır.»

Gazi'nin ilk kez şapkayı Kastamonu'da giyişi, halkı açık başla selamlayışı, o zaman Kastamonu valisi olan Kıbrıslı Fatin'le Kastamonu mebusları Ali Rıza'yla Mehmet'i davrandırmış, kendilerine katılan kimi Kastamonulu aydınlar, memurlar, adliyecilerle birlikte ivedi terzilere ak kumaşlardan şapkaya benzer başlıklar diktirip başlarına geçirmişlerdi. Bundan sonra, vali Fatin'in bu uydurma şapkası, vilayet bölgesinde dolaştıkça ya elinde yada başında her zaman göze çarpacaktı.

Mustafa Kemal, Kastamonu'dan ayrılmadan önce ziraat odası kurulunu kabul ederek onlarla söyleşti. Ankara'da Orman Çiftliğini kurmağa başladığından kendisini de çiftçi sayan Mustafa Kemal, onlara şöyle dedi .

«Ben de çiftçi olduğumdan biliyorum. Makinasız ziraat olmaz. El emeği güçtür. Birleşiniz, birliklerle makine alırsınız. Yılda yüz dönüm çalışır, on kat eker, yüz kat elde edersiniz. Bir de toprağa sevdiği tohumu bulup atmalıdır. Ülkemiz, çiftçi ülkesi olmağa henüz hak kazanmamıştır. Tarım ülkesi olacağız. Bu da ancak makinal zıraatle olur.»

Söyleşi de Kastamonu Çiftçiler birliğinden de birçok kişi vardı. Bu birliğin başkanının önerisiyle Mustafa Kemal, birliğin onur başkanı seçildi.

Yeni düşünüşlerden de söz açılınca Mustafa Kemal şöyle konuştu :

«Genç düşünüşlü demek, doğruyu gören, anlayan doğru düşünüşlü demektir. Ulusun egemen istekleri, görüşü budur. Hepimiz ona uymak zorundayız.»